
N.I

N. IORGA

ISTORIA ARMATEI ROMÂNEŞTI

N. IORGA

ISTORIA ARMATEI ROMÂNEŞTI

Ediţie îngrijită de

N. GHERAN *şi* V. IOVA

EDITURA MILITARĂ — 1970

Coperta: C. GULUŢĂ

STUDIU INTRODUCTIV

Începînd cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea istoriografia modernă românească a înregistrat succese remarcabile: au fost tipărite, în ediții critice, cronicile; au apărut colecții de documente interne și externe; tot atunci s-a pus baza impresionantei colecții de documente externe care poartă numele lui Hurmuzaki, colecție care va ajunge treptat pînă la al 45-lea volum. Publicarea cronicilor și documentelor, deci a instrumentelor de lucru absolut indispensabile pentru cercetarea istorică, i-a îngăduit lui A.D. Xenopol să realizeze prima lucrare de sinteză a istoriei românilor, a cărei publicare a început în anul 1888. Cu toate că aceste rezultate pot fi considerate remarcabile — dacă avem în vedere stadiul în care se găsea istoriografia noastră atunci — ele lăsau încă neacoperit un imens cîmp de cercetare. Se simțea în mod acut nevoia unor studii de amănunt care să lămurească o serie de momente confuze sau aproape de loc cunoscute din trecutul nostru, ca și elaborarea unor lucrări care să sintetizeze rezultatele obținute de noile cercetări, să pună în valoare noile date care răsăreau într-un ritm vertiginos din documentele care se tipăreau. De reținut că numai în colecția Hurmuzaki au apărut, pînă în 1909, 31 de volume de documente. Unii istorici ca D. Onciul, C. Giurescu, I. Ursu și-au restrîns activitatea abordînd un șir de teme (unele dintre ele fundamentale pentru istoria poporului nostru)

asupra cărora au întreprins cercetări minuţioase. Nicolae Iorga — dotat cu o memorie extraordinară şi cu o putere de muncă ieşită din comun — a îndrăznit mai mult decît ceilalţi istorici. Avînd convingerea că fructificarea materialului vast, edit sau inedit, încă necercetat, va împinge cu mult înainte cunoaşterea trecutului nostru, simţindu-se în stare să realizeze o operă ştiinţifică şi de cultură care ar fi antrenat, altfel, un număr mare de cercetători şi ar fi necesitat mult prea mult timp, Iorga s-a angajat de unul singur într-o muncă titanică, care nu-şi are perechea. El a cules — din arhivele din ţară şi de peste hotare — un mare număr de documente. Între anii 1895 — 1897 Iorga a publicat în trei volume intitulate *Acte şi fragmente*, documente adunate din arhivele apusene; a editat singur opt volume din colecţia Hurmuzaki,; a publicat *Documente româneşti din arhivele Bistriţei* (1899—1900); a cules şi publicat documente privitoare la istoria financiară şi comercială ca şi documente referitoare la unele personalităţi ca Despot, Brîncoveanu (1901) Cantacuzino, Callimachi (1902) etc. În acelaşi timp el a elaborat numeroase studii de amănunt a căror întindere variază între o pagină şi cîteva sute de pagini. Cu ocazia unor comemorări savantul istoric a întocmit unele monografii (Ştefan cel Mare) scrise într-un stil antrenant, cu imagini de mare valoare artistică. Începînd din anul 1902 a publicat o serie de lucrări de sinteză, al căror rost era acela de a informa,dar şi de a îndruma cercetarea viitoare,cum sînt: *Istoria literaturii române în secolul XVIII* (2 volume)., *Istoria religioasă a românilor pînă la 1588, Istoria poporului român* apărută la Gotha (1905), *Istoria românilor în chipuri şi icoane* (1905 — 1906, — 3 volume); *Istoria Bizanţului, Istoria literaturii româneşti în veacul al XIX-lea* (2 volume), *Istoria imperiului otoman*, (5 volume, 1908—1913, în limba germană) etc. *Istoria armatei româneşti*, care îşi începe apariţia în anul 1910, face parte din impresionanta suită de lucrări menţionate mai sus. Deşi foarte sumară, această enumerare selectivă a unora din lucrările lui Nicolae Iorga subliniază varietatea preocupărilor istoricului, ceea ce face din el — aşa cum l-a caracterizat G. Călinescu — „un specialist total, un istoric care a sorbit apa tuturor". Este adevărat că nu toate lucrările lui respectă un sistem riguros de redactare, de întocmire a bibliografiei, a notelor etc.; că limba din unele din scrierile sale istorice este torsionată, supusă unor reguli topice străine spiritului limbii noastre; mai este iarăşi adevărat că în opera sa nu întîlnim o expunere clară a concepţiei sale despre istorie, despre instituţiile care apar în diferitele epoci ale trecutului nostru. Dar nu se poate uita — aşa cum a

atras atenția Călinescu — că „nu este cu putință să-ți alegi un domeniu oricît de îngust și umbrit din istoria română fără să constați că N. Iorga a trecut pe acolo și a tratat tema în fundamentul ei".

Iorga a scris „Istoria armatei românești", apărută în două ediții: ediția I-a (2 volume) în anii 1910 (vol. I), 1919 (vol. II), pornind de la nevoi pe care el însuși le subliniază.

Scopul urmărit de marele nostru istoric prin elaborarea unei asemenea lucrări este arătat în prefața la ediția I. „Aceasta nu e o istorie a oștirii românești — spune N. Iorga — care să poată înlocui cercetările specialiștilor militari [...] Autorul a observat însă deseori cît de greu și de necomplet se pot orienta scriitorii de specialitate în haosul izvoarelor [...] Pentru ca ofițerul să cerceteze din punctul de vedere al artei militare fapte războinice, e de nevoie ca istoricul, descoperitor, publicator și critic de izvoare, să-l inițieze în mijloacele de cunoaștere a adevărului. Și el mai are nevoie de istorie și altfel: și un război, ca orice fac oamenii, e un fenomen social, și el trebuie pus în legătură cu atîtea lucruri pe care specialistul în știința războiului n-are de unde le ști [...] Deci în acest volum [...] dau cercetătorilor în alt domeniu acel indispensabil ajutor pe care știința istorică li-l datoria de mult".

Oricine parcurge textul și urmărește bibliografia indicată în lucrare rămîne impresionat de bogăția și varietatea informațiilor. Iorga a folosit în elaborarea cărții aproape toate izvoarele fundamentale cunoscute pînă la acea dată, încît, deși ulterior au fost publicate noi documente, acestea nu au adus date atît de importante încît să modifice în mod esențial rezultatele și concluziile la care a ajuns istoricul nostru.

În lucrarea amintită, Iorga tratează pe larg istoria militară începînd de la primele formațiuni statale de pe teritoriul țării noastre și pînă la anul 1850 inclusiv. Marele interval de timp — aproximativ zece secole — în cadrul căruia urmărește evoluția armatei române l-a determinat pe N. Iorga să periodizeze materia. Deși el nu a păstrat un criteriu ferm în stabilirea diferitelor epoci privind istoria armatei române, luînd uneori ca bază unele personalități militare, alteori compoziția armatei, alteori o anumită orientare politică — se poate spune totuși că periodizarea făcută de Iorga ajută pe cititor să distingă

factorii pe care savantul i-a considerat precumpănitori în evoluția armatei noastre.

Într-o istorie a armatei, partea care se referă la organizarea ei poate fi socotită de o însemnătate deosebită. Pornind de la acest considerent, N. Iorga a acordat laturii respective importanța cuvenită. Capitolul „Elementele alcătuitoare ale sistemului militar românesc", care tratează organizarea armatei noastre medievale este definitoriu pentru concepția savantului în ceea ce privește alcătuirea forțelor armate în țările române în perioada feudală. Considerat din acest punct de vedere, capitolul capătă o importanță deosebită nu numai în economia lucrării *Istoria armatei românești*, dar și în cadrul istoriografiei referitoare la societatea feudală de la noi.

Apărarea și asigurarea minimului de trai — deci organizarea militară și organizarea producției economice în societatea feudală de pe cuprinsul României — constituie factori de bază care definesc înseși trăsăturile acestei societăți. De aici importanța excepțională pe care o capătă cunoașterea organizării militare în judecarea societății feudale și, implicit, importanța pe care o au punctele de vedere exprimate în legătură cu structura acestei organizări în cadrul istoriografiei noastre.

În tratarea acestor probleme referitoare la organizarea armatei, N. Iorga nu procedează în chip metodic, ca un specialist care își propune să rezolve o temă strict delimitată; el creionează însă idei de mare valoare care privesc organizarea militară , dar furat de problemele de istorie mai largă le abandonează adesea pentru a descrie, de exemplu, care au fost voievodatele românești înainte de întemeierea statelor feudale în Moldova și Țara Românească.

Referindu-se la *„Datina ostășească a românilor"* Iorga face o primă afirmație care ilustrează concepția lui despre perioada denumită azi „feudalismul timpuriu". După părerea marelui nostru istoric „Cea mai veche alcătuire obștească a românilor se razimă pe datoria de a lupta a *tuturora*". (p. 25)

După ce explică însemnătatea și semnificația funcției pe care voievodul o avea în cadrul organizării militare românești, Iorga revine la ideea care i-a fost scumpă într-o vreme. După părerea lui — exprimată și în *„Constatări istorice cu privire la viața agrară a românilor"*, lucrare apărută în 1908, deci cam în același timp în care scrisese prima ediție a *Istoriei armatei românești* — „vechea viață românească se răzima pe sate, cîrmuite și judecate de cneji sau juzi, care n-au avut niciodată vre-o chemare ostășească; satele se grupau

pe văi, şi valea a şi fost principiul celei mai vechi organizări mai înalte, în acelaşi timp politice şi militare. Stăpîn pe o «ţară» care era deopotrivă cu o vale sau mai multe, avînd anumite venituri pe care le strîngeau şi i le dădeau cnejii săi, ţiind curte şi avînd steag, voievodul era căpetenia românilor din orice «ţară» "(p. 25)

Prin „orice ţară" Iorga înţelegea toate „ţările" care s-au constituit în spaţiul carpato-dunărean, începînd cu Ţara Maramureşului, continuînd cu Ţara Bihorului, Zarandului, Haţegului, Făgăraşului etc. Pentru că — lucru ce merită să fie subliniat — în concepţia istoricului despre voievodat, spre deosebire de I. Bogdan, care considera voievodatul ca o creaţie a românilor de la sud şi est de arcul carpatic [1], Iorga considera că voievodatul era, în epoca de dinainte de întemeierea statelor feudale româneşti, forma de conducere militară a ţărilor care se constituiseră pe văile apelor pe teritoriul ţării noastre. Studii ulterioare despre voievodat ca instituţie românească aveau să dovedească justeţea părerilor lui Iorga, demonstrîndu-se că voievodatele care au existat în Transilvania înainte de secolul XII, cît şi voievodatul transilvan din secolul XIII şi secolele următoare au fost o creaţie românească [2].

Din concepţia pe care Iorga şi-o formase despre vechea organizare politică şi socială românească se poate deduce că istoricul admitea existenţa a ceea ce numim astăzi „obştile săteşti". Deşi cercetarea sociologică nu ajunsese în vremea în care savantul îşi scria opera la rezultate în măsură să contureze cadrul vechii noastre organizări sociale, Iorga a intuit un anume adevăr: la început, înainte de apariţia feudalismului pe teritoriul ţării noastre, forma de organizare a societăţii româneşti a fost *obstea sătească*. Pornind de la această premisă, concluzia lui că cea mai veche alcătuire obştească a românilor se „razimă pe datoria de a lupta a *tuturora*" a rămas valabilă. În ceea ce priveşte însă afirmaţia istoricului că cnejii sau juzii „n-au avut niciodată vre-o chemare ostăşească", ea vine în contradicţie cu ideea fundamentală formulată mai înainte, potrivit căreia toţi erau datori să meargă la luptă, ceea ce înseamnă că juzilor sau cneiilor — pe lîngă obligaţiile şi funcţiile lor speciale în cadrul organizării mai vechi a

[1]. I. Bogdan, *Originea voievodatului la români*, în I. Bogdan, *Scrieri alese*, Bucureşti, 1968, p. 165—179.

[2]. I. Lupaş, *Voevodatul Transilvaniei în sec. XII şi XIII*, *Bucureşti*, 1936; idem, *Realităţi istorice în voevodatul Transilvaniei din* sec. XII—XVI, Bucureşti, 1938; I. Moga, *Voevodatul Transilvaniei. Fapte şi interpretări istorice*, Sibiu, 1944.

primelor formaţiuni politice româneşti —le reveneau şi obligaţii militare.

În legătură cu organizarea noastră militară pentru perioada imediat următoare întemeierii principatelor, mai exact la începutul secolului al XV-lea, Nicolae Iorga — plecînd de la primele monumente literare româneşti — identifică pe lîngă persoana domnului, pârcălabi de casă şi vătafi. Pe *pârcălab* savantul îl consideră un „*maior domus*", cu funcţii civile, dar fără ca pentru aceasta, el să fie despoiat de vechile sale atribuţii militare". (p. 29) Vătaful are şi el rosturi militare. În urma acestor constatări, şi aşa cum lasă Iorga însuşi să se înţeleagă, aceştia iniţial au avut numai atribuţii militare; abia după aceea — deci la mai puţin de un secol diferenţă în timp — au căpătat şi funcţii civile, prin complicarea aparatului administrativ.

În consideraţiile pe care le face asupra vechilor instituţii militare româneşti, Iorga se bazează în mare măsură pe documentele care privesc satele făgărăşene intrate în stăpînirea voievozilor români. Considerăm că pentru a se putea stabili o imagine şi mai clară, şi mai cuprinzătoare a începuturilor feudalismului românesc este necesar să fie studiate şi documentele privind satele haţegane, precum şi cele din districtele româneşti cu caracter militar din Banatul medieval.

În privinţa organizării militare a ţărilor române după întemeierea lor, Iorga constată deosebiri între Ţara Românească şi Moldova.

Pentru Ţara Românească istoricul distinge o *oaste mică*, formată din boieri, care sînt datori să vină „cu calul, dulama şi armele lor" (p. 31) şi să se înfăţişeze anual la cercetare, şi *oastea cea mare*. „care cuprindea în sine şi rîndurile de ţărani chemaţi de la căminurile lor pentru mîntuirea ţerii primejduite" (p. 33) Documentele interne publicate nu de multă vreme (pe care marele nostru istoric nu le-a cunoscut) confirmă imaginea de ansamblu pe care el şi-a făcut-o despre alcătuirea oastei Ţării Româneşti în epoca feudală. În legătură cu modul cum era dotată oastea cea mică, Iorga, citîndu-l pe Wavrin, pomeneşte de bombarde şi paveze, face, de asemenea, referiri la felul cum erau construite cetăţile româneşti de pe linia Dunării în momentul în care a avut loc expediţia condusă de nobilul francez Walerand de Wavrin la Dunărea de Jos (1445). Datele asupra organizării oastei în timpul campaniei sînt foarte sumare.

Organizarea militară a Moldovei este văzută de savant în chip deosebit de aceea a Ţării Româneşti.

După Iorga, Bogdan voievod a venit în Moldova înconjurat „de *voinici* și de un număr mai mic de călăreți, de *cavaleri, equites*, cărora li se zicea *viteji*". Acești viteji sînt considerați ca adevărați „antrustioni de modă francă", de sfatul cărora voievodul trebuia să țină seama în toate împrejurările. Citîndu-l pe Ureche, care spune că Iurg Coriatovici „au început a dăruire ocini prin țară la voinicii ce făceau vitejii la oști", Iorga stabilește un echivalent între viteaz și cavaler. Situația acestora este considerată ca similară cu aceea a unor „equites aulae" sau „milites curiae". Ei alcătuiesc o „strălucită cavalerie boierească", decimată în 1476 la Valea Albă, refăcută după aceea și atingînd un efectiv de 3 000 de oameni în secolul al XVI-lea.

Avem de-a face aici, în primul rînd, cu o terminologie care ține de epoca merovingiană. Apropierea a fost făcută de Iorga pornind de la felul în care s-a format — după unele teorii — nobilimea în Franța. Și în Moldova vin din altă parte războinici, care, în concepția istoricului nostru supun țara, suprapunîndu-se deci populației autohtone, la fel cum au făcut francii în Galia, cu deosebirea că noii veniți, în cazul nostru, aparțineau aceluiași grup etnic. Ceea ce l-a determinat pe Iorga să-i considere pe noii veniți drept cavaleri e faptul, amintit și în *Istoria armatei românești*, că pînă tîrziu, apar în documente, în sfatul cel mare sau pe lîngă domn, fără o atribuție precisă, oameni al căror nume era însoțit de apelativul „viteaz". Existența acestor viteji fără a avea și o dregătorie între martorii care întăresc documentele emise de cancelaria domnească, faptul că unor asemenea viteji li se dă în stăpînire pînă la șase sate — în acest caz cronica este confirmată de documentele prin care le sînt confirmate privilegii acestor viteji — aspect al relațiilor dintre domn și boieri pe care nu-l întîlnim în Țara Românească, l-au determinat pe Iorga să facă o distincție între relațiile sociale din Moldova și cele din Muntenia. În viziunea lui Iorga, societatea moldovenească avea unele trăsături care o apropie de societatea francă, cunoaște instituții specifice epocii de formare a feudalismului. De aceea nu întîmplător și-a intitulat în marea sinteză de istorie a românilor un volum care acoperă primele două secole din existența statelor feudale românești „Cavalerii".

În afara acestor cavaleri, oastea moldovenească era alcătuită din voinici sau iunaci, hînsari și „*țărănimea, gloata*". Oastea era împărțită „în ce privește pe boieri, în steaguri, asemenea cu banderiile ungurilor". Apropierea dintre oastea de boieri și banderiile formate de feudalii unguri subliniază încă o dată apropierea pe care Iorga o face

între oastea moldovenească și oastea feudală așa cum o cunoaște occidentul feudal. Notînd existența țărănimii, în clipe de primejdie, cu mențiunea, pe care n-o făcuse în cazul Țării Românești, tocmai pentru a atenua aspectul țărănesc, patriarhal pe care-l dăduse oastei Țării Românești, că ea nu era datoare „ a sta mai multă vreme departe de ogoarele și familiile ei", avem o imagine compactă a felului în care istoricul a văzut organizarea militară a Moldovei pînă în secolul al XVI-lea.

Tabloul organizării militare a țărilor române prezentat de Iorga pentru primele secole de la întemeiere rămîne, în linii generale, valabil, cu unele mici corectări impuse de progresele realizate de cercetarea istoriei militare de la apariția lucrării sale pînă în vremea noastră. Remarca făcută de el că în caz de primejdie toți bărbații erau datori să vină la oaste e un bun cîștigat de la care trebuie pornită cercetarea în legătură cu oastea românească medievală. *Oastea cea mică* și *oastea cea mare* definesc, de asemenea, instituții militare românești care și-au găsit o amplă justificare în documentele interne tipărite de către Academia Republicii Socialiste România.

Faptul că toată populația validă a țării, chiar și țăranii aserviți (e vorba de partea bărbătească) era obligată să participe la alcătuirea oștirii constituie un aspect original, specific Țărilor Române (în Europa numai elvețienii și secuii cunoșteau, cu mici deosebiri, același regim). Această obligativitate a tuturor bărbaților de a participa la apărarea țării s-a păstrat din vremea în care organizarea în obști sătești era predominantă. Pe lîngă documentele cancelariilor domnești, studiile de sociologie întăresc și ele afirmația lui Iorga.

O latură a organizării oastei feudale românești care se cerea analizată mai îndeaproape (Iorga nu a insistat îndeajuns asupra ei) este existența instituției „oastea cea mare" și rolul ei în obținerea victoriilor de către voievozii români în secolele XIV—XV. E un fapt îndeobște cunoscut că una din caracteristicile oștilor feudale a constituit-o efectivele lor extrem de reduse. Astfel, pînă în secolul al XV și chiar în cursul acelui secol pe cîmpurile de bătaie ale Europei occidentale adversarii care s-au înfruntat — chiar în cadrul unor bătălii rămase celebre — dispuneau, fiecare în parte, doar de efective cuprinse între 3 000 și 20 000 de oameni, ultima cifră fiind realizată numai către sfîrșitul perioadei amintite [3]. O excepție a constituit-o Imperiul

[3] F. Lot, R. Fawtier, *Histoire des institutions françaises au moyen-âge*, Paris, 1957—1958, vol. II, p. 514 și urm. Gen. C. Ban-

otoman care, sporindu-şi treptat întinderea, şi-a mărit în aceeaşi măsură numărul oamenilor care puteau fi chemaţi sub arme. Către sfîrşitul secolului al XIV-lea şi în secolele următoare, armata turcă însuma cele mai mari efective pe care le-a cunoscut Europa[4]. În ceea ce priveşte ţările române, ştirile interne şi izvoarele străine estimează efectivele oastei muntene şi moldovene pentru secolul al XV-lea şi prima jumătate a secolului al XVI-lea la 30 000 — 40 000 de oameni, pentru fiecare ţară în parte[5]. Străinii subliniază comportarea vitejească în război a românilor, iar Dlugosz, cronicarul polon care ne dă date mai amănunţite despre oastea moldoveană, ne arată că toţi bărbaţii capabili să poarte o armă — ţăranii inclusiv — trebuiau să vină la chemarea voievodului[6]. Dacă socotim că, structural, societatea medievală românească nu cunoaşte mari deosebiri între secolul XV şi miilocul secolului XVI, şi că acest sistem de participare a tuturor la luptele de apărare era moştenit, cum remarcă Iorga, încă din epoca anterioară întemeierii, devine evident că oastea Moldovei şi a Munteniei era foarte numeroasă în comparaţie cu oştile feudale din Europa.

Pe pămîntul ţării noastre s-au purtat în secolele XIV şi XV bătălii de mare amploare în comparaţie cu luptele celebre din occidentul european. Faptul că ţările române au supravieţuit s-a datorat nu întîmplării, ci, în principal, organizării noastre sociale şi militare care au îngăduit lui Basarab I, Vlaicu, Bogdan I, Ştefan I, Mircea cel Bătrîn, Iancu de Hunedoara, Vlad Ţepeş, Ştefan cel Mare şi altora să concentreze toate energiile, să repurteze victorii, apărînd cu succes independenţa ţărilor noastre. Apărîndu-şi independenţa sau stînd ca un zid, cum spun cronicarii poloni şi regii unguri, la Dunărea de Jos, românii au zăgăzuit un secol şi jumătate ofensiva otomană, dînd în felul acesta Occidentului răgazul pentru înflorirea unei perioade de

dino, *Exerciti e guerre nel mondo*, Milano, 1962, p. 148, *Histoire universelle des armées*, Paris, 1965 t. I, p. 162 şi urm.; vol. II, p. 1—100, F. Lot, *L'art militaire et les armées au moyen-âge*, Paris, 1948—1949, vol. II, p. 78—79, 140

[4] Fr. Babinger, *Mahomet II le Conquerant et son temps*, Payot 1954, p. 531 — 532.

[5] Bonfinius, *Rerum Ungaricarum decades quatuor cumdimidia*, Basilene, 1568, p. 571, N. Iorga, *Acte şi fragmente*, vol. III, p. 86,87; B. P. Hasdeu, *Columna lui Traian*, VII, p. 422—423; *Acta extera*, VII, p. 299—300;

[6] I. Dlugosz, *Historia Polonica*, II, col. 417

maximă strălucire spirituală şi artistică cunoscută sub numele de Renaştere.

Urmărind, în întreaga ei desfăşurare. evoluţia oştilor române în perioada feudală, Nicolae Iorga înregistrează o scădere a puterii militare a ţărilor române în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Pornind de la textul cronicii lui Ureche, istoricul consideră că această scădere trebuie fixată, pentru Moldova, în vremea lui Alexandru Lăpuşneanu care — dorind să intre în voia turcilor — a ars cetăţile ţării, lipsind-o astfel de posibilitatea de a se apăra. Această acţiune coincide, pe plan social, cu vecinirea ţărănimii de către boierii „încălcători de pămînturi şi drepturi". Deşi menţionată în mod expres de cronica citată, dărîmarea cetăţilor moldovene în vremea lui Lăpuşneanu nu este confirmată de fapte. Aceste cetăţi au continuat să fiinţeze încă un secol după domnia acestui voievod. Cît priveşte decăderea ţărănimii, ea a constituit o realitate, devenită mai pregnantă către sfîrşitul secolului al XVI-lea, cînd, în Moldova şi Ţara Românească are loc o masivă aservire a ţăranilor liberi. O altă cauză care a contribuit foarte mult la decăderea militară a ţărilor române, în afară de evoluţia relaţiilor sociale, a fiscalităţii excesive, datorate în mare parte înăspririi jugului otoman, a constituit-o progresul înregistrat în perfecţionarea armelor de foc la sfîrşitul secolului al XV-lea şi mai ales în cursul secolului al XVI-lea. Aceste arme, care au început să intre tot mai mult în dotarea oştilor, au devenit din ce în ce mai scumpe; ele cereau, în acelaşi timp, pentru mînuirea lor cunoştinţe complexe, iar pentru întrebuinţarea lor pe cîmpul de luptă noi procedee tactice care se însuşeau în urma unui exerciţiu îndelungat. Acum apare luptătorul de meserie — mercenarul — şi cu el posibilitatea întreţinerii unei armate de meserie. Dar întreţinerea unei astfel de armate necesita cheltuieli exorbitante, cărora cu greu le puteau face faţă chiar ţări de mărimea Franţei, deci cu atît mai puţin ţările române. Într-adevăr, resursele financiare ale Moldovei şi Munteniei, într-o vreme în care cea mai mare parte a veniturilor lua drumul Constantinopolului, nu îngăduiau voievozilor să strîngă efective de mercenari atît de mari încît să poată înfrunta, ca pînă acum, armate puternice şi numeroase. Pe de altă parte, dezvoltarea noastră economică nu atinsese un stadiu care să poată asigura dotarea cu armament de foc a oastei româneşti. Ţărănimea, care pînă atunci îşi dovedise utilitatea în războaiele purtate pentru apărarea ţării — constituise un stîlp pentru domnie —, nu mai joacă un rol atît de important pe plan militar. Ea continuă să fie chemată la oaste un timp (mai ales în vremea răz-

boaielor lui Ion vodă cel Cumplit), dar contribuţia ei pe cîmpul de luptă este din ce în ce mai mică. Nu trebuie să uităm că ţărănimea nu-şi putea procura arme de foc şi nici armamentul defensiv extrem de complicat şi de costisitor. Bătălia de la Obertyn marchează această „răsturnare de valori": infanteria lui Tarnowski dispunea la Obertyn de numeroase arme de foc, ceea ce explică victoria acestuia asupra oastei moldovene.

După consideraţiile pe care Iorga le face pe marginea organizării militare a ţărilor române — problemă asupra căreia am găsit de cuviinţă să ne oprim şi noi mai mult — savantul trece la expunerea faptelor. În lucrare sînt înfăţişate, în ordine cronologică, faptele de arme pe care românii le-au săvîrşit în trecutul lor glorios. Aceasta constituie partea cea mai valoroasă şi cea mai viabilă a întregii lucrări. Bogăţia informaţiilor pe care N. Iorga le aduce în această privinţă este fără egal. Se poate afirma că aproape toate izvoarele de bază au fost cercetate şi utilizate. Descrierea ciocnirilor, a luptelor, a bătăliilor a fost făcută de Iorga pe larg şi sub toate aspectele, oferind în modul acesta specialistului militar o informaţie bogată şi de prima mînă, iar publicului larg o lectură utilă şi atrăgătoare. În atari condiţii, retipărirea cărţii *Istoria armatei româneşti* a lui Nicolae Iorga se prezintă ca un act de cultură care ne îngăduie să cunoaştem o latură a preocupărilor marelui nostru istoric, cît şi concepţia lui asupra unui aspect fundamental al trecutului nostru.

MANOLE NEAGOE

NOTĂ

Volumul de față cuprinde pagini din *Istoria armatei românești* de N. Iorga, tipărită în două volume: primul („pînă la 1599"), la „Neamul românesc", Vălenii de Munte, 1910, iar al doilea („de la 1599 pînă în zilele noastre"), la „Cultura națională", București, 1919, și reeditată de către Ministerul de război, la „Datina românească", București, 1929—1930.

La baza reproducerii textului a stat ultima tipăritură, coroborată în cazul unor lecțiuni nesigure, cu prima ediție. Principiul după care ne-am călăuzit în această operație a fost respectarea tuturor particularităților lexicale și fonetice ale stilului și formelor de limbă proprii autorului. Drept urmare au fost păstrate forme de limbă ca: *adecă, adauge, bielşug, carăle, epoce, gîci, întăi, întrare, încunjur, înviersunat, latura, martur, practice, răpegiune, repetire, serbătoare, supt, surgunit, şfert, trăgăna, țapă, țeară, țărm, vrîstă, zadar* ș.a.

Greșelile de tipar au fost corectate tacit.

EDITORII

VOLUMUL I

(pînă la 1599)

CAPITOLUL I

ELEMENTE ALCĂTUITOARE ALE SISTEMULUI MILITAR ROMÂNESC

I. MODELELE STRĂINE

Oastea munteană și moldovenească s-a alcătuit pe o îndoită bază: aceea a străvechii datine de apărare națională și aceea a împrumuturilor de la vecini.

Orice alcătuire ostășească trebuie să facă parte din următoarele categorii:

1) Sau e o adunare de *gloate*, care se strîng numai în clipa de primejdie, oricînd ispitește o pradă sigură.

2) Sau e o armată de *cetățeni*, gata pentru orice împrejurări, armată din care se pot *alege* luptători mai destoinici, se poate forma, ca la romani, o „legiune".

3) Sau e o armată de *mercenari* care servește totdeauna cu o leafă fixă, ori se adună numai în zilele de criză, primind o leafă potrivită cu caracterul și gradul acelei crize.

4) Sau e o armată de *Curte*, a cării menire este să încunjure și să apere persoana stăpînitorului.

5) Sau e o armată *feudală*, care derivă dintr-o organizare de *feude*, fără s-o fi provocat creatorul armatei, ori fără s-o fi schimbat în vederea politicei sale militare.

6) Sau e, în sfîrșit, o armată cu *caracter feudal*, pe care o dinastie găsește cu cale a o întemeia, fiindcă în acest chip ea se găsește mai bine servită decît în orice alt fel de condiții.

Urmărind organizarea militară a vecinilor noştri, înainte de înstăpînirea turcilor, deocamdată vom găsi la vecinii din Balcani un sistem cu totul deosebit decît acela care funcţionează la vecinii din apus sau răsărit, din Ungaria sau Polonia, fără ca imitaţia noastră să se fi oprit la una singură din aceste categorii.

I

Modelele bizantine, directe și indirecte

La început, bizantinii, încă romani, au corpuri de Curte privilegiate, regimentele de *gardă* zise „scholae": „spatharii" „stratores". Anumite corpuri de *barbari* se zic *eterii* : **ἑταιρείαι** sînt ostaşi cu plată. În sfîrşit, cutare *persoane* cu mijloace sau însuşiri superioare dispun de mai multe mii de credincioşi înarmaţi pe cari-i cedează împăratului, — păstrînd însă tot ei comanda, — cînd, cît şi unde vor: aşa a fost, de pildă, oastea lui Belisariu.

De la o vreme, după moartea lui Iustinian, împăratul ajunge să aibă o oaste care-i aparţine cu totul şi pe care o plăteşte precis, la termine bine cunoscute. Contingentele — de caracter feudal — ale stăpînilor de latifundii şi ale apiscopilor, domni peste multe moşii, trebuie să se unească la acest sîmbure al oştirilor. Adevăraţii luptători servesc permanent şi pe viaţă, ei au aşezămintele lor milităreşti, terminul fix în care datoresc serviciul — de la Sf. Gheorghe la Sf. Dumitru — dreptul lor la pensie şi ... la revoltă, tendinţile lor, egoiste, de a transmite şi fiilor, oricare ar fi aplecările acestora, o situaţie aşa de fericită. Pe lîngă aceasta, în anumite provincii sînt miliţii locale, care nu datoresc serviciile lor peste hotarele teritoriului de unde sînt recrutate.

Elementul feudal *creat* predomneşte mai mult în epoca a treia, care corespunde în Răsărit evului mediu caracterizat. Este şi acum o oaste *provincială*, purtînd chiar numele provinciei pentru care e strînsă: tracesii, anatolici, eladici, armeniaci, etc. E o infanterie scrisă în catastife, oastea „cataloagelor" (catalogi). În sfîrşit, afară de ostaşii *temelor* şi de această infanterie, e *garda* de tineri aleşi, corpul de elită, care, de pildă, încunjură pe Alexie, întemeietorul dinastiei Comnenilor.

Oastea vechilor bulgari, în epoca lor „civilizată", corespunde oștii bizantine în epoca a treia. Desigur că este o oaste de *elită*, purtînd coifuri de metal cu pene, sau coifuri mici de piele, cizme mari, uneori și platoșe. Lipsesc ostașii cataloagelor și temelor. Dar *boierii* cu blăni și căciuli de sobol aduc contingentele lor. În al treilea rînd se strînge *țara*, și prin pasurile Balcanilor se duc lupte în vechiul stil *aromânesc* din vremea lui Ioniță Craiul și țarul. În sfîrșit, prin veacul al XIV-lea se iau și *auxiliari* de peste Dunăre, *tatari* păgîni și tatari creștini, adecă români, pe lîngă mici corpuri de *franci*, scump plătite [1].

II

Modelele ungurești

De un caracter feudal pe de-o parte, oriental pe de alta, înrîurită în părțile răsăritene de datini românești caracteristice, oastea ungurească, așa cum a creat-o regele Ludovic și a dezvoltat-o împăratul-rege Sigismund, în veacul al XIV-lea, cuprinde următoarele elemente:

Nobili, cari datoresc, în schimb pentru stăpînirea lor de pămînt, servicii militare. Astfel, prin adunarea lor se alcătuiesc așa-numitele *steaguri* sau „banderii" de călăreți, partea cea mai strălucitoare și însemnată din această oaste. Un banderiu are de obicei 500 de oameni; oamenii cari întră în el sînt însemnați în anume liste, și comanda o are un dregător regal, *șpanul*, al cărui nume amintește pe cel slavon, trecut și la români, de *jupan*. Regele are un banderiu, altul e al reginei; banii, voievozii, clericii înalți sînt datori și ei cu astfel de contingente.

Orașele dau rareori trupe pentru expediții cu un caracter general; locuitorii lor, împărțiți și comandați pe bresle apără, în rîndul întăi, zidurile lor.

Anume *poporații străine*, care se adăpostiseră de mult în Ungaria, se luptă după vechea datină a lor. Astfel, sînt *cumanii* și *filistenii* sau *iazigii*, *iașii*, pe cari-i întîlnim pînă

[1] Jireček, *Geschichte der Bulgaren.*

în a doua jumătate a veacului al XIV-lea. Ei aveau *căpitanii* lor deosebiți [2].

Granița are ca apărători pe oamenii ținuturilor mărginașe, organizați anume pentru aceasta; ei nu pot fi trimeși în depărtare pentru războaiele regatului întreg sau pentru sprijinirea politicii personale, de glorie , a regelui. Astfel sînt, în cel mai depărtat colț sud-estic, *secuii*, iar, lîngă trecătoarea Porții de Fier, pentru împiedecarea intrării de barbari în Ardeal, *Scaunele românești*.

În clipe de mare primejdie, în sfîrșit, se cheamă și după datina românească, toată *țerănimea* chiar. Atunci o sabie sîngerată se poartă prin toate unghiurile; șpanul face chemările; acel care, aflînd astfel ce amenință țara, nu se înfățișează, e osîndit la pierderea capului.

De la 1342 înainte, pentru înarmarea unor elemente, pentru hrana și pentru alte cheltuieli ale oștirii întregi se culege o dajde specială, *nona* regală, care apasă și asupra clericilor.

III

Modelele polone

Cît privește pe *poloni*, organizarea lor e simțitor mai simplă și mult mai slabă. De obicei războiul are un caracter *local*, și la o expediție iau parte numai acele palatinate care se simt direct primejduite de dușman sau interesate în atacarea unui vecin. Castelanii convoacă *nobilimea* din jurul cetății lor; ei conduc cetele de călăreți — *numai* de călăreți — care se adună astfel, într-un număr ce variază după împrejurări, după bunul plac al acestor capricioși apărători ai unei patrii pe care ei n-o văd tocmai lămurit și n-o iubesc prea exclusiv. Cînd sînt mai multe corpuri de castelani, cîte un palatin se pune în fruntea unei oștiri mai însemnate la număr.

Pentru un adevărat război trebuie să se adune dieta regatului. Ea hotărăște începerea ostilităților, ea dispune chemarea nobilimii sau întrebuințarea unei oștiri de *merce-*

[2] Szabó, Székely oklevéltár, III, 0.10, anii 1321—1342.

nari, care totdeauna se strînge din însuși cuprinsul țerii; ea votează contribuțiile trebuitoare. Astfel de diete țin mult de obicei și dau vreme dușmanului să-și atingă scopul sau măcar să se sature prădînd.

II. DATINA OSTĂȘEASCĂ A ROMÂNILOR

A. Voievozii cei vechi

Cea mai veche alcătuire obștească a românilor se razimă pe datoria de a lupta a *tuturora* — fie că e vorba de apărarea țerii, fie că se gătește o năvală prădalnică din acelea pe care le fac totdeauna neamurile de țerani săraci în dauna țerilor cu orașe bogate — ,și, apoi, pe conducerea acestor cete, în care se văd mai ales luptători pedeștri, de către *voievozi*.

Să ne oprim asupra acestor din urmă, pe cari-i putem cunoaște, deși numai pentru o epocă mai tîrzie, cînd rostul lor decăzuse sau se schimbase, și într-o măsură care nu e, pe departe, aceeași pentru toate ținuturile Țerii Românești.

„Voievod" înseamnă călăuz de oaste, *dux*, herzog. Se știe că, la vechii germani, un astfel de „herzog" avea o autoritate care se deosebea de a regelui, pentru că era vremelnică și personală, fără vreun drept moștenit, vreo descendență superioară, în legătură cu zeii, — cum e cazul pentru regi. La început, așa va fi fost și cu voievozii noștri, dar, de la o vreme încoace, printr-o dezvoltare firească, ei rămaseră statornici și lăsară puterea unor urmași din trupul lor.

Vechea viață românească se răzima pe sate, cîrmuite și judecate de *cneji* sau *juzi*, cari n-au avut niciodată vreo chemare ostășească; satele se grupau pe văi, și *valea* a și fost principiul celei mai vechi organizări mai înalte, în același timp politice și militare. Stăpîn pe o „țară" care era deopotrivă cu o vale sau mai multe, avînd anume venituri pe care i le strîngeau și i le dădeau cnejii săi, țiind Curte și avînd steag, voievodul era căpetenia românilor din orice „țară". După exemplul românilor, și secuii, deși ascultă de șpanul regelui,

au, pe lîngă juzi, *judices*, o căpetenie pe care o numesc maior, „maior exercitus" sau „primipilus" [3].

De la o vreme, unii voievozi ajunseră a birui pe alții și a-i înlătura cu totul sau a-i arunca în rîndul cnejilor. Astfel, mai multe văi erau cîrmuite în pace și călăuzite în război de același voievod.

Putem gîci cam care au fost voievodatele cele dintîi, și anume pe temeiul actelor unguręști care ni s-au păstrat, pentru părțile de dincolo de munți mai ales, din veacul al XIII-lea pînă la al XVI-lea.

I. Voievodatul cel mai puternic trebuie să fi fost al *Ardealului*. Ungurii, intrînd în țară, în calitate de cuceritori, păstrează această formă politică și militară, făcînd însă din voievod un reprezintant al regelui Ungariei, un căpitan și îndeplinitor de porunci, un mare dregător local al acestuia.

2. În partea de către apusul Ardealului, dincolo de muntele hotarului, se întîlnesc prin veacul al XIV-lea adeseori voievozi: la 1326 Neagu „stă" [4] la Hodoș, în Bihor [5]. La 1363, și chiar simțitor după această dată, trăiesc voievozi în Beiuș: Ioan, Bog, Balc, Petru. Toți au în sama lor numai cîte o așezare sătească [6]. Și la Crișcior era un voievod la 1415. „Voievozii iubiți" Moga și Ladislav, adecă Vladislav de Bolia, Ștefan de Birtin, Ioan de Valea-Bradului, Șerban și Ioan de Ribița, — toți în Zarand [7] —, cărora li scrie la 1545 banul de Macsó, apărător al hotarului apusean de către turci, au mai mult un caracter militar provizoriu, analog cu acela care deosebește pe unii voievozi tîrzii, români și sîrbi, din Banatul Timișoarei sau pe voievozii românești din Bosnia, la începutul timpurilor moderne. În colțul unde e Sîngiorgiul pe Streiu în Țara Hațegului nobilii români de caracter voievodal poartă în bisericile ortodoxe, cu inscripție slavonă, pe care le zidesc, sabia legată de gît, semn osebitor dat de rege fruntașilor săi ostași [8].

[3] Szabó, op. cit., III, p. 26, 28, 31.
[4] *Considet et commoratur.*
[5] Hurmuzaki, I^1, p. 598
[6] Ibid, p. 304 = I^2, p. 75 etc.
[7] Ibid, p. 714 — 5. V. Iorga, *Istoria Românilor din Ardeal*, I
[8] V. memoriul meu despre această biserică, în *An. Acad. Rom.* pe anul 1925

Din aflarea unor voievozi vădit decăzuți pe încetul și aruncați, la urmă, în situația umilă a cnejilor, juzilor de sate, prin aceste locuri ale Bihorului, Zarandului și Beiușului, ca și din caracterul deosebit al țerii și din tradițiile separatiste, ce se păstrează și pînă acum, și, în sfîrșit, din mulțimea și puritatea elementului românesc pe aici, încă din cele mai vechi timpuri, ar rezulta ființa, pînă la o dată ce nu se poate hotărî, *a unui al doilea voievod românesc* în aceste părți *bihorene* [9].

Trebuie să se ție samă și de aceea că ungurii, întemeind comitatele lor, au căutat să inoveze, și în ceea ce privește numele și margenile lor, cît se poate mai puțin.

3. Voievodul-cnez pe care-l avea episcopul catolic al Ardealului pe lîngă Cluj, la Gîrbău, în 1450, s-ar crede, o creațiune nouă, analogică poate în legătură cu anumite strămutări de poporație; astfel de voievozi se pot afla însă prin partea locului, desigur, și altădată [10]. Să fi avut și *părțile someșene*, care au o înfățișare așa de deosebită și care se vor fi adaus în alte împrejurări decît restul Ardealului la domeniul regal, voievodul lor?

4. Numele de voievod e alipit pînă tîrziu de demnitatea juzilor *bănățeni* din Caransebeș și Lugoj. Aceasta ni-ar îngădui să presupunem o altă organizare voievodală străveche în acest ținut, care e, iarăși, foarte bine definit. De altminterea, la Mutnic, la Cuiești se întîmpină în veacul al XIV-lea voievozi români, pe lîngă cnejii, foști voievozi și ei, de cari e plin Banatul în acest timp [11].

5. La nord-vestul Ardealului, în comitatele de *Bereg* și *Ung*, pînă pe la 1400 se păstrează încă voievozii românilor. Ei nu sînt voievozi cneji în decădere, stînd în fruntea cîte unui sat, dar nici voievozi guvernatori ai unei provincii, ca acela din Ardeal; ei au numai grija românilor, dar în afacerile acestora nu se mai amestecă nimenea altul. Același e cazul puternicilor voievozi din comitatul *Maramurășului*, cari, apoi, au descălecat țară nouă românească, slobodă,

[9] V. lucrarea recentă a d-lui C. Pavel despre *Școalele din Beiuș*, Beiuș, 1928.
[10] Hurmuzaki, I[1], p. 762, nr. 631.
[11] *Ibid.*, p. 166, 235 și aiurea.

pe valea Moldovei. Şi rutenii din preajma lor îşi aveau „voievozi de comitat“ [12], la 1359; cu vremea ei ajunseră a fi aleşi pe cîte un an [13].

6. În părţile Moldovei, Bistriţei, Siretului, Prutului, [. . .] vor fi fost voievozi, dar numele şi amintirea lor nu ni s-au păstrat prin vreo diplomă regală ungurească. Din astfel de acte cunoaştem însă voievozi olteni şi munteni încă de pe la 1250. Ioan, Fărcaş (Vîlcea), Litovoi, Bărbat şi Seneslav, anteriori întemeierii domniei, erau voievozi tipici mai curînd decît simpli cneji, pe cari, pentru scopurile şi nevoile sale, regele Ungariei îi înălţase la situaţia voievodală, înainte de vremea cînd voievozii înşii cad în starea de cneji săteşti. Cînd domnul din Argeş supuse pe voievozii ceilalţi, mulţi din învinşi pribegiră peste munte, în Ungaria, şi-i găsim între străini prin întăia şi a doua jumătate a veacului al XIV-lea; dintre ei, şi nu dintre voievozii de sate ardeleni, e încă mai probabil că fac parte şi cei pomeniţi, pe lîngă indicaţii de localitate cu totul stîlcite, într-o scrisoare papală din 1345, voievozii din „Remecha“, „Bivinus“, „Sypprach“, „Zopus“, „Auginas“, cari sînt puşi în acelaşi rînd cu alt client nou al catolicismului, domnul Ţării Româneşti, Alexandru, aşa încît şi pentru aceasta n-ar putea fi simpli cneji ale căror nume, neapărat, nu meritau să fie aduse la cunoştinţa şefului catolicităţii şi să fie date într-o scrisoare de mulţămire către convertiţi [14].

B. Rostul voievozilor

Cel mai vechi monument literar românesc, *Psaltirea* de la Şcheia, care prezintă un text ce se datoreşte unui cleric maramurăşean din vremea husită, *de la începutul veacului al XV-lea*, dă, prin felul cum se traduc termenii privitori la viaţa militară, oarecare ştiri asupra celui mai vechi fel de apărare şi năvălire a românilor.

[12] „Vayvoda comitatus“.

[13] I. Bogdan, *Originea voievodatului*, extras din *An. Acad. Rom.* pe 1902, p. 13 , nota.

[14] Hurmuzaki, I^1, p. 697—698. D. Pavel încearcă a-i aşeza în Bihorul său. Cf. *Revista istorică* pe 1928. p. 401—402

Boiari, giupăni se întîlnesc numai cîteodată, dar aflăm satele cu *giudeații, giudeacii, giuzii* lor, sate care, pentru anumite măsuri sau acțiuni generale, se adună la *zbor* (=sobor). Ținuturile, *despusurile*, au în frunte șefi cari se zic despuitori (cari dispun [15].) Dar aflăm și numele, precise, actuale,de *voievozi și domni*, cari au pe lîngă sine și în slujba lor *pîrcălabi de casă și vătahi.*

Numele pîrcălabului vine din acela, german, de Burggraf (=castelan), prin ungurescul porкoláb [16], dacă numai „pîrcălab" și „porholáb" nu provin în același grad, —sau chiar cel de al doilea din cel dintăi, — de la o formă *slavă* intermediară. „Pîrcălabul de casă" e un „maior domus", cu funcții civile, dar fără ca pentru aceasta el să fie despoiat de vechile sale atribuții militare. Vătaful are un nume împrumutat de la slavi: e înlocuitorul, comandantul în al doilea rînd.

În *război* se adună *voinicii* — acesta e numele general al ostașilor; se face o *gloată*, ceea ce înseamnă tabără, se trimite înainte o *strajă*, se apără cîte o *cetate*. „Voinicii" au în fruntea lor *sutași* și *miași*, dar poate că aici terminul, creat anume pentru a reda noțiunea veche ebraică, să n-aibă valoare actuală. Ei se despart în corpuri, dintre care se numesc: al *călăreților* și al *săgetătorilor* [17].

Din acte de donații, către anume mănăstiri din țara lor, ale regilor sîrbi din veacul al XIV-lea, Ștefan Miliutin și Ștefan Dușan [18], se vede că și la români — nu macedoneni — din părțile sîrbești ostașul era numit *voinic*. Astfel de „voinici," ciobani și străjeri, păziau și vitele călugărilor, primind pe an doi mînzi, sau zece perperi, dați de ziua de Sf. Dumitru, sau o leafă lunară, pe lîngă sumane și încălțăminte. Acești români mai slujeau, întîmplător și craiului, lucrîndu-i la cetăți sau făcîndu-i alai în călătorii [19]. Erau și sate întregi

[15] Terminul se aflä și mai tärziu.
[16] Szabó, *op. cit.*, III, p. 68
[17] Cf. și Iorga, *Ist. literaturii românești*, București, 1904, p. 117 și urm.; *Ist. literaturii române*, I, p. 118—119.
[18] *Convorbiri literare*, XXIV, p. 490; *Hasdeu, Arch, istorică*, III, p. 119; cf. Iorga, *Constatări în chestia agrară*, București, 1908.
[19] Hasdeu, *Arch. istorică*, III, p. 119.

de străjeri [20], ca la bulgari, ori în Ardeal, unde, în veacul al XV-lea, un sat de români păzea în pădurea Clujului, la Feleac, împotriva făcătorilor de rele cari pîndeau pe negustori.

C. Cele mai vechi lupte cunoscute ale voievozilor

De la o vreme, încă în veacul al XIII-lea, românii, fără să aibă state, purtau război pînă foarte departe. Ca și svițerii de mai tîrziu, apărători ai cauzelor străine, ca și barbarii uralo-altaici cu cari stătuseră așa de multă vreme în cele mai strînse legături, pecenegi, cumani, tatari, mai ales tatarii, în oastea cărora sînt români, atunci cînd ei atacă o mănăstire din Italia [21], ei se puneau, pe bani, sau și numai pentru putința prăzii, pentru plăcerea de a înfrunta primejdii nouă, în slujba *Imperiului bizantin*. Astfel de luptători, cărora, din patimă arheologică în stil, scriitorii analelor împărătești li ziceau alani (=alahi, vlahi), sînt întrebuințați și în luptele, îndelungate, grele și nenorocite pe care, îndată după întoarcerea lor în Constantinopol la 1261, împărații Paleologi le poartă împotriva turcilor. Cete întregi de „alani" cu carele, avînd cai împrumutați de la stăpînire și ascultînd de căpetenii venite o dată cu dînșii, se luptară prin văile Asiei Mici, biruiră și fură biruiți în nenumărate rînduri, pînă ce, la urmă, li se făcu dor de casă și cerură, chiar și prin mijloacele răscoalei, întoarcerea îndărăt [22]. La 1323 garnizoana bulgărească a Filipopolei era alcătuită de un număr de alani, avînd în fruntea lor pe un Ivan Rusul [23].

D. Dezvoltarea organizării militare voievodale după întemeierea domniei „a toată Țara Românească"

La începutul veacului al XIV-lea se formează domnia Țării Românești; peste mai puțin de cincizeci de ani ființa

[20] *Ibid.*, p. 117.

[21] După cronica italiană din publicația franciscană jubiliară *Assisi-San-Donato*.

[22] V. Iorga, Geschichte des osmanischen Reiches, I.

[23] Jireček, *Gesch. der Bulgaren*, p. 415.

și un principat al Moldovei. Aceste schimbări, de cea mai mare însemnătate, trebuiau să aibă o înrîurire hotărîtoare și în ceea ce privește organizarea ostășească.

În ceea ce privește Țara Românească, sistemul se întîlnește, foarte bine caracterizat, în *Țara Făgărașului*, ajunsă ducat pentru Vladislav Vodă (1364-c. 1380) și Mircea cel Bătrîn (1386-1418). Îl putem studia cu atît mai ușor, cu cît acte făgărășene, constatînd împrejurări care rămîn multă vreme, veacuri întregi, neschimbate, se întîlnesc și pînă pe la 1600.

Boierii, veniți de la noi, au sate care erau locuite și înaintea înfeodării lor către dînșii din partea domniei, și, apoi, alte sate, care, fiind fără locuitori, fuseseră create ca *slobozii*, aducîndu-se pe ele *vecini*, „străini", cari, la început, n-aveau case gospodărești, ci se ziceau *colibași*: aceștia toți datoriau boierului, în deosebire de țăranii liberi, claca [24].

Acești boieri datoresc domnului și, deci, reprezintantului său în ducat, *hotnogului* — numele e unguresc, și înseamnă căpitan — asistența judiciară, cînd el alcătuiește Curtea cea mare voievodală și, în rîndul întîi, ajutorul militar. La orice chemare, ei vin cu calul, dulama și armele lor. În afară de această adunare ca pentru război, boierii sînt datori a se înfățișa, într-o anume zi din an, călări și înarmați pentru a li se face *cercetare*. În cetatea Făgărașului chiar e stăpîn un *pîrcălab*.

Deci și aici, ca și în Maramurăș, găsim voievod și căpitan al voievodului — astfel de căpitani se întîlnesc, cum vom vedea, și în principatul moldovenesc, de origine maramurășeană, găsim boieri, asemenea cu cavalerii bizantini și *spahiii* turcești, adecă moșieri datori să ia parte la războiul suveranului, cu propriile lor mijloace, și găsim, în sfîrșit, pîrcălabi în cetăți.

Boierii purtau, desigur, sabia; ceilalți ostași aveau și ei uneori sabia — multe săbii de Brașov se aduceau, în

[24] Cf. Iorga, *Sate și preoți*, p. 144 și urm., unde e și bibliografia; *Constatări, loc. cit.*

vremuri de pace, dincoace de munți, — dar mai ales arcul și săgeata [25], a căror întrebuințare dibace o împrumutaseră de la tatari, cari în multe locuri mai păstraseră ceva din vechea lor stăpînire pînă prin anii 1330 — 1350. *Arcul* e, pînă tîrziu, arma firească, mai bine cunoscută, mai iubită, mai meșter mînuită a neamului nostru.

E. Presupusa „armată permanentă“ a lui Mircea cel Bătrîn

Pînă dăunăzi încă s-a crezut, după aserțiunea mîndră a lui N. Bălcescu, care mărea și împodobea trecutul pentru a da încredere prezentului și a pregăti un viitor, că Mircea vodă ar fi dat un exemplu Europei și ar fi inovat în arta militară, întemeind în Țara Românească o oștire „permanentă".

Din capul locului, această afirmație nu putea fi crezută. Oricînd e greu să se inoveze în această artă, și inovarea, cînd este, poate porni numai de la un popor răzleț, cu o cultură proprie, foarte originală și deslușită, sau de la o rasă ale cării însușiri extraordinare îi îngăduie atunci a pune îndată temeliile unei mari împărății de cucerire. Noi eram însă un popor nu tocmai mare la număr, împiedecat, pe lîngă aceasta, de a-și uni puterile într-un singur stat, și un popor mai rău așezat, deși pe un tărîm bogat. Așa încît, într-o vreme cînd pînă și strălucita organizare a osmanilor pornea în mare parte de la adaptări după alte neamuri, noi nu ne puteam ridica mai presus de ele.

De fapt, Mircea n-a început nicio expediție de cucerire și n-a avut să poarte războaie mari, nici n-a fost totdeauna norocos, ci a trăit, ca orice domn din vremea sa, cînd învingător, cînd învins, uneori fugar înaintea turcilor, cum a fost din toamna anului 1394, cînd se adăposti la Brașov, pînă în 1397, cînd luă parte numai ca partizan nenorocit al regelui unguresc Sigismund la lupta de la Nicopol. A moștenit de

[25] C.I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țerii Românești cu Brașovul*, I, București, 1905, p. 386 — 387

la bunicul său Vladislav vodă, cuceritorul Vidinului, o putere armată pe care a păstrat-o tot astfel, cu boierii proprietari de moșii, cu oastea de țară, ce se strîngea în caz de primejdie deosebită, și, în sfîrșit, cu unele contingente și corpuri întîmplătoare. Un act de-al lui din 1415, prin care se scutește un sat mehedințean, în părțile Motrului, de toate sarcinile, adauge că proprietarii satului vor fi totuși datori a lua parte la *„oastea cea mare“* (велика воиска), și această expresie se întîlnește și într-un alt act de la același domn [26].

„Oastea cea mică“ erau boierii, pe cînd „cea mare“ cuprindea în sine și rîndurile de țărani chemați de la căminurile lor pentru mîntuirea țerii primejduite. E îndoielnic dacă Mircea a avut vreodată măcar o strajă a persoanei sale domnești. De o „armată permanentă“ în acest înțeles, singurul care se poate admite se vorbește numai peste cîțiva ani după moartea lui, și doar ca un deziderat. Anume, nepotul și urmașul al doilea al lui Mircea, Dan vodă, cerea de la unguri, aliații lui, mai puternici și mai bogați decît dînsul, a i se plăti o strajă de 600 de călări și pedeștri români, ori și mai puțini. Și se adauge la cererea lui: „un călăreț român are nevoie de un perper pe zi ca leafă, și trei pedeștri români s-ar mulțumi la un loc a primi un perper“ [27]. Comandantul de hotar al regelui-împărat îi dădu o mie de ostași, dintre cari o sută de călări [28].

Cum era alcătuită oastea românească pe acest timp ni-o arată mai bine decît orice izvor unul neașteptat: capitolul din *Memoriile lui Walerand de Wavrin*, dictate nepotului său Jehan, în care se descrie, cu un deosebit lux de amănunte, campania făcută în 1445 pe Dunăre de corăbiile cruciate, supt steagul papei și al ducelui Burgundiei, care erau comandate de Walerand însuși.

Domnul muntean și fiul său mai mare, pe lîngă care se aflǎ un „guvernator“, om bătrîn și experimentat, care

[26] I. Bogdan, *Un hrisov al lui Mircea cel Bătrîn* din 10 iunie 1415, în *An. Acad. Rom.*, XXVI, nr. 4.

[27] „Et pedites volahi vel pauciores ... Unus Volahus eques pro suo salario unius diei in uno perpele, et tres volahi pedites similiter in uno perpele contentarentur“; Szabó, *op. cit.*, III, p. 41; anul 1426.

[28] *Ibid.*

fusese și la războiul de la Nicopol, comandă 6 000 de oameni [29].

Sînt ostași viteji și foarte zgomotoși, „gens de grans languaiges" [30]. Poartă paveze, *pavais*. Întrebuințează în războiul ce fac turcilor „corturi" de mai multe feluri [31]. În tabără se aduc ca provizii grîu, făină, bob și ovăs [32]. Pentru a se avea, la orice împrejurare, rezerve de hrană, se întrebuințează gropi de grîne, care se acopăr cu pietre, dar, locul rămîind neatins de brumă, prezența ascunzătorii se descopere de multe ori [33].

Pe acest timp, românii cunosc întrebuințarea *tunurilor*, așa-numitelor *bombarde* de lemn, cercuite cu fier, din care se aruncă ghiulele mari de piatră, care fac mai mult zgomot și, mai ales, praf, decît ispravă. Wavrin spune că tunurile noastre erau ceva mai mici, „fără cameră, așa încît, cînd piatra era pusă în ele, rămînea afară cel puțin cu o optime" [34]. Artileriștii români sînt așa de zeloși, încît deseori crapă cercurile de la tunurile slobozite prea răpede, și unii din ostași cad loviți de fragmentele lor [35].

Domnul are la îndemînă și un număr de patruzeci-cincizeci de luntri, pe care francezul le numește, crezînd că li zice pe românește, „manocques". „Ele sînt — lămurește el — dintr-o bucată, ca o treucă de porci, lungi și strîmte; în ele încap mulți români" [36].

Dar partea cea mai bogată și mai nouă din povestirea lui Wavrin e cea care privește cetățile muntene sau acelea de pe malul drept care fuseseră clădite adesea de aceiași meșteri, oricum în același stil și după aceleași modele.

[29] Enchiennes cronicques, ed. mea citată, p. 139 și urm.

[30] *Ibid.*

[31] Tentes et pavillons.

[32] Bledz et farines. Gerbes de fèves et d'avoines.

[33] Ès pays par delà, ilz font grans fosses en terre, comme cysternes, où ils bouttent bledz, avoines et toutes manières de grains et puis coeuvrent les trous des fosses de grans pierres.

[34] N'avoient de chasse que trois quartiers, sans la chambre, sicques, quand la pierre y estoit mise, il en avoit bien la valeur de demy-quartier dehors.

[35] *Ibid.*

[36] Qui sont d'une pieche, comme ung nocq aux pourceaulx, longz et estrois, et beaucoup Vallaques dedens: en l'un plus, en l'autre moins.

Iată Turtucaia turcească. Un pătrat de ziduri are cîte un turn la fiecare colț: unul e mai mare, ridicîndu-se pînă la zece picioare. O scară de lemn de-a lungul lui duce la un cerdac, asemenea cu al culelor obișnuite în Oltenia [37]. Turnurile sînt acoperite cu șindrilă, pe care cronicarul o definește așa: „escais de bois". În dosul cetății e o curte încunjurată cu „șanțuri mari și pari de lemn", desigur ca în Tîrgoviștea de la 1580, bătuți adînc în pămînt și legați prin împletituri de nuiele [38].

Giurgiul are aceeași formă pătrată și aceleași turnuri la fiecare colț, turnuri cu cerdac de lemn pentru atac și apărare[39]. De la cetate pleacă două aripi de ziduri, care se mîntuie la mal cu două turnuri asemenea cu celelalte [40].

Turnurile avea o grosime de douăzeci și patru de picioare, și șanțurile erau adînci de alte patru. Un pod unea ostrovul cetății cu malul stîng.

Atacul împotriva Giurgiului, care atunci era turcesc, se face cu cară ce poartă un fel de fascine de vergi [41]. Neizbutind așa, se întrebuințează focul. La urmă cetatea o capătă Vlad, și turcii, cari ieșiseră din ea cu bună învoială, fură așteptați la un loc potrivit și uciși de fiul domnului, care avea, în ceea ce privește mila față de un dușman învins și respectul pentru cuvîntul dat, alte păreri decît ale apusenilor.

Cetatea *Turnului* e rotundă [42]. Creștinii nu o pot lua prin nici un mijloc. Nicopolea din față are două aripi de ziduri cu turnuri rotunde [43], iar despre Dunăre o întăritură de lemn [44].

[37] Ung grand bacicol et grandes allees d'aisselles de bois, duquel bacicol se deffendoient fort les Turcqz.

[38] La basse court ..., grans fossez et pallis de bois entour ycelle.

[39] Garitée et bacicollée de bois.

[40] Deux petits pans de murs ... [Tours] pareillement bacicollées comme les autres.

[41] Cloies de gros bois ..., atachiés de grosses fourches de bois; et si y avoit autour d'iceulz chariots aussi autres cloies pendans; p. 129.

[42] Grosse tour ronde, avironnèe de murailles en manière de braye.

[43] A deux costez de la ville pans de murs.

[44] Pallissade de bois en la rivière, qui alloit de l'un pan de mur jusques à l'autre.

Aceasta e tot ce se poate şti despre mijloacele de apărare ale muntenilor, mijloace vădit puţine, care lămuresc coborîrea principatului Ţerii Româneşti într-o stare de inferioritate faţă de Moldova.

III. ELEMENTELE ŞI ÎNCEPUTURILE OŞTIRII MOLDOVENEŞTI

I

Cea mai veche organizare militară voievodală în Moldova

Aici, în Moldova, Bogdan vodă venise din Maramurăşul său încunjurat de *voinici* şi de un număr mai mic de călăreţi, de *cavaleri, equites*, cărora li se zicea *viteji*. Pe unii din aceştia, ca Ianăş Viteazul, îi şi găsim pomeniţi în cele dintăi acte păstrate ale cancelariei moldoveneşti. Ei erau adevăraţi „antrustioni" de modă francă, şi vodă lua hotărîri numai cu învoirea lor, explicit arătată. Faţă de aceşti tovarăşi, domnul cel nou, care se răzima înainte de toate pe dînşii, se arătă foarte larg. El li întări stăpînirea peste moşii cîştigate de dînşii, din mila lui — pămînturi confiscate şi pămînturi de „pustie" — , sau pe altă cale. Într-unele acte de danie se spunea că dăruirea efectivă sau întărirea se face pentru buna „slujbă" a donatarului [45]. Cu gîndul la asemenea măsuri cronicarul Ureche spune, în întăia jumătate a veacului al XVII-lea, vorbind despre Iurg Coriatovici, — presupus urmaş al lui Bogdan, — că el „au început a dăruire] ocini prin ţară la *voinicii* ce făcea *vitejii* la oşti". I-ar fi făcut deci şi pe ei cavaleri sau viteji.

Vitejii, a căror situaţie era aceeaşi ca a unor „equites aulae" sau „milites curiae", erau 3.000 în veacul al XVI-lea; în luptele lui Ştefan cel Mare ei sînt strălucita cavalerie boierească, nimicită numai la 1476, în lupta de la Valea Albă, pentru a fi apoi făcută din nou. Ostaşii de rînd se numesc *voi-*

[45] V. G. Popovici, în *Prinos Sturdza*.

nici sau *iunaci*, adecă feciori (după bulgărește, în ce privește numele al doilea) [46]. *Hînsar* [47], *husar* însemna de obicei hoț, lotru ;hînsarii moldoveni erau deci ostași, asemenea cu „achingiii" osmani, cari nu primeau leafă și nu erau numărați sau măcar prevăzuți dinainte: „oastea de dobîndă" despre care vorbesc izvoare mai tîrzii. Neapărat că la aceste elemente se adaugă, în zilele de mare primejdie și nenorocire, *țerănimea*, *gloata*, care nu e datoare însă a sta mai multă vreme departe de ogoarele și familiile ei.

Această oaste era împărțită, în ce privește pe boieri în *steaguri*, asemenea cu banderiile ungurilor; astfel de **стѣговн** sînt pomenite încă din 1432 [48].

II

Cetățile moldovenești

Un rol de căpetenie îl au, în apărarea Moldovei, ca și în a Poloniei [.....] *cetățile*. Unele tîrguri întărite cu șanțuri și palisade, ca Baia, nu întră în rîndul cetăților adevărate, care au ziduri de piatră și sînt comandate de *pîrcălabi*, în număr de doi. [....]

Apărarea o constituia la miazănoapte cetatea, foarte puternică, a *Sucevei*, a cării întemeiere se datorește, la dreptul vorbind, lui Ștefan, care e și creatorul sistemului de apărare prin cetăți și acela care a instituit pîrcălăbiile. Ea a fost în stare să se împotrivească unui atac, care ținu mai multe săptămîni, din partea unei mari oștiri polone, cu tunuri, în fruntea căreia stătea însuși regele Ioan Albert. Fusese dreasă de curînd, după ajungerea pînă la Suceava, în 1485, a turcilor, din cetățile, de curînd pierdute, ale Chiliei și Cetății Albe. Cînd, pentru a doua oară, turcii, data aceasta cu sultanul Soliman cel

[46] Cf. Bogdan, *Relațiile*, p. 49, 99, 113, 131.

[47] Cf. *Ibid.*, p. 47, 199, Cf. I. Bogdan, *Documentul Răzenilor din 1484*, din *An. Acad. Rom.*, XXX, p. 41 și urm. Să fi împrumutat moldovenii pe *husarii* noi, din veacul al XV-lea, al ungurilor, al căror nume înseamnă 1/20, nu cred. „Feciorii husari" erau cei din urmă ostași (Bogdan, *Cronice inedite*, p. 41)

[48] *Ibid.*, p. 42—43, 181.

Măreț însuși, întrară în Suceava, ei putură întra și în cetate, dar n-o stricară și n-o „înnoiră", lăsînd-o ca reședința lui vodă Ștefan cel Nou, adus de dînșii, a păcătosului de Lăcustă.

Suceava fu încunjurată peste douăzeci de ani de către boierii cari luaseră domnia lui „Ioan vodă" Despot, și acuma-i voiau și viața; el ieși, înveșmîntat în cele mai mîndre haine domnești ale sale, și, întîmpinat la podul de la Areni, fu „judecat" și ucis. Cetatea fu atacată apoi de Mihai Viteazul, care urmărea pe Ieremia Movilă, și căzu în mîinile năvălitorului.

Cea mai nouă formă a Sucevei vine de la Movilești, cari au stat bucuros în încăperile ei. Asediul contra lui Timuș Cazacul și al domniței Ruxanda, soția lui și fata lui Vasile Lupu, domnul izgonit de către noul stăpînitor, Gheorghe Ștefan, și de către ajutătorii lui, munteni și ardeleni, înseamnă iarăși o dată însemnată în viața vechii capitale. La urmă, mai mulți ani de zile băciuiră în ea, de la 1691 înainte, polonii craiului Sobieski, care-și făcură aici un sistem complicat de fortificații în care întra și mănăstirea armenească, zidită pe un alt deal, a Zamcăi.

Din cetate, așezată pe un deal de lut, prăpăstios în cele mai multe părți, deasupra unei rîpi adînci, avînd în față înălțimile mai mici, care poartă biserica Mirăuților, cea mai veche biserică metropolitană a Moldovei, așa de urît înnoită, și puternica Zamcă, se mai păstrau prin anii'80 numai cîteva fărîmi de zidărie: pămîntul, grămădit în lungii ani ai părăsirii, acoperea însă, pe lîngă multe rămășițe de țigle, de discuri și plăci smălțuite, de podoabe, de tencuieli cu stele de aur pe un fond albastru, de arme și obiecte, de oase sfărîmate, și aproape întreaga structură esențială a zidurilor, — afară de laturea din față, către oraș, care în parte va fi căzut de vale, în surparea malului, iar în parte a fost desfăcută de tîrgoveții din Suceava, cari și-au făcut casele din aceste pietre bune și cărămizi solid călite în foc. O curiozitate nobilă, un interes rar și cu atît mai vrednic de laudă pentru trecutul unui viteaz și vrednic popor care-i era străin, o pasiune de arhitect care știa să treacă dincolo de realitatea și practicitatea meșteșugului său, făcură pe austriacul Romstorfer să înceapă, cu mijloace ridicol de puține, săpături pe dealul cetății. Duse cu o nespusă răbdare și o mare iubire, cu o

cruțare cuminte a banilor și forțelor ce se aveau la îndemînă, săpăturile dădură nu numai rezultate strălucite, dar, mai mult decît aceasta, rezultate definitive și depline. Cetatea lui Ștefan cel Mare și a voievozilor ce i-au urmat în acest dintîi scaun sucevean a scuturat de pe fruntea ei cenușa veacurilor și se înfățișează astăzi ca o ruină, desigur, dar ca o ruină perfect inteligibilă [49].

Cetatea avea două șanțuri de încunjur, *fără* apă în ele, cu toate asigurările contrare ale tradiției. Pătrată, ca și a Giurgiului, ea avea nu patru, ci șase turnuri rotunde. În loc să fie însă o zidărie închisă ca acolo, ea cuprindea în sine o curte mare, în care se ridica un pătrat de clădiri, cu cămările pentru domn și curte, cu adăposturi pentru ostași, cu hambare de provizii, cu depozite de arme, și chiar cu paraclis, pe zidurile căruia se mai deosebesc urme din chipurile sfinților.

Înspre partea Muntelui, ***Romanul***, cetatea lui Roman vodă, așezată lîngă orașul de astăzi al Romanului, „Cetatea Nouă" sau a Smeredovei, nu se mai poate recunoaște astăzi prin nimic, deși locuitorii arată unde a stat odinioară această ultimă apărare sudică a principatului celui restrîns al Moldovei, așa cum era pe la 1400.

La apus, pe o culme rotunjită asemenea cu aceea care sprijină cetatea Sucevei, a fost, încă de la începuturile domniei moldovenești, *Cetatea Neamțului*, numită după apa ce curge pe lîngă dînsa. E aproape tot așa de bine păstrată ca și cetatea Sorocăi, cu care samănă și în ce privește dimensiunile, și în ce privește forma. Un viaduct, clădit cu oarecare meșteșug, duce la poarta de intrare; patru turnuri se ridicau la cele patru colțuri ale unui pătrat de ziduri care au o grosime de trei metri. Romstorfer a vizitat în treacăt Cetatea Neamțului, descriind-o într-o broșură [....].

Deși Alexandru, fiul cel mai mare al lui Ștefan cel Mare, a stat, mult timp după catastrofa din 1484 — a cetăților de la Dunăre și Mare — în Țara de Jos, aici, în părțile de munte,

[49] Rezultatele căpătate de Romstorfer, care a întemeiat și un mic muzeu al cetății, sînt publicate, cu planșe și unele desemnuri, în *Buletinul Comisiunii istorice bucovinene* pînă la 1902.

veghind întru apărarea ei,deși a făcut pe lîngă biserica lui Ștefan din Borzești, în ținutul Bacăului, pe cea de la Bacău, acest din urmă oraș [....] n-a fost niciodată încunjurat de zidurile unei cetăți. Într-un tîrziu, Ștefan cel Mare smulse muntenilor cetatea cea nouă de la Milcov, *Crăciuna*, dar se vede că și acest ținut vrîncean, căpătat astfel, era pus în rîndul celor dobîndite de curînd, căci pîrcălabii de Crăciun a, cari au trebuit să fie, nu se întîmpină nici ei în rîndul acelor pîrcălabi ce stau în rîndul boierilor de divan, sfătuitori ai domnului.

III

Steaguri moldovenești

O întîmplare fericită a făcut să avem două din steagurile supt care s-au luptat ostașii marelui domn. Dăruite la Athos, ca semn de mulțămire către împărțitorul de biruință, ele se vedeau acolo pănă la marele război, cînd cel mai frumos din ele dăruit nouă de armata franceză, s-a așezat între relicviile frumosului Muzeu Militar din București. Ele au fost reproduse după foarte bune fotografii, aduse regelui Carol și descrise de I. Bogdan într-un memoriu din *Analele Academiei Române*, XXIV [50].

Amîndouă au chipul Sfîntului Gheorghe ostașul, cavalerul, luptătorul pentru dreptate, liberatorul celor prigoniți. Într-unul el stă în scaun de stăpînire, cu spata biruitoare rězimată pașnic pe mînă, pe cînd doi îngeri țin deasupra-i cununa gloriei; balaurul stă, strivit, supt picioare. Pe celălalt, sfîntul se luptă călare, și sulița cu crucea la capăt străbate gîtul lighioanei, care se învîrte de mînie: din ceruri o mînă îndeamnă, pe cînd, fugare din cetatea unde stă închis împăratul, domnița cheamă pe frumosul tînăr în ajutorul celor împresurați și amenințați cu peire; heruvimi zboară la cele patru colțuri, franjuri mari, cu flori și struguri, atîrnă. Legenda, în frumoase slove chirilice, lungărețe, spune la cel dintîi: „O, luptătorule și biruitorule, mare Gheorghe, în nevoi și în nă-

[50] Un al treilea steag, tot cu Sf. Gheorghe, pare a fi tot moldovenesc. V. C. Caradja, în *Revista istorică* pe 1929, p. 145-148.

pășți grabnice-ajutător, și călduros sprijinitor, și celor scîrbiți bucurie negrăită, primește de la noi și această rugăciune a smeritului tău rob, a domnului Io Ștefan Voievod, cu mila lui Dumnezeu domn al țerii Moldovei; păzește-l neatins, în acest veac și în cel de apoi, pentru rugăciunile celor ce te cinstesc pe tine, ca să te proslăvim pe tine în veci; amin. Și s-a făcut în anul 7008 (1499 — 1500), în al 43-lea an al domniei lui". Iar dincolo, troparul are acest cuprins: „Biruitorule, mare mucenic Gheorghe, roagă pe Hristos Dumnezeu să mîntuiască sufletele noastre acestea, tu care ești mîntuitorul celor robiți și săracilor apărător, celor fără puteri vraciu, al împărăției soț de lupte".

LUPTE ROMÂNEŞTI PĂNĂ LA ŞTEFAN CEL MARE

I. LUPTELE MUNTENILOR CU UNGURII ŞI LEGĂTURILE LOR RĂZBOINICE CU DÎNŞII

I

Peirea lui vodă Litovoi. Biruința din 1330 a lui Basarab, domnul a toată Țara Românească

Cea mai veche luptă a românilor pentru scopurile lor proprii e o înfrîngere de pe la 1270: aceea din munții Gorjului, în care *Litovoi*, voievodul oltean, care nu mai voia să plătească tribut *ungurilor*, fu bătut de aceştia şi peri. Fratele său Bărbat întră în mîinile biruitorilor. Ea se pomeneşte numai în treacăt, prin acte de donație ungureşti [1]. Trebuie să se fi dat dincolo de trecătoarea Vîlcanului ori a Turnului Roşu, între două cete fără însemnătate. Rîul lui Bărbat din colțul sud-vestic al Ardealului ar pomeni acea zi de nenorocire ostăşească. Politiceşte, lupta are însă o însemnătate superioară celei militare. Prin ea se făcea dovada că domnia slobodă a Țerii Româneşti nu se putea întemeia de voievodul din stînga Oltului.

O a doua înfrîngere urmează la 1330. Românii din părțile Argeşului şi Muscelului sînt bătuți pe un cîmp de luptă foarte depărtat, în munții peninsulei balcanice, la *Velbujd-Chiustendil*, de către sîrbi, cu cari, de altfel, ai noştri n-au avut o duşmănie firească, nici lupte directe. E vorba însă numai de

[1] Reproduse în Hurmuzaki, I.

înfrîngerea unui corp de ajutor românesc, dar comandat chiar de domn, Băsărabă, fiul lui Ivancu (Iancu; Tihomir), venit în ajutorul rudei sale prin alianță, țarul bulgăresc Mihail.

A treia oară, în chiar acest an, avem a face însă cu o biruință, mare și întreagă, rodnică în urmări, fiindcă lupta se dădea în direcția naturală a dezvoltării noastre și pe pămîntul nostru, ocrotitor pentru ai săi. Ni-o păstrează un izvor contemporan, povestirea care a fost apoi cuprinsă în deosebitele versiuni ale cronicii ungurești mai vechi (publicate în colecția lui Florianus) pînă la Thurácz (în colecția lui Schwandtner).

Știind pe Băsărabă slăbit, Toma, voievodul Ardealului, și „Dionisie", fiul lui Nicolae, fiul lui „Ioanka" sau și „Iancha" — cred că ar trebui să vedem în acesta un pribeag, nepot de fiu al unui alt Iancu — îndeamnă pe mîndrul rege angevin Carol Robert la supunerea Țerii Românești, în folosul lui Dionisie acestuia; cronica o și spune limpede: *„ut terram ipsius uni ipsorum insultantium traderet possidendam"*, adecă „pentru a da în stăpînire țara lui Basarab *unuia dintre ei, năvălitorii"*. De fapt, Severinul e luat de Dionisie, care, neputînd fi deocamdată domn, e pus ban acolo. Deși Basarab oferă a răspunde tributul de 7.000 de mărci de argint, ungurii intră în țară.

Intrarea se face pe la Bran, și ținta e reședința lui Băsărabă, Argeșul. Izvorul spune că se trece „prin munți și păduri". Oastea se rătăcește prin aceste pustiuri și flămînzește; se cere pace. Regele se întoarce pe un drum în cursul căruia îl așteaptă o trădare răzbunătoare. Cum a fost locul atacului, al învălmășelii nebune, al lungii lupte desperate, al vînării cetelor răzlețe, al peirii aproape desăvîrșite ni spune lămurit contemporanul: „Pe un drum ce era în cerc și în amîndouă părțile închis cu maluri prăpăstioase și, înainte, unde calea era mai deschisă, fusese tăiat în mai multe locuri cu zăgazuri tari" [2]. Recunoaștem poziția: e aceea de pe linia care duce de la Cîmpulung la Bran, în care drumul se afundă în căldarea, potrivită pentru surprinderi și măceluri, zisă *Posada*, după vreo *posadă*,

[2] In quamdam viam ... quae ... erat in circuitu, et in utraque parte ripis prominentibus circumclusa et ante, unde erat dicta via patentior, indaginibus in pluribus locis fortiter fuerat circumsepta.

o cetățuie, bulevard exterior sau *strajă* de cetățuie [3] ce va fi fost aice.

Românii aleargă pe sus, în margenea pădurilor [4], aruncînd săgeți asupra oștirii, „ce era în fundul drumului adîncit care nici drum nu se poate zice, ci ca o corabie strîmtă" [5]. Și în urmă drumul fusese închis, și, din exemple moldovenești, știm cum: cu copaci tăiați și risipiți deodată. Luptele, care țin de vineri, 9 novembre, pănă luni, 12, se dau în această strîmtoare grozavă, în care mișcările luptătorilor sămănau doar cu ale „copiilor înăuntrul unui leagăn ce se clatină" [6] sau cu ale „unei trestii de baltă ce se înfioară de vînt".

Oastea ungurească era alcătuită din banderii, conduse de nobili, dar și de clerici, de prepozitii și plebanii deosebitelor biserici episcopale; ba încă, fiind o expediție împotriva unui shismatic, și un frate din Ordinul Dominicanilor, al Predicatorilor, mergea înaintea falnicilor călăreți, cu crucea latină a prigonirii în mînă. Acești luptători aveau cu ei acele arme scumpe, acele veșminte de mult preț, acele vase de argint, acei cai de rasă, cu frîie și șele împodobite, care ajunseră prada boierilor și țeranilor lui Vodă Basarab bătrînul. Regele era încunjurat de o curte strălucită, din care făceau parte cei cari-l apărară, și pănă la moartea lor: Desideriu, fiu al lui Dionisie, care schimbă hainele cu stăpînul său și fu, îndată, doborît de săgeți, în mijlocul chiotelor de bucurie ca pentru un crai dușman ucis; Donch, care poate fi Danciul, cu fiul său Ladislas, vreun Vladislav, și magistrul Martin, fiul lui Berend. Mai erau și cumani, călăreți ușori, în număr mare.

Periră prepositii de Alba ardeleană, de Posega, plebanul de Saros, călugărul dominican, cari, cu ura religioasă a unui timp cînd dușmănia politică lua prea adesea veșmîntul religiei, fură tocați în cap cu *măciucile* (locul *lignei clavi*, care ar fi „cuie de lemn", trebuie schimbat în „*lignee clave*"), apoi o bună parte din curteni și, în sfîrșit, destui cumani, pe cari călăreții

[3] V. Bogdan, *Documentul Răzenilor*, p. 52 — 54.

[4] Superius discurrendo.

[5] Qui erat in fundo depressae viae, quae nec via dici potest, sed quasi navis stricta.

[6] In quibus diebus collidebantur invicem milites electi sicut in cunis moventur et agitantur infantes, vel sicut arundines quae vento moventur.

noștri știură să-i ajungă. Trupurile nu putură fi luate de fugari, ci rămăseră acolo, la locul nenorocirii. În acest sînge se boteză neatîrnarea noastră de unguri.

II

Luptele lui Vlaicu vodă cu ungurii

Peste treizeci și opt de ani,—al patrulea război cunoscut, deci, — domn muntean era Vladislav, zis Laicu sau *Vlaicu*, fiu al lui Nicolae Alexandru vodă și nepotul lui Basarab biruitorul.

Peste unguri domnea fiul lui Carol Robert, *Ludovic*, rege mîndru și puternic, căruia, nu fără dreptate, i s-a zis cel Mare. Și el apărător al legii catolice, din care croia perdeaua ambiției sale de cuceriri, Ludovic, se prefăcu a pleca asupra turcilor, cari înaintau, într-un răpede curs de izbînzi și anexări, spre Dunăre, și, în loc să se încurce în luptă cu dînșii, smulse din moștenirea, atuncea deschisă, a țarului bulgăresc Alexandru Vidinul cu ținutul încunjurător, cu care făcu un nou Banat unguresc. Cete românești îl ajutaseră, supt o rudă venită de peste munți, a lui Vlaicu, Ladislas sau Vlad din Doboca, Dobăcescul. Bulgarii din Vidin țineau însă la ortodoxie și la țarul lor Stracimir fiul lui Alexandru. Neputînd să-l aibă înapoi pe acesta, ei băgară în cetate pe români. De aici începu războiul.

Pe cînd regele alerga spre Vidin, voievodul ardelean Nicolae, cu Simion, fiul lui Mauriciu, și alți „fruntași" [7] ai săi, cu o sumă de nobili — banderii ardelene — și cu scaunele secuilor întră „prin Secuime [8]". Deci pățania veche învățase minte pe unguri, și, în loc să se mai încurce prin coclaurile primejdioase de la Bran și prin valea Dîmboviței, bogată în surprinderi ca aceea de la Posada, Nicolae trecu prin pasul, de către Secuime, al Buzăului, luînd îndată cursul Ialomiței (1369) [9].

[7] Potiores milites.
[8] Ultra terram Siculorum.
[9] Fluvium Ilumcza, Iloncha.

O întâie ciocnire se întîmplă îndată, căci românii făcuseră pe apă în sus „oarecare cetățui de apărare“ [10]; Dragomir „pîrcălabul de Curte“ al lui Vlaicu, comandant al cetății Dîmboviței, poate al Bucureștilor [11], — dacă nu se admite că e o confuzie de localități și că cetatea e a *Ialomiței*, deci Tîrgoviștea—, comanda pe cei dintâi apărători ai țerii. Oastea ardelenească putu trece mai departe. Înainte de ce să ajungă în părțile de șes, ea dădu peste „zăgazuri și împletituri de spini și trecători foarte strîmte“ și românii răsăriră de jur împrejur, „prin păduri și munți“ [12]. Aici se întîmplă și nimicirea acestei a doua oștiri de năvălire a ungurilor. Peri vicevoievodul ardelean, Dezsö, zis Wos sau Vas, poate un român de obîrșie, apoi pîrcălabul acelei Cetăți de Baltă de pe Tîrnave care era să fie peste o sută de ani feuda ardeleană a domnilor Moldovei. Petru „Rufus“, poate un sas, Roth, și doi fruntași secui, — acum nu mai ajutau cumanii, cari nu datoriau slujbă decît regelui, plecat în expediție personală — ,Petru și Ladislas, împreună cu o mulțime de ostași de rînd. Fuga fusese împedecată de „locurile mlăștinoase și băltoase“ [13].

Deci lupta aceasta, care se dădu în primăvară, avu ca teatru smîrcurile Ialomiței în preajma Tîrgoviștii, pe care încercau s-o cucerească ungurii. Cu nici o altă parte nu s-ar potrivi descrierea precisă și exactă, care are același caracter ca și descrierea luptei din 1330 și se află în aceleași compilații.

Urmară luptele lui *Nicolae de Gara*, unul din stîlpii Ungariei pe atunci, cu românii, pe la *Vidin* și cetatea *Severinului*, care fu luată — momentan — înapoi de rege. Atunci se întări întâi *Branul*, cu „briganzi“ din companiile războinice internaționale și cu meșteri de *arbaletă*, de arc, englezi [14]. Cu aceasta regele Ludovic, neputîndu-și supune Țara Românească, socotea că a pus măcar la adăpost Ardealul său din partea unei năvăliri muntene.

[10] Ubi fortalitia et propugnacula erant per Olachos formata.
[11] Castellanus eius de Domloyka.
[12] Ulterius procedens inter indagines et veprium densitates ac passus strictissimos conclusus ...; de silvis et montibus.
[13] In locis lutosis et paludosis, indaginose conclusi.
[14] Brigantiis et balestrariis anglicis.

Asupra luptelor următoare ale lui Vlaicu lipsesc izvoarele. Nu știm deci cum a putut el ajunge în stăpînirea Nicopolei, cum s-a bătut cu Ludovic pentru Severin. Nu ni sînt mai deslușite năvălirile lui Dan I, nepot al lui Vlaicu, în Banatul unguresc, pe la Mehadia (ungurește: Myhald), într-o vreme cînd moartea lui Ludovic aruncase în haos afacerile regatului vecin.

III

Legăturile lui Mircea vodă cu ungurii

Nu sîntem mai fericiți cu privire la campaniile lui Mircea. El n-a avut a face cu ungurii, cari l-au și sprijinit în anii lui de nenorocire: 1394-1396. Cu ostașii regelui Sigismund se luptă însă de două ori, în împrejurări asemenea cu cele din 1330 și din 1366, boierul care luă, pentru ceva mai mult de doi ani, locul lui Mircea, Vlad vodă

Isprăvile și pățaniile acestuia, care, după nume, arată să fi invocat paternitatea lui Vlaicu — un mare înaintaș! — sînt cunoscute numai după o scurtă mențiune în anumite privilegii ale regelui Sigismund, ginerele lui Ludovic, și în actul solemn prin care același face danie pentru credință și servicii, voievodului ardelean Stibor.

În 1395, Sigismund venise cu banderii și oaste ardelenească, mai ales cu aceasta, pentru a pune pe Mircea, aliatul său, din nou în scaunul muntean. El se coborî din Brașov, trecu pe la Bran, unde nu vor fi mai rămas din meșterii de război străini aduși cu vreo douăzeci de ani în urmă, apoi, călăuzit de Mircea, care-i pregăti cele de nevoie pentru cale, el ajunse la Argeș, care fu dobîndit pentru acesta, și, mergînd spre apus, atinse linia Oltului. Pe Olt în jos se lăsă în sfîrșit regele, întovărășit de Mircea, pînă la Turnu, pe care încercă în zădar să-l ia. Luptele de aici vor fi fost ca acelea pe care le-am constatat în 1445.

Chemat înapoi de moartea soției sale Maria, care-i dăduse drepturile de stăpînire, Sigismund urmă la întors aceeași cale. Se pare că Mircea rămase în Argeș. Dar la *Posada* — se spune anume, — oamenii lui Vlad năpădiră din munte asupra oș-

tirilor regale care se întorceau și li aduseră pagube însemnate. Amănuntele lipsesc însă asupra acestei de a doua lupte din munții Muscelului.

În 1396, cînd se făcu, la Dunăre, marea expediție a cruciaților, între cari germani și francezi, cu fiul ducelui Burgundiei în frunte, Mircea luă parte la dînsa ca domn al plaiurilor, pe cînd în șes, avîndu-și reședința în cetatea Dîmboviței — se pare că sînt Bucureștii, unde ocrotitorul turcilor putea să fie mai ușor ajutat —, domnea încă Vlad, învingătorul de la Posada. Se știe că în lupta de la *Nicopol* mîndrii apuseni nu voiră să îngăduie lui Mircea a lovi cel dintăi pe spahii, ostașii călări, feudatari, ai sultanului Baiezid, și că ei căzură orbește asupra falangei oștirii de Curte, pedestre, a ienicerilor, și fură nimiciți. Lupta mai ținu însă cu regele Sigismund, cu Nicolae de Gara și cu boierii lui Mircea, pînă ce regele fu silit a fugi pe Dunăre, spre Chilia, Marea Neagră, Constantinopol și Marea Adriatică, pe unde, tărziu de tot, el se întoarse.
Un cronicar francez contemporan, Froissart, se plînge că aceia dintre cavalerii apusului cari putură scăpa pe malul stîng fură prădați de români. Erau, nu ai lui Mircea, ci ai lui Vlad. Acesta fusese atacat o dată, în cetatea Dîmboviței, de voievodul ardelean — al treilea care vine la noi în țară — *Stibor*, și fusese rănit, dar fără a pierde domnia. La întors, însă, Stibor își desăvîrși fapta: prins în aceeași cetate, cu toată familia sa, Vlad fu dus în Ardeal, de unde nu se mai întoarse, asigurîndu-se astfel stăpînirea lui Mircea. În amîndouă cazurile, Stibor avuse numai trupe ardelene, și el urmase linia Dîmboviței și Branului. Ungurii erau așa de siguri de Mircea, încît dădură Branul în sama lui.

IV

Legături ale muntenilor după moartea lui Mircea cel Bătrîn

1. Pe la Bran trebuie să fi venit, în 1420 — pentru a sprijini pe *Mihăilă*, fiul și urmașul lui Mircea, împotriva unui văr, sosit din Constantinopol, *Dan al II-lea*, fiul celui dintăi, —

al patrulea voievod ardelean amestecat în afacerile noastre, *Ștefan de Losoncz*. O scurtă mențiune în cronica lui Thurócz ni spune că, într-o luptă cu Dan, sprijinit de turci, periră și Mihăilă, și voievodul.

2. Dan ajunse peste cîțiva ani însă aliatul sigur, vasalul credincios și căpitanul îndrăzneț al împăratului — rege Sigismund. În primăvara anului 1427, acesta veni să-l restituie și să izgonească pe omul turcilor, *Radu vodă* zis *Pleșuvul*, slavonește „prasnaglava", sau *Capgol*, „Prostul", fiu din flori al lui Mircea. E campania din 1395 înnoită, cu deosebire că Dan e în locul lui Mircea, Radu în al lui Vlad. Pe Sigismund îl aflăm la Brașov, la Cîmpulung, și-l vedem oprindu-se la Turnu.

3. După moartea lui Sigismund grija țerilor noastre trece îndată asupra lui Ioan Hunyadi. Pe acesta și pe regele Vladislav îl ajută *Vlad Dracul*, vărul și urmașul lui Dan, în campania de la *Varna* în care, lovindu-se de zidul ienicerilor, peri acel rege ungaro-polon Vladislav și, împreună cu el, legatul pontifical Iulian Cesarini (1444). E repetiția evenimentelor din 1396: Vlad se unise cu creștinii la Nicopol.

4. În 1445, cînd corăbiile *cruciaților* vin pe Dunăre, ele iau Silistra, Turtucaia și Giurgiul și atacă Turnul, cu ajutorul lui Vlad vodă. *Hunyadi* se coboară și el în toamnă și întîlnește pe creștini la Turnu chiar, mergînd apoi cu ei pînă la gura Jiului, cînd toamna tîrzie-l întoarce înapoi. El venise mai mult ca un voievod ardelean—al cincilea—, deși era guvernatorul de fapt — în curînd fu și de drept — al Ungariei, cu trupe ardelene, pe drumul, călcat de unguri în 1394 și 1427, pe la Bran și pe malul stîng al Oltului.

5. Peste doi ani Vlad și fiul său mai mare, Mircea, erau uciși la *Tîrșor*, pe Prahova, de Hunyadi, care năvăli în serbătorile Crăciunului și prinse pe vecinul său cu totul nepregătit. Hunyadi n-avea acum oaste, și, de bună samă, unise numai cîteva sute de călări de-ai săi cu tovarășii de rătăcire ai unui pretendent, poate încă un Dan, care dispăru răpede. Aș crede că acești puțini ostași veniseră pe la Bratocea, luînd calea Teleajenului, întrebuințată deci acum întăiași dată.

II. LUPTELE MUNTENILOR CU TURCII

I

Legăturile lor

1. Cele dintăi legături cu turcii le-ar fi avut încă Vlaicu vodă, care și-ar fi dat ajutorul la lupta *sîrbilor* cu sultanul Murad în 1371; dar știm astăzi că *români din Tesalia*, supt comanda grecească, fură ei singuri părtașii acestei mari înfrîngeri creștine. Dar, supt același domn, se văd în față români și turci, la luarea Nicopolei de Vlaicu, o singură dată pomenită în treacăt.

2. A doua oară e la 1394. În urma unor complicații, a căror expunere nu-și are locul aici [15], sultanul *Baiezid*, care voia să creeze o împărăție turcească întocmai ca acea bizantină de odinioară, trecu Dunărea. Avea cu el ienicerii, nedespărțiți de persoana sultanului, spahiii feudali și achingiii prădalnici, iar, pe lîngă ei, pe domnii sîrbești din Macedonia, de la Velbujd, și pe fiul regelui Vucașin, vestitul Marcu Cralievici, feciorul de crai sau crăișorul. Se trecu prin vadul de la Vidin, ajungîndu-se îndată în șesul doljean. La satul *Rovine* ieși înainte Mircea, și birui. Lupta n-o putem reconstitui [16]: căzură însă mulți sîrbi și crăișorul lor. Dar Baiezid avea puteri încă neatinse, pe cînd Mircea era zdrobit de biruința sa. Turcii trecură Oltul pe la Slatina și ajunseră la Argeș, de unde domnul fugise la Brașov. Am spus și mai sus că avangarda turcească străbătu, pentru întăiași dată, trecătoarea Branului și prădă supt zidurile Brașovului.

3. Cînd, după lupta de la Nicopol, în 1397, primăvara, sultanul voi să pedepsească pe Mircea, el nu mai veni prin Oltenia, ci se îndreptă asupra *Silistrei*, pe care o smulse lui Mircea, care o ținuse cîțiva ani. Apoi se trecu pe aici în părțile de mlaștini și pustiu unde nu se deschidea nici o cale. Turcii trebuiră să se retragă imediat.

[15] V. cartea mea *Chilia și Cetatea Albă*, București, 1899

[16] E pomenită numai în *Analele sîrbești* — v. și ale mele *Studii și doc.*, III — tradus și de Moxalie, în Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, II, în latinește de I. Bogdan, *Archiv für slavische Philologie*, XIV, cu interpretare istorică de Jireček. Cf. *Chilia și Cetatea Albă*, p. 65-66.

4. Cîțiva ani, Mircea se amestecă în afacerile turcești, trimețînd, după moartea lui Baiezid, prin aceleași vaduri, pe sultanul Musa împotriva fratelui Soliman. Cînd *Mohammed*, alt frate, luă moștenirea amîndurora, el nu mai veni în Țara Românească, ci, în *al treilea* atac turcesc, curăți numai linia Dunării de cetăți românești, luînd Giurgiul întărit de Mircea. El clădi în Dobrogea cetatea *Isaccei*, la vad, și cetatea *Ieni-Salè* de lîngă Babadag, pentru asigurarea stăpînirii osmane asupra acestei țări, *Dobrogea*, numită astfel de turci după Dobrotici, stăpînitorul foarte puțin cunoscut, ca obîrșie și fapte, a cărui moștenire crezuse a o putea lua Mircea.

II

Legăturile războinice ale urmașilor lui Mircea cu turcii

Linia de cetăți a Dunării încearcă apoi s-o ia, în momente prielnice, urmașii lui Mircea. Pe cînd Pippo Scolari, florentinul ajuns șpan de Timișoara al regelui Sigismund, luptă la Severin și la hotarul sîrbesc, *Dan* lovește Nicopolea, Giurgiul, Silistra, în campanii care țin doi, trei ani, și, din nenorocire, nu se pot reconstitui. Am văzut că *Vlad Dracul* luă parte la războiul din 1445 al cruciaților și se alese măcar cu *Giurgiul*. Acel care luă moștenirea lui, *Vladislav vodă al II-lea*, fu silit să-și trimeată ajutătorii în campaniile lui Hunyadi, fără să putem ști sigur fapta lor; erau însă ca și cei din 1444, călăreți ușori și dibaci, potriviți să lupte cu spahiii; biruitori, ei prădau răpede tabăra, învinși, ei găseau răpede drumul de întoarcere acasă. Dar acest Vladislav pierdu Giurgiul iarăși, dacă nu-l va fi pierdut Vlad Dracul însuși.

Vlad dusese odată, în 1438, pe sultanul Murad însuși, de nevoie mai mult decît de voie, în Ardeal, unde el prădă cîteva săptămîni. Oastea cea mare otomană — e a treia întrare a unui sultan la noi — va fi luat calea Giurgiu-Bran. Întorsul se va fi făcut prin Poarta de Fier — pe aici voiră să iasă ostașii sîrbi ai lui *Mezedbeg*, cari, la încetarea armistițiului, veniseră pe la noi — prin Vidin, desigur — și năvăliră în Ardeal (1442); Hunyadi-i strivi la Sîntimre, lîngă Murăș.

Pentru a pedepsi această „îndrăzneală", beglerbegul Rumeliei Şehabeddin, plecînd din Adrianopol, veni la Silistra, şi, ca Baiezid sultanul în 1397, trecu Dunărea pe aici. Hunyadi îl răzbi în valea de sus a Ialomiței, pe care venise, ca voievodul Nicolae în 1396. Şi în părţile Oltului şi în ale Ialomiței românii nu cruțară pe învinși: și în acest al doilea caz ei par să fi luat o parte însemnată la luptă.

Astfel ajungem în epoca luptelor celor mari ale lui Ştefan cu turcii și muntenii ca aliați ai lor.

III. CELE DINTĂI LUPTE ALE MOLDOVENILOR

I

Regele Sigismund în Moldova

Moldovenii avură în veacul al XIV-lea ciocniri cu *ungurii*, veniți, pentru a pedepsi pe răsculați, pe aceeași cale pe care venise și Bogdan întemeietorul. Regele Ludovic nu făcu niciodată personal o campanie moldovenească, avînd altele destule asupra umerilor săi.

Dar *Sigismund*, ginerele și urmașul său, voind să lovească pe cumnatul său din Polonia, Vladislav Iagello, care avea și pretenții asupra Ungariei și izbuti, o bucată de vreme, să-și cîștige pe amîndoi domnii, năvăli, în toamna anului 1395, în Moldova. El înțelegea că, prin izgonirea din această țară a domnului de atunci, *Ştefan vodă*, un vasal al polonilor, el ar slăbi și situația lui Vlad vodă Munteanul, care, acum în urmă, îl bătuse la Posada.

Regele trebuie să fi întrat prin pasul Ghimeșului. Va fi străbătut de-a lungul Trotușului pînă în valea Siretului. Vadul de trecere pe malul cellalt era la *Doljeşti*, în părțile Romanului, pe care le apăra de curînd întemeiata cetate a lui Roman vodă. De aici Sigismund trecu în valea Bahluiului și merse asupra cetății Bahluiului, care se zicea de obicei Hîrlău. Aici se dădu o mică luptă — pomenită în privilegii ungurești și într-o scurtă mențiune a cronicei de țară și Ştefan se supuse. Bineînțeles pentru a se „răscula" din nou, îndată după întoarcerea, pe aceeași cale, a regelui învingător.

II

Ciocniri mai vechi cu polonii

Cu vreo zece-douăzeci de ani în urmă se dăduse cea dintăi luptă, aceasta biruitoare, a moldovenilor cu polonii. Ni-o povestesc amănunțit, la o dată puțin greșită, marele cronicar polon Dlugosz, care a lucrat în a doua jumătate a veacului al XV-lea după acte oficiale și tradiții bune, și o biografie, scrisă tot pe atunci, a episcopului Olesnicki, urmaș al unuia dintre șefii învinșilor.

Neamul lui Bogdan se stînsese. Nu se mai crede azi în stăpînirea rusului Iurg Coriatovici, care ar fi fost adus, de unii „viteji" și de boierii de obîrșie rusească, din Galiția. Soț al unei femei cu numele de Mușata, iar, în nomenclatura catolică, Margareta, un Ștefan căpătă în scurt timp scaunul Moldovei. După moartea lui, lupta pentru moștenire începu între acel Ștefan, care fu învins de Sigismund în 1396, și între un frate mai destoinic, deși mai mic, *Petru*.

Ștefan al II-lea chemă pe poloni în ajutorul său. Ei erau alcătuiți numai din călări, nobili din provinciile vecine; castelani foarte cunoscuți îi conduceau. Oastea întră în munții [17] Sepenicului sau Șipințului. Aici erau păduri bătrîne, și Petru pusese să se taie trunchiurile, care erau numai ușor întinate la intrarea oștirii dușmane. Deodată ele se prăvăliră făcînd mii de jertfe. Olesnicki rămase șchiop toată viața.

Versiunea dată de Callimachus, în pomenita viață de episcop, mai adauge și incidentul luptei personale pe care a avut-o înaintașul eroului său cu un boier moldovean care e numit Luca (Lucius) *Aprovianus* (? aprodul). Și în această povestire, ca și în celelalte vești se adauge multă poezie la un adevăr păstrat în liniile sale generale.

În curînd polonii prețuiră după cuviință buna oaste moldovenească. În actele de supunere către ei ale domnilor din a doua jumătate a veacului al XIV-lea se prevede trimiterea de auxiliari moldoveni în războaiele craiului. Despre

[17] „Ploniny", zice, după polonește, și un izvor și altul: așa numesc polonii munții Carpați.

isprava unora dintre ei, în depărtata Prusie, la 1422, lîngă cetatea Marienburg, Dlugosz spune cu oarecare amănunte.

Moldovenii, cari se luptau pedeştri şi întrebuinţau caii pentru drum numai, sau pentru fugă — în acest sistem sta şi superioritatea lor — înaintaseră departe de tabăra polonă pentru a cerceta, a găsi hrană cailor şi a prăda [18]. Văzîndu-i aşa de puţini, teutonii îmbrăcaţi în fier îi atacară cu încredere. În clipă însă, ai noştri sar de pe cai şi se ascund în pădure. „Descalecă" — spune Dlugosz — cu uşurinţă, cum e firea şi datina acestui neam, acoperiţi de frunze şi crengi, şi se luptă pe jos" [19]. Cavalerii se încumetă a se lua după ei şi a-i nimici. Atunci, ucenici ai tatarilor, moldovenii slobod de la adăpost sigur săgeţi, care curg „ca ploaia" [20]. Fruntea duşmanilor se goleşte: rămîn răniţii, cari sînt prinşi; ceilalţi fug. [21] Triumfători, cu pradă şi prinşi, ai lui Alexandru vodă se întorc. [22]

III

Lupte cu polonii: biruinţa lui Bogdan al II-lea la Crasna

Afară de mici ciocniri cu *Dan vodă* pentru stăpînirea malului stîng al Dunării de Jos, care fusese muntean, şi de un atac *turcesc* asupra Cetăţii Albe, atac pe mare, provocat de această duşmănie cu muntenii pentru stăpînirea Chiliei, Alexandru cel Bun n-avu războaie. Cu cîteva luni înainte de moartea lui, fu răpusă însă cea *dintăi oaste turcească*, venită prin Silistra şi Ţara Românească, pe *uscat*, asupra Moldovei, la 22 iunie 1431.

Îndată începură lupte interne, cu mici cete de călări între fiii şi nepoţii lui Alexandru, cari voiau stăpînirea Moldovei.

[18] Praedatum pabulatumque.
[19] Equis desiliunt, facilius, ut est natura et mos gentis, tecti fronde et ligno, pedestres certaturi.
[20] Non secus quam imbrem.
[21] Primis eorum ordinibus aut occisis aut captis, reliquos in fugam verterent.
[22] Dlugosz, ed. a 2-a, XIII, p. 301—302.

În aceste lupte se amestecă o dată şi polonii, și lupta de la Crasna ne face să mai putem *vedea* o ciocnire din veacul al XV-lea înainte de Ştefan cel Mare.

Bogdan vodă, venit din Ardeal, răpise scaunul lui Alexăndrel, fiul lui Iliaş vodă, fiu și acesta al lui Alexandru cel Bun. Înrudit prin mamă-sa cu craiul polon, Alexăndrel trebuia să fie sprijinit de vecinii de peste Nistru.

Astfel, în iunie 1450 se făcu o oaste de năvălire, alcătuită din trei corpuri. De-o parte, pribegii cu tînărul lor domn. Apoi palatinul de Liov, Petru Odrowaz, castelanul de Sandomir, Przedbor Koniecpolski, cu oastea provinciilor Liov și Przemysl. Un al treilea corp era format din nobilii Podoliei, cu castelanul și căpitanul lor, Teodoric Buczacki. Se trecu din Camenița, locul de adunare, la Hotin, care se afla încă în mîinile lui Alexăndrel. Pîrcălabul Hotinului se puse în fruntea pribegilor.

În cîteva zile, se ajunse la Prut, și cercetașii descoperiră pe dușman. Se trecu însă slobod vadul, de la Fălciu, desigur, și se porni asupra Vasluiului, unde pare să-și fi avut temeiul puterilor sale Bogdan. Lîngă satul vasluian Lipovăț se intră în codrii mari.

Bogdan oferi pacea, și negocierile ținură cîteva zile. Retragerea polonilor începu apoi prin pădurea Crasnei [23], străbătută de un singur drum îngust. Aici s-ar fi repetat tragedia din codrii Sepenicului, dacă pîrcălabul Costea n-ar fi atras luarea-aminte a căpeteniilor polone. Aceștia încercară întăi *a se încunjura cu cară* și a lupta astfel ca din cetate, după o datină pe care o împrumutase și Hunyadi de la husiți, de la taboriții ce se bătuseră astfel la începutul veacului. Pe urmă se înțelese că e o singură cale de urmat: ieșirea din capcana pădurii. Deci pîrcălabul strecură iute pe această cale carele bagajele și scumpul zălog al domnului; o singură aripă a Podoliei îl întovărășea. Ai lui Bogdan se mulțămiră a trimete, din desișuri, săgeți asupra drumeților.

Lupta se încăieră deci, în toată forma, *cea dintăi luptă românească în cîmp deschis*, în zori, a doua zi, 6 septembre. Erau trei aripi polone, cu Odrowacki, la centru, castelanul

[23] In silva post vlillam Krassne ..., [via] angusta et unica.

de Halicz de o parte, Buczacki de alta [24]; se vedeau steagurile de Przemysl, Halicz, Sanok şi Podolia. Călării alcătuiau opt cete, pedeştrii numai una.

Românii aveau pedestrime mai ales, pe care o ascundea numai o perdea de călări, ce se lăsă repede împrăştiată [25]. În lupta cu ei, asemenea cu luptele de la 1396 şi 1444 cu ienicerii turci, fruntaşii poloni, Porawe, Buczacki şi alţii, cad. Înfrîngerea ar fi fost grozavă dacă românii n-ar fi scăpat pe poloni de urgia românilor. Pîrcălabul, alergînd, asigură fuga. El făcu şi ceva ispravă împotriva celor ce săgetau din copaci.

Bogdan se retrase la Bîrlad, prea slab şi prea cuminte pentru a urmări, dar cu conştiinţa îndreptăţită că a învins. Polonii adeveriră, de alminterea, ieşind iute din Moldova lui [26].

[24] In campo qui Krasnepolye appellatur, ad torrentem Krasnipotok, prope oppidum Wasluy

[25] Una turma equitum hostilium tegebat peditem... Illa,retrorsum cedens, peditem... Hostium exercitus pedestrium robore magis quam equestrium valebat... Equestribus pro maiore parte deletis(!).

[26] Dlugosz, XIV, p. 74 şi urm.

LUPTELE DIN VREMEA LUI ŞTEFAN CEL MARE

I

Luptele lui Ştefan pentru luarea în stăpînire a Moldovei (1457)

Războaiele pentru stăpînire care se dăduseră înainte de venirea la domnie a lui Bogdan biruitorul, ca și acelea care urmară după uciderea acestui domn și pînă la întoarcerea din Ţara Românească a lui Ştefan, fiul lui Bogdan, prăpădiseră în bună parte cetele boierești care stătuseră, unele împotriva altora, de atîtea ori și cu o învierşunare ce nu se întîlneşte decît în luptele civile, ale partidelor personale.

Cînd în primăvara anului 1457, Ştefan, încă de tot tînăr, dar nu fără o pricepere, cîştigată lîngă tatăl său, în meşteşugul luptelor, trecu hotarul, spre a-și lua în stăpînire, cu sila, dreapta moştenire, el avea cu dînsul cîțiva pribegi numai, cari-l întovărășiseră în fuga lui din 1451, precum și neapăratul ajutor de oaste munteană, dintre boierii lui Vlad Ţepeş şi dintre curtenii acestuia [1]. Se pare că el a prins pe ucigaşul tatălui său și uzurpătorul Scaunului moldovenesc pe nepre-

[1] „Curtea" e pomenită la munteni încă din vremea lui Mircea, cuprinzînd boieri ce nu stăteau la moșie, și luptătorii permanenți, cu leafă sau *jold* (soldă) și îmbrăcăminte, creați după modelul unguresc de Dan al II-lea, iar numele de curteni se întîmpină la începutul veacului al XVI-lea; Bogdan, *Documentul Răzenilor*, p. 40 şi urm.

vestite, căci altfel acesta ar fi avut unde să-i ție calea și el ar fi strîns măcar o oaste adevărată. La „tina", adecă la vadul noroios al *Dolještilor* din părțile Romanului[2], el avu întîia ciocnire cu oamenii lui Aron, desigur numai cu ostașii din cetatea vecină (12 april). Dar, deși biruitor, el înșelă pe dușmanul său și, în loc să treacă apa, la Hreasca, văzîndu-se descoperit, el se dă către munte. La *Orbic* însă îi prind de veste pîrcălabii de Neamț, cari încercară să-i risipească, la rîndul lor, ceata, și nu pot nici ei. La „Direptate", locul de osîndă „de lîngă Siretiu", pînă a nu ajunge supt zidurile Sucevei, țara, cu mitropolitul în frunte, i se închină, făcînd astfel cuvenita „direptate" lui Petru vodă Aron, care fuge fără a fi dat o luptă, fiindcă nici n-avuse puteri strînse în vederea ei. În cîteva rînduri, pe care le-am tălmăcit astfel, cronica slavonă a Moldovei povestește în acest chip cele două dintîi biruințe, asupra moldovenilor trădători, ale lui Ștefan[3].

„Deci Ștefan vodă, gătindu-se de mai mari lucruri să să facă — scrie Ureche, însemnător tîrziu, mai nou cu aproape două veacuri, în românește al acestor împrejurări — nu cercă să așeze țara, ce de războaie se găti. Că au împărțit oștii sale steaguri, și au pus hotnogi și căpitani, — care toate cu noroc i-au venit". E o socotință a scriitorului din veacul al XVII-lea cînd erau acum și hotnogi, după obiceiul unguresc, cari nu se întîlnesc însă curent în vremea lui Ștefan cel Mare. De fapt, însă, Ștefan luă îndată măsuri de organizare nouă, pe lîngă acelea de înnoire a boierimii cavalerilor, scăzută prin luptele pentru domnie, de întărire a „Curții". Cronicarul polon Dlugosz, contemporan lui, spune anume că el cerea fiecărui ostaș să fie gata cu calul și armele sale și că cel ce nu-și îndeplinea datoria aceasta era pedepsit, fără milă, cu moartea.[4] Înțelegem, după cele spuse cu privire

[2] V. cap. 1.

[3] Trei versiuni ale cronicei în Bogdan, *Vechile cronice moldovenești pînă la Ureche*, București, 1891; *Cronice inedite*, București, 1895; *Letopisețul lui Azarie*, din *An. Acad. Rom.*, XXXI, 1909: românește în Cronica lui Ureche, Kogălniceanu, *Letopisețe*, I. Moartea, în 1456, a lui Ioan Hunyadi, ocrotitorul și ruda lui Petru, făcuse ca acestuia să nu-i poată veni ajutoare din Ardeal.

[4] Vol. XIV, p. 495. Dăm textul mai departe, în capitolul despre sistemul militar românesc în epoca lui Ștefan cel Mare.

la împrejurările din Țara Făgărașului încă supt Mircea, că această strașnică măsură privea mai mult pe boierii cari primiseră pămînturi pentru a sluji la nevoie cu toate ale lor, pe „voinicii" ridicați la „vitejie" pentru „slujba" trecută și în vederea celei viitoare; *ei* erau chemați pentru aceasta, spre „cercetare" sau *„căutare"*, fiind trecuți în revistă, cum s-ar zice astăzi. Așa se făcea cu curtenii, cu *„călărașii"* din Moldova, urmași sărăciți și împovărați de nevoi ai acestor „viteji", încă la începutul veacului al XVII-lea: „s-au prilejit, scrie Miron Costin, atunce de venise și den ținuturile den jos niște steaguri de călărași la căutare"[5].

II

Războiul lui Vlad Țepeș cu sultanul Mohammed al II-lea (1461—1462)

Cea dintîi luptă a lui Ștefan era să se dea împotriva vechiului său găzduitor și sprijin, al lui Vlad Țepeș. La 1462, în primăvară, sultanul Mohammed al II-lea însuși pornise război pentru a preface țara acestuia în provincie turcească[6].

Ridicîndu-se, — ca odinioară Dan al II-lea, luptătorul pe Dunăre, alături de contele de Timișoara, Filippo de'Scolari, Pippo Spano, prin anii 1420, — împotriva turcilor, ca prieten și în curînd ca rudă a lui Matiaș, noul rege unguresc, fiul lui Iancu vodă Hunyadi, Vlad se aruncă asupra cetăților dunărene, pe care le lovi așa cum însuși spune în scrisoarea-i de la Giurgiu, din 11 februar 1462, către rege[7]. Cete de boieri, mișcîndu-se fulgerător și întrebuințînd în cale toate mijloacele vicleniei pentru a nu li se afla gîndul[8], se iviră deodată la toate vadurile, firește fără pedestrime și fără tunuri; putură

[5] *Letopisețe*, I. 264

[6] Pentru sensul *turcesc* al acestui război, cf. a mea *Gesch. des osman. Reiches*, II, p. 112 și urm.

[7] V. Bogdan, *Vlad Țepeș*, București, 1896, p. 78 și urm.

[8] V. în această privință descrierea expediției făcute de Tepeș, după căderea din domnie, împreună cu tovarăși sîrbi, la 1475, în Bosnia; *Conv. lit.* pe 1899; N. Iorga, *Lucruri nouă despre Vlad Țepeș*.

deci arde tîrgurile de supt cetăți și *posăzile*, putură ucide, culege capete în saci pentru mulțumirea Măriei sale — om foarte bucuros de asemenea daruri; putură prinde robi, pe cari-i strămutară prin sloboziile șesului muntean rău locuit. Dar nu putură lua cetățile înseși, de turnurile de piatră ale cărora se sfărma lesne aceasta vitejie ușoară, plină de foc şi de avînt.

Întăi turcii vreau să-l prindă pe Vlad. Vine pe malul stîng beiul de Nicopol, căpitanul Dunării, Hamza. Se face a voi hotărnicia raielei cetăților [9]. Domnul muntean îl află însă înainte de a fi ieşit din hotarul cetății turcești a Giurgiului. Hamza era în corturi afară de ziduri, poate la ceas de noapte. Românii se aruncă, în chiotele lor obişnuite [10]. Cînd porțile Giurgiului se deschid pentru turcii îngroziți, întră și năvălitorii. Aici arde și lemnul întăriturilor lui Vlad Dracul.

Urmează apoi porunci către toți boierii și toate străjile ca să lovească unde pot. Ei se înfățișează, tot așa de neprevestit, înainte chiar de a se ști ce a pățit Hamza și că malul stîng e acum dușman la „toate vadurile": La Vidin, Rahova, Ghighen (Ghighiu), Samovit, Siștov, poate la „cetatea nouă" a Ruscicului, atacată de creștini la 1445, la Marotin, Turtucaia, Hîrșova, Măcin, Cartal, Rasova, Oblucița, Novoselo, adecă Ieni-Salè, „unde cade Dunărea în Mare", și Chilia. Pe lîngă Hamza, care, prins, fu pus în țapă, pieriră subașii de Rusciuc și de Nicopol, acesta din urmă un coborîtor al vestitului beg din vremurile lui Baiezid Fulgerul; la Rahova fu așezat un *căpitan* român, Neagoe, iar domnul aștepta în toiul iernii la Giurgiu, cerînd ajutor ungurilor. Primise acum vestea că turcii vor fi aduși cu corăbii, din mare pe apa Dunării, așa cum veniseră, în vremile tatălui său, cruciații de la 1445[11].

Vlad era sigur că pe la Vidin nu vor trece turcii: pe acolo se pare că venise oastea lui Murad al II-lea cînd pătrunsese

[9] Ad metas super Danubium constituendas.
[10] In clamoribus hominum nostrorum.
[11] Afară de „Dridopotrom" cred că am identificat toate numele de localități, stîlcite, din scrisoarea latină a lui Vlad; cf. și cronica italiană din Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 12 și urm.

în Ardeal. În curînd îl chemă vestea că sultanul însuși e în fruntea oștilor, care cuprindeau pe atunci cei vreo 7.000-10.000 de ieniceri și spahii și că el caută vad la Nicopol. Marele vizir Mahmud, apoi beglerbegul Rumeliei, al Europei, care avea totdeauna această misiune dacă războiul se purta în jumătatea apuseană de împărăție, dată grijii sale, trecură cei dintăi, cu mulți spahii; achingiii o porniră înainte, prădînd. Peste cîteva zile numai, urmă Mohammed al II-lea cu întreaga lui Curte și cu ienicerii. Tunurile turcești — 120 la număr — făcură cu neputință o împotrivire a românilor, ca și cele 300 de luntri, pe care Vlad le așteptase dinspre răsărit și care veniră de la apus, fiind din flotila de rîu ce stătea gata în rîul sîrbesc al Moravei [12].

Mohammed n-avea, fără îndoială, gîndul de a trece în Ardeal, unde se strîngea oaste pentru regele Matiaș, care făgăduise a veni în ajutorul aliatului său. El căuta, ca în Bosnia, cu cîteva luni înainte, cetățile dușmanului său, capitala întărită a acestuia. De un timp Scaunul domniei se coborîse de la Argeș, și era acum la Tîrgoviște, în lunca Ialomiței.

Din partea lui, Vlad urmărea prin pădurile acelui Teleorman, al cărui nume chiar, Deli-Orman, înseamnă în vechile dialecte turanice „pădure mare", pe sultan. Nu-i trecea în minte să-l lovească fățiș, căci îndrăzneala ar fi fost prea mare. Se mulțămea să atace pe achingiii răzleți, cari rătăceau prin văile țerii, pînă foarte departe, în cete care aproape nu făceau parte din oastea împărătească.

Cunoscător desăvîrșit al practicelor de război al osmanilor, ca unul ce petrecuse între dînșii o parte din tinerețea sa, știind chiar graiul turcesc, Vlad se hotărî a încerca o surprindere de noapte asupra taberei pentru a descoperi pe sultan în cortul său de purpură și a-l ucide.

[12] Izvoarele cele mai însemnate sînt bizantinul Chalkokondylas, ediția din Bonn (ceva și în Dukas), și ienicerul sîrb: povestirea acestuia se află în franțuzește, în colecția nepusă în vînzare a lui Dethier și Hopf, editată de Academia Ungară, IV. Culegere de izvoare relative la luarea Constantinopolei și în Hasdeu, *Arch. istorică*, I[2], p. 8—11. Alte știri se însemnă în lucrarea mea *Studii istorice asupra Chiliei și Cetatea Albă, București*, 1900, p. 123 și urm.

După datina de război a turcilor tabăra era minunat de bine apărată. Şanţuri de jur împrejur, ţeruşi legaţi cu lanţuri, un cerc de cămile; ostaşi de dobîndă şi de pripas formau frontul întâi. Apoi spahiii, aşezaţi de amîndouă părţile cortului împărătesc, erau totdeauna gata să alerge pentru a-l încunjura. Războiul purtîndu-se în Europa, locul de cinste, la stînga, era acum al călăreţilor din această parte a împărăţiei, din *Rum*. Ienicerii făceau la sfîrşit strajă în jurul stăpînului lor.

Pînă atunci nu se întîmpină în istoria turcească un act de îndrăzneala atacului împotriva persoanei împărăteşti înseşi. Numai cine cunoştea, ca şi tatăl său, Vlad Dracul, la Varna, la Cosovo [13], pînă în cele mai amănunte, alcătuirea taberei turceşti şi viaţa ce se ducea înăuntru, numai un fost locuitor al seraiului şi tovarăş al şcolarilor cari erau să fie agalele şi raşii împărăteşti, numai acela putea să cuteze a încerca o astfel de lovitură şi să aibă norocul de a scăpa cu zile, el şi ai lui. Astfel, acea luptă de noapte, cu data nehotărîtă, în cuprinsul lagărului turcesc îngrozit, e şi unul din cele mai interesante episoade ale istoriei militare a osmanilor.

Spahiii Asiei fură răspinşi de cei 7.000 de români, boieri şi curteni [14]. Apoi aceştia se încăierară cu straja paşilor Mahmud şi Isac, cel dintăi pe atunci vizir mare, iar celălalt un viitor mare vizir. Ienicerii avură timp deci să se gătească, şi astfel planul nu izbuti. Dar ai lui Vlad, după ce uciseră cămilele, prădară în voie din bagajele oştirii împărăteşti. Numai o dată cu ziua se retraseră ei în pădurile de unde veniseră.

Urmară ciocniri prin văile Carpaţilor cu achingiii prădalnici ai lui Ali beg, unul din Mihaloglii, „feciorii lui Mihai“, de la Dunăre, şi cu Omar Turacanogli, fiul cuceritorului Tesaliei.

Pe cînd boierii, cu familiile lor, se oploşeau în cetatea, încunjurată de apele unui lac adînc, a Snagovului, sultanul însuşi

[13] V. Iorga, în *Revue historique du Sud — Est européen* pe 1926, p. 13 şi urm.

[14] Pe curtenii îi arată anume ienicerul sîrb cu prilejul prădăciunilor la Dunăre, în 1471; la Hasdeu, *loc. cit.*, p. 10.

trecu pe valea Ialomiței și înaintă pînă la Tîrgoviște, unde Vlad îi pregătise priveliștea multor turci trași în țeapă. Mai departe nu merse: rostul acestui război se isprăvise. Țara fără cetăți nu se putea stăpîni prin garnizoane. Astfel, el se folosi de prinderea întîmplătoare a soțiilor și copiilor de boieri și de trădarea acestora din urmă, cari siliră, ei mai mult decît turcii, pe Vlad să treacă în Ardeal, pentru a pune în locul lui pe fratele lui, Radu, zis cel Frumos, pentru o veche prețuire, urmată de păcate, în chiar lumea turcească de unde venea. În iulie oastea turcească se întorcea, în lipsă de hrană și cu multe pierderi [15].

III

Atacul moldovenesc asupra Chiliei (1462)

Tot în acest timp Vlad fusese nevoit a se îndrepta împotriva lui Ștefan. Cu acesta era mai demult în război pentru acea *Chilie*, care li trebuia amînduror domnilor și a cării stăpînire de către moldoveni era destul de ispititoare ca să se poată uita și înrudirea și legătura de recunoștință. Ștefan nu chemase el pe turci, dar, știind, din exemplul Bosniei cucerite în anul trecut, că sultanul vrea să *anexeze* Țara Românească și temîndu-se ca noua și strașnica vecinătate să nu-l afle fără o graniță deplină la Dunărea de Jos, el se hotărî să încerce a lua Chilia, pe uscat, în clipa cînd corăbii turcești venite în Marea Neagră se înfățișau supt zidurile ei. La mijlocul lui mai Ștefan era la Bacău; peste o lună el sta înaintea Chiliei.

Cu privire la luptele lui Ștefan împotriva celor cîteva sute de munteni, supt un *căpitan* — căci aici „căpitanii" țineau locul pîrcălabilor — s-a găsit un grec vorbăreț de felul lui Katabolinos ca să ni păstreze știri. În laconismul ei

[15] Știrile din Chalkokondylas, date, poate, de grecul Katabol diac de grecește al Porții, care dusese în 1461 scrisori de la Vlad, și căruia i se face în această povestire un rol mai mare decît acel pe care întru adevăr putea să-l joace.

eroic, cronica moldovenească însemnă doar atît: „În anul 6970 (1462) iunie în 22, a fost rănit Ştefan voievod în glesnă de puşcă la cetatea Chiliei". În Chilia erau *puşti*, tunuri ungureşti — şi puşcaşi unguri — de la Ioan Hunyadi, purtînd corbul cu inel în plisc, stema Casei lui, care fură aduse înapoi în Ardeal numai la 1595 [16], cînd oşti moldoveneşti şi oşti de peste munți cuceriră de la turci Smilul, Ismailul vecin cu Chilia, unde „puştile" fuseseră strămutate după 1500. Şi Ştefan avuse fără îndoială „puştile" lui, aşa încît în jurul Chiliei bătură cîteva zile necurmat tunuri moldovene, tunuri ungureşti şi tunuri turceşti. Vlad alergase pentru a scăpa această cetate, singura din țara lui care era vrednică de acest nume; el găsi însă, poate, pe ocrotitul său de odinioară plecat înapoi, cu acea rană grea la picior, de care Ştefan nu se lecui cu totul niciodată.

[.......................................]

V

Luarea Chiliei de Ştefan (1465)

Cu orice preț și *Chilia* trebuia luată. În mijlocul iernii, printr-un atac neprevăzut, Ştefan apăru înaintea cetății de mult rîvnite, noaptea, la 23-24 ianuar 1465, şi iarăşi tunurile moldoveneşti începură a bate cetatea din ostrov, fără ca, data aceasta, corăbii din mijlocul Dunării să ajute împotriva puşcaşilor unguri cari apărau stăpînirea Hunyadeştilor, ce dădeau poate tot acestora veniturile ei. Încunjurarea ținu trei zile, şi acuma ungurii nu se mai putură ține. A treia zi ei închinau cetatea, în care Ştefan puse pe pîrcălabii Isaia şi Buhtea, spre mulțămirea locuitorilor români, cari se spune că ar fi ajutat chiar la prinderea căpitanului muntean şi la darea oraşului[17].

16 V. Iorga, *Acte și fragmente*, I, p. 139, 141.

17 Notiță mai bogată, în letopisețul moldovenesc; mențiune greșită în Dlugosz, XIV, p. 408—409; cf. Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, p. 129 și urm. După Dlugosz, Radu ar fi luat de la *unguri* Chilia, ceea ce înseamnă că ungurii din Chilia-l *recunoscuseră* pe el în locul lui Vlad.

VI

Înfrîngerea ungurilor la Baia (1467)

Peste doi ani, la sfîrșitul anului 1467, după ce *Matiaş Corvinul*, regele Ungariei, potoli o mișcare a sașilor din Ardeal, cari voiau Crai nou dintre dînșii, el socoti că a venit vremea să răzbune asupra lui Ștefan prada din Secuime, luarea Chiliei și tainica sprijinire a sașilor. Deci năvăli în Moldova.

Din cronicile străine contemporane știm cum se alcătuia oastea regală: obișnuitele banderii feudale, cu palatinul, episcopul de Fünfkirchen și corpurile speciale ale privilegiaților, secui și sași. Să fi avut 10.000 de oameni vrednici de a fi numiți ostași (40.000, în Dlugosz). Îl întovărășea însă vestitul șef boem Ioan de Giskra, ai cărui oameni aduceau cu dînșii deprinderea noului război al pedestrimii, luptînd disciplinat în cercul *carelor ferecate*. Oastea avea și multe „puști" ușoare.

Războiul acesta pe vremea de iarnă era o încercare de surprindere. La 19 novembre ardea Trotușul, la 29 oștile erau în Roman, care fu ars la 7 decembre, cu cetatea de lemn, cu tot, după ce tabăra stătuse acolo zece zile. Nicăiri nu fusese cea mai mică împotrivire a moldovenilor. O ceată arse și Tîrgul Neamțului. Nici o cetate de piatră nu fusese atacată însă. În *Baia* se făcu însă un nou popas, înainte de a trece spre Suceava, pentru a pune în scaun pe domnul cel nou, Berindei. Orașul fu întărit după datina husită.

În noaptea de la 14-15 decembre, Ștefan, ascuns atunci între Moldova și Șomuz, năpădi asupra vechiului tîrg săsesc. El avea cu dînsul puterile obișnuite: boieri, viteji, voinici-iunaci, iar ca gloată, pe ciobanii și plugarii muntelui. În mijlocul flăcărilor care nimiceau vechile case de lemn, gardurile de răchită și copacii livezilor, ungurii prinși după masă, beți de vin și de trufie, fură în mare parte nimiciți, în zborul pripit al săgeților trimise de flăcăi. Peri în măcel și Ioan Daróczy, voievodul Ardealului, iar regele primi trei săgeți, în spate cu toatele.

La întors drumurile se găsiră închise de păduri răsturnate, și abia putu să se strecure oastea, fără tunuri, cară și bagaje înapoi acasă[18].

Astfel e povestită lupta de: a) letopisețul slavon cu caracter oficial, un fel de „monitoriu" laconic și eroic al timpului; b) de Dlugosz, care a întrebuințat, vădit, însăși scrisoarea de biruință, pierdută astăzi, a lui Ștefan.

Cel ce vorbește din partea ungurilor, Bonfiniu[19], adauge cîteva lămuriri nouă, dintre care unele, acelea anume care privesc *rezultatul* luptei, sînt vădit false. Cine ar putea admite că la Baia au căzut 7.000 de români, unii măcelăriți ca prinși, după „înfrîngerea" lor, iar dintre năvălitori numai 1.200? Iarăși nu e de crezut ca Ștefan, care fusese prins pe neașteptate, să fi avut vreme a întări pasul pe unde pătrunsese Matiaș, răsturnînd păduri în calea lui. Că ungurii ar fi aflat de planul lui Ștefan — se dau și amănunte cu privire la felul cum s-a făcut descoperirea —, o spune Bonfiniu, pentru a putea adăugi apoi că toate erau în bună rînduială la oamenii craiului, că pe ulițile întortocheate ale Băii fusese așezată călărimea (!)[20], că în piață păzea straja, iar la casa regelui, 200 de veterani, care ar fi făcut minuni, că măria-sa însuși, în loc să fi fost îngreuiat de bielșugul băuturii scumpe, cum ni e îngăduit a crede nici n-a luat parte la masă[21], lăsînd însă pe ceilalți a petrece mai departe, pe cînd el lua cu sîrguință și iuțeală măsurile trebuincioase pentru apărare.

O singură deslușire o culegem cu oarecare încredere. Biograful lui Mateiaș craiul arată precis în ce loc s-a dat lupta pentru viața sau moartea regelui, căci Bonfiniu însuși recunoaște că „în acea noapte s-a luptat mai mult pentru viață decît pentru demnitate"[22]. Matiaș își avea gazda în piață,

[18] Cf. Dlugosz, XIV, p. 495 — 497 V. Gheorghe I. Brătianu, în *Revista istorică*, V, p. 216 și urm.
[19] P. 396—397.
[20] Praefectos equitum extemplo cogit, imminens ab hoste periculum enarrat, omnes clam arma summere praecipit, stationes in civitate per omnes vias portasque disponit.
[21] Incoenatus ipse mensae se substraxit.
[22] Ea nocte pro vita potius quam dignitate pugnatum.

la care duceau două drumuri; în piață era biserica; de cealaltă parte a pieței, în față cu casa locuită de rege, se afla locuința, acum părăsită, a episcopului catolic[23].

Baia, veche așezare săsească, avea, în adevăr, în mijloc o piață; Alexandru cel Bun, cu gîndul la soția sa catolică, îi dăduse o biserică de piatră, ale cării rămășițe trăiesc încă, în curtea proprietății. Acolo deci unde astăzi buruieni sălbatece cresc în umbra copacilor neîngrijiți, unde umezeala deslipește piatră de piatră, acolo s-a dat lupta din decembre 1467 pentru izgonirea ungurilor din Moldova. Cu bunăvoință din mai multe părți, cu muncă sîrguincioasă, condusă din mai multe părți, s-ar putea dezgropa fără îndoială urme neprețuite ale vechii încăierări hotărîtoare. Focul din acea noapte n-a atins biserica cea cu cinci altare, și pînă tîrziu în veacul al XVII-lea acest lăcaș „fără pâreche în Moldova" își înălța clopotnița puternică „asemenea cu o cetățuie"[24]. Dar Baia cea cu 6.000 de locuitori, ca și Trotușul, nu se mai ridică din această nenorocire; atîta ispravă făcuse regele catolic, apărător și răspînditor al catolicismului: stricase două dintre cele mai însemnate așezări catolice din Moldova. O nouă pradă a Secuimii, făcută „cu iuțeala vijeliei"[25], — de bună samă chiar după plecarea lui Matiaș din Ardeal, unde se zăbovi cîtva timp, pedepsind cu moarte și pe „pretendentul muntean Mihail"[26], care ar putea fi pretendentul *moldovenesc* Berindei, bănuit de trădare; acest „domnișor" nu se mai ivește, în adevăr, după această dată. Ștefan avea cu dînsul toată călărimea de *1.800 de oameni*[27] a vitejilor; el momi pe Petru Aron la o întîlnire cu boierii cari arătau în scris a-i fi prielnici, și-i taie capul ca unui hoț.

Războiul din 1467 nu e pentru cine-l privește de aproape decît înnoirea, de Ștefan, a încercării lui Vlad din 1462;

[23] In parte fori regis erat hospitium qua ad episcopatum spectat: ubi duae quoque viae congruunt, quae basilicam amplectuntur.

[24] V. vizitația din 1636, *Acte și fragmente*, I, p. 80; Bandini, ed. V. A. Urechiă, în *An. Acad. Rom.*, X, p. 234 și urm.

[25] Quasi quaedam tempestas.

[26] Bonfiniu, *loc. cit.*

[27] Dlugosz, XIV, p. 525.

numai cît tabăra prost păzită a unui rege ungur, fie și ajutat de bande husite, se putea nimici mai ușor decît a împăratului turcesc.

VII

Lupta cea dintăi cu tatarii (1469)

Îndată începură războaiele lui Ștefan cel Mare cu domnul român de peste Milcov, Radu cel Frumos, care, după înfrîngerea hotărîtoare a ungurilor, se putea sprijini numai pe turci și reprezinta de fapt puterea și înrîurirea lor dincoace de Dunăre.

Acum ni lipsesc bogatele știri de obîrșie apuseană. Avem numai mărturisirile scurte ale cronicei moldovenești, fiindcă letopiseț muntean n-a fost niciodată pentru acest timp; ceva mai răsună și în Dlugosz, dar fără însemnătate pentru istoria militară.

Îndemnați de Radu, tatarii năvălesc întăi în Moldova. Încă neatîrnați de turci, acești stăpîni ai Rusiei răsăritene și ai Crimeii, ai Crîmului, trăiau risipiți prin sate,unde robii li lucrau cîmpul și li păziau vitele. E vechea viață a semințiilor turcești. [...] Pe munca robului și pe cîștigarea războinică a celorlalte prăzi era răzimat tot rostul tatarului. În fiecare primăvară tineretul pornea spre țerile mai slab apărate, de unde se puteau aduce muncitori fără plată ori prinșii cei mari, cari se răscumpărau cu bani grei. Aveau armele îndătinate ale năvălitorilor lui Ginghizhan și Timur; mai ales arcul, cu săgeată fără greș; de oblîncul șelei spînzura ștreangul pentru legarea celor robiți.

Odată țerile noastre atîrnaseră de tatarii Hordei de Aur, Hordei celei mari, care în veacul al XIV-lea se sfărîmase în bucăți, din care aceasta, a crîmlenilor, era una. Cetatea Albă fusese tătărească, pînă ce o luară genovezii, iar moldovenii se așezară în ea numai supt Alexandru cel Bun. Pe la 1360 mai era încă la hotarele noastre un Dimitrie, căpetenie a tatarilor botezați[28]. „Țeri tătărăști" se chemau pînă

[28] Zimmermann — Werner, *Urkundenbuch*, II, p. 315, nr. 917: Demetrius, princeps Tartarorum.

pe la 1400 părțile Chiliei și Cetății Albe[29]. Despre lupta cu tatarii, la „Vlădiciu pe Nistru" — sat necunoscut — a lui Iuga Coriatovici, pretinsul domn moldovenesc din anii 1370, nu s-a vorbit nimic mai sus, fiindcă, pe lîngă argumentele aduse recent[30], și astăzi eu cred[31] că documentul din 3 iulie 1374, care o pomenește și dă numele unui Iacșa Litavor, „locțiitor", la Cetatea Albă — ar fi un Litovoi —, e fals[32]. Dar după moartea lui Alexandru cel Bun, cînd Moldova era stăpînită, după multe lupte, de cei doi frați Ilie și Ștefan, împăcați numai de formă, și pentru scurtă vreme, o ceată de tatari pradă în novembre 1439 Țara de Sus, ajungînd pănă la satul lui Botăș, Botășanii. Peste cîțiva ani, în decembre 1440, Țara de Jos pate de pe urma lor, arzîndu-se Vasluiul și Bîrladul[33]. Deoarece un oraș era al lui Ilie și altul al lui Ștefan, se poate ca ei să fi încercat a se scoate prin chemarea acestor prădători sălbateci, a căror iuțeală de oameni deprinși cu stepa nemărginită întrecea și „vitejia" *vitejilor* Moldovei. Mai tîrziu, pe la 1450, tatarii se ațineau în preajma Cetății Albe, rătăcind la pîndă după carele negustorilor ce mergeau spre Caffa, marele port genovez al Crimeii, în pustiurile de dincolo de Nistru, de unde și numele de „Bialogrodensi" (polonește: Bialogrod — Cetatea Albă), ce li se dă[34]. Petru Aron se temea de tatari. El avea la dînsul doi prinți tătărăști, fiii hanului Seid Ahmed, prinși în împrejurări necunoscute.

Ștefan căpătase pe cei doi prinți tatari cari încăpuseră în mîinile înaintașului său[35]. Hanul Hagi-Ghirai ar fi vrut bucuros să-i aibă în mînă, și el îi va fi cerut, însă în zădar. Așa va fi dorit și după moartea lui urmașul Mengli. Dar nu *aceşti* tatari se porniră în vara anului 1469 asupra Moldovei, ci tatarii ceilalți, de la răsăritul rîului Volga, ai Hor-

[29] Cipariu, *Archivu*, p. 77—78; p. 37; Hasdeu, *Istoria critică*, ed. a 2-a, p. 5; Venelin, *Vlaho- bolgarscaia gramotă*, p. 9; Meletici și Agură, în *Sbornicul* din Sofia, IX (1893), p. 327—328; cf. *Chilia și Cetatea Albă*, p. 73.

[30] P. P. Panaitescu, în *Omagiul Hrușevschi*.

[31] Cf. *Studii și documente*, V, p. 596 și urm.

[32] V. Hasdeu, *Istoria critică* , I, p. 89.

[33] Bogdan, *Cron. inedite*, p. 50.

[34] Cf. și Hurmuzaki, II^2, p. 675—677, nr. 516.

[35] Ibid. p. 694—699.

dei de Aur, peste cari stăpînea Mamac. Ei porniră totodată asupra Rusiei polone și a Moldovei. Pe cînd o ceată apuca spre Jitomir și Trembowla, cealaltă trecea Nistrul [...]. Nu ajunseră însă pînă la Prut. Pîrcălabii de Soroca și Orhei, ca și cetele de săteni, cu moșie din partea domnului, cari „erau strajă împotriva tatarilor"[36] nu ființau încă, dar ștafete dădură de știre lui Ștefan. El însuși porni cu cei 1.500-2.000 de *viteji* și cu boierii [...] Într-o ciocnire la *Lipinți* — cea de-a treia — în codri, tatarii fură biruiți; fratele lui Mamac, Eminec, și poate și fiul lui, erau între prinșii moldovenilor, cari nu voiră să-i dea înapoi (20 august 1469). După biruință Ștefan trase învățămîntul ce trebuia: făcu cetate la Orhei, așezînd acolo *un* pîrcălab care se întîmpină încă din octombre al acestui an[37], și împărți pămîntul în „pustie" străjerilor celor noi ai graniței[38].

După Dlugosz moldovenii ar fi biruit în cele două lupte dintîi numai, iar în a treia ar fi fost bătuți de tatari, cari, totuși, pierdură atunci pe „fiul lui Mamac", căzut în mîinile românilor; supt ochii soților tatari, Ștefan ar fi pus să-l rupă-n patru; apoi solii înșii ar fi fost puși în țapă, afară de unul care, cu nasul tăiat, duse acasă vestea grozavă. „Astfel Ștefan a răzbunat pe morții săi". Cîtă crezare trebuie să se dea știrii nu se poate spune.

VIII

Luptele lui Ștefan cu Radu cel Frumos (1470—1473)

Printr-o năvălire de iarnă — iarăși o surprindere — Ștefan ardea, la 27 februar 1470, *Brăila*. O „prăda și o strica", spune letopisețul moldovenesc.

O veche cetate, care păzea singurul vad în adevăr aducător de bogăție al principatului muntean; aici veneau și

[36] Bogdan, *Documentul Răzenilor*, p. 5.
[37] *Uricariul*, XVIII, p. 33.
[38] Cf. și Iorga, *Ist. lui Ștefan cel Mare*, p. 118 și urm., 325—326. Descrierea luptei în Dlugosz, XIV, p. 530—532; o scurtă notiță cu data în cronica moldovenească, versiunea din Putna, Bogdan, *Cron. mold. înainte de Ureche*, p. 145; *Letopisețul lui Azarie*, p. 92.

corăbii din Constantinopol[39]. De întăriturile ei nu se vorbește. Poate că nici nu era altceva decît lucrări de lemn ori o împrejmuire de gard bătut cu pămînt[40]. Turcii le arseseră la 1462, dar ele fuseseră făcute din nou. Cu cele vreo 2.000 de viteji, Ștefan putu culege astfel fără nici o primejdie prada bogatei schele dunărene. Radu alergă până la Buzău și ajunse de bună samă și la Brăila, dar el nu mai găsi acolo pe Ștefan[41].

Înțeles cu unii boieri moldoveni, cari plătiră cu capetele pentru această trădare, Radu voi să năvălească în Moldova, peste un an, și tot în miezul iernii. Uciderea celor ce-l chemaseră, îl făcu să zăbovească până în mart. Luă drumul din 1457 al lui Ștefan însuși[42]. Acesta era însă înștiințat acuma. El ieși înaintea vecinului dușman la *Soci*, în ținutul Bacăului, cu toată oastea lui. Aici se întîlniră întîia oară în chip deschis cetele de curteni și boieri ale muntenilor cu oastea de viteji, voinici și gloată a Moldovei. Radu Vodă fu zdrobit: i se luară steagurile și buzduganul, „schiptrul cel mare". Boierii lui, prinși, fură tăiați, afară de doi (7 mart 1471).

Din ceas în ceas putea veni biruitorul să-și răzbune. Atunci se întări întîia oară de către Moldova Țara Românească. La Milcov, la vărsarea lui în Siret, se zidi cetatea *Crăciunei*; deasupra Teleajenului, la Vălenii de Munte de astăzi, se înălțară zidurile unei a doua cetăți, care se numi după această apă: *Teleajenul*; linia Ialomiței era apărată prin cetatea din *Gherghița*, a Prahovei, prin aceea din *Florești*, a Dîmboviței, prin întărirea cetățuii *Bucureștilor*. Astfel credea Radu să-și poată păstra țara, fără să cheme neapărat pe turci, ocrotitorii săi, de cari și el avea de ce să se teamă[43].

[39] Wavrin
[40] Chalkokondylas.
[41] Cf. Iorga, *Studii și doc.*, III, p. XXXIV.
[42] Iorga, *Ist. lui Ștefan cel Mare*, p. 129. 130, pentru împrejurările politice.
[43] Cf. Jablonowski, *Sprawy woloskie za Jagellonow*, în *Zródla dziejowe*, X, Varșovia, 1878, p. 28—30; Dlugosz, XIV, p. 557, V. și mai departe.

Radu ieşi în tabără şi la 1472, dar numai în toamna anului următor, cînd putea fi sigur că turcii nu se vor amesteca, dădu Ştefan lovitura cea mare[44]. Iarăşi letopisețul moldovenesc e singurul izvor. La 8 novembre oastea lui Ştefan întreagă era strînsă la Milcov: aici se împărțiră steagurile, semn de război. Radu trebuia să fie înlocuit cu pribeagul care-şi zicea Basarab vodă, şi pe care lumea-l poreclea Laiotă. La „vadul apei", al „rîului", — şi acest rîu nu putea fi Milcovul însuşi, apărat de cetatea Crăciunei, ci Rîmnicul Sărat, — aştepta Radu. O adevărată luptă nu se încleştă, dar cete-cete se loviră, şi vitejii personale se făcură timp de trei zile. Fără să se fi hotărît războiul, Radu fugi în noaptea de 20 spre 21 către Bucureşti. Ştefan îl urmări cu atîta înverşunare, încît la 23 noaptea el era supt întăriturile ei şi Radu trebui să fugă mai departe, cetatea nefiind în stare de a se împotrivi mai multă vreme.

Biruitorul luă pe doamna Maria şi pe fiica ei, numită tot astfel — o viitoare doamnă a Moldovei[45] —, împreună cu visteria, şi se întoarse. Peste o lună, însă, „15.000" de turci, veniți fără îndoială din Giurgiu, dat înapoi de Radu încă de la început turcilor, aşezau din nou în scaun pe acesta, tăind pe pîrcălabii moldoveni şi izgonind pe vodă Basarab (23 decembre). Begii dunăreni trecură Siretul, şi apucară, fără a fi opriți de nimeni, pînă la Bîrlad, unde puseră tabăra, la 31 decembre. De aici apoi roiră achingiii, *navrapii*, prădînd Moldova pînă departe; Radu-i călăuzise. Pe cînd soseau în Polonia, la Curtea din Galiția a regelui Casimir, douăzecei şi opt din steagurile luate muntenilor, învinsul de la Rîmnicul Sărat se odihnea, în sfîrşit, mulțămit, la Bucureşti[46].

Ştefan, care alergă îndată, oprindu-se la Vaslui (ianuar 1474), unde stătu un timp cu doamna, cu fiul din flori,

[44] Pentru împrejurările politice, v. *Ist. lui Ştefan cel Mare.*
[45] Dlugosz scrie: „duas filias".
[46] V. şi Dlugosz, XIV, p. 600—601. Solul moldovenesc la rege ar fi fost Ştefan „Thurkulecz", „cu alţii"; aceasta ar însemna „Turculeţ", dacă n-ar fi mai bine a se admite „purkulab" — pîrcălabul. Ştefan vorbea de ajutorul turcesc pe care-l avuse Radu la Rîmnic, şi pentru ca să aţîţe pe creştini împotriva duşmanului său: turcii erau prea mult ocupaţi în Asia pentru ca să fi lăsat în cetăţile dunărene mai mult decît garnizoane slabe.

Alexandru, și cu fiica, Elena, arătă polonilor că în cetățile cele nouă ale Radului păzește acum oaste turcească și că deci împăcare între dînsul și cel care i-a prădat țara cu păgînii nu se poate. Cîtva timp el se temu de un atac al beglerbegului Rumeliei însuși, Soliman hadîmbul sau eunucul, care se întoarse încă din toamnă de pe cîmpul de luptă împotriva marelui șah turcoman al Persiei și Asiei Centrale Uzun-Hasan[47]. Cînd însă beglerbegul începu, cu toate puterile sale, lupta împotriva cetății Scutari, în Albania[48], i se făcu lui Laiotă rost de luptă împotriva lui Radu. Dacă s-ar păstra un letopiseț muntean, el ar pomeni ziua cînd peri acesta; letopisețul Moldovei nu face însă învinsului de la Soci și Rîmnicul Sărat această cinste.

La o ciocnire cu turcii știa însă Ștefan că va ajunge. El luă deci măsuri la toate granițele sale. Tatarii, veniți supt Haidar, fiul hanului Crimeii, se opriră la Camenița (iunie), știind că la Hotin e pază bună. Laiotă se dăduse de partea turcilor, pentru că nu putea domni altfel. Ștefan se uni, dacă nu cu Matiaș, învinsul de la Baia, măcar cu oamenii acestuia în Ardeal — erau acum *doi* păzitori de hotar acolo: Ioan Pongrácz și Vlasie Magyar, vestitul Maghiarbalaș — pentru a înlocui pe noul tributar al turcilor.

Încă din 1473 Ștefan era stăpîn în cetatea de la Milcov a Crăciunei[49], așa încît pe aici nu se mai putea trece: de aceea vor fi apucat begii dunăreni nu drumul, de atîtea ori călcat de oști, care duce spre Suceava pe malul drept al apei cu același nume, ci altul, nou, pe malul drept, care răzbea la Bîrlad, pentru ca de aici prin Vaslui și Iași să ajungă la una din căile de negoț ce plecau din Suceava. Lui Ștefan îi stătea însă în cale cetatea Teleajenului, Vălenii, și nu Gherghița însăși. La 1 octombre 1474, știind bine că turcii vin, și nevroind ca ei să aibă această înlesnire, domnul Moldovei luă cetatea și „tăie capetele pîrcălabilor, și prinse pe soțiile lor, și atunci a luat mulți țigani, și cetatea a ars-o". Asprimea lui Ștefan față de pîrcălabi s-ar înțe-

[47] Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, p. 144—145.
[48] V. Iorga, *Gesch. des osman. Reiches*, II, p. 172.
[49] Cf. Jablonowski, *loc. cit.*, p. 28—29.

lege prin vreo năvălire ce ar fi făcut-o ei asupra ținuturilor moldovenești vecine.

Laconic, letopisețul moldovenesc însemnă apoi că peste patru zile se dă lupta „cu ungurii și cu Țepeluș", adecă între Laiotă și „fiul" său Basarab cel Tînăr, căruia pentru cine știe ce isprăvi i se alipise această poreclă de Țepeluș. Basarab cel Bătrîn biruit în ziua aceea — unde, nu ni se spune, dar la 20 — și el era înfrînt. De bună samă luptele se vor fi dat însă pe acolo pe unde Vlaicu vodă se apărase împotriva voievodului Ardealului, și Vlad cel din 1396 avuse amîndouă luptele lui cu Stibor, noul voievod ungur de peste munți[50].

IX

Lupta de la Podul Înalt (1475)

Întors din Țara Românească la sfîrșitul lui octombre 1473, Ștefan trebui să facă fără zăbavă tabără de apărare ca și în 1472. Și într-un rînd și în celălalt, el cuteza să facă, față de o năvălire turcească, ce nu se mai făcuse pănă atunci de nimeni: ***să taie calea năvălitorilor***, dîndu-li fățiș o luptă de la care atîrna toată soarta războiului și întreg viitorul țerii.

Își așeză tabăra la Vaslui. Locul i se părea cel mai potrivit pentru o așa de primejdioasă încercare, fiind așezat

[50] Știri, numai în letopisețul moldovenesc; cf. *An. Acad. Rom.*, XXVII, p. 117.

Locul din cronica munteană: „ în aceiași lună la 5 a fost război cu ungurii și cu Țepeluș, și au fost învinși; la 20 din aceiași lună a fost bătut și Basarab", ar putea fi tălmăcit ca o luptă îndoită a lui Ștefan, care să fi bătut întăi pe ungurii veniți cu Țepeluș și apoi și pe Laiotă. Dar atunci pentru cine lupta el? Și cum se explică ajutorul unguresc al lui Matiaș, prezența secuilor în oastea împotriva turcilor, laudele regelui unguresc și deplina împăcare cu dînsul? De ce Laiotă merge cu turcii și Țepeluș se adăpostește la Ștefan? Ce rost ar fi avut ca, supt amenințarea turcilor, Ștefan să pornească încă un mare și greu război? Totuși, și Dlugosz, p. 623, pretindea că Ștefan bătuse pe Magyar, care prăda Țara Românească, în fruntea a 6.000 de unguri, și-l izgonise: „paulo ante sex millia Hungarorum, terram Valachiae ex praecepto regis Mathiae vastantium, Magerbalasch, duce eorum, aegre sibi fugam consulente, usque ad internecionem prostravisse"; p. 623, Cf. și Iorga, *Ist. lui Ștefan cel Mare*, p. 330—331.

pe o dîlmă, cu un ținut de păduri împrejur, tăiat de văi adînci și întortocheate, prin care curg rîuri care sînt în cea mai mare parte din timp mlăștini cleioase. La 29 novembre Ștefan scria din Vaslui, cerînd ajutor de la Papă[51]. Avea cu dînsul toată oastea, pînă la hînsarii prădalnici; ca unul ce stăpînea de fapt, încă din 1469-1470, Secuimea, aceasta-i veni în ajutor cu 5.000 de oameni; trupele ardelene care izgoniseră pe Laiotă alergară la dînsul, în număr de 1.800 de ostași, dar fără căpeteniile lor, cari nu voiau să încurce pe rege cu turcii.

Beglerbegul Soliman trecu Dunărea pe gheață în decembre, pe la Nicopol, vadul lui Mohammed al II-lea. De aici se poate amenința mai bine Ardealul și trimete apărătorii lui acasă. Cine venea cu un beglerbeg știm: spahiii lui toți și cîți ieniceri îi dădea sultanul, deci nici într-un chip cei 120.000 de oameni[52] cari se socot de obicei. Laiotă, așezat din nou în domnie, fără luptă, se adaugi turcilor cu cetele lui de curteni și boieri, simțitor împuținate de înfrîngere. Astfel, cu muntenii și salahorii bulgari, cu achingiii prădalnici înainte, se trecu vadul Siretului.

Oastea merse în liniște pînă la Bîrlad, unde begii Dunării poposiseră cu un an înainte. Mai departe se întra în necunoscut. Totuși, se ajunse la Vaslui în bună rînduială, cu toate că drumurile erau pline de noroi adînc, într-o neașteptată dezghețare, și neguri se ridicau desupra apelor crescute. Dar și mai sus, pe drumul Iașului, acolo unde rîul adînc al Bîrladului primește șuvița de apă noroioasă a Racovățului[53], fiind din toate laturile desiș de pădure, se întîlni oastea creștină. Cronicarul polon, care copie știri venite din Moldova, hotărăște locul astfel: pentru călugărul de la Putna care scrie letopisețul lui Ștefan vodă locul de luptă e numai

[51] V. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, p. 148—149.
[52] În cronica lui Angiolello-Donado da Lezze, ed. Ursu, 1910, se socot 30.000 de călări (p. 83).
[53] Circa paludem Rakowyecz et fluvium Berlad; Dlugosz, XIV, p. 621.

„la Vaslui" (на васлѹи). Ureche singur va numi, mult mai tărziu, „Podul Înalt"[54].

Acelaşi călugăr însemnă doar biruinţa în smerite cuvinte de laudă către Dumnezeu, dînd ziua: 10 ianuar 1475, care se întăreşte şi prin documente[55]. Dlugosz ştie numai că secuii erau în frunte şi nu pomeneşte de unguri, al căror rol îl arată regele Matiaş în scrisorile-i trufaşe de *după* izbîndă. Cu bucurie, polonul, duşman al ungurilor, însemnă că ei au fost „striviţi"[56]. Atunci Ştefan însuşi hotărî, aruncîndu-se asupra duşmanului „cu 40.000 de oameni, în cea mai mare parte ţerani"[57]. Urmează prada, goana, fuga de cîteva zile a turcilor, plecarea corăbiilor împărăteşti denaintea Chiliei şi Cetăţii Albe, care se apăra din greu[58], şi apoi obişnuitul mare ospăţ, la care voinicii de ispravă se fac *viteji*, cu pămînturi. Se taie, se trage în ţapă, răspingîndu-se cererile de răscumpărare[59]. Patru begi, treizeci şi şase de steaguri, din cele patruzeci prinse, merg la regele Casimir, de al cărui ajutor era nevoie neapărat faţă de ameninţătoarea întoarcere ofensivă a turcilor. Şi papa din depărtata Romă îşi are partea lui din glorioasa pradă, ba chiar şi craiul Matiaş, cu care, de fapt, se făcuse încă de mult împăcarea.

Lămuririle pe care le adauge Ureche după tradiţia păstrată pănă în zilele sale cuprind, pe lîngă unele ştiri folositoare, altele care nu se pot admite. Astfel, în ianuar, era desigur cu neputinţă să fi „slăbit caii turcilor cei gingaşi" — pe o vreme cînd spahiii din Europa aveau în parte cai ca şi ai noştri — pentru că Ştefan „a fost învăţat de au pîrjolit iarba peste tot locul". Explicaţia biruinţei fulgerătoare prin negura cea mare, „cît nu se zăreau unul cu altul", poate fi însă, cum vom vedea, adevărată, ca şi înşelarea, stratagema cu sunetul de „buciume şi trîmbiţe", „care, dînd semn de război", făcu

[54] Cf. şi Burada, în *Rev. p. ist. arch. şi fil.*, II, p. 429; Xenopol, *Ist. Românilor*, II, p. 323—324.

[55] *Col. lui Traian*. VII, p. 423—424; *Acta extera*, V, p. 300 — La Dlugosz: 17.

[56] Acies ... obtritae.

[57] In quibus maior pars erat agrestium.

[58] Cf. Iorga, *Chilia şi Cetatea Albă*, p. 139 — 140.

[59] Scrisoarea din Buda, Iorga, *Acte şi fragm.*, III; V mai departe.

pe turci de nemeriră în „apă și luncă" [60], trebuind apoi să bălțăcăiască prin mlaștină și să taie copacii, să „sfărîme lunca" pentru a-și face drum, pe cînd Ștefan îi lovea în spate, „din dos", „cu oaste tocmită". Spahiii, neavînd unde să se desfășure și să se refacă, să se „tocmească" și să se „îndrepteze", fură astfel „tăiați în desime", luîndu-li-se și *puștile*. Fugarii ar fi ieșit din codru „în lume", abia „unde purcede apa Smilei". Se adauge și aceea că urmărirea biruitorului a ținut pănă la Vadul turcilor, de lîngă Ionășești, la Siret, — simplă potriveală, firește, după acest nume de „vadul turcilor".

Acestea le aflăm de la Ureche, și trebuie să le primim numai cu acea îndoială critică pe care o inspiră orice izvor tîrziu. El spune și de movilele morților care s-ar putea găsi și astăzi, și care au îndemnat pe învățătorii de la Rebricea, ca și ființa pănă astăzi a bisericii lui Ștefan de la Scînteia vecină — biserică în care se deosebesc liniile arhitecturii din acel timp — și șanțurile de la Șcheia, să propuie ca loc al luptei lunca de lîngă un rîuleț din acele părți. Cu privire la acele movile, un călător polon, Stryjkowski, care a străbătut țerile noastre pe la 1570, zice că le-a văzut „lîngă balta Racovățului, în apa Bîrladului" — deci el transcrie, în ce privește locul, pe Dlugosz, — și a descoperit și trei cruci de piatră, cum zice că le-ar fi găsit și pe locul celei dintăi lupte la Posada [61]. Dar el pare să fi fost înșelat de crucile, fără însemnătate istorică, ce mărgenesc de atîtea ori drumurile noastre.

Podul, care se rupe, și mulți se îneacă, zăpăcita năvală peste sfărîmăturile lui, săgetarea de români a celor buimăciți se întîlnesc și în povestiri italiene contemporane [62], așa încît în privința acestui amănunt nu mai poate fi vreo îndoială. Nimicirea prin foc a locuințelor în calea turcilor și retragerea la munte, măsură potrivită cu datina românească de a lupta, și luată încă de Țepeș în 1462, e atestată de scrisoarea unui negustor ungur, cu care vorbise „un român care însuși fusese la luptă" [63]. Românii sînt 60.000 (!). Locul luptei

[60] Și o scrisoare contemporană vorbește de „certa palude"; Iorga, *Acte și fragm.*, III, p. 35.
[61] Hasdeu, *Arch. istorică*, II, p.: 7, 11.
[62] Analele Magno; Iorga, *Acte și fragm.*, III, p. 87.
[63] *Ibid*, p. 92 și urm.

se arată în acest prețios izvor astfel: „lîngă apă erau două înălțimi, de o parte și de alta, și o cale la mijloc: pe acolo trebuiau să treacă“ [64]. Pe fiecare înălțime se așează oameni cu tunuri, cari trag, la un semn dat, „de șepte ori“. Și negura se adeverește: „și era negură“, spune scrisoarea[65]. În chiot încep turcii. Cînd ajung „la strîmtoare, de nu se putea da în lături“ [66], pornesc tunurile. Atunci aleargă secuii, — ca în Dlugosz, 5.000, față de 7.000 de turci cari ieșiră la lumină. „Și nici un secui nu trebuia să fugă, supt pedeapsă de moarte“. Ei răsping pe turci, dar cad 3.000 sau 1.500 din ai lor.

Acum vine atacul lui Ștefan, cu pedeștrii români și tunurile, și oastea se risipește. Trei zile ține urmărirea, cale de douăsprezece mile, sute de mii de oameni înecîndu-se în Siret și în Brateș, a căror gheață, slăbită, se rupe. „Pe căi stau ca znopii pe cîmpul de secere“ [67]. Mulțimea îneacă, pe Dunăre, corăbiile cele dintăi.

După alte scrisori, reproduse în cronica austriacă a lui Unrest [68], Basarab cel Tînăr, Țepeluș, ar fi făcut și el ispravă în această urmărire a fugarilor, bătînd pe un pașă „creștin“, cu 8.000 de călăreți. Am înțelege atunci de ce acest vechi ocrotitor al ungurilor, care, după izgonirea din țara lui, era acum în tabăra lui Ștefan, apoi în a lui Báthory, a trimes spoliile, steaguri și arme, cai și trîmbiți, la Pesta, de unde cutare din aceste lucruri turcești ajunse în mîna unui nobil stirian, cunoscut cronicarului [69].

Astfel, din cercetarea izvoarelor, această mai mare biruință a românilor se desface în următoarele acte: tabăra lui

[64] „Nit weytt von dem Wasser sein zwen Berg auff zwayen Seytten und ein Weg dardurch: da haben sie durchziechn lassen“, *ibid.*, p. 93.

[65] Und es ist nefflib gewesen.

[66] In ainer Eng das sy nitt auff die Seyten haben mugen weichen.

[67] Das sy lagen jn den Wegen alss dye Garben in eym Traufeld.

[68] *Ibid.*, p. 96 și urm.

[69] *Ibid.*, p. 97 — 98 „Wasser-Wayda“ e Basarab; dacă un alt izvor zice: Basarab Maior în loc de *Minor*, — *Col. lui Traian*, VII, p. 423—424; *Acta extera*, VII, p. 229—230, — nu trebuie să ne înșele; cf. Bogdan, *Doc. și regeste*, p. 86—87; ed. a 2-a; p. 133; V. și Iorga *Îndreptări și întregiri*, din *An. Acad. Rom.*, 1905, p. 19 (117).

Ştefan la Vaslui; venirea turcilor pe la Nicopol; trecerea Siretului de dînşii, aşezarea moldovenilor la strîmtoarea şi la podul Racovăţului, unde dă în Bîrlad; atacul secuilor, cu pierderi mari; împroşcarea tunurilor; atacul personal al lui Ştefan cu infanteria ţeranilor; urmărirea cu vitejii şi hînsarii; luptele lui Basarab cel Tînăr în Ţara Românească.

„De Bobotează acum în urmă", scrie, la 25 ianuar 1475, din Suceava Ştefan însuşi, cu a cărui mărturie încheiem, „a trimes împăratul turcesc oaste nespus de mare a turcilor, 120.000 de oameni la număr, şi cu aceea avea ca fruntaşi pe cei mai de aproape, mai mari şi mai iubiţi oameni ai lui. Pe Soliman, paşă şi Beglerbeg, cu toată Curtea" — adică ienicerii —, „acelui împărat şi cu toţi spahiii din Rumelia, şi cu domnul din Ţara Românească, cu toată puterea lui. Şi Isa beg, Ali beg, Schender beg" — cei trei Mihalogli, de la Dunăre — „Daud beg, Iacub beg, begul de Vucitrn", . . . nume neidentificabile —, begul din Sofia . . . , Piribeg, Iunus, Isac paşa şi toţi prădătorii lor" — *Husarn* —, „cari sînt atotputernici şi au fost voievozii acelei oştiri. Cînd am văzut noi o oaste aşa de mare, ne-am ridicat vitejeşte, cu trupul nostru şi cu armele noastre, şi li-am stătut împotrivă şi, cu ajutorul lui Dumnezeu cel atotputernic, am învins straşnic pe acei duşmani, ai noştri şi ai creştinătăţii întregi, şi i-am sfărîmat, şi i-am călcat în picioare[70]".

Încă din mai următor se încearcă o lovitură asupra Chiliei şi Cetăţii Albe: Ştefan izbuti să răspingă, prin pîrcălabii săi şi alţi boieri, pe begii cărora li se încredinţase această cucerire. La Cetatea Albă, moldovenii puseră mîna pe cele patru tunuri ce fuseseră coborîte din corăbii; la Chilia duşmanii găsiră cetatea sfărîmată din porunca lui Ştefan însuşi[71], care o făcu apoi şi mai frumoasă, închinînd în ea şi o biserică Sfîntului Nicolae. Astfel, pe cînd turcii luau Caffa în Crimeia

[70] Italieneşte, în *Col. lui Traian*, VII, p. 420—421 şi *Acta extera*, V, p. 301—302; nemţeşte, în Iorga, *Acte şi fragm.*, III, p. 91—92 şi o formă latină, originală, e pomenită, ibid. p. 92.
[71] Iorga, *Acte şi fragm.*, III, p. 89.

și castelul vecin al Mangupului (Theodori), de unde Ștefan își adusese cea de-a doua doamnă, malul moldovenesc al Dunării și Mării Negre scăpă de cucerire.[72]

X

Lupta de la Valea Albă (1476)

Răzbunarea sultanului fu amînată însă pentru anul 1476. Data aceasta, Ștefan trebuia să fie lovit din trei părți, și din toate fără ca el să fi putut să se aștepte: tatarii erau să năvălească pe la Ștefănești pe Prut, asupra Sucevei, corăbiile erau să se înfățișeze înaintea Chiliei și Cetății Albe, iar turcii călăuziți și acum de munteni, erau să între, supt călăuzirea sultanului însuși, de-a dreptul, pentru a nu li se prinde de veste, prin vadul de la Isaccea.

În mai Ștefan răspinse cererile turcești: cedarea celor două cetăți, prinșii din 1475, fugarii din Caffa cari se adăpostiseră la Cetatea Albă, în sfîrșit, haraciul pe trei ani[73]. La Galipole se gătiră îndată corăbiile pentru Dunăre, iar la 13 mai sultanul ieșea din Adrianopol[74].

Atacul împotriva cetăților dunărene nu izbuti nici data aceasta: ienicerii, cari se coborîră din luntri, fură răspinși. La Cetatea Albă, care fusese întărită pe rînd de pîrcălabul Fedorca, în 1440, de pîrcălabul Stanciu — pe vremea cînd era cîte un singur pîrcălab —, în mart 1454, primi nouă întăriri, făcîndu-se de iznoavă poarta cea mare, de pîrcălabii Luca și Hărman, în 1475 — 1476[75]. Chilia, cum s-a văzut, fusese

[72] Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, p. 140 și urm.
[73] Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 56.
[74] *Ibid.; Drumul turcilor în Angiolello*, ed. Ursu, p. 86 și urm.
[75] I. Bogdan, *Inscripțiile de la Cetatea Albă și stăpînirea Moldovei asupra ei*, din *An. Acad. Rom.* XXX. D. profesor Olgierd Gòrka atribuie lui Hărman noua cronică, în limba germană, a lui Ștefan, pe care d-sa a găsit-o de curînd la München. Îl rugasem să mi-o comunice, dar, scrisoarea mea neajungîndu-i, a trebuit să mă lipsesc de acest neașteptat izvor, despre care mi s-au spus așa de atrăgătoare lucruri.

clădită din temelii chiar după risipa din 1475, sau, mai bine, se risipise vechea cetate din ostrov şi se făcuse în loc alta pe ţerm, în faţă [76].

Nici năvala tatarilor din „cîmpiile Cetăţii Albe", cari veniră în număr de 10.000 şi culeseră mii de robi, nu izbuti: pîrcălabii Cetăţii Albe îi bătură înainte de a trece Nistrul înapoi şi li luară bogata pradă de oameni [77].

Tatarii cari năvăliseră în Ţara de Sus, „cu doi hani un mîrzac", trecînd Prutul, cum s-a spus, la Ştefăneşti, îngrozind Suceava şi silind pe doamna lui Ştefan a-şi găsi un adăpost la Hotin, fură opriţi de Ştefan, care-i întîmpină la jumătate de zi de Suceava. Dar ei putură să se întoarcă nevătămaţi, cu tot ce cîştigaseră [78].

Pe la începutul lui iulie se mîntuise, de bine, de rău, cu tătărimea [79]. Ştefan crezu că turcii vor veni iarăşi prin Muntenia şi vor apuca drumul *cel nou*, prin Bîrlad, spre Vaslui şi Iaşi, pentru ca să ajungă la Suceava. De aceea se coborî el şi data aceasta la Bîrlad, luînd, desigur, pentru locuitorii din Ţara de Jos măsurile pe care le luase şi în 1475. „Sîntem în lagăr" scrie el braşovenilor, la începutul lui iunie „cu toată puterea noastră şi mergem asupra turcilor".

Dar Laiotă, care încercase în zădar a se îmbuna cu creştinii şi care ştia acum că Matiaş, împăcat formal cu domnul Moldovei, vrea să aşeze în Bucureşti pe Vlad Ţepeş, care stătuse mulţi ani la Buda, închis ca trădător faţă de creştinătate, sfătui pe atotputernicul împărat să încerce calea ce veche, care şi pe Ştefan îl dusese o dată la biruinţă, drept în Suceava lui Petru Aron. Astfel toate pregătirile moldovenilor trebuiră schimbate în cea mai mare pripă. Fireşte însă că sultanul trecu cu cete uşoare. Domnul trimise la Oblucita pe Şendrea, cumnatul său, şi apoi pe vistierul Iuga, ca să

[76] Despre „cetatea ce făcea moldoveanul la Dunăre" vorbeşte şi un raport din Buda: Iorga, *Acte şi fragm.* III, p. 57.

[77] *Acta extera*, VI, p. 320—321: povestire a unui om al lui Vlad Ţepeş.

[78] *Ibid.*

[79] La 11 iunie Ştefan scrie „din valea Berheciului" (Iorga, *Îndreptări şi întregiri*. p. 19; Hurmuzaki, XV, p. 91, nr. CLIX) pîrînd braşovenilor neprietenia lui Laiotă.

apere vadul [80]. Apucînd pe vadul Siretului, Ştefan ajunse la Bacău, şi de aici la Roman. Fu silit să părăsească şi acest loc de pîndă şi, arzînd totul în cale pentru a face pustiu în jurul duşmanului, el se dădu către Cetatea Neamţului. Se opri în codrul bătrîn, lîngă apa gălbuie, săracă al cării nume de Valea Albă, Părăul Alb, se explică prin înfăţişarea ei lăptoasă.

N-avea, data aceasta, cu toate negocierile din 1475, nici un ajutor secuiesc, unguresc, polon, ci numai pe viteji, voinici, iunaci şi hînsari. Pe ceilalţi ostaşi , nu, pentru că frica tatarilor făcuse pe ţerani a se cere acasă [81]. Tunurile erau aşezate la loc potrivit ca şi la Vaslui.

Aici se întîlni deci biruitorul lui Soliman hadîmbul cu sultanul însuşi, care avea şi pe călăreţii Asiei, şi pe ieniceri, şi pe topciii, tunarii cari în 1475 lipseau poate cu totul. Dar, ca şi atunci, era oaste obosită, dacă nu de alt război, măcar de drumul de vară, de foame în ţară arsă, de sete în zile sălbatece de iulie [82].

Letopiseţul jăleşte numai peirea ostaşilor moldoveni, la 26 iulie, şi blastămă pe „turcii afurisiţi" şi pe „viclenii munteni" (12.000). Ştefan însuşi, în inscripţia, bine păstrată, de la biserica pe care a înălţat-o întru pomenirea boierilor şi osta-

[80] Povestirea genovezilor din Suceava, în *Col. lui Traian*, VII, p. 377 şi urm., vorbeşte de „castrum de tabulis", cetatea de scînduri, făcută, împotriva lui Laiotă, de Ştefan la Dunăre. Ştefan ar fi fost şi el aici, şi ar fi lăsat apoi pe Şendre cu 1.000 de călări, pentru a urmări pe tatari două zile. Se întoarce apoi aici, unde stă, cu 10 0000 de boieri, după plecarea ţeranilor, trimeţînd pe Iuga vistierul, cu 1.000 de cai, înainte. Acum Ştefan se retrage la Vaslui, „in quandam silvam iuxta opidum Vaslui vocatum", pe cînd turcii întăresc cetatea, apoi înaintează cîte zece mile pe zi. Cf. Angiolello, p. 88.

[81] „Inter suos non defuerunt murmurationes, cum iam per duos menses eum in bello secuti fuissent, dicendo: quid ad nos de hoc bello cum nostras mulieres nostrosque filios Tharthari abduxerint cumque quosdam recedere intellexisset, timensque ne, si sic recederent, in eo bello, eos postea habere non posset, habito consilio cum suis nobilibus, ad 15 dies eos dimisit, ita tamen quod ad Danubium expost cum comeatu redire deberent". Aşa făceau şi sultanii cu spahii lor; V. Iorga, *Studii şi doc.*, XVI, p. 114; „El quale Turcho aveva dato licienza al suo exercito, per qualche giorno si dovesse allarghare per el paese, per rispetto della peste, con comandamento expresso che, passato sarà un mese, si debiano redurre allui come prima, cioè in Adrenopoli".

[82] Cf. Angiolello, *loc. cit.*, p. 48.

şilor săi la Războieni, satul din vecinătate, vorbeşte astfel urmaşilor: „În zilele blagocestivului și de Hristos iubitorului Domn Io Ştefan voievod, cu mila lui Dumnezeu domn al țerii Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, în anul 6984 [1476], iar al domniei lui al douăzecelea curgător, ridicatu-s-a puternicul Mahomet împăratul turcesc cu toată puterea sa răsăriteană, încă şi Basarab voievod, căruia i se zicea Laiotă, a venit cu dînsul, cu toată țara băsărăbească, şi au venit să prade şi să ia țara Moldovei, și au ajuns până aici, la locul ce se zice Păräul Alb, şi eu, Ştefan voievod, şi cu fiu-mieu Alexandru, ieşitam înaintea lor: unde am şi făcut mare război cu dînșii, în luna lui iulie în 26, și, cu voia lui Dumnezeu au fost biruiți creştinii de către păgîni şi au căzut acolo mulțime mare dintre ostaşii Moldovei. Tot atunci şi tatarii au lovit țara Moldovei din ceea parte. Drept aceea etc." [83]

Mai avem însă o mărturie a lui Ştefan, cuvintele pe care în numele lui, le spune la Veneția, mai tîrziu, Ioan Ţamblac, „unchiul" său, rudă de origine constantinopolitană, greacă: „În nădejdea vecinilor s-a întîmplat împotriva mea ceea ce am spus. Pentrucă, de n-ar fi fost aşa, aş fi făcut din două una: sau m-aş fi împotrivit duşmanului la vad şi nu l-aş fi lăsat să treacă [84], ori, dacă aceasta mi-ar fi fost cu neputință, aş fi încercat a scăpa pe oamenii țerii mele, și nu aş fi suferit atîtea pagubă. Dar ei m-au lăsat singuri, şi s-a întîmplat ca mai sus. Şi dacă ar fi fost singur, n-ar fi fost atîta rău, dar el a făcut să vie muntenii de o parte și tatarii de alta, și el însuși cu toată puterea lui, și m-au încunjurat din trei părți, şi m-au găsit singur și, toată oastea mea zăpăcită, pentru mîntuirea familiilor lor. [85]. Și gîndiți-vă d-voastră cîte le aveam asupra mea, fiind împotriva-mi atîtea puteri! Eu, *cu Curtea mea* [86], am făcut ce mi-a stat prin putință şi s-a întîmplat ceea ce știți. Pe care lucru îl socot că a fost voia lui

[83] Iorga, *Inscripții*, I, p. 43—44.
[84] Overamente me haveria opposto al inimico sul passo, e non l'haveria lassado passar.
[85] Et tuto lo mio exercito confuso, per salvation de le soe fameglie.
[86] Con la mia Corte.

Dumnezeu, ca să mă pedepsească pentru păcatele mele, şi lăudat să fie numele lui!" [87].

Ureche, din partea lui, adauge presupunerea, întărită şi de aiurea, că Ştefan ar fi căutat să apere vadul de la Oblucița (Isaccea), pe unde a trecut sultanul. Din tradiție se mai spune că luptătorii noştri „s-au pedestrit" şi că odată Ştefan căzuse de pe cal ajungînd în primejdie de moarte.

Însemnarea *turcească* mai veche e tot aşa de scurtă ca şi aceea despre lupta de la Vaslui [88]. Cronica, mai îmbielşugată, dar mult mai tărzie, a lui Seadeddin, de la sfîrşitul veacului al XVI-lea, are însă o pagină strălucitoare de adevăr: se pomeneşte arderea țerii, — pe care Ştefan n-o tăgăduia —, se însemnă că pădurea „era închisă cu copaci uriaşi", mărgenită cu şanțuri şi apărată la porți cu spini, dincolo de care se aflau tunurile—ca la Vaslui. Turcii nu nemeresc, din pricina călăuzei care e ucisă, dar şi de osteneală, căci „multe zile rătăciseră prin cîmpii aceia grozavi, purtîndu-se în praf, avînd spini în loc de saltea şi perne, şi multora, de praf, li se umflaseră ochii în cap". [89]

Seadeddin spune că pădurea a fost încunjurată. Atacul turcesc începu cu săgeți şi tunuri la care se răspunde tot aşa de români ale căror ghiulele bat însă prea sus. Ceea ce nu împedecă pe ieniceri de a cădea cu fața la pămînt de furia tunurilor. [90] Mohammed însuşi ia atunci „buzduganul cel cu şese aripi" şi se pune în fruntea lor, cel mai sigur mijloc de a-i face să se ridice. Urmează spahiii cari se răpăd la *puşti*. Abia seara, însă, înverşunarea osmană cîştigă biruința asupra puterii de jertfă a moldovenilor, ucizînd pentru a învinge. Dar şi atunci cete luptă în noapte, deznădăjduiți, „pentru femeile lor şi copiii lor", despreţuind averile care

[87] Hurmuzaki, VIII, p. 24. Reprodus şi în I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, şi în Iorga, *Scrisori de domni şi de boieri* (traducere).

[88] Leunclavius, *Annales şi Historiae* (Frankfurt pe Main, 1596—1597).

[89] „Molti giorni se n'andarono vagando per quell'horida céimpagna, colcandosi nella polvere e spine in vece di matarazzi e guanciali, et a molti da gran polvere gonfiaronsi gl'occhi"; traducerea lui Bratutti, II, Madrid, 1652, p. 197 şi urm.; reprodusă de Hasdeu, în *Arch. istorică*, *I*², p. 32.

[90] Non potendo star fermi contro li fulmini del cannone, cascati giu con la faccia giacquero prostrati in terra.

căzură mai lesne în mîinile turcilor[91]. Basarab Laiotă era de față, fără să se lupte; ca parte de pradă el avu porcii, de cari turcii nu voiau să se apropie! [92]

Însemnările italianului Angiolello, în serviciul lui Mohammed al II-lea și însuși martur al luptei, pot fi luate ca o cronică a turcilor. După ele, Ștefan arde țara în cale; de dogoarea focului „fumeagă văzduhul" și se înnegrește oastea năvălitoare. Ștefan are 20.000 [93], Basarab, a căruia oaste își face tabăra în coada turcilor, numai 12.000. O știre foarte însemnată e respingerea avangardei turcești supt Soliman, învinsul din 1475, de Ștefan, care încearcă deci lovitura lui din anul trecut, ieșind din cetatea-i de șanțuri, spini și tunuri și, la trei de după-amiază, înaintînd biruitor, peste spahiii uciși, până la corturile beglerbegului, care, numai după multă vînzoleală, îl face să se întoarcă. [94]

Atunci se mișcă sultanul ajungînd la „pîrăul cel cu puțină apă și acuma secat, cu malurile înalte" [95]. Tunurile moldovenești bat prea departe, la peste o milă, cam în zadar. Cu greu se trece apa, căzînd mulți și fiind sultanul însuși în primejdie; un rob italian piere „la două prăjini" de scumpa persoană a împăratului. Acuma Mohammed călărește „în galop" spre infanteria sa, o ajunge și se dă lupta cea mai mare asupra cetății din pădurea deasă; cad 200 de români aici, 800 sînt prinși, carăle și — firește — tunurile, luate. Dincolo de pădure în loc deschis, bogat în ape se stă trei zile; de aici pleacă cete, arzînd sate și tîrguri, trăgînînd lanțuri de fier pe pămînt ca

[91] Con tutto questo li rimanenti nemici non tralasciorono l'armi di mano per difendere le loro mogli e figliuoli, e col loro sciocco coraggio fecero nuovi sforzi et impulsi.

[92] *Ibid.*

[93] „Valacchi et armeni" = „Valahi și *români*"; Ursu, p. 89.

[94] Ursu, *loc. cit.*: „circa hora din nona" — după prînzul ienicerilor — " .... Stefano usci ..... et messe in fuga le scorte di Soliman—Bassa, et ne amazzó alcuni, et, seguitandoli fin al paviglione, messe a romore l'antiguardia. Il Bassa montò subbito a cavallo et gli andò contro, et furono alle strette, et ne mori dall'una parte et dall'altra, ma, per esser Soliman—Bassa più grosso di gente, e tuttavia aggiongeva, fù forza al conte Stefano di ritirarsi."

[95] Un torrente largo bonamente un tirar d'arco, con poca acqua et già roso, et haveva le ripe alte.

să afle după sunet gropile cu grîne și comori. Aceea în care se găsea Angiolello vede Suceava, cu „șanțuri și pălăngi încunjurate, cu casele și bisericile *(sic)* de lemn , acoperite cu șindrilă, iar castelul de piatră și cărămidă, pe un povîrniș afară din oraș, garnizonat și aprovizionat". De acolo se merge la Neamț, „un castel tare în munte", unde erau prinși turci din 1475; opt zile bat șepte tunuri; două se rup. „Iar cei ce erau în cetate nu voiră să se supuie, și se apărau cu tunuri, și nu li păsa de noi".

În sfîrșit, oastea hrănită cu ceva carne, brînză, și ... miere, nefiind pîne, se retrage spre Dunăre unde așteptau corăbiile cu provizii. Se ia drumul încă bogat în hrană, pe la Nicopole, spre pasurile Balcanilor.

Dintre cronicile vecinilor creștini *Dlugosz,* polonul, știe de năvala tatarilor asupra Sucevei și crede că Ștefan a putut bate rău și izgoni iute pe acești năvălitori; el pomenește arderea țerii în calea dușmanilor. Se spune la dînsul că Mohammed al II-lea a trecut pe luntri, ca în 1462 la Nicopole, „pe cinci poduri de vase", știm de aiurea. În drum, turcii cari se răzlețesc sînt puși în țapă ori jupuiți, — cum făcuse Vlad în același an; dar pe atunci Țepeș era încă la Mediaș, cu Ștefan Báthory, vicevoievodul ardelean, care pornise să-l aducă în Scaun. [96]. La Valea Albă turcii ar fi prins pe moldoveni și pe la spate, fără a-i îngrozi [97], ar fi căzut 30.000 de turci. Țara părăsește pe Ștefan adauge scriitorul polon. Și el știe, ca și letopisețul moldovenesc de prădăciunile din țară și de încercarea împotriva Sucevei și Hotinului: și de la dînsul se vede că aceste cetăți ca și Romanul, de alminterea dar *nu* și Neamțul —, n-au fost asediate, ci numai tîrgul de supt ziduri, „podgradul" peri în flăcări. Ar fi de mirare, pentru o oaste ca aceasta și pentru un sultan ca Mohammed, dacă lucrul nu s-ar lămuri prin marea lipsă de hrană și izbucnirea bolilor molipsitoare în oastea obosită [98].

[96] Bogdan, *Vlad Țepeș*, p. 60.

[97] Nec sic quidem tunc aliquo pavore circumdatum, sed pugnam ultro appetentem, strenuissimeque cum suis pugnantem; XIV, p. 645.

[98] Cf. și Bonfiniu, p. 424: o scurtă mențiune despre prădarea Moldovei.

Scrisorile *italiene* adaugă zvonul despre fuga lui Ştefan peste hotare şi petrecerea lui la Sniatyn: e desigur o ştire greşită care nu se întîmpină în nici unul din izvoarele vrednice de crezare [99]. El ar fi avut numai 6.000 de oameni [100] în tabără de la Roman, „lîngă care la vreo milă italiană, este o cetate". Încă de la sfîrşitul lui august, turcii plecară spre corăbiile lor risipite de furtuni. Secretarul venețian Gerardo putea scrie, din Braşov, în cale spre Moldova astfel: „Sultanul a ieşit din țară cu cetele sale, *fără a fi luat o singură cetate* şi fără altă pagubă pentru Moldova decît prada ce a dus cu sine; iar Ştefan vodă a ieşit din munți şi călăreşte viteaz prin toată domnia lui" [101].

XI

Războaie muntene după 1476: restabilirea şi moartea lui Țepeş, aşezarea în Scaun a lui Basarab cel Tînăr (1476—1477)

Încercarea lui Laiotă de a năvăli în Ardeal pe la Oituz nu izbuti, Báthory era gata să intre în Țara Românească aducînd pe Vlad Țepeş. La 2—7 octombre ei erau, şi cu sîrbul Iacşici, tovarăşul de luptă în Bosnia al lui Vlad, în Braşov, unde saşii se strîngeau în jurul lor, după porunca din 6 septembre a regelui. [102] Această oaste de „25.000" de oameni avea şi tunuri. Se trecu pe la Bran, şi înainte de Tîrgovişte Laiotă fu biruit, luîndu-i-se „optsprezece steaguri turceşti (?), căci fiecare steag avea supt el o mie de cai" [103]; la 8 ardelenii erau supt Tîrgovişte, unde noul domn aşeză pe pîrcălabul

[99] Cf. povestirea prinşilor genovezi din Suceava, *Col. lui Traian*, 1876, p. 378 şi urm.

[100] Raportul omului lui Vlad Țepeş, *Acta extera, V*, p. 319: „Romanvasar .... dove propinqua è una fortezza per circa uno miglio italiano".

[101] Hurmuzaki, VIII, p. 15, nr. XX.

[102] Iorga, *Ist. lui Ştefan cel Mare*, p. 183—185; Bogdan, *Vlad Țepeş*, p. 66.

[103] Perché cadauno stendardo havia sotto si mille cavalli; Iorga, *Acte şi fragmente*, III p. 58.

Crîstian[104]. La 11 și Bucureștii vedeau steagurile de domnie nouă, și îndată cetatea, de unde Laiotă, rănit, fugise la Giurgiu — ca Radu în 1472 —, era luată, prin supunere de bunăvoie, dar numai după o înconjurare de cinci zile, la 16 novembre, căpătîndu-se pradă de corturi turcești foarte frumoase, de cai scumpi și cămile. Peste puțin sosea și Ștefan, cu „15.000" de călări. [105] Se făcea între cei doi voievozi jurămînt de frăție [106], și Ștefan lăsa „fratelui" său o strajă de 200 de oameni din Curtea sa.

O întoarcere a turcilor din Giurgiu cu Laiotă puse însă sfîrșit îndată stăpînirii și vieții lui Vlad, care peri într-o încăierare, se pare la Bălteni, lîngă București, fiind îngropat, spune treadiția, în mănăstirea Snagovului. La 5 ianuar 1477 Ștefan avea bănuieli că lucrurile merg rău peste Milcov, și întreba, din Hîrlău, pe brașoveni. [107] Îndată va fi aflat de peirea prietenului și a curtenilor rămași pe lîngă el și de întoarcerea urgisitului de Laiotă.

Cu aceasta se risipea marele plan de luptă al lui Matiaș, alcătuit la începutul anului: între contingente, era trecut Ștefan cu 80.000, și Vlad Țepeș, cu 4.000 de oameni [108], sau, după o altă versiune [109], într-o scrisoare din 29 ianuar 1476 a lui Matiaș, Ștefan cu „12.000 de călări, 20.000 de pedeștri și destule tunuri", iar Vlad, numai cu 8.000 de călări și 30.000 de pedeștri (țerani); aici se numără și cei 2.000 de oastași români ai Ardealului, „cari sînt lăudați mai mult decît oricari în lupta cu turcii; cari sînt din moștenirea părintelui regelui" — Ioan Hunyadi — „și cari totdeauna au

[104] Iorga, *Ist. lui Ștefan cel Mare*, p. 334—335; Bogdan, *Relațiile Țării Românești cu Brașovul*, I, p. 357—358.

[105] Hurmuzaki, VIII, p. 24; cf. scrisoarea lui Matiaș Corvinul, Ibid. p. 22—23, nr. XXVI = *Acta extera*, V, p. 335—336; cf. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare, loc. cit.*; v. și Unrest, în Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 99.

[106] Teleky, *A Hunyadyak kora*, XI, p. 570—573.

[107] De facto magnifici Ladislai, fratris nostri în Magna Walahya ...., si aliquod malum; Hurmuzaki, XV, p. 96, nr. CLXIX.

[108] Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 101.

[109] Iorga, *Lucruri nouă despre Țepeș*, în *Conv. lit.* pe 1901, p. 154; italienește, Iorga, *Studii și documente*, XVI, p. 118—119, nr. XII. Ardelenii nobili sînt trecuți 10.000, secuii 32.000!

luptat împreună cu părintele regelui, și chiar împreună cu măria sa și ai săi". O socoteală făcută în Buda la 1475 prevede 40.000 de oameni pentru Ștefan, sumă făgăduită de solii lui[110].

Îndată după aceasta, Laiotă era însă scos — în toamna anului 1477 — în folosul lui *Țepeluș*. Deoarece cronica țerii n-are nici o însemnare, trebuie să credem că Ștefan a trimes pe acesta din urmă cu pribegi de-ai lui și ajutor de-al său, cum trimesese Vlad Țepeș pe Ștefan însuși.[111]

XII

Întărirea Chiliei și Cetății Albe (1479). Lupta din Cîmpul Pînii

După lupta de la Valea Albă, Ștefan n-are, o bucată de vreme, altă grijă decît întărirea cetăților pentru a se putea împotrivi noului atac ce era de așteptat din partea turcilor.

„În anul 6987 [1479], iunie în 22, a început a se zidi cetatea Chiliei și s-a isprăvit în același an, la 16 iulie", spune letopisețul. Desigur însă că era vorba numai de o întărire, fiindcă, oricum, trei săptămîni n-ajungeau pentru ca să se facă o cetate nouă. Pomenirea în cronică arată însemnătatea cea mare ce se dădea nu acestei prefaceri și întregiri, ci înseși cetății care asigura Moldovei stăpînirea asupra Dunării de Jos.

O inscripție de la Cetatea Albă ni arată că și aici s-a făcut aceeași operă de întărire. Ea spune: „În zilele blagocestivului și de Hristos iubitorului și de Dumnezeu dăruitului și de toată lauda destoinicului Io Ștefan voievod, domn a toată țara Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, s-a început și săvîrșit acest zid, supt pîrcălabii Duma și Hărman"[112].

Măsurile acestea se luau în vederea unei expediții a begilor dunăreni, cu Ali și Ischender Mihalogli în frunte, asupra

[110] Iorga, *Studii și doc.*, XVI, p. 117, nr. XI.

[111] Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, p. 186—189; o notiță greșită în Dlugosz, XIV, p. 665.

[112] Bogdan, *Inscripțiile de la Cetatea Albă*, p. 338.

Moldovei. Şi corăbii se iviseră pe Marea Neagră, dar ele merseră să nimicească o ultimă stăpînire creştină genoveză în Crimeia, castelul Matrega, al familiei Ghizulfi [113]; Ştefan nu avea de gînd să ajute pe ultimul „domn“ de Matrega, care fugi la dînsul, dar fu „prădat“, după datina de a se opri fugari de război (ca după Nicopol, în 1396): prin 1482 i se făgăduia în schimb una din cetăţile moldoveneşti. [114]

Turcii begilor dunăreni apucară spre Ardeal, pe la Turnul Roşu, şi se ciocniră la Cîmpul Pînii, cînd, după o pradă bogată, se gîndeau să iasă din ţară prin trecătoarea Murăşului, cu Ştefan Báthory, Pavel Chinezul, din Banat, român de obîrşie, şi sîrbul Iacşici, tovarăşii lui Vlad Ţepeş (13 octombrie). Izvoarele spun anume că muntenii lui Basarab Ţepeluş, 4.000 — 5.000 de pedeştri, luptînd după un gard de suliţi, din dosul cărora săgetează [115] —, cari trebuiseră să ajute pe năvălitori, să-i întovărăşească şi călăuzească, fură zdrobiţi cu totul, de călărime. [116] Români ardeleni luaseră parte, în număr mare, la această luptă. [117]

XIII

Lupte muntene. Scoaterea lui Basarab cel tînăr (1480—1481)

Cîtva timp încă, Ţepeluş are să se teamă de Laiotă, care fu adăpostit mai multă vreme în Ardeal. Încă în cursul anului 1480, Basarab cel Bătrîn muri, şi poate că însemnarea lui Dlugosz [118] că „Radu“ vodă a fost dat lui Ştefan de „cetăţenii din Braşov“ [119] să fie în legătură cu această întîmplare:

113 V. Iorga, *Acte şi fragm.* III, p. 63.
114 De darme uno castelo în Valahia; *ibid.*
115 Ain yeder hat ainen Spies mit zwaien Zuccken; den setzt er fur sich, der Annder desgleichen, und machen alls eynen gueten Zaim umb sich, daraus schiessen sy, und sy haben auch grossen Schaden gethan mit Schiessen; Iorga, *Acte şi fragm.*, III. p. 102.
116 V. şi Dlugosz, XIV, p. 695—696, Bonfiniu, p. 446 şi urm.
117 Izvoarele sînt arătate cu de-amănuntul în Iorga, *Chilia şi Cetatea Albă*, p. 153, nota 3.
118 XIV, p. 665.
119 Tradentibus sibi ultro illum civibus de Braszow.

de fapt, multă vreme Laiotă petrecuse ca pribeag acolo, în Braşov. [120]

În 1481 fraţii Mihalogli se gătesc iarăşi împotriva duşmanilor de peste Dunăre. Basarab cel Tînăr era din ce în ce mai mult omul turcilor, şi Ştefan avea acum alt „domnişor" muntean la îndămînă, pe un anume Mircea, fiu şi el al lui Vlad Dracul. Bănuind un atac turcesc, el puse tabără la Roman, unde se afla la 15 mart [121]. Turcii, cari loviră şi Orşova, în april, apucară acum în mai, pe la munteni şi luară drumul de odinioară al lui Radu cel Frumos; nu departe de locul unde fusese oprit acesta, Socii din ţinutul Bacăului, moldovenii li ieşiră înainte, cu Ştefan ori cu fiu-său cel mare, Alexandru, care stătea obişnuit prin aceste părţi, la *Lunca Mare* de pe Siretiu. Se pare că nu s-a dat o luptă, pe care letopiseţul ar fi însemnat-o neapărat, şi că retragerea begilor dunăreni se datoreşte şi ştirii despre moartea marelui sultan Mohammed al II-lea. [122]

Pedeapsa pentru Basarab, care se lăuda că el a „întors" pe turci, plecaţi asupra Ardealului, nu întîrzie. Îndată după plecarea turcilor şi fără a mai lăsa răgaz de odihnă acestora şi călăuzului lor, Ştefan săvîrşeşte împotriva noului vecin muntean ceea ce săvîrşise înainte de aceasta, la 1473, împotriva celui vechi. Iarăşi, fără a se mai pomeni acum de împărţirea steagurilor, se caută vadul la Rîmnicul Sărat. În lupta aprigă ce se dete, la 8 iulie, dincolo de apă, Ştefan pierdu pe boierul Costea şi pe însuşi cumnatul său Şendrea. Totuşi, biruinţa deplină fu cîştigată de moldoveni: treizeci de steaguri, muntene şi turceşti, fură trimese lui Matiaş, craiul ungur. Letopiseţul moldovenesc înseamnă cu deosebite laude această izbîndă: „mare, multă gloată de oameni, fără număr fu învinsă", „toţi vitejii şi boierii au perit atunci, şi va fi de pomină acest război şi această moarte pînă la capătul veacu-

[120] Cf. Iorga, *Ist. lui Ştefan cel Mare*, p. 191—192.

[121] Cf. Bogdan, *Relaţiile cu Braşovul*, ed. a 2-a, p. 105, nota 1, p. 178—180, 282—285 şi urm.; Hasdeu, *Arh. ist.*, I [1], p. 75; Iorga, *Ist. lui Ştefan cel Mare*, p. 338.

[122] Hasdeu, *Arch. ist.*, I, p. 116: „cînd a venit Ali beg şi frate-său Schender-beg şi cu Ţepeluş, şi au prădat ţara noastră pînă la Lunca Mare"; Bogdan, *Relaţiile cu Braşovul*, ed. a 2-a, p. 167.

lui"; ospățul de biruință ar fi fost de o strălucire neobișnuită.[123] Povestirea lui Ureche despre „sfîntul mucenic Procopie, îmblînd deasupra războiului călare și întrarmat ca un viteaz, fiind într-ajutor lui Ștefan vodă și dînd vîlhvă oștii sale"[124], e în legătură cu însemnarea vechilor anale slavone că lupta s-a cîștigat „cu rugăciunea Precistei Maicei lui Dumnezeu și a tuturor sfinților și *cu rugăciunea sfîntului și slăvitului mare mucenic Procopie*", a cărui zi totuși nu cade atunci și pe care-l dădu Ștefan ca hram bisericii de la Bădăuți în Bucovina, înălțată întru pomenirea acestei biruințe.[125] Adăogim că biserica a fost făcută la Bădăuți pentru că o biserică, a sf. Paraschiva, fusese ridicată la Rîmnic după ciocnirea din 1473.

Despre rostul luptei acesteia de-a doua nu se poate afla mai mult decît despre al celei dintîi. Regele Ungariei s-a lăudat cu biruința, într-o scrisoare ce ni s-a păstrat; de acolo se pot lua știri tendențioase: că oastea învinsă ar fi fost de 30.000 de oameni și că ar fi cîștigat lupta trupe ardelene, supt „căpitani" regali.[126]

Despre o înaintare a lui Ștefan asupra Bucureștilor nu se vorbește. De altminterea, Țepeluș n-avea comori ca Radu, și el nu apucă spre Giurgiu, unde știa că nu-l vor putea ajuta turcii, ocupați acum cu lupta dintre cei doi fii ai sultanului mort. Pe supt podgorii, el se îndreaptă spre Pitești, și va fi trecut apoi Oltul prin vadul Slatinei, cu ceata de boieri ce se mai ținea de dînsul. Mircea, ocrotitul lui Ștefan, rămase acum să-și caute singur de domnie, dar el peri — cînd și cum, nu se poate ști. Iar printr-o coborîre de oști ca aceea din novembre 1474, toamna, împotriva lui Laiotă, sau ca aceea din novembre 1475, cu Vlad Țepeș, și de bună seamă pe același drum, ungurii lui Ștefan Báthory pătrunseseră până la

[123] Bogdan, *Cron. inedite*, p. 42—43.
[124] Ed. Kogălniceanu, p. 166.
[125] Kozak, *Inschriften*, VI, p. 45—46; cetire mai rea în *Archiva* din Iași, VI, p. 476.
[126] *Acta extera*, V. p. 438 și urm.; VII, p. 360—363, nr. 141; *Monumenta Vaticana*, ser. I, VI, p. 181—185; Fraknói, *Mátyás Kiráy levele*, II, p. 156—160. Ajutorul brașovenilor, de care vorbește Ureche, ed. cit., p. 166, a luat din notița lui Dlugosz despre predarea lui Radu vodă de către locuitorii Brașovului; v. mai sus, p. 148.

Tîrgovişte sau făcuseră drum pănă acolo lui Vlad Călugărul, candidatul lor. [127]

Iarna, Ţepeluş se întoarse. El putu pune mîna pe cetatea *Crăciunei*, căci nu e de crezut ca aceasta să fi fost pînă acum, după atîtea biruinţe ale lui Ştefan, încă a muntenilor. Tot în iarnă, Alexandru, fiul lui Ştefan, răspunse la această provocare: la 16 ianuar 1482 el era la Bacău, cu oastea gata; îndată şi Ştefan aleargă la hotarul acesta, pentru a treia oară ameninţat în cursul domniei lui. La 10 mart Crăciuna era luată, şi i se dădeau pîrcălabi moldoveni, Vîlcea şi Ivanco. [128] Basarab vodă era, două săptămîni după aceasta, la Gherghiţa, dar nu în ofensivă, căci peste puţin el lua iarăşi drumul spre Oltenia înrudirilor şi prieteniilor sale politice, — unde fu omorît de boieri [129].

XIV

Luarea de turci a Chiliei şi Cetăţii Albe (1484)

Urmă pace, cîteva luni de zile. Ştefan putea s-o creadă şi mai bine asigurată. Din cei doi feciori de împărat, biruise cel mai paşnic, Baiezid, care nu dorea decît să ducă viaţă evlavioasă în Ţarigradul lui.

Totuşi, în 1482—1483 se întări Romanul, făcîndu-se aici pentru întîia oară *cetate de piatră*, ca la Chilia, la Cetatea Albă, la Neamţ, la Hotin, la Soroca, la Tighinea [130]. Cetatea de lemn, arsă de Matiaş în 1467, nu se putuse ridica din nou, pînă la această vreme, ori, altfel, Mohammed al II-lea trebuie să o fi nimicit din nou la 1476. Într-un tărziu Nicolae Costin scrie că această cetate „au căzut şi s-au răsipit de apa Moldovei". [131]

[127] Iorga, *Ist. lui Ştefan cel Mare*, p. 197—198.
[128] Letopiseţul moldovenesc.
[129] Cf. Lăpădatu, *Vlad Călugărul* (din *Convorbiri literare*), p. 21, nota 1; Iorga, *Ist. lui Ştefan cel Mare*, p. 198 şi urm., 339.
[130] Letopiseţul moldovenesc.
[131] Ureche, ed. cit., p. 167 nota 1.

Ienicerii cerură pe neaşteptate, în vara anului 1484, un război, şi Baiezid nu se putu da în lături. Nu văzu în preajma lui nimic mai folositor şi mai slab apărat decît cetăţile din Ţara de Jos ale lui Ştefan [...]

Sultanul însuşi, într-o scrisoare [132] care trebuie să fie din 11 august 1484, vorbeşte astfel despre isprava sa: „Vă fac ştire că Ştefan, voievodul Moldovei, a fost pînă mai dăunăzi (??) sluga credincioasă a răposatului mieu tată şi a bunului mieu" — Ştefan n-a apucat însă zilele acestui bun, sultanul Murad mort la 1451 — „şi că niciodată (??) nu li-a călcat poruncile; apoi, îndemnat de mintea lui cea proastă, începu să nu ne mai asculte. Ba încă se puse a prăda Ţara Românească, care plătea haraciu împărăţiei noastre. Pentru care supărîndu-ne, am plecat cu ajutorul lui Dumnezeu spre Moldova, cu toată puterea noastră" — deci ienicerii şi spahiii Europei şi Asiei, achingii fiind mai puţini, căci n-avuseră vreme să se strîngă. „Cu ajutorul lui Dumnezeu — urmează scrisoarea de biruinţă, pe care o întregim necontenit — am trecut şi Dunărea." O notiţă slavonă spune că Ştefan aştepta la Oblucita-Isaccea [133], dar el fu prins prea repede ca să poată găti de luptă. Deci sultanul trecu prin chiar acest vad, care văzu pe Mohammed al II-lea în fruntea unei oşti mult mai puternice, la 1476. Data o dă cronica vizirului Rustem, de supt Soliman cel Măreţ [134]: 25 iunie.

„La Dunăre a venit hanul cu 70.000 de ostaşi, şi ni s-a închinat, puindu-se cu ai săi supt poruncile noastre." De la 1475, de cînd fusese luată Caffa, hanul Crimeii era şi el printre vasalii Porţii; cei 70.000 de călăreţi ai lui sînt însă o exageraţie orientală; cronica veneţiană a lui Malipiero [135] numără 30.000. „Aşişderea şi ostaşi munteni." Aceştia trebuie să fi aşteptat supt zidurile Chiliei chiar, unde se ajunge îndată,

[132] *Acta extera*, VI, p. 36—37; Makuscev, *Monumenta Slavorum*, II, p. 134—136, nr. 14. Retipărită de d. Veress, în primul volum al colecţiei sale (Budapesta 1914).

[133] Pe un *Octoih* contemporan descris de I. Bogdan, în *Convorbiri literare*, XXV, p. 508—509. Cf. Iorga, *Chilia şi Cetatea Albă*, p. 156 şi urm. şi *Anexele*.

[134] Iorga, *Cronicile turceşti ca izvor pentru istoria românilor*, în *Anal. Acad. Rom.*, 1928, p. 151. Tot acolo, lauda lui Timur la Angora pentru contingentul românesc din oastea primului Baiezid; p. 3—4.

[135] Iorga, *Acte şi fragmente*, III, p. 85.

făcîndu-se un scurt drum pe malul stîng al brațului cu acest nume. „Și pornirăm de acolo, și ajunserăm întîi la o cetate a lui Ștefan, zisă Chilia, care e cheie și poartă a toată țara Moldovei și a Țerii Ungurești și a părților dunărene. Acolo veni hanul", urmează povestirea, rectificînd deci, „cu tabăra" — viind prin cîmpiile Cetății Albe — „și muntenii cu credință, în ajutorul nostru. Și, așa, cu ajutorul lui Dumnezeu, în opt zile am luat această cetate" — astfel trebui un asediu în toată forma, pîrcălabii din urmă ai Chiliei, Ivașcu și Maxim, cari nu se mai întîmpină pe urmă, periră; la 14 iulie, miercuri, cetatea căzuse, „și am întărit-o despre uscat și despre apă, în numele împărăției noastre".

Cronica Malipiero, care se razimă pe o scrisoare din acele zile chiar, statornicește ziua de 20 iulie pentru sosirea sultanului la Cetatea Albă, ceea ce ar trebui îndreptat: Chilia. Asediul ține zece zile, — mai jos, unde se vorbește chiar de Chilia, cinci zile. Merită să se rețină această lămurire a scriitorului italian: „Puse pe locuitori să dreagă Chilia cea veche, așezată pe un ostrov al Dunării".[136] Și era firesc, deoarece, încît privește Chilia Nouă, ea fusese de curînd refăcută de Ștefan, la 1479. Cea veche, dărîmată la 1476, nu se ridicase încă din ruinele ei, și de aceasta credeau turcii că mai au încă nevoie, pentru stăpînirea lor dobrogeană, ca și pentru a se putea împotrivi la un atac al lui Ștefan. Și în 1485 se mai lucra la castel.[137]

„Și am pornit de acolo — zice mai departe scrisoarea — și am ajuns la altă cetate a aceluiași domn, anume Cetatea Albă, care e cheie și poartă a toată Polonia, Rusia, Țara Tătărească și a toată Marea Neagră. Pe care cetate, cu ajutorul lui Dumnezeu, am luat-o în două zile și am întărit-o și pe aceea. Și de acolo, cu voia lui Dumnezeu, ne-am întors în Scaunul nostru împărătesc."

Cronica Malipiero e mult mai bine informată asupra celui de-al doilea asediu, care se mîntui la 4 august, după letopisețul nostru, pîrcălabii Gherman și Oană avînd la urmă, de bună samă, aceeași soartă ca și tovarășii lor de luptă din

[136] Ma i messe tutti a refar Licostano Vechio, situa sopra un scogio nel Danubio; p. 85.
[137] Cf. Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, p. 161.

Chilia. Aici tunurile ar fi sfărîmat o parte din ziduri[138]; *„trebuiră să fie umplute și șanțurile, care aveau o adîncime de opt picioare și erau pline de apa Nistrului sau a Limanului".* [139] Din cetățuie mai bat tunurile, „în toate laturile", în cele zece zile cît se lucrează la șanțuri.

După o altă scrisoare, întrebuințată în Cambini [140], un asalt turc fu răspins. La 3 august, a doua zi, înainte de un nou asalt și după o nouă somație, trei delegați ai cetății, pentru *jupanii*-pîrcălabi și *bătrînii* („seniores") comunității de negoț se înfățișază pentru predare. Sultanul primește: 100 de ieniceri intră atunci chiar în cetățuie, iar a doua zi, la 4, toată garnizoana de 3.000 de oameni, supt sangeacul ce trebuia să comande de aici înainte. Sătenii sînt trimeși afară, și se împart apoi între ieniceri, cari iau 1.000, între tatari, a căror parte e de 2.000, și ceilalți ostași împărătești. Orășenii sînt scoși „pe una din porți", cu ce pot duce în spinare, după tratat: dar și ei au aceeași soartă, luîndu-se 2.000 de băieți ca agemoglani, recruți de ieniceri, 2.000 de fete pentru seraiuri, și alții pentru a fi colonizați în Constantinopol. Din 20.000 de oameni, mulți bogați, rămîn „200 de familii de pescari." [141] Cele 500 de familii, spune un alt izvor italian [142], fură așezate lîngă poarta Silivriei din Constantinopol și negustorii bogați de odinioară ajunseră la sărăcie.

Flota abia ajutase la luarea cetății, cele o sută de corăbii, dintre care o parte numai galere, avînd sarcina de a păstra proviziile trebuitoare pentru atîtea mii de oameni.

La 6, sultanul era înapoi la Chilia și făcu rugăciunea sa de vineri în biserica lui Ștefan cel Mare, prefăcută în moscheie; aici stătu el pînă la 11. Apoi se întoarse, pe unde venise, la Adrianopol. [143]

[138] I muri ê andai a terra; *loc. cit.*

[139] Ne i quali ghe e otto piè de aqua de ogni lato.

[140] Sansovino, *Historia universale*, ed. Veneția, 1654, fol. 166 V° = Hasdeu, *Arch. Ist.*, I ², p. 55 și urm.

[141] *Ibid.* Aici luarea Chiliei vine după aceasta.

[142] Și în Sansovino. V. Iorga, *Cronicile turcești*, p. 17.

[143] O scurtă notiță, cu ordinea adevărată a cuceririi cetăților în povestirea secretariului condottierului Malatesta; Sansovino, *loc. cit.*, fol. 286. Numele de „Mamalacco" al pîrcălabului, care ar fi *trădat* la Chilia, pare a

Că sultanul s-ar fi luptat supt zidurile Chiliei cu 25.000 (!) de călări ai lui Ştefan, o spune o scrisoare a bailului venețian din Constantinopol, dar adevărat nu poate să fie, pentru acelaşi motiv pentru care nu s-a putut admite ca domnul Moldovei să fi apărat vadul de la Oblucița.

XV

Lupta pentru Cetatea Albă. Năvălirile lui Hruet (1485—1486)

Pe cînd Ştefan era dus, în toamna anului următor, la Colomeia, ca să se închine regelui polon Casimir, în nădejdea că va căpăta ajutor de la dînsul, turcii din Chilia și Cetatea Albă căutau să întregească fapta de la 1485 a sultanului. Acesta nu căutase pe domnul Moldovei și nu-şi dăduse osteneala să-l înlocuiască. Acuma însă, prin august 1485, știindu-se că Ştefan lipseşte, Ali Hadîmbul, beglerbegul Rumeliei, luă cu el pe pretendentul Hruet [144], poate Alexandru fiul lui Petru Aron, adus şi de Mohammed al II-lea, la 1476, și se îndreptă spre Suceava.

Drumul ce se urmă acum, pare să fi fost cel de către munte; fără piedică, Ali putu să ardă *a doua oară* scaunul de domnie, dar nu se gîndi măcar să lovească și cetatea, aşa încît n-avu unde să lase pe domnul cel nou. La 19 septembrie Suceava ardea, iar la 20 beglerbegul se întorcea, scrie letopisețul moldovenesc, prădînd.

„La anul 6993, în luna lui decembre [= 16 novembre] — urmează acest izvor — a fost război cu turcii şi cu Malcoci

veni din „Moldova" şi „Valacco". Ştirile lui Malipiero, şi în Sanudo, *Diarii*, Cf. pentru alte izvoare cartea mea citată, p. 162, nota 3. Știrile din *Modus Epistolandi* ale lui Ioan Ursinus din Cracovia, cap. XXII, reproduse, *ibid.*, în *Apendice*, n-au valoare strict istorică: ele cuprind în parte şi un exercițiu de retorică pe tema luării celor două cetăți. Cf. Virginia Vasiliu, în *Mélanges* ale şcolii române în Franța, VI.

144 „Hronet" e greşit pentru „Hrouet", Hruet: „Hroiot" al lui Ureche, pentru „Hronet" (ИО pentru NЄ); „Chromot" al Cronicei moldopolone e greşeală de lectură pentru Chronet.

la Cătlăbuga, şi a biruit Ştefan vodă cu ajutorul lui Dumnezeu." Tălmăcirea poate fi aceasta: Ştefan, care căpătase ajutor de 2.000 de călări grei de la regele Poloniei, strînse oastea lui obişnuită de călăreţi şi, adăogînd-o la aceştia, cercă în miezul iernii, prin surprindere, împotriva turcilor, aici, la Chilia, ce mai cercase, în tinereţele lui, de două ori împotriva cetăţii. Prinzîndu-i de veste, însă, paznicul cetăţii, Bali beg, fiul lui Malcoci, îi ieşi înainte pînă la iezerul Cătlăbuga. Ştefan putu birui, dar fără să fie în stare a lovi cetatea. [145]

Ca răspuns, — în vremea cînd Radu obişnuia să atace Moldova, — prin ţara lui Vlad, Hruet-Hromot fu mînat, cu oşti muntene şi turceşti, desigur, asupra Sucevei. Putu să ajungă pînă lîngă Roman, „pe Siretiu, la Şcheia". Aici îl va fi prins după o mică luptă, ca acelea de la Doljeşti şi Orbic — aceeaşi soartă aştepta la 1457 pe Ştefan dacă ar fi fost învins —, garnizoana noii cetăţi de piatră din Roman şi, după porunca domnului, îi taie capul (6 mart 1486). [146]

XVI

Lupte pentru Pocuţia (1490). Biruinţa din Codrii Cozminului (1497)

Campania din 1490 a ostaşilor lui Ştefan în Pocuţia, ţara de *peste Nistru*, la miazănoapte, apărată de cetăţile Sniatyn şi Colomeia, *nu e pomenită de cronica noastră*. Izvoare polone spun însă desluşit că, în august, Ştefan avea acum Colomeia şi Haliciul şi că moldovenii stăteau înaintea Sniatynului, pe cînd ţărani ruşi revoltaţi, de legea noastră, supt Mucha, prădau, împreună cu tatarii păgîni, în cele din urmă zile ale bătrînului rege Casimir. Polonia nu putu strînge o oaste pentru a-i răspinge. [147] Deci nefiind o luptă, şi nefiind o pradă, căci Ştefan se înfăţişa paşnic, ca moştenitor al acestei ţeri, letopiseţul războaielor şi prăzilor n-are nimic de spus. Nici

[145] Cronica turcească pune şi pe Ali Mihalogli ca duşman al lui Ştefan. Cf. şi Iorga, *Istoria lui Ştefan cel Mare*, p. 340—341; *Chilia şi Cetatea Albă*, p. 168—169, cu arătarea izvoarelor polone.

[146] Cf. şi Iorga, *Chilia şi Cetatea Albă*, p. 169 şi urm.

[147] Izvoarele în Iorga, *Istoria lui Ştefan cel Mare*, p. 219 şi urm.

de aiurea nu aflăm nimic precis cu privire la mersul moldovenilor. Ştefan păstră ţara ocupată şi aşeză în Cernăuţi pe Ion Grumezea ca staroste de hotar. [148]

În legătură cu nădejdea lui Ştefan de a-şi căpăta înapoi cetăţile care-l costaseră atîta cheltuială, atîtea griji şi atîtea jertfe, e şi lupta lui cu polonii noului rege Ioan-Albert cel dorit de stăpînirea Moldovei, în *1497*. Un interesant război acesta, pentru că, înoindu-se biruinţa lui Bogdan vodă de la Crasna, în 1450, se adaug acum două elemente nouă: *pătrunderea polonilor pe drumul vechii năvăliri împotriva lui Ştefan vodă al II-lea* [149] *şi atacul îndelungat al cetăţii Sucevei.*

Ştefan, căruia tînărul vecin îi făgăduise o campanie comună împotriva turcilor din cetăţi, îl aşteptă să vie pe la Cameniţa şi Hotin, luînd un drum, care însă nu era nici cunoscut, nici uşor, către Dunărea de Jos [...]
Abia la 19 mai, însă, regele ajunse la Liov, şi contingentul cavalerilor teutoni, cari nu veneau de obicei la oştile polone, ci numai la aceasta, fiindcă era vorba *de o cruciată împotriva turcilor*, porni numai la 1 iunie din Prusia depărtată. [150]

Mersul trupelor regale se făcu însă pe la vadul Mihalcea al Nistrului (17 august) [151], trecîndu-se astfel în Pocuţia, apoi, prin Coţmani, în ţara Sepenicului. Aici fură arestaţi solii moldoveni veniţi pentru explicaţii. Ştefan, care se afla în Suceava aşteptînd, se retrase deci, la 27 august, căutînd cea dintăi cetate tare, de piatră, pe care o găsi la Roman, unde-şi făcu lagărul. Aici fură chemaţi ostaşii, de toate treptele, secuii, ajutorul unguresc al Ardealului, supt ruda dom-

[148] *Ibid.*, p. 225, 343.
[149] V. mai sus.
[150] Cronicarul teuton Naker, în *Scriptores rerum prussicarum*. V. p. 290. Expediţia o povestesc pentru poloni Miechowski şi Wapowski, în *Scriptores rerum polonicarum*, II, Tubero, povestitorul ungur, n-are însemnătate. Harta, în E. Fischer, Kozmin *Ein Beitrag zur Gesch. des polonisch-moldauischen Konfliktes im Jahre 1497*, Cernăuţi, 1903; din „Jahrbuch des bukowiner Landesmuseums" pe 1902; şi în româneşte. Pentru alte izvoare, Iorga, *Chilia şi Cetatea Albă*, ori *Istoria lui Ştefan cel Mare* p. 344 şi urm. O analiză atentă pe curînd, în I. Ursu, *Ştefan cel Mare*, Bucureşti 1925, p. 220 şi urm. El întrebuinţează şi *Acta expeditionum bellicalium. Palatinatus calisiensis et posnaniensis in Valachos et Turcos, a. 1497*, publicate de M. Bobrzynski ca vol VII din „Starodavne prawa polskiego pomniki".
[151] Hurmuzaki, II ^{2}, p. 386—387.

nească Bartolomei sau Birtoc Drágffy, „fiul lui Drag", un „boier" și neam de voievod maramurășean din neamul Dragoșilor; aici fură chemați, pentru întăiași dată, turcii, desigur nu cei din Țara Românească, *de unde nu veni nici urmașul lui Vlad Călugărul, Radu cel Mare*, ci turcii din Chilia și Cetatea Albă. Astfel, aliații făcîndu-se dușmani, dușmanii ajungeau aliați. Totul era deci nou, neprevăzut, neașteptat în acest război.

La vadul Cernăuților erau străji moldovenești; ele fură răspinse, dar dădură lui vodă pe cei dintîi prinși: trei fură spînzurați, trei merseră la sultanul Baiezid. [152] Peste cîteva zile tunuri de calibru foarte mare erau așezate înaintea Sucevei, la 24 septembre, și peste două zile, ele-și începură opera distrugătoare.

Asediul ținu trei săptămîni, fără să avem vreo știre asupra amănuntelor lui. La 19 octombre mediația lui Birtoc izbutise; regele făgăduise că se întoarce, și el desfăcu tabăra dinaintea Sucevei.

Se pare că luase îndatorirea de a nu „strica țara" și pe altă cale; în jos de Suceava abia de-o va fi stricat, neavînd călărime ușoară, nici cunoștința țerii. Fiindu-i însă a scăpa mai răpede, se prădă în dreapta și în stînga, pînă se ajunse la apa Derehliului și la Codrii Cozminului. Drumul se făcea foarte greu, nu pe *drumul cel mare de negoț*, urmat întâi: *Mihalcea-Sipinți, Cernăuți-Suceava*, ci prin poteci de pădure bătrînă. Calea cea mai scurtă se dovedi astfel cea mai lungă. Regele se îmbolnăvi de rușine, de durere, de nerăbdare și de grijă: era dus pe mîni.

De Sf. Dumitru, la 26 octombre, copacii fură răsturnați în calea oștii ce înainta fără nici o orînduială. 2.000 de achingii erau uniți cu oastea moldovenească mai ușoară: „în *pădurea Cozminului*" fură năpădiți polonii, uciși, împrăștiați, despoiați de bagaje, de tunurile mari și mici. Era a doua luptă din codrii Sepenicului, asemenea cu cea veche în grozăvie.

Regele abia ajunse la satul Cozmin, iar peste cîteva zile, și la Cernăuți. „Bătut de aici", el trecu Prutul, „și de acolo

[152] Letopisețul de la Bistrița; *Cron. inedite*, p. 59.

a fugit cu cîțiva, puțini ostași, și abia scăpă" (30 octombre). Cu trei zile înainte, la *Lențești*, boierul Boldur nimicise pe mazuri, contingentul Mazoviei, venit întru întîmpinarea craiului.

Așa se desfășură marele război din 1497 în povestirea letopisețului țerii, pe care-l întărește, fără a voi și a putea să se coboare în amănunte, povestirea cronicarilor poloni. [153] Ureche nu știe mai mult, și el culege din izvoarele sale polone doar povestirea în Polonia a dezastrului și soarta acelora dintre prinși și cari fură pedepsiți pentru năvălire și pradă, — avem și știri ungurești, din octombre, despre cei tăiați, puși în țapă ori trimeși la Buda. [154] El mai crede că și noul domn a fost de ajutor vecinului său. [155] La Lențești el își aduse aminte că a văzut „ocopurile leșilor făcute de atunce". [156] De la dînsul avem și credința poporului că, precum Sf. Procopie se înfățișase aievea pentru a bate pe Basarab-Țepeluș, tot așa marea risipă și uciderea polonilor în codrii Cozminului se datorește Sf. Dumitru, care s-ar fi vădit în ziua hramului său și „călare întrarmat, dînd ajutor și vîlvă lui Ștefan vodă și oștii lui". [157] Ospățul obișnuit dîndu-se de Sf. Nicolae în Hîrlău — cum spune letopisețul slavon—, urmează că pînă atunci a ținut urmărirea polonilor cari fugeau în cete.

Interesante sînt știrile de origine *teutonică*. Cavalerii pleacă din Königsberg în iunie; cu marele maestru Johann von Tieffen în frunte; cînd ajung la Ortelsburg, regele-i cheamă în grabă, prin trimeși și călăuzi. Se cereau trupe de ajutor la comandatorii deosebitelor provincii ale Ordinului. Dar Tieffen trebui să plece numai „cu 200 de cai și un număr de pedeștri" [158], cum, îndeobște, contingentele provinciale par să fi fost foarte sărăcăcioase. La 2 iunie marele maestru e la Biszhowec, și se plînge de drum lung și de scumpete: crede

[153] O versiune, prefăcută pentru a se cruța vanitatea națională, a lui Miechowski, și în Hasdeu, *Arch. istorică*, I, p. 37 și urm.
[154] Iorga, *Acte și fragm.*, III, p. 106—107.
[155] P. 171.
[156] P. 172.
[157] P. 173.
[158] Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, p. 304.

încă, și aceasta-l mai îndeamnă, că merge „împotriva turcilor necredincioși" și că regele se îndreaptă spre Camenița.[159] La 8 august el se află acum supt Halicz, venit cu mult înaintea regelui, căci așteptase acolo șaisprezece zile, întrebînd necontenit ce trebuie să facă și primind în schimb doar zvonuri false despre biruinți asupra „unei mari mulțimi de tatari", „unei mari mulțimi de turci"[160]; unii vorbeau chiar, prin locuri mai depărtate, de începerea asediului la Chilia și Cetatea Albă și doreau răpede biruința regelui pornit în cruciată, pentru răzbunarea și asigurarea creștinătății.[161] La 25 ale lunii, teutonii — acum 500 de oameni[162] — erau încă tot la Halicz, unde avea comanda acum un polon, Stenczel de Chodecz, dar Tieffen, simțind „slăbiciunea trupului și scăderea puterilor sale", se adăpostise la Liov.[163] Firește că nu mai crede în cruciată, căci acum se știe de ce este vorba; aproape de moarte, el arată că în Lituania e primejdie din partea rușilor marelui duce de la Moscova și cere a se putea întoarce înapoi.

După ce acum viața lui se sfîrșise, puțin în urma acestei mari decepții, scrisori din decembre ale Ordinului vorbesc despre „lipsă, suferință, foame", despre amenințările ungurești și în sfîrșit despre înfrîngerea cea mare din Moldova. Teutonii nu știau nici atunci de ce se „mîniase" regele pe „domnul și căpitanul românesc".[164] Dar „cei mai mulți cavaleri și oameni ai noștri au fost uciși".[165] Nici jumătate n-au scăpat. Și anume „măria sa, la ieșirea din țară, după pacea cu domnul Moldovei, a fost bătut și a pierdut măcar 6.000 de cară acoperite" — pe care erau și tunurile —, „afară de altă pagubă".[166] „Ai noștri cîți au rămas — urmează scri-

[159] *Ibid.*, p. 305 nr. XIII.
[160] *Ibid.*, p. 306—307.
[161] *Ibid.*, p. 307, nr. XVI
[162] *Ibid.*, p. 312.
[163] *Ibid.*, p. 307—308.
[164] Die wallachischen Hern und Hauptman; *ibid.*, p. 308, nr. XVIII.
[165] Die Hern und guthe Leuthe unsers Ordens .... dess mehrnne Teilhs erschlagenn unnd aussblieben sein.
[166] Das K.M. im Abeczuge noch dem Fried vom wallachssenn Woyawoidenn geschlagenn, wol bey vj-m verdackte Herwagenn, ane alle Czall der andern, verlouren habe.

soarea — n-au adus decît cai răniți și arme sfărîmate".[167] Fuseseră luate „arme, puști *(Buchssen)*, corturi și cară". Germanii, cari erau puși la urmă, cu carele, ca să apere retragerea, suferiseră mai mult decît toți, ceea ce lămurește de ce, pe lîngă cîțiva nobili tineri, a fost prins un palatin, al Rusiei, și de ce printre răniți și morți nu se află mai mulți oameni cu nume mare. Dintre ai Ordinului teutonic rămaseră la moldoveni unii dintre curtenii marelui maestru. O „dureroasă și pentru toată creștinătatea îngrozitoare veste".[168]

XVII

Năvălirile lui Ștefan în Polonia

Prada cea mare, din mai 1498, a turcilor lui Malcoci beg, venit pentru aceasta de la Vidin, unde fusese strămutat, pradă care se întinse pînă la douzeci și cinci de „popriști", popasuri, de Liov, spun analele noastre, nu s-a făcut desigur prin Moldova, nici prin partea de la Prut la Nistru; năvălitorii vor fi fost sau turcii cari ajutaseră pe Ștefan în 1497 și vor fi petrecut iarna în tabăra moldovenească, sau begii de la Chilia și Cetatea Albă, care se vor fi îndreptat spre Liov de-a lungul *celuilalt* țerm al Nistrului, care li îngăduia o mai îndelungată jăfuire a pămînturilor regale. Cu greu s-ar putea admite ca Ștefan să se fi învoit la prădarea Moldovei sale de acești oaspeți strașnici, sau ca el să fi fost în stare a-i înfrîna de la orice călcare a bunei prietenii.

Îndată însă, la 22 iunie, și Ștefan, dar *deosebit*, trecu hotarul. El se înfățișă la „Tiribol", unde cetatea fu arsă, cu multă dobîndă, la Buczacz, la Podhaecz, pînă aproape de Liov, — care văzuse pe turci și tatari la 13 mai[169] —, dînd foc pretutindeni, ca o răsplătire, și făcînd cît mai mult rău țerii; de la Liov se urmă calea spre Halicz a teutonilor din anul trecut și se merse pînă în munții de la apus ai Pocuției, pe

[167] Gewunthe Pferd unnd zulochtenn Harnisch.
[168] Wemütigen unnd der Cristenheit, erschrecklichenn Geschichtenn; *Ibid.* p. 309, nr. XIX. Cf. *ibid*, și p. 317 și urm.
[169] Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, p. 294, nr. XLII.

care polonii o părăsiseră încă o dată. Dar întoarcerea nu se făcu prin țara Sepenicului și prin stărostia de la Prut a Moldovei, ci prin Podolia, pentru ca încă o parte din provinciile polone vecine să fie păgubită; pe la Hotin se va fi făcut, la urmă, trecerea înapoi a Nistrului. [170]

La 20 mai regele Ioan-Albert se plîngea de jaful turcesc, pe care-l punea pe sama „turcilor, tatarilor și moldovenilor". [171] În curînd văzurăm că moldovenii nu mai puteau fi învinovățiți în zădar. Lituania suferise ca și Polonia, iar fiii lui Cazimir stăteau închiși în cetăți, nefiind în stare a strînge o oaste, după marea cheltuială de oameni, arme și bani din 1497, cînd se poate spune că, pentru multă vreme, *însăși puterea militară a Poloniei fusese zdrobită, în toate elementele ei.*

Prăzile ce urmară, a tatarilor în iulie, a turcilor în noiembre, fac parte desigur din întreprinderile, acuma obișnuite, ale turcilor de la Dunărea de Jos și mai ales de la Limanul Nistrului, uniți cu tatarii „cîmpiilor pustii". Moldovei i se dădu de regele care-și recunoștea astfel înfrîngerea pacea din 1499, care *nu vorbea însă nimic despre Pocuția.* Se pare că Ștefan nu mai avea castelani și vameși în Colomeia și Sniatyn. Bătrînul domn serbă pacea cu creștinii îngăduind boierului Boldur, — după ce turcii ceruseră birul înainte, acel bir de 4.000 de galbeni pe an, în schimbul căruia venise ajutorul din 1497 —, să *cerce* Chilia și Cetatea Albă. [172]

Pocuția credea Ștefan că ar putea-o avea *prin judecată*, și el o ceru îndată, stăruitor, de la noul rege Alexandru, acel care nu ajutase în Moldova pe Ioan-Albert la 1497. Pe cînd rușii marelui duce, ruda domnului moldovenesc, cuscrul său [173], prădau iarăși în voie Polonia, Ștefan trecu hotarul în octombre 1502: se credeau amenințate cetățile Halicz, Buczacz, Czerwona, Iaszlowiec și Camenița însăși. De fapt, era numai *o luare în posesiune a Pocuției*, care primi un staroste, pe Hrincovici, și un vameș, pe grecul Chiracola. Se

[170] Letopisețul moldovenesc. Pentru o pradă a cetelor moldovenești răzlețe la Braclaw, Wapowski, p. 70; Ulianicki, *Materiale*, p. 129.

[171] Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, p. 316—317; cf. *Acte și fragm.* III, p. 69 și urm.

[172] Mențiune numai în Sanudo, *Diarii*, III, p. 1627—1628, la anul 1499.

[173] V. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, p. 248 și urm.

făcu chemare de oaste în noul ținut moldovenesc, și se adunară, în lagărul de la Colomeia, unde Ștefan se găsea la 2 novembre 1502, 3.000 de țerani ruși, nemulțămiți de stăpînirea polonă. În zădar vorbea regele de o mare expediție recuceritoare. Pănă la moartea „moldoveanului" Pocuția, luată fără sînge — de aceea nici nu se pomenește cucerirea în analele țerii —, rămase a lui. [174]

[174] Izvoarele, de natură documentară, — în Ulianicki, Jablonowski etc., — sînt arătate amănunțit în Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, p. 346—348; v. și *ibid*, p. 287, nr. XI și nota 1.

C A P I T O L U L IV

SISTEMUL MILITAR ROMÂNESC ÎN EPOCA LUI ŞTEFAN CEL MARE

I

Oastea Moldovei faţă de oştile vecinilor

Din aceste lupte, din tălmăcirea lor de Ureche şi mai ales din sfaturile cu privire la oaste pe care unul din urmaşii lui Radu cel Mare, Neagoe sau Basarab cel Nou, le dă fiului său Teodosie în cartea sa de *Învăţături*, tradusă în romîneşte încă din veacul al XVI-lea, dar pe care o avem numai într-o versiune de pe la 1650 [1], — se poate lămuri alcătuirea şi felul de luptă al românilor în epoca lui Ştefan cel Mare.

Legăturile războinice cu turcii n-aduseseră nici o schimbare în vechiul sistem de luptă românesc, întregit cu elemente slavo-bizantine şi ungureşti. Dar românii, cu corpurile lor militare îndătinate, se puteau împotrivi osmanlîilor mai bine decît alte popoare.

Sultanul avea o oaste de ieniceri pedeştri, cari alcătuiau, cu anume călări, spahioglanii, ieşiţi din şcoala Seraiului şi trăind

[1]. Cf. ediţia nouă, la Tipografia *Neamului românesc*, Vălenii de Munte, 1910. Părţi şi în *Arch. istorică* a lui Hasdeu. Studii în Russo, *Studii bizantino-române*; Romansky, *Mahnreden Nègoes*, Leipzig, 1908; Russo, în Convorbiri Literare pe 1909; Iorga, *Istoria literaturii româneşti*, p. 50 şi urm. Că a existat o traducere anterioară anului 1591, dovedeşte prezenţa acestei cărţi între acelea pe care Petru vodă Şchiopul le-a luat cu sine fugind din Moldova; v. Hurmuzaki, XI, p. 555: „Ain Beuch in quart, mit galbem Leder überzogen: *Maniera, Wie man mit grossen Potentaten tractieren soll*".

în Constantinopol — numărul lor crește tot mai mult —, Curtea lui. Aceasta-l încunjura totdeauna, cu o disciplină, o iubire, o putere de jertfă uimitoare.

Domnul Moldovei, care avea organizația noastră militară în forma ei cea mai deplină, dispunea de boieri și „țară", dar mai ales de curtenii săi. Dintre ei erau, după cîte se pare, numai călări *vitejii*, „cavaleri" iar pedeștri *voinicii* și *iunacii*, oaste permanentă. Ca și ienicerii, ei aveau postav de veșminte și plată, leafă (după turcește), ori, cu numele cel mai vechi, *jold* (după ungurește).

Pe cînd temeiul oștii turcești erau acești ieniceri, cari reduceau rostul adevărat al luptei la împotrivirea pînă la moarte a unei falange nezguduite, a unei legiuni, cu caracter religios fanatic și patriarhal, plin de iubire, pe care nimic n-o putea sfărîma, domnii noștri trebuiau să se sprijine în ceasurile grele pe *călărime* boierească și pe *pedestrime* de curteni.

Boierii însemnau mult mai mult decît *spahiii*. Aceștia erau feudali cari căpătaseră moșii pentru a se hrăni, îmbrăca și înarma din ele și cari trebuiau să alerge, la chemarea sultanului, — mai în fiece primăvară pe atunci —, la locul arătat de dînsul, chiar fără a li se spune care e dușmanul: mai puțin disciplinați decît ienicerii, ei n-aveau sentimentul de onoare al unei clase privilegiate, cu caracter ereditar, cu amintiri eroice în familie, avînd întîmplătoare legături de sînge cu dinastia însăși. Și nu era greu să se împrăștie spahiii, cari alcătuiau totdeauna *aripile* și nu puteau fi întrebuințați altfel decît în loc larg, cu cîmpie înaintea lor pentru jocul cailor celor scumpi. Dimpotrivă, boierii noștri, dacă nu în aceeași măsură *viteji*, asemenea lor, cari puteau fi numai *nobilitați*, în clipa de după biruință, pentru isprava lor, aveau însușirile morale superioare ale unei aristocrații și unitatea unei clase dominante cu caracterul național unitar. De aceea se lăsară ei măcelăriți, tineri și bătrîni laolaltă, pe cîmpul de luptă de la Valea Albă, ceea ce spahiii cu greu ar fi făcut-o, căci ei erau deprinși a lăsa ienicerilor hotărîrea. [2]

Față de *unguri*, acești călăreți ai Moldovei aveau iarăși avantagii, tot prin acest caracter aristocratic și unitar al lor,

[2] V. și Iorga, în *Revista istorică* pe 1921.

ca și prin devotamentul față de domn. Cînd era înaintea lor o oaste de *magnați, la cari cerbicia față de rege era ereditară*, de sași, cari abia voiau să slujească mai departe ungurilor, de secui, cari se gîndeau înainte de orice la libertatea lor și la privilegiile care o asigurau și erau gata să primească și stăpînirea domnului Moldovei numai să se poată păstra și mai departe astfel, se înțelege cît de lesne puteau birui boierii noștri, chiar în condiții de număr inferioare.

Cît privește pe *poloni*, nobilimea era în vădită decădere la dînșii și nu-i plăcea războiul decît ca o mare paradă, pe cînd mulți dintre călăreții moldoveni aveau vînjoșia țeranului. Despre frizarea părului, gătirea hainelor, înfășarea pieptului, risipirea averilor, vînzarea funcțiilor, vorbește cu durere Dlugosz [3].

II

Deosebiri în oastea munteană

La munteni, cari aproape nu întrebuințau pe țerani în oaste, tocmirea și orînduirea războiului, a *străjilor* — cf. în letopisețul moldovenesc: „a rîndui straja" — se făcea fără a se ține în seamă alt corp decît al călărilor. Așa încît nu mai erau, pe lîngă boieri și vitejii de Curte, permanenți, decît în mic număr ceilalți lefegii, pedeștri: voinicii și iunacii. Neagoe recomandă deci a se împărți boierii și puținele *slugi, slujitori* domnești cu *lefi*, — „vitejii" și „voinicii" — împreună cu „feciorii", — „iunacii" deci ,— în trei străji. Cea de a treia e *tabăra cea mare, temeiul oștilor, toiul cel mare.* Între a doua și a treia strajă stă domnul „de lature". Îl încunjură „șeizeci de voinici bărbați", din cei cu plată , pe cînd, în 1526, la Mohács, regele Ludovic al II-lea avea lîngă el nobili tineri, cari-l părăsiră și făcură astfel cu putință moartea lui tragică.

Într-o astfel de tocmire, lupta se hotărăște, *se alege*, răpede. Oștile dau *harț*, se *apropie*, stau *față la față*, se *ames-*

[3] XIV, p. 471—472.

tecă, fiecare *năvălind, năpustind* pe celălalt. Dacă se cîștigă biruința, urmează *gonirea* dușmanului. Neagoe sfătuiește pe învingător a nu se trufi, ci a se purta cu smerenie. „Iar, de vei birui tu, să nu te lauzi, și să zici că eu, cu puterea mea, am făcut! Ci iar să dai slavă lui Dumnezeu, cu rugă, cu milostivenie și cu jertfă vie." Apoi să facă slujba pentru cei căzuți, să li ajute familia rămasă pe urmă. Să împartă daruri după dreptate. „Fieștecare după cum îi va fi slujba, așa să-i fie darul și cinstea; cum își pun ei capetele și se nevoiesc și-și varsă sîngele ca să dobîndească cinste de la tine, așa și tu să socotești", împărțind și „cinste și boierii pentru slujba lor". S-a văzut că așa obișnuia Ștefan a face după fiecare din izbînzile lui: biserică lui Dumnezeu, ospăț, cu el și cu vlădicii în frunte, împărțire de moșii.

Înfrîngerea nu poate avea o însemnătate hotărîtoare. Domnul „se dă într-o parte" și-și așteaptă ceasul. De aceea, Radu cel Frumos, un Laiotă, un Țepeluș, învinși totdeauna, puteau să iasă din nou la lumină peste scurtă vreme. „Să strîngeți cîți vor fi rămas cu voi, și să vă duceți într-o parte cu dînșii, iar din țara voastră să nu ieșiți, ci să ședeți în hotarele voastre, în niscare locuri ascunse și de taină, unde vor fi prieteni de-ai voștri buni și adevărați; că vrăjmașii voștri, cari vor fi venit asupra voastră, nu vor ședea mai mult în țară, ci se vor întoarce înapoi, iar pe domnul care-l vor fi adus ei îl vor lăsa acolea făr' de oști. Deci voi să luați numele lui Hristos într-ajutor și să vă porniți asupră-i cu oaste". [4] Așa a făcut și Ștefan, după înfrîngerea de la Valea Albă.

III

Țeranii ca element militar în Moldova

În oastea lui Ștefan mai sînt însă și țeranii, mai puțini decît la munteni, dar cu pămînt mai mult, mai interesați la apărarea țerii, mai dîrji. Și ei trebuiau să vie, fără osebire, la *vileag* [5],

[4] P. 220.

[5] Cf. Ureche: „la Roman, unde li era vileagul"; de aici locuția „a ieși în vileag".

dacă nu „călări și întrarmați ca vitejii“ [6], măcar cum îl ajutau împrejurările „să încalece, să se gătească“ [7], pentru a lupta însă pedeștri, — și nu trebuie să se uite că, din vechime, și boierii știau să lupte tot ca pedestrimea. [8] La 1465 găsim în Dlugosz: „Astfel sultanul porunci să se gătească oaste împotriva Moldovei, și Ștefan, *strîngînd supt steag pe toți, și ostași și țerani, așa încît numai femeile și copiii să rămîie acasă,* îi ieșia înainte, gata să moară *cu toți ai lui* ori să învingă“. [9] „Nu numai pe ostași“ — vitejii, voinicii, iunacii, — „și pe nobili“ — boierii—, și ci pe țerani pe toți îi chemase la luptă, învățîndu-i că fiecare din ei e dator să-și apere țara. Dacă prindea pe vreun țeran fără săgeți, arc și sabie, ori că n-a venit la oaste cu pinteni, fără milă-i osîndea la pierderea capului.“ [10] La „veste“, la „porunci grabnice“ „țara încăleca în oaste“[11], „se strîngea de sîrg“ și venea la „chemarea“ domnească. [12]

Cu țerani pedeștri se luptă Ștefan la Baia împotriva lui Matiaș Corvinul [13]; lîngă el se află boierii, vitejii, voinicii, „feciorii“, cari au descălecat. După datina și cu viclenia țerănească, *prinde* el pe dușmani, disprețuind marile, lupte de străluciți călăreți, desfășurați în cîmp liber, pe care le caută domnii munteni. La Vaslui e iarăși o luptă de pedeștri și, între cei „40.000“ de oameni ai lui Ștefan, „cea mai mare parte sînt țerani .... [După biruință], foarte mulți țerani

[6] *Ibid.* p. 173.
[7] P.169.
[8] Lupta de la Marienburg; v. mai sus.
[9] XIV, p. 409; itaque Turcus armari exercitum contra Valachiam iusserat, et Stephanus omnibus, tam militaribus quam agrestibus, ita ut solae feminae et pueri in aedibus remanerent, in arma coactis, obviam illi procedebat, mori cum suis universis aut vincere paratus.
[10] Et non militares modo et nobiles, sed et agrestes omnes în arma coëgerat, docens quemlibet in patriae defensionem teneri. Si quem agrestem comperisset non habentem sagittas, arcum et gladium aut in expeditionem calcaritum non accurrisse, absque ulla commiseratione capite damnabat; *ibid.*, p. 465. S-a spus mai sus că aceasta privea mai mult pe ostașii permanenți cu moșii la țară, dar și pe boieri. Cf. Hurmuzaki, II, 408, nr. CCCLXXXI boyaros lustravit (Despot).
[11] Ureche.
[12] Cf. *Ibid.*, p. 186, 216—217; Hasdeu, *Archiva istorică*, I, p. 10—11.
[13] Equis et sarcinis apud stativa relictis, pedester et expeditus in Banya advenit: Dlugosz, XIV, p. 496.

au fost strămutați din numărul pedeștrilor în al călărilor și nobililor" [14], adecă al vitejilor și boierilor. Iarăși stratagema ajută pe pedeștrii puțini cari luptau cu călării cei mulți.

Dar acum mai era ceva. Încă de la început, Ștefan a avut tunuri și a știut să li găsească rostul. După ce luptase la Baia și cu husiții pedeștri, cari întrebuințau spre apărarea lor carele grele, legate cu lanțuri, și el a făcut așa. Deci și la Vaslui și la Valea Albă, pe lîngă tunuri și șanțuri, „ccopuri", el avea cară legate între dînsele cu lanțuri de fer; tunurile erau așezate pe dînsele.

La Valea Albă Ștefan luptă, după însăși mărturisirea lui, numai „cu Curtea"; țeranii erau duși pe cîteva zile să-și apere casele de tatari. *Moldovenii rămîn învinși*. După îmbunarea sorții, Ștefan „își face o oaste nouă", — de „voinici" și „iunaci", din cari erau să se aleagă noii „viteji" ai Curții și, prin dregătorii noii boieri, — *dintre țerani*, pentru ca să înlocuiască pe aceia ce căzuseră în înfrîngerea lui de către turci. [15] Cu pedeștri țerani și nu cu spahiii turci călări, și nici cu boierii, a intrat el în adîncimile pădurilor Sepenicului pentru a strivi, la 1497, oastea lui Ioan-Albert.

Călărimea lui aproape singură cîștigă însă luptele împotriva muntenilor și a tatarilor[...] Iar *altă* călărime, cea de dobîndă, *hînsarii*, se alipește la cealaltă oaste în asemenea împrejurări, avînd rostul achingiilor turcești.

Și în sfîrșit, pentru a înțelege acest lung șir de biruințe mari cu mijloace puține, trebuie să se amintească încă un element de sănătate morală, de încredere și avînt în oastea Moldovei: prezența domnului însuși în toate războaiele țerii, și aproape chiar în toate luptele. El era sufletul acestei oștiri, a cării alcătuire materială nu era destul de puternică pentru a isprăvi tot atîta, după ce, în 1504, acest mare suflet se stînsese.

[14] *Ibid.*, p. 621 „in quibus maior pars erat agrestium ... Plurimi agrestes ex peditum in militum numerum translati". Și analele slavone — Bogdan, *Cronici inedite*, p. 47 — vorbesc despre „viteji" după biruință.

[15] *Ibid.*, p. 665: Instaurata ex agrestibus, in supplementum eorum qui in clade Turcorum ceciderant, militia.

RĂZBOAIELE URMAŞILOR LUI ŞTEFAN CEL MARE PÂNĂ LA ÎNCETAREA NEATÎRNĂRII POLITICE A MOLDOVEI. RĂZBOAIELE LUI BOGDAN VODĂ ORBUL

I

Luptele cu polonii (1506)

Ales, spune Ureche, „cu voia tuturor locuitorilor ţerii", cari toţi luptaseră supt Ştefan, Bogdan Orbul [1], fiul biruitorului fără greş, se arată după judecata aceluiaşi, numai „puţin depărtat de firea tătîne-său", în ce priveşte însă numai setea de luptă nu şi scopul războaielor sale.

De la început, oferi polonilor toate cetăţile ocupate de Ştefan dincolo de hotarele vechi ale Moldovei, ca Tismenicza, Cessibasi etc. [2], dacă bătrîna văduvă a lui Cazimir şi l-ar primi ginere. Cetăţile se restituiră, dar logodna zăbovi.

După cronica polonă a lui Wapowski, — căci un letopiseţ moldovenesc pentru acest timp n-avem —, Bogdan trimete oştile lui în Pocuţia (1506). Se rînduiesc 6.000 de mercenari pentru apărarea graniţei polone. La rîndul lor, ei trec Nistrul şi ucid straja de 600 de moldoveni, luînd, ca în 1502, tot Ţinutul, cu Sniatynul şi Colomeia şi cetăţile mai mici. O ceată mai îndrăzneaţă intră în ţară chiar, dar, dintre căpeteniile ei, fraţii Strus, unul e ucis, iar cellalt, prins, e dus la voievod, care face să i se taie capul.

[1] Wapowski, p. 63: „uno amisso oculo deformis".

[2] Provinciam Pokuce, trans Tyram amnem sitam, cum Colomia, Cessibassi, Tismenice et aliis haud contemnendis oppidis; Wapowski, p. 59.

Ca o răsplătire, polonii năvălesc din nou, — pe unde nu se spune —, și Ureche, după tradiție, adauge că pătrund până la Botoșani. În ciocnirea cu o ceată moldovenească, unul din pîrcălabii Hotinului ar fi fost ucis, — însă nu e nici Negrilă, care se mai întîmpină și după februar 1508[3], și nici Teodor, pe care-l aflăm mai tîrziu. Oastea Moldovei avuse în frunte pe Luca Arbure — polonul îi zice (!) *Copacius.*[4] Regele pune să se taie unii dintre prinși.

II

Războiul lui Bogdan cu muntenii (1507)

După împăcarea cu Polonia urmă războiul cu muntenii pretendentului Roman vodă, sprijinit de Radu cel Mare. El intră pe calea celuilalt Radu, pe la rîul Putna, fără a fi oprit în loc de moldoveni. Răspunsul lui Bogdan veni la 28 octombre 1507: Ureche crede că avea și secui; oricum, el trecu Rîmnicul, dar nu pe la vadul vechi, însemnat prin două lupte, ci pe la Rătezați, „lîngă movila Căiata“ [5]. Zece zile se pradă margenea aceasta a Țerii Românești, pînă ce călugărul Maximian, viitorul mitropolit muntean, făcu pacea, venind în tabăra moldovenească.[6]

III

Al doilea război al lui Bogdan vodă cu polonii (1509)

În anul următor, cu toată intervenția ungurească, se urmează războiul cu Polonia. La 29 iunie Bogdan însuși trece în Podolia, și la 30 e supt Camenița. De aici merge spre Halicz, unde se adăpostiseră nobilii din împrejurimi; deși avea tunuri, Bogdan nu poate lua cetatea, de unde pleacă

[3] *Uricariul*, XVIII, p. 482; dar v. Hașdeu, *Arch. ist.*, I², p. 120.
[4] Identificarea la Picot, *Chron. d'Oureki*, p. 445.
[5] V. și *Memoriile lui Suvorov*, II, Paris, 1799, p. 78.
[6] Letopisețul moldovenesc, cf. Ureche, p. 181.

ieşiri cu noroc împotriva oştirii lui. La Liov se făcu aceeaşi încercare, pe care Ştefan nu găsise cu cale a o face: tunurile moldoveneşti (*majores bombardae*) [7] bat de pe deal, pe cînd cetele de călări ale domnului atacă zidurile îndoite: ies asupră-li mercenari poloni şi ţerani cu seceri şi se dă o luptă înverşunată în şanţuri. Tunul cel mare al moldovenilor e rupt şi căpetenia tunarilor [8], ucisă. A patra zi, voievodul trebui să plece fără ispravă. [9]

De aici merse la 1 iulie spre Liov, pe care-l asediază cu tunuri; „şi zic că singur Bogdan vodă au lovit cu suliţa în poarta Liovului, care semn se cunoaşte şi astăzi, şi nici leşii nu tăgăduiesc". [10] Cu foc şi pară se merge pînă la Rohatyn, unde e la 6 iulie; îl ia, îl arde, duce cu sine şi clopotul de la biserica rusească de acolo, care e pus în Mitropolia Sucevei; mînă mulţi robi după dînsul. [11] Castelanul Rafail Halicki, e între prinşi. [12]

Răspunsul polon veni cam tărziu, deşi regele făcuse să se scrie lefegii. Sigismund însuşi, care-şi chemase oastea la Liov, nu veni, dar el pleca din Cracovia la 4 august [13], pentru a se îmbolnăvi în cetatea de unde era să pornească expediţia. Voievodul Cracoviei, Kamienieski, intră în iulie 1509 pe calea năvălitorilor mai vechi, ai lui Ioan-Albert. Pocuţia fu sfărîmată; năvălitorii lasă la Prut carăle şi bagajele şi pradă, începînd din sus, Cernăuţii, Şipinţii, satele de lîngă Suceava (20 iulie), Dorohoiul, Hîrlăul, Cotnarii, Tărăsăuţii, căutînd pretutindeni moşiile şi casele domnului [14], apoi iese prin Botoşani şi Ştefăneşti. Un trădător, Vaşco, îi purtase pretutindeni. [15] La Nistru cînd începe trecerea — oastea Poloniei Mari, apoi a celei Mici, mercenarii călări şi pedeştri, curtenii

[7] Cf. Ureche, „a abate puştile de a bate o cetate".
[8] Magister tormentorum bellicorum.
[9] Wapowski, p. 86 şi urm.
[10] Datele sînt şi dintr-un letopiseţ pierdut; Ureche, ed. citată, p. 182. Pentru pregătirile lui Bogdan, Hurmuzaki, II², p. 873 şi urm. Asediul la Cameniţa, — 27 iunie — p. 575, 595; al Liovului, p. 589.
[11] *Ibid.*
[12] Wapowski, *loc. cit.*
[13] Wapowski-i dă 60.000 de ostaşi!
[14] Villis et curiis Palatini.
[15] Acest amănunt în Ureche.

(aulici), supt Tworowski —, se ciocnesc cu străjile din Soroca și Orhei și un număr de moldoveni, care se aruncă în chiot mare.[16] Călărimea grea a Poloniei biruie. Logofătul Tăutul, jicnicerul Cîrjă, Costea comisul, Petrică, apoi pîrcălab de Roman, „Dobrosteph" (Trotușan, apoi vistier) sînt prinși, dar nu tăiați.[17]

Fuseseră prinși 30 de boieri mari și o sută mai mici; 50 fură uciși după luptă și îngropați supt o movilă (4 octombre). Încheind pace, Bogdan trebui să dea înapoi din pradă „veșmintele preoțești, crucile, potirele" și să făgăduiască a păzi de tatari Podolia vecină.[18] Ca negociatori vin, la 22 decembre, „în tabără", logofătul Tăutul, Teodor pîrcălabul de Roman, apoi Petrică și Ivanco pitarul.[19] La 29 aceștia sosesc la Camenița; la 17 ianuar 1510 e pace; la 28 pleacă solii poloni la Bogdan. La 16 mart sosesc trimeșii lui Bogdan în Cracovia: Teodor, Ivanco, Luca Arbure, Dragoș din Suceava[20], și se liberează: Tăutul, Petrică, apoi Cîrjă, Trotușanu, pînă atunci închiși la Liov. Jurămîntul regal se face la 20 mart, și senatorii poloni jură la rîndul lor[21].

IV

Luptele lui Bogdan cu tatarii (1513)

Încă din 1510 tatarii erau gata a năvăli în Moldova[22], și Bogdan rugase pe rege să se coboare cu oastea la Liov.[23]

[16] Horribili sublato clamore.

[17] Ureche, *ed. citată*, p. 182—183; *Conv. lit.*, loc. cit. despre luptele cu polonii, Macarie — Bogdan, *Cron. înainte de Ureche* și *Letopisețul lui Azarie* — are numai știri scurte; știrile lui Ureche sînt luate din izvoare polone; v. Wapowski și Gorski, în Hasdeu, *Arch. ist.*, I², p. 184 și urm. Cronica moldo-polonă dă letopisețul întrebuințat de Ureche numai pentru prădăciunea din iunie-iulie 1509.

[18] V. Hurmuzaki, II², p. 595—596.

[19] *Ibid.*

[20] V. *Uricariul*, XVIII, p. 490.

[21] Pentru negocieri, și Hurmuzaki, II², p. 641—642.

[22] Cf. *ibid.*, p. 612, 618, 624, 631, 632, 635 și urm.; II³, p. 1.

[23] *Ibid.*

La 1511, Selim, fiul sultanului Baiezid, ia Cetatea Albă pe sama lui; el se încuscrise cu hanul tatarilor din Crîm și era sigur de sprijinul lor. [24] Selim aducea înainte că Bogdan ar fi lovit pe ostașii săi fugari, în lupta cu tatăl său, și-l amenința cu o grăzavă răzbunare. [25] „În anul 7021 [1513], august în 22", scrie letopisețul moldovenesc, păstrat pentru acești ani numai într-o prescurtare polonă [26], „au venit tatarii, și au ars țara Moldovei pănă la Iași, și au ars Iașul, și multă pagubă au făcut în oameni și altele ce au luat". Pe scurt, se povestește, de altă versiune a letopisețului acestuia, prădăciunea tătărească din vara acestui an 1513. Ei vin „pe trei locuri" [27]; o parte, cu Bet-sultan, fiul hanului, intră pe la Orhei și pradă „pînă la Dorohoi și pe Prut în sus". Altă ceată arde „tîrgul și ținutul Cîrligăturii", luînd drumul spre Dorohoi și Botoșani; a treia apucă spre Lăpușna și Chigheci. [28] Prada „din Nistru pînă la Prut, de-a lungul Prutului și a Jijiei, din Chigheciu pănă la Hotin", cu luarea vitelor, o știe și cronica lui Macarie. [29] Într-o ciocnire cu moldovenii, Bet-Ghirai e însă „săgetat foarte rău", și moare. [30]

La Wapowski nu lipsesc știrile, cu exagerări de număr: 60.000 de tatari, 74.000 de robi. Prințul tătăresc piere la Nistru, înecîndu-se cu 4.000 dintre ai săi. Dar *Copaciu* — deci Arbure — poate abia să scape cu 300 din cei 700 ai cetei sale. Îndată Bogdan cere, prin Ioan vistierul, ajutor la poloni și la țar; cei dintîi pun 4.000 de mercenari de strajă la Nistru. Un nou atac al tatarilor făcu să alerge Stanislav Lanczkoronski și Tworowski, apoi de la unguri, 600 de pușcași și 700 de călări, dar o năvălire de nogai cheamă pe crîmleni de la Nistru acasă. [31] Știm de aiurea că încă din mai horda

[24] Cf. Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, p. 180 și urm; *Gesch. des osmanischen Reiches*, II, p. 310 și urm.
[25] Hurmuzaki, II, p. 183—184, 205, 215.
[26] Bogdan, *Cronici înainte de Ureche*, p. 179.
[27] Ureche, *ed. cit.*, p. 183.
[28] *Ibid.*, p. 184; cele două notițe din 1510 și 1513 trebuie astfel contopite.
[29] Ed. Bogdan, p. 150; cf. Azarie, p. 97.
[30] Numai în Ureche.
[31] P. 92—93, 100, 104; cf. p. 137.

tatarilor era gata să năvălească [32], și ei pătrunseră în țară tocmai atunci cînd Bogdan voia să serbeze căsătoria lui cu fiica domnului muntean Mihnea cel Rău și a Voicăi [33]. În novembre, Bogdan părea că va trebui să iasă din țară.

V

Lupta cea nouă cu muntenii (1514)

Îndată după ce scăpă de tatari, Bogdan avu să dea război în toată forma cu pretendentul Trifăilă. El apucă drumul turcilor din 1475, „iarna, cînd tot ostașul se odihnește și războiul încetează", Domnul îi ieși înainte, „la pod din jos de *Vaslui*", unde se dădu, la 27 februar 1514, o luptă după care năvălitorul avu soarta lui Hruet, învinsul de la Șcheia. Știrea, din letopisețul slavon pierdut, este și în versiunea polonă[34], și la Ureche[35]. Trifăilă era ajutat de noul domn muntean, Neagoe Basarab, și anume, pentru că Bogdan ajunsese ginerele lui Mihnea vodă munteanul și desigur că umbla să puie peste Milcov pe cumnatul său Mircea, care, gonit de Neagoe, trecuse în Ardeal, și de acolo la moldoveni[36].

Moartea-l găsi pe Bogdan la 18 april 1517 în Huși: de acolo el pîndea pe tatari; se poate zice că primejdiei tătărești i se datorește și această clădire a Hușului într-un loc de rîpi înalte, de unde se putea păzi pănă departe cursul Prutului.

[32] Hurmuzaki, II², p. 81, nr. LXXXVII, p. 82.

[33] *V. Ibid.* p. 83, nr. LXXXXIX; p. 87 și urm., 94, 97; *An. Ac. Rom.*, XXVII, p. 124—125; Iorga, *Studii și doc.*, XVI, p. 419—420. Pentru pradă, Hurmuzaki, II², p. 94—95.

[34] P. 128. *din Bogdan, Cron. inedite.*

[35] P. 185. Adaosul lui Macarie: „cu oastea din Țara Загорскыѧ la Ureche: Ungurească — are înțelesul: din Țara Muntenească.

[36] *An. Ac. Rom.*, XXVII, p. 124—125.

RĂZBOAIELE URMAŞILOR LUI ŞTEFAN CEL MARE PÂNĂ LA ÎNCETAREA NEATÎRNĂRII POLITICE A MOLDOVEI. LUPTELE LUI ŞTEFAN CEL TÎNĂR

I

Lupta cu tatarii (1518)

Bogdan avu ca urmaş un copil, pe Ştefan cel Tînăr; apărarea Moldovei fu lăsată deci pe sama boierimii care se ridicase în anii din urmă ai celuilalt Ştefan, „Sfatul bunicului său Ştefan" — zice o mărturisire moldovenească —[1], cu care acestălalt avea comun numai numele, și mai ales în sama lui Luca Arbure.

Cea dintăi primejdie era a tatarilor. La 14 sau 18 august 1518, cam la un an după moartea lui Bogdan vodă, Alp-sultan întră în ţară. El trece la „gura Sarbath", scrie versiunea polonă a cronicei[2]. Acest vad nu e la Nistru, ci la Prut; Ureche-l așeza la „Şerbanca, den sus de Ştefănești", localitate pe care n-o găsim nicăiri. „Sarbath", „Sarhatt" nu e însă altceva decît tîrgul fălciian *Sărata*, pe care tot tatarii îl nimiciseră, înainte de 1489, cînd Ştefan cel Mare pomeneşte „săliștea lui Stanciul, fiul lui Jurj al Husei, pe Prut, unde a fost tîrgul Săratei"[3], adăogînd că se află mai sus de „gura Săratei". Singur Ureche adauge că tînărul domn

[1] Hasdeu, *Arch. ist.*, I, p. 10.
[2] Ultima ediţie, în Bogdan, *Cron. inedite*, p. 128.
[3] оустїє сзратй = Usczie Sarbath; Hasdeu, *Arch. ist.*, I[1]., I, p. 155.

se afla „în gura Corovei, din gios de Ştefăneşti". S-ar părea că e vorba iarăşi de un loc dispărut, însă din versiunea polonă se vede că Ureche a înțeles rău însemnarea *Hîrlău*, căci aici se afla Ştefan.

Povestirea letopisețului redat în traducerea prescurtată a lui Nicolae Brzeski şi în prefacerea românească a lui Ureche urmează astfel: vodă „pleacă pe Prut în sus", tatarii, cari ardeau, fiind acum departe. Împotriva năvălitorilor merge întăi „vornicul cel mare al Ţerii de Jos", *Carabăț*.

El e cel dintîi vornic cu acest rost local anumit: Bogdan, cel mort la Huşi — tatarii vor fi prădat acum aceste Curți domneşti mai nouă —, îl va fi aşezat anume pentru apărarea acestei Ţeri de Jos, veşnic amenințate de tatarii Cetății Albe ori ai Crîmului. Carabăț nu apare în documente, care ştiu de un singur vornic al Ţerii de Sus, Petrică[4]. În expunerea de solie a lui Cîrjă la regele Poloniei se zice acestui vornic, aşa cum s-a spus mai tărziu dregătorilor ce porunceau asupra ținutului Putnei: staroste[5].

Carabăț are cu el „Ţara de Jos"[6], adecă pe „boierii şi țeranii" de acolo „chemați la oaste cu porunci grabnice domneşti", — ca în vremea celuilalt Ştefan[7]. De viteji, de voinici, de iunaci, de hînsari nu se mai vorbeşte acum, cînd elementul de oaste permanentă din veacul trecut era într-o tot mai mare risipă şi uitare.

Moldoveni „joseni"[8] află pe duşmani în retragere spre Nistru. Lupta se dă în zori. Tatarii erau, după o mărturie polonă, 15.000 şi duceau alte mii de robi. Că domnul Moldovei ar fi căpătat ajutorul de 3.000 de călări pe care-l

[4] Uricariul, XVIII, p. 471—472.

[5] Hasdeu, *Arch. ist.*, I. p. 10 = Hurmuzaki, II[3], p. 708 şi urm. Această Ţară de Jos apare şi atunci cînd, în 1523, se vorbeşte de Sinan Celebi, trimes turcesc la Ştefan, care şi el era moldovean de naştere de neam boieresc, prins rob în Ţara de Jos; Hasdeu, *Arch. ist.*, *loc. cit.* Locul e interpretat însă cu totul altfel de traducătorul din Hurmuzaki.

[6] *Cronica moldo-polonă, loc. cit.*

[7] Hasdeu, *Arch. ist.*, I, p. 10.

[8] Cuvîntul e la Ureche.

ceruse, nu dovedește nimic decît lauda din acea cronică[9]. Înfrîngerea tatarilor e totuși deplină. „Mulți din ei au perit", zice cu mîndrie letopisețul, fără a însemna și locul biruinții, „și doi mîrzaci de cei mari; pe ceilalți i-au gonit peste cîmpuri până la Nistru, bătîndu-i și tăindu-i, încît scăpă cu fuga acel Alp-sultan, și cu puțini oameni. Iar Ștefan voievod se întoarse la Hîrlău, căci și el fusese în acea luptă"[10].

Ștefăniță făcea politică și visa de o cruciată împotriva turcilor, care i-ar fi dat Chilia și Cetatea Albă, cu gîndul la care păzea și Carabăț, „căpitanul Moldovei de Jos"[11]. Poate de aceea un pașă fu așezat acolo, ca să păzească raialele cele nouă[12]. Moldovenii loviseră și niște cete turcești care se întorceau pe la dînșii după ce prădaseră Pocuția[13].

Urmează lupta lui Ștefăniță cu vecinul său Radu de la Afumați. Trebuie s-o preceadă însemnarea împrejurărilor războinice petrecute în Țara Românească după moartea lui Radu cel Mare, fiul lui Vlad Călugărul (1508).

II

Împrejurările războinice din Țara Românească după 1508 până la alegerea lui Radu vodă de la Afumați

Urmașul lui Radu fu *Mihnea*, fiul lui Vlad Țepeș; i s-a zis: Mihnea cel Rău. Împotriva lui se ridică fratele lui Radu, *Vlad cel Tînăr* sau Vlăduț. Boierii îi jură „înaintea pașei Dunării", scrie *Viața Sfîntului Nifon*[14]. Era „sangeacul Silis-

[9] Wapowski, p. 157—158.
[10] Cron.Inedite, p. 128—129. De curînd se încheiase un nou tratat de prietenie cu Polonia; Hurmuzaki, II[3], p. 287 și urm. În Gelcich, *Diplomatarium ragusanum*, p. 682, un raport ragusan vorbește de 25.0000 de tatari și de marele lor măcel: „et grande occisione".
[11] *Acta Tomiciana* VI, p. 325, nr. 297.
[12] Hurmuzaki, II [3], p. 724, XI, p.3, nr. IV.
[13] Wapowski, p. 194.
[14] Ed. G. Erbiceanu, București, 1888, p. 67 (reprodusă în prefața ediției din Văleni a „*Învățăturilor lui Neagoe*). E traducerea românească, făcută pe la 1650, a unei scrieri grecești și slavone de la începutul veacului al XVI-lea.

trei, a cărui putere se întinde de-a lungul Dunării, în fața Țerii Românești și a țerii noastre", spunea Ștefăniță, prin Arbure, către regele Poloniei, în 1523.

Neamul Mihaloglilor, unul din cele mai vechi, mai adevărat turcești și mai glorioase ale osmanlîilor, avea cu drept de moștenire această *margene* a Dunării, fiind căpitanii, „marchisii" ei. Pașă era acum și la Silistra, și la Nicopol, și la Vidin, ca și la răsărit, asupra cetăților smulse de Moldova, fiul lui Ali Mihalogli și nepotul lui Ischender, Mohammed, numit în cinstea biruitorului de la Valea Albă. De el atîrnau toți sangeacii — cîrmuitori cu steag pentru ceata lor de spahii — toți begii, „căpitanii", toți subașii, căpeteniile de tîrguri și sate de pe această linie dunăreană, care trebuia statornic apărată de munteni și moldoveni, în dosul cărora stăteau ungurii și polonii.

„Așa, de vom umbla noi cu hicleșug, și de nu vom sluji domnului nostru Vladului vodă în direptate — jură boierii — să piară neamul și numele nostru dentr-această țară în veaci, amin."

„De voi face vreun rău acestui neam, sau vreun hicleșug, sabia ta — răspunde domnul cel tînăr, privind la Mohammed — să taie capul mieu cu mare rușine și să pierz neamul mieu dentr-această țară, amin." Oastea de spahii dunăreni trece Dunărea, unită cu pribegii lui Vlad. Ea se împarte în trei cete, cărora li se zice aici „pîlcuri". Sînt cele trei împărțiri clasice ale oștirii românești sau ale oștii străine puse supt poruncile unui domn român.

O ceată de călări ajunge răpede, pornind de la Turnu, tocmai pe plaiurile argeșene, lîngă Olt, la mănăstirea bătrînului Mircea vodă, Cotmeana. Aici se afla alt Mircea vodă, fiul, pomenit și mai sus, al Mihnii. El fuge, cu un credincios, noaptea, „desculți, descinși și fără ișlice". Ai lui sînt uciși ori prinși. Urmează trecerea la Sibiu a lui Mihnea însuși, care se va fi aflat prin apropiere, poate la Rîmnicul Vîlcii[15].

[15] *Viața lui Nifon*, p. 69—70 = *Magazinul istoric*, IV, p. 246—247. Cf. cronicile sîrbești în *Spomenik*, III, și 1901; *Glasnik* din Seraievo, VI, 1894.

Cînd Băsărăbeştii — neamul, legat prin căsătorie cu vechea seminţie domnească, a Craioveştilor — sînt daţi la o parte de Vlad, ei merg tot la paşa Dunării, la acelaşi „Mohammed paşa". Turcul trece acum pe la Giurgiu, prinzînd pe domn în scaunul Bucureştilor. Se înnoiră împrejurările din 1476, cînd Ţepeş, alt Vlad vodă, îşi află moartea în margenea oraşului, luptînd cu giurgiuvenii. Oastea domnească fu „biruită şi căzută"[16], iar Vlad, prins, primi moartea, de mîna paşii însuşi, „în oraş, în Bucureşti, supt un pom"[17], la 23 ianuar 1512[18].

Afară de îndemnul şi sprijinirea lui Trifăilă împotriva lui Bogdan vodă, care îndemna şi sprijinea pe Mircea, fiul lui Mihnea, *Neagoe* avu o domnie paşnică. El muri în toamna anului 1521, după ce turcii luaseră de la unguri Belgradul — Orşova şi Severinul cad în anii următori. În această expediţie a lor de la Belgrad se porunci amînduror domnilor a fi de ajutor năvălind în Secuime, împreună cu epitropul lor, acelaşi Mohammed Alibegovici. Ştefăniţă arătă că se teme de tatari şi nu-şi poate lăsa ţara fără apărare; el dădu drumul oştii sale şi se aşeză în Suceava, răscumpărînd cu daruri de aspri, cai, blăni şi altele slujba ostăşească pe care nu voia s-o deie. „Numai Basarab vodă singur porunci boierilor şi ostaşilor săi[19] să însoţească pe Mohammed asupra secuilor"[20] (1521). Într-o scrisoare a lui Neagoe către regele Ungariei, prin care-şi arată hotărîrea de a sta veşnic alături cu creştinii, paşnicul domn îşi preţuia foarte exagerat puterea de oaste la 40.000 de călări şi pedeştri"[21].

Încă din iarna acestui ultim an al domniei lui Neagoe se pusese la cale nunta fetei celei mai mici a lui cu Ştefăniţă[22]. Aceasta trebuia să aducă, mai tîrziu numai, războiul între acesta şi Radu de la Afumaţi. Deocamdată Mohammed

[16] *Viaţa lui Nifon*, p. 77.
[17] *Ibid*. Cf. analele sîrbeşti; şi în Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 3.
[18] Piatra lui de mormînt în Mănăstirea Dealului; inscripţia la Lăpedatu, *Vlad Călugărul*.
[19] Swoye pani v woyska.
[20] Expunerea lui Cîrjă; v. mai sus, p. 196, nota 2.
[21] Iorga, *Îndreptări şi adăugiri*, p. 29 = 127 (= Hurmuzaki, XV).
[22] *Ibid.*, p. 30 = 128

beg avea cuvîntul în ce priveşte orînduirea Ţerii Româneşti.

Fără zăbavă, *Vlad vodă*, Vlăduț cel Nou, fostul călugăr *Dragomir*, se ridică împotriva lui *Teodosie*, fiul copil al lui Neagoe, în părțile Buzăului (septembre 1521). Simțim amestecul moldovenesc. Pe acesta-l vor fi vrut boierii cari sfătuiau pe Ştefăniță; numele lui vădeşte încă un fiu al lui Vlad Călugărul.[23] Cu ajutor moldovenesc ori fără, noul domn al răscoalei ia drumul pe supt muncele, îndreptîndu-se către Tîrgovişte, unde *Preda*, fratele lui Neagoe, apăra domnia plăpîndului cocon Teodosie. Lupta se dă înainte de 10 octombre[24] în margenea oraşului chiar; Preda e ucis. Vlad se aşează în Tîrgovişte.

Îndată vine „paşa Dunării", întors de la Belgrad, cu cei patru subaşi ai săi[25]. Nouă luptă în acelaşi loc de lîngă Tîrgovişte, înainte de sfîrşitul anului[26]; turcul prinde pe Vlad şi pe boierii lui. Ei nu vor fi trimeşi la Poartă, ci ucişi îndată.[27] Cete de achingii pradă „pe buzăiani, făr'de veste; şi au luat mulți oameni voinici, şi feate, şi dobitoc mult..., însă pre apa Buzăului, în luna lui mai (novembre?),[28] în 2 zile". Acuma nu mai era domn Teodosie decît cu numele. Totuşi, Mohammed nu rămîne în țară. După ce ai lui pradă în Secuime — a doua pradă după cea din vară —, încă la sfîrşitul lui octombre el se întoarce la Nicopol.[29]. După cronica țerii, el duce cu dînsul pe Vlad vodă, care e tăiat numai atunci de „vărul premare" al lui Neagoe, comisul Bădica; se iau şi cele *treizeci şi două de tunuri* ale țerii.[30]

[23] Cronica țerii, în compilaţia românească de la 1688, a lui Stoica Ludescu, *Mag. ist.*, IV, p. 267.
[24] Socotelile Sibiului; Hurmuzaki, XI, p. 845.
[25] Pomeniți de Cîrjă; *loc. cit.*
[26] Scrisoare a regelui Ungariei Ludovic, în Hurmuzaki, II [3], p. 373 şi urm.
[27] Hurmuzaki, *loc. cit.*
[28] *Mag. ist.*, *loc. cit.*
[29] La 1 novembre, ştire în Braşov despre „reversio Mehmeth—beck ex Thurcia".
[30] Cf. Tocilescu, *Curtea de Argeş*, p. 41., pentru „vărul" Bădica; Iorga, *Pretendenți domneşti*, în *An. Acad. Rom.*, XIX, p. 18—19, 70 şi urm.

III

Luptele lui Radu de la Afumați cu turcii (1522—1525)

În ianuar 1522 erau însă iarăși doi domni. În părțile Ilfovului se ridicase, după cererea lui Stoican logofătul, care, aflîndu-se la Constantinopol, știa că turcii vreau să facă din țară o provincie a lor [31], un Radu vodă fiul lui Radu cel Mare și boiar al satului *Afumați*; el avuse o ciocnire cu „agarenii" (turcii) și biruise. [32] Pe la jumătatea lunii Mohammed trecea Dunărea, cu begul din Vidin [33], pe la Giurgiu.

Se dau lupte între pașă și Radu, la Gubavi și Ștefeni, pe Neajlov, în Vlașca; la Clejani, în apropiere; la Ciocănești, lîngă Snagov; la București. La urmă, Mohammed răspinge pe biruitorul în aceste ciocniri la Tîrgoviște, de unde, prin valea Dîmboviței, a Rîului Doamnei, a Argeșului, după lupta de la Plata, el e aruncat îndărăt la Alimăneștii Teleormanului. În april, Radu trecea munții la Brașov cu doamna lui Neagoe; pe Teodosie-l luă Mohammed, care se privea ca un *cîrmuitor al noii provincii turcești: „au pus subași pre la toate orașele"*.

Ștefăniță dă prin gura lui Cîrjă lămuririle următoare asupra luptelor de la munteni; le întregim cu știrile ce vin din alte izvoare, și anume inscripția de pe mormîntul, de la Argeș, al lui Radu de la Afumați [34], și însemnările de cronologie precisă ale orașului Brașov [35].

„Ce se atinge de țara și domnia muntenească, apoi știm că turcii o stricară, și o vătămară, și o risipiră, și-i puseră în cap un turc anume Mohammed" — se poate întîmpla, potrivit cu o știre din izvor diplomatic, ca Ali beg să fi avut pe Mohammed cu vreo fată din dinastia munteană —, „și

[31] Cron. Țerii, p. 268.
[32] Socotelile Sibiului, *loc. cit.*
[33] *Ibid.*
[34] Iorga, *Inscripții, loc. cit.*
[35] In *Quellen, loc. cit.*

tăiară boierimea, și pe jupânese, și pe copii, și jăcuiră averile, și arseră și pustiiră satele. O samă de munteni, neputînd a se pleca păgînilor, și-au fost ales domn pe un Radu vodă; însă Mohammed acela ajunse cu oastea și birui în cîteva lupte, făcînd mult rău și moarte între munteni, și-l alungă în Țara Ungurească."

Acestea pînă în april 1522.

„După aceea" — urmează Ștefăniță — „voievodul Ardealului" — Ion Zápolya — „strînse o puternică oaste, ca la 80.000 de oameni aleși (!!), și întră" — nu însuși — „cu Radu vodă" — în iunie, pe la cetatea din munte a Poienarilor, pomenită și în veacul al XV-lea [36] — „asupra lui Mohammed, care nu cuteză să-l aștepte, ci fugi peste Dunăre. Voievodul Ardealului se mulțămi să trimeată în goană după el numai puțintei trabanți, cari, trecînd Dunărea pe dubase, arseră trei sate turcești."

E deci înnoirea expediției din 1427 a lui Sigismund împăratul pentru restabilirea lui Dan al II-lea. Inscripția mormîntală a lui Radu vodă arată calea războiului din iunie 1522; pe valea Oltului se ajunge la Teleorman, unde cete turcești sînt bătute la *Grumazi* — luptă mare, ținînd o zi întreagă [37] — unde șapte sangeaci sînt de față: la Nicopol și Șiștov se înseamnă lupte. Subașii fuseseră prinși și tăiați. [38]

„Domnul mieu — încheie Cîrjă — are știre că, după plecarea voievodului Ardealului din Țara Românească, Mohammed s-ar fi întors la Dunăre cu patru sangeaci, — nu știm cu ce scop". Iar mai departe: „Au risipit și stricat domnia și Țara Românească, puind acolo domn pe turcul Mohammed" (august). Acuma se dau lupte la Gherghița, la București, și perind spătarul Neagoe, portarul Stanciu, retragerea începe iarăși: la Slatina și tot în sus pe valea Oltului pînă la Poienari, unde țeranii loviseră, cu cîteva luni înainte, pe domnul lor. Tot în august, ardelenii hrăneau iarăși pe prietenul lor Radu.

[36] Bogdan, ed. a 2-a, p. 233, nota, p. 354: la 1507, Gherghina e pîrcălab, *castellanus*.
[37] *Cron. Țerii*, p. 269.
[38] *Ibid.*, p. 269; Iorga, *Îndreptări și întregiri*, p. 31—32.

În octombre însă *Zápolya* aduce — cu „30.000 de voinici aleşi" — înapoi pe Radu. Cete de-ale domnului celui nou sînt învinse la *Rucăr*. Voievodul ardelean înaintă pînă la Piteşti numai. Întoarcerea lui se face la 13 novembre.

În februar 1523 apoi Radu e încă domn.

După cronica ţerii, ar fi fost oprit la Poartă şi ar fi căpătat „pacea bună" de care vorbesc şi socotelile Braşovului. Se întoarce în Ardeal pe la 25 april [39], cu tunuri. Turcii numiseră însă în locul lui pe un *Vladislav vodă*, om al lui Mohammed beg, pe care-l aduseseră cu oaste, şi cu care Radu se luptă la Bucureşti. Acesta mai cîştigase o biruinţă, la *Didrih* sau Dridov, lîngă Gherghiţa. [40] Vladislav rămîne în Scaun, pe cînd, în septembre, Radu trece din Braşov la Sibiu.

Bădica, — acum „Radu vodă, fiul lui Radu cel Mare", — izbuteşte a lua domnia (octombre 1523), ajutat de Băsărăbeşti, cari trădaseră pe Vladislav, ca pe un „păgîn şi zălud şi vrăjmaş capetelor lor". [41] El se lăuda cu sprijinul turcilor din Vidin şi Nicopol. Dar ceata de turci — 300 la număr — care i aducea steagul de domnie îi zdrobi capul cu buzduganul şi ucise pe boierii ce-l întovărăşeau, luîndu-li la toţi capetele [42]. Se făcuse împotriva lui Radu-Bădica, la Giurgiu, ce se încercase în zădar, la 1462, împotriva lui Ţepeş.

Radu de la Afumaţi, care era în ţară încă din a doua jumătate a lui octombre, îngropă la Dealu, în ianuar 1524, trupul lui Bădica. El avea în jurul lui secui şi trabanţi şi se întreba cu ce bani să-i împiedice de a fugi. Totuşi, acestălalt Radu se lăuda că aducătorii steagului l-au avut în vedere pe el, „voievodul de peste plai". [43]

Gonit în mart următor de turci, Radu de la Afumaţi se aşează în Scaun prin august, merge la Poartă şi e întărit prin novembre, cu voia lui Bali beg de Belgrad, care luase în acest an Severinul. [44] „Atunci m-a dăruit cu stăpînire

[39] Hurmuzaki, II² p. 447 şi urm.

[40] Cf. Iorga, *Studii şi doc.* IV, p. CCLXXI; Cronica lui Constantin Căpitanul, ed. Iorga, p. 133.

[41] V. Bogdan, *Relaţiile*, p. 167 şi urm., 171 şi urm., 227 şi urm., 232.

[42] *Ibid.*, v. Iorga, *Pretendenţi domneşti*, *loc. cit.* (şi o mărturie contemporană a lui Bocignoli).

[43] 27 ianuar; îl aflăm şi în februar; *ibid.*

[44] Cf. Iorga, *Studii şi doc.*, III, p. XLVIII; VI, p. 593—595.

și schiptru, și m-au încins și cu caftan mohorît, și cu cunună m-au încununat, și cu cinstea bogăției, și cu multă mărire de dar aducătoare, și, cu mulțimea oștilor fiind înconjurat, la mulți am întins cu îndurare mîna de ajutor" [45]. Cronica țerii pune data de 28 februar 1525 pentru începerea domniei *legale* a Radului. [46] Vladislav, fugit de la Poartă, își păstra însă aderenții, și dădea acte din București. Se pare că numai din 7 decembre 1525 e scrisoarea prin care „Radu voievod" vestește că „vrăjmașul său, care se pornise din Mehedinți, a fost bătut de Curte, supt Pîrvu Banul, care i-a risipit oastea și i-a tăiat capul." [47] Pîrvu trecuse deci la biruitor. Cu aceasta se încheie rostul lui Vladislav vodă și, deocamdată, pe *calea intervenției turcești*, și luptele, pentru Scaun din Țara Românească. Din ele, ungurii rămaseră cu stăpînirea cetății *Poienarilor*, unde comandă sasul Petru Off. [48]

IV

Lupta între Ștefan cel Tînăr și Radu de la Afumați (1526)

Războiul lui Ștefăniță împotriva lui Radu de la Afumați, cel dintăi dintre moldoveni și munteni după năvălirea lui Bogdan oprită la Rîmnic, îl înseamnă letopisețul moldovenesc păstrat în versiune polonă: „În anul 7034 [1526], februarie în 4 a mers Ștefan voievod împotriva lui Radu, voievodul muntenesc, pînă la Tîrșor, și de aici, împăcîndu-se cu Radu, s-a întors în țara sa". Cronica, în stil slavon înflorit, a lui Macarie, care vorbește mai pe larg, dar retoric, neprecis, despre zbuciumul lui Radu vodă cu turcii, „cînd bătîndu-i, cînd fiind bătut de dînșii", și despre cele patru pribegii ale lui în Ardeal, — „și nu se odihni pînă nu-i goni cu totul din țara sa", — nu adauge nimic nou decît că Radu a fost acela care „s-a rugat

[45] Inscripția citată.
[46] P. 270.
[47] Bogdan, *Relațiile*, p. 270—271, nr. XCI. În *Pretendenți*, atribuiam scrisoarea lui Radu—Bădica. Cf. *Studii și doc.*, VI, p. 593—595.
[48] Iorga, *Îndreptări și întregiri*, p. 31—32 (= Hurmuzaki, XV, p. 289, nr. DXXVII). Un Toma Mysky, în 1524, Hurmuzaki, XI, p. 846.

de pace". [49] Dar el mai spune că Ștefan a mai intrat la munteni în toamnă, „din pricină că nu păziseră pacea", că „a trecut pe unde i-a fost placul" și că s-a întors înapoi purtînd în trupul său boala de care a și murit la anul 7035 [1527] luna lui ianuarie". Ureche, care vede în Mohammed beg unul „ce se trăgea din seminția lui Băsărab vodă" [50] și care numește pe Radu de la Afumați „Radu Călugărul" — ca și cronica munteană, prin confuzie cu Radu Paisie —, el, care însemnă toate pribegiile și uciderile de boieri, știe numai despre cel dintîi război. [51]

Pricina războiului nu era sprijinirea de Radu a boierilor răsculați pe cari-i bătuse Ștefăniță — cu „țara", spune Ureche —, lîngă Roman, unde cei prinși fură tăiați, pe cînd alții fugeau în Ardeal. [52] Din socotelile Brașovului știm că aceasta s-a întîmplat în 1523, că deci data de 7 septembre 7032 a cronicei moldo-polone trebuie tălmăcită 1523, nu 1524. Pe atunci însă era domn Vladislav. Ureche vorbește de „simeția" lui Ștefăniță, de „vîlfa cu noroc ce avea la războaie", și care-l ameţise.

Adevăratul motiv îl spune nunciul papal din Ungaria: logodna domnului Moldovei se făcuse cu cea mai mare din fetele lui Neagoe, dar el avea poftă, domnițele nefiind nevrîsnice, să-și aleagă la nuntă, în locul ei, pe cealaltă. Fetele erau, cu mama lor, Băsărăbeasa, mai de mult în Ardeal, și regele luă măsuri pentru ca Ștefăniță să nu se poată plînge. Nunta era să se facă prin 1525 poate dar moldoveanul avea de lucru cu tatarii. Pînă se hotărî un alt termen, muri însă cea dintăi doamnă a lui Radu munteanul, pomenită în socotelile Brașovului la 1523. El ceru atunci și căpătă în ianuar 1526 pe domnița cea mică, Ruxanda, lăsîndu-i lui Ștefăniță pe Stana. Ca să-și răzbune, cel înșelat făcu război. [53] Pe lîngă aceasta el cerea însă și pe unii pribegi adăpostiți la munteni. [54]

[49] Bogdan, *Cron. înainte de Ureche.*
[50] V. mai sus, p. 203.
[51] *Ed. cit.*, p. 189.
[52] Aceleași cronici.
[53] Hurmuzaki, II [3], p. 523—524.
[54] *Ibid.*, p. 525; II, p. 30—31. Cf. și *ibid.*, XI p. 3—4, nr. V; p. 848, nota 1, p. 849—850; Iorga, *Pretendenți domnești*, p. 17, nota 7.

Aceste știri sînt întărite de socotelile ardelene. Nunta lui Ștefăniță se făcu prin iunie, și Oancea pîrcălabul aduse pe Stana.[55] Pe aceeași cale se află și data războiului al doilea: după ce Radu chemase pe begi, — Ștefăniță bătuse, în 1524, 4.000 de turci la Tărăsăuți[56], — se afla, la 4 novembre, la Sibiu, că „Radu s-a întors biruitor și cu multă pradă din Moldova".[57] Năvala lui Ștefan urmează, și apoi moartea lui. „Scrie la un letopiseț moldovenesc — adauge Ureche — de zice că pre acest Ștefan vodă l-au otrăvit doamna sa[58]": domnița de la munteni, Stana, care apoi se călugări.[59]

[55] Hurmuzaki, XI, p. 850.
[56] V. mai sus, apoi mențiunea din *Cron. moldo-polonă* și Ureche.
[57] „Famam quomodo ipse dominus Wayda victor et cum magna preda ex Moldova est reversus"; Hurmuzaki, XI, p. 851.
[58] *Ed. cit.*, p. 189.
[59] Iorga, *Inscripții*, I, p. 147. În cronica munteană nici o știre.

CAPITOLUL VII

RĂZBOAIELE URMAŞILOR LUI ŞTEFAN CEL MARE PĂNĂ LA ÎNCETAREA NEATÎRNĂRII POLITICE A MOLDOVEI. RĂZBOAIELE LUI PETRU RAREŞ PĂNĂ LA 1538

I

Începuturile lui Petru Rareş (1527—1528)

Ungaria căzu prin lupta de la *Mohács* (1526), fără ca domnii noştri, înduşmăniţi între ei, să fi avut vreun amestec în atacul ori în apărarea ei. În zădar merse Urban Batthyáni în Moldova, şi în zădar se recomandă prin el lui Zápolya, „voievodului Ianăş", vechiul ocrotitor al lui Radu de la Afumaţi, să se unească cu acesta pentru a forma o *a doua* armată ungurească. Turcii siliră pe Radu a-şi da fiul ostatec în tabăra lui Soliman [1], şi cu aceasta se încheia orice putinţă de colaborare a lui cu creştinii [2].

Această mare schimbare făcu să se pronunţe şi mai mult politica de agresiune a domnilor noştri. Doi regi se certau pentru Ungaria, şi Ardealul vecin era împărţit în privinţa lor: unul era „Ianăş" însuşi, celalt fratele „chesarului" apusean, al lui Carol Quintul, regele Ferdinand austriacul. Un nou domn moldovean răsări la începutul anului *1527*, pentru

[1] Pentru acest ostatec, v. şi Hurmuzaki, XI, p. XCV—XCVI.

[2] Broderix, ed. Katona, ori la sfîrşitul lui Bonfiniu etc. Partea privitoare la aceste lucruri, şi în ale mele *Acte şi fragm.*, I, p. 107—108, după un manuscript din Berlin.

ca, tîrînd după el pe munteni, cari erau aproape vasalii lui, să cerce a smulge Ardealul pentru sine, acel Ardeal în care tatăl său, Ștefan cel Mare, îi lăsase ținutul Ciceului, — se cuprindea la 1528 și Retegul [3] — al Cetății de Baltă, legături trainice de camaraderie războinică veche cu secuii, prietenie cu Bistrița și Brașovul și un punct de atingere bisericesc, episcopia, cu vlădici moldoveni, numiți de domn și sfințiți la Suceava, a Vadului de pe Someșul de Sus. [4]

De un război al lui Rareș cu munteanul Radu nu vorbesc cronicile țerii; la început ei trebuie să fi fost prieteni, tocmai pentru că Ștefăniță fusese dușmanul lui Radu. Că Radu ar fi trimis lui Zápolya 12.000 de oameni în ajutor, că Rareș i-ar fi prins pe teritoriul său [5], că i-ar fi bătut cu cetele sale și că ar fi tăiat pe căpetenii, că toate acestea le-ar fi spus, în ianuar 1528, soli moldoveni trimeși la Ferdinand, mărturisește un panegirist contemporan al acestuia, Ursinus Vellius. [6] Că Radu se sprijinea în februar pe „craiul Ioan care a întrat în Buda", și care era, de fapt, atunci un biet fugar, e adevărat [7], dar că un contingent muntean așa de însemnat de-a dreptul imposibil, ar fi mers să caute atît de departe pe Zápolya, că ar fi luat drumul prin Moldova și că Petru ar fi făcut un astfel de măcel fără să știe cronicile ardelene ori socotelile orașelor de la graniță ori cronicile noastre, — nu e de admis.

II

Năvălirile lui Rareș în Ardeal (1529)

Ca aliat al lui Ferdinand pătrunde însă Petru Rareș în Ardeal, — cea dintăi năvălire de moldoveni în această țară,

[3] Iorga, *Doc. Bistriței*, I, p. XVIII—XIX; Hurmuzaki, XV, tabla, p. 1892.
[4] Cf. Ursu, *Die auswärtige Politik des Peter Rareș*, Berlin, 1908, p. 25.
[5] „Per loca suae ditionis"; desigur *nu* în Ardeal.
[6] Citat de Ursu, *op. cit.*, p. 25, nota 34.
[7] Iorga, *Studii și doc.*, III, p. XLIX

de la 1468 încoace. De mult încă el primea censul de 1.000 de florini al Bistriței. [8] Acum voia *Bistrița* însăși. [9]

„În anul 7036 [1529] au mers Petru voievod asupra secuilor din Țara Ungurească și avea două oști", — adecă două *pîlcuri* —, „și s-a dus pe două căi în țara lor, și, întîlnind în toate părțile pe domnii lor, i-a bătut și i-a împrăștiat, și, luînd cu sine oameni și prada fără samă, s-a întors în Moldova: adus-a cu sine foarte mulți secui și sași". Astfel povestește *întăiul* război ardelean din 1529 al lui Rareș versiunea polonă a letopisețului moldovenesc. Macarie adauge că Rareș „a spart una din cetățile lor", tăind pe cei prinși într-însa. El știe mai pe larg celelalte lucruri, care nu sînt în legătură cu această dintăi expediție *secuiască.*

În iunie, Rareș, care avea de la Zápolya făgăduiala Bistriței, lasă vechea credință de ferdinandist, trimete pe marele vornic Grozav, — dar nu și pe Barbovschi [10], — care ia „drumul din jos" — deci pe la Brețc, pe unde intraseră o parte din oștile ce trecuseră în ianuar —, iar alții apucă pe drumul Sucevei, care scotea pe la Cîrlibaba în valea Bistriței Aurii, și de acolo în jos la Rodna și Bistrița, spre care cătau rîvnitori ochii voievodului. Oastea lui Grozav întîmpină trupele sașilor strînse în grabă, cu tunuri multe, mari și mici și întărite cu contingentul secuilor, pe cari deci întăia năvălire, făcută anume pentru aceasta, nu-i înspăimîntase. Călărimea moldovenească hotărî la *22 iunie*, supt zidurile cetății *Feldioara*, care se ridică pe un deal rotund, la apusul Brașovului, deasupra apei Bîrsei. Știm de aiurea că secuii trădară, sașii părăsiră tunurile și carăle; mulți periră în rîulețul mlăștinos. [11] Lui Petru i se aduce prada. Cei de sus „fac nu mai puțină izbîndă" — dar fără luptă, prădînd numai în jurul Bistriței. [12] Ca răsplată Petru avu cetatea *Ungurașului* (Bálványos), în părțile Ciceului.

[8] Iorga, *Doc. Bistriței*, I, p. XIX; Hurmuzaki, XV, p. 1848.
[9] Iorga, *Doc. Bistriței*, I, p. XIX—XX; Hurmuzaki, *loc. cit.*
[10] Azarie, p. 137.
[11] Cf. *Quellen*, II, p. 137, *Tantam cladem Barczia numquam vidit sibi illatam*", p. 146.
[12] Ursu a insistat asupra faptului că Grozav a cîștigat lupta, și nu însuși Rareș.

Dar Bistrița nu se predă, și Brașovul nu recunoaște pe „craiul Ianăș". Un nou atac e de nevoie. În septembre vine deci, în a *treia* expediție, însuși Rareș. Cetățile se sperie, — din alte izvoare știm că *Brașovul*, după prada *Prejmerului*, somat a recunoaște pe Zápolya și a plăti 10.000 de florini, dădu asigurări și jumătate din acești „talanți de aur". [13] La 29 novembre numai, Petru era acasă, pe valea Bistriței, lîngă Bacău. [14]

Povestirea lui Ureche e tocmai aceeași.

Scrisorile bistrițene și ardelene, îndeobște, din acest timp deslușesc încă următoarele:

a) În cea dintîi expediție, Petru luă însuși parte: o știre documentară ardeleană o afirmă [15]: la 20 ianuar el era în Hîrlău, și la 21 april se întorsese acolo [16]. Se intră, la 29 ianuar 1529, prin Gurghiu și Ciuc. Încă pînă la 15 februar, Petru vodă părăsește țara. [17] A fost un strașnic pîrjol, care pedepsea pe secui pentru că se dezlipiseră de Moldova. Altfel nu se dădu nici o luptă, fiindcă nu era cu cine, secuii fiind cu totul nepregătiți, iar sașii neputînd să aibă decît grija lor. Campania samănă cu năvălirile de călăreți ale lui Ștefan. Că s-ar fi „cucerit" Secuimea, nu se poate spune; ea fusese numai silită a recunoaște puterea moldovenească. Brașovenilor, cari-l salutară, Petru li răspunde [18] că n-a avut alt gînd decît să pedepsească pe acești secui „cari n-ascultă nici de crai, nici de domn".

b) Cînd începea războiul lui cel dintîi, Petru mai dăduse o lovitură. *Radu vodă*, vecinul lui, nu voia să-i urmeze schimbările: sprijinise pe „craiul Ianăș" cînd Rareș era cu Ferdinand, și acuma se dăduse de partea acestuia cînd moldoveanul se pregătea să pornească împotrivă-i. Boierii de dincoace de Olt, întețiți fără îndoială de Rareș, fac deci, spre sfîrșitul anului, tabără la Slatina. Radu fugi la Rîmnicul Vîlcii, căutînd

[13] Iorga, *Îndreptări și adăugiri*, p. 35; Hurmuzaki, XV, p. 345—346, nr. DCXL III; Ursu, *op. cit.*, p. 61.

[14] *Ibid.*, p. 41, nota 4.

[15] *Ibid.*

[16] Iorga, *Doc. Bistriței*, I, p. XXI; Hurmuzaki, XV, p. 310, 317; alte izvoare ardelene aduc modificarea părerii exprimate acolo.

[17] Ursu, *op cit.*, p. 43.

[18] *Ibid.*

ajutorul oltean al Craioveștilor. El fu prins, cu fiul său întors de la turci; la 4 ianuar 1529, amîndoi fură tăiați de căpeteniile răscoalei, vornicul Neagoe, al cărui nume arată o înrudire cu Băsărăbeștii, și postelnicul Drăgan [19], și capetele lor trimese la Poartă. Un *Basarab* vodă fu așezat în loc, — nu însă acest Neagoe, pe care-l întîlnim și mai tîrziu; el se dădea drept fiu al lui Neagoe vodă, cel de-al patrulea Basarab: „Băsărăbeasa" era în țară. Mohammed Alibegovici nu-l voise; el ar fi cerut guvernul muntean pentru fiul său, care va fi avut și el sînge băsărăbesc. Dar, pentru că nu fusese în stare a împiedica turburările muntene, el fu surgunit pe *ciflicurile* sale de lîngă Plevna. Pe la Giurgiu, urmașul său aduse pe *Moise vodă*, fiul lui Vladislav, rivalul lui Radu de la Afumați (mart). În april boierii îl recunoscură, și Neagoe, Drăgan ajunseră sfetnicii lui.

c) Episcopul de Ardeal, Nicolae Gerendy, plătea, în mart, bani pentru ca Rareș să nu mai năvălească. [20] În curînd domnul avea oștile gata de o nouă expediție; în mai întărise Cetatea Neamțului, cu un cioplitor de piatră sas. [21] Pe la începutul lui iunie se treceau munții. Rareș era sigur de Moise vodă, despre care spunea, în mai, că va asedia cu dînsul Brașovul. Neagoe și Drăgan nu se găseau încă pe pămînt ardelean, în ziua cînd Grozav biruia la Feldioara.

Gerendy era în fruntea oștii de apărare; la 15 iunie încă el se afla la Sighișoara, venit din Turda [22]. Singura povestire ardeleană mai întinsă a luptei, a lui Ieronim Ostermayer [23], spune că ferdinandiștii mai aveau în fruntea lor pe Valentin Török și Ștefan Majláth de la Făgărași, amîndoi nemeși români de obîrșie; între luptători, nobilii erau puțini. Secuii trădează, se spune și aici, — ei, cari se luptau în același fel ca

[19] Schuller, în *Arhiv. für siebenbürgische Landeskunde*, XXVI, p. 223 și urm., 607 și urm; Bogdan Duică, în *Archiva* din Iași, IX, p. 313 și urm.,; Socotelile Sibiului, în Hurmuzaki, XI, p. 851 și nota 1; Iorga, *Inscripții*, I, p. 149.

[20] Hurmuzaki, XI, p. 852.

[21] Iorga, *Doc. Bistriței*, I, p. XXI; Hurmuzaki, XV, p. 317—318 nr. DLXXXVII.

[22] Iorga, *Îndreptări și întregiri*, p. 33; „Timișoara" e o greșală de tipar. Apoi în Hurmuzaki, XV, p. 320—321, nr. DXCIV.

[23] *Quellen*, IV, p. 498—499; cf. notițele de calendar săsești în Hurmuzaki, II², p. 645.

moldovenii. Căpeteniile abia pot să fugă[24]. Török, care se afla în rînd cu dînşii, e scos din luptă [25]; Majláth se ascunde supt un pod pînă la căderea nopţii. Sfărîmăturile oştii învinse se adăpostesc la Sibiu. Abia se găsiră bani pentru a se plăti cei 600 de călări ai lor. [26]

Moldovenii erau însă prea slabi pentru a urmări, şi trupele lui Zápolya, supt Ştefan Báthory, veniră prea tîrziu la Alba Iulia. Abia pot să garnizoneze oraşul; Gerendy se aşează în Sibiu, Majláth în Sas-Sebeş, cu foarte puţine trupe. Muntenii, cari trecuseră şi pe la Caransebeş şi întraseră, în august, pe valea Murăşului cearcă să prindă pe Majláth şi se înfăţişează şi înaintea Albei Iulii.[27] Moise cerea feudele Vinţului de Jos şi Vurperului, date lui Radu pentru Poienari. [28] Saşii trimiseră în munţi români cu arce împotriva celorlalţi români. [29]

d) Cealaltă oaste se îndreaptă spre *Ciceu*, al cărui pîrcălab, Toma, venit la o întrevedere cu vicevoievodul ardelean Alexis Bethlen, fusese omorît de dînsul [30], — şi Cetatea de Baltă fusese ocupată de ferdinandişti, ceea ce era un motiv de război. [31] Aceşti călăreţi aveau în fruntea lor pe Danciu, pîrcălabul de Roman, şi pe Barbovschi, portarul de Suceava; la 24 iunie ei se aflau supt puternica cetate, din care astăzi au rămas numai fărîmături de piatră şi puţine bucăţi de ziduri. Bethlen nu putu să-i înfrunte, şi astfel Dracşin Simion, noul pîrcălab, luă în stăpînire Ciceul [32]. Despre vreun asalt nu se vorbeşte nicăieri. Cetatea de Baltă fu restituită de Zápolya în iulie. [33]

[24] Schwerlich davon kommen.

[25] Ursu, *op. cit.*, p. 51.

[26] Hurmuzaki, XI, p. 853; cf. *ibid.*, II [3], p. 645—646, nr. CCCCXLI.

[27] Ostermayer, p. 499. Prădăciuni şi arderi ale lor (august-septembre) la „Orbo" (Orlat), Turnişor, Şura Mare şi Şura Mică, Hamba, Vesăuşi, Vesăud, Soroştin (Hurmuzaki, II[3], p. 645). E calea, pe la Olt, pesta Viza, la Murăş.

[28] V. şi Hurmuzaki, XI, p. 853; Iorga, *Sate şi preoţi*, p. 323—326, Engel, *Gesch. der Walachey*, p. 204; Lăpedatu, în *Buletinul Comisiunii monumentelor istorice*, II, p. 40 şi urm.

[29] *Ibid.*

[30] Ursu, *op. cit.*, p. 48 şi notele.

[31] *Ibid.*

[32] Iorga, *Doc. Bistriţei*, I, p. XXIII; Hurmuzaki, XV, p. 324, nr. DCI.

[33] Pray, *Epistolas procerum*, I, p. 157; Hurmuzaki, II [3], p. 646; pîrcălabul moldovean.

e) La 15 iulie, Rareş cerea *bistrițenilor* să i se supuie; saşii ceilalți arătau însă că Dieta din Sibiu a hotărît strîngerea unei oştiri de 16.000 de oameni şi că deci nu trebuie să se plece. La 18, moldovenii erau din nou în aceste părți; la 22, Petru se afla în Cetatea Neamțului şi soma iarăşi pe bistriţeni, cari nu primiseră pe pîrcălabii lui; după obicei, cele mai straşnice amenințări erau îndreptate împotriva lor. Oastea de asediu din octombre era călăuzită de pîrcălabii Mihul, de Hotin și Simion, de Ciceu, — alții, Iurga şi Ion, fuseseră numiți pentru acea nouă cetate moldovenească în Ardeal —, de un om din Ciceu, de aurariul Rodnei, de „slugi" domneşti mai mărunte, Dragoş, Colea, Rotompan; şi vlădica Vadului, Atanasie, un negociator obişnuit [34] şi care mersese şi pînă la Lipova în solie la Zápolya, se afla în lagăr. Cînd mai sosiră pîrcălabul Ciceului, pîrcălabul Iurga, pîrcălabul Ioan, pîrcălabul Şendrea, de pe la Unguraşi şi Reteg, şi vistierul Tomşa, se făcu, la 11, un armistițiu, care fu prelungit pe paisprezece zile la 19 octombre. Îndată Vlad, celalt pîrcălab de Hotin, aducea un nou răvaş, tot aşa de straşnic, al lui Vodă. [35]

Acesta apucase spre Braşov cu oastea cea mare. La 27 el lua Prejmerul, la 29, ardea un turn braşovean făcut de curînd. „Un turn al braşovenilor foarte tare", spune Petru, „o başcă de lemn cu douăzeci de oameni", scrie Ostermayer, cronicarul sas. [36] Săcelele fură arse, deşi cuprindeau în ele români. [37] Majláth se afla în cetate şi o apăra cu pricepere. Deşi-i amenințase şi pe aceşti saşi că-i „va arde cu pară de foc şi va lăsa țara goală şi pustie" şi va nimici sămănăturile şi în primăvară, Petru stătu de vorbă cu dînşii, astfel încît, la 5 novembre, braşovenii scriau la Bistrița că au armistițiu — încheiat la 3 ale lunii — cu voievodul, care, din partea lui, se lăuda că i-a cucerit. [38]

[34] El pare a fi „episcopus moldaviensis",care se poartă pe la Braşov după 1521. Cf. şi Bogdan—Duică, *loc. cit.*, p. 317.

[35] Cf. Ursu, *op. cit.*, p. 54—56.

[36] P. 499, cf. *Quellen*, II, p. 154, 157, 193.

[37] *Quellen*, II, p. 475.

[38] Szabó, III, p, 245; Iorga, *Doc. Bistriței*, I, p. XXIII—XXVI = Hurmuzaki, XV, p. 342, nr. DCXXXIII; Iorga, *Îndreptări și întregiri*, p. 34—36; Ursu, *op. cit.*, p. 58 şi urm.

În acelaşi timp, după ce Neagoe şi Drăgan se retrăseseră (septembre), împotriva poruncilor domneşti, alţi munteni, supt Lăudat [39], asediau *Branul*, care se putu împotrivi. [40] Cu retragerea lor fără biruinţă se isprăvi şi acest mare război românesc *în* Ardeal şi, supt orice mască de porunci turceşti ori de prietenie faţă de Zápolya, *pentru* Ardeal. Doar Petru cerea în 1530 voia de a face *vama lui*, la Prejmer. [41] Şi, cînd turcii şi muntenii năvăliră în Ardeal la 1530, i se ceru lui, care şi izbuti, să-i înlăture. [42]

Numai în jurul Bistriţei urmau luptele [43], se prinseră Mihul, Dragoş, Rotopan, un diac Ioan, cari fură liberaţi în mart 1530, cînd Danciu, acum pîrcălab de Neamţ, aşezat în Rodna — unde era pîrcălab Anton — , încheia învoiala în această privinţă. [44] În mart încă se purtaseră lupte supt ziduri [45], pînă la retragerea moldovenilor. La 22 april, Zápolya scria bistriţenilor că i-a dat pe dînşii lui Petru şi trebuie să-l asculte. Vodă, care-i numeşte „credincioşii săi iubiţi din inimă", se învoi a primi numai censul, fără a mai pune pîrcălabi în cetate. [46] Şi, la 1535, în mart, Ferdinand, de care se alipise Rareş, îi întărea Ciceul, Cetatea de Baltă, Unguraşul, Bistriţa, Retegul şi Rodna, unde un cămăraş moldovean strîngea veniturile; numai în 1536 se pierdu Unguraşul [47].

[39] V. Iorga, *Inscripţii*, I, p. 125.

[40] Ostermayer, p. 499; *Quellen*, II, p. 188.

[41] *Quellen*, II, p. 188 şi 190.

[42] *Ibid.*, p. 205—206.

[43] Pregătirile făcute în toamna anului 1530, dovedite printr-o scrisoare, de la 24 octombre, a pîrcălabului de Unguraş, par a fi din 1529; nesiguranţa în socotirea anilor de la facerea lumii, unii începînd din ianuar, alţii în septembre, pare a fi înrîurit, şi aici, la punerea datei de la Hristos.

[44] Iorga, *Doc. Bistriţei*, I. p. XXVII—XXVIII; Hurmuzaki, XV, p. 355, nr. DCLXIII.

[45] Ursu, *op. cit.*, p. 66 şi nota 13.

[46] Iorga, *Doc. Bistriţei*, I, p. XXVIII şi urm.; Hurmuzaki, XV, p. 356, nr. DCLXIV; Wittstock, în *Programul gimnaziului săsesc din Bistriţa* (la Ursu, *op. cit.*, p. 61 şi urm.), p. 39—40.

[47] Hurmuzaki, II, p. 91, nr. LXV; Iorga, *Doc. Bistriţei, loc. cit.*; Hurmuzaki, XV, *loc. cit.*

III

Luptele pentru Scaunul Ţerii Româneşti (1530—1532)

Un război cu polonii pentru Pocuţia trebuia să urmeze. Numaicît aici Rareş îşi făcuse rău socotelile.

Deocamdată însă, trebuia să se facă rînduială la munteni.

Moise se arătase un slab prieten şi aliat. Mai fusese şi un domn crunt, care ucisese pe boierii cărora li datorea Scaunul. La 13 februar 1530 el serba nunta surorii sale cu banul Barbu Craiovescul numit în locul lui Radu, cel dintăi urmaş al Pîrvului[48]; atunci fură ucişi boierii[49]: Drăgan peri cîteva zile mai tîrziu, pentru trădare. Cei ce scăpară cerură şi căpătară domn nou, pe *Vlad fiul lui Vlăduţ*.

Cu dînsul — dar, înainte, cu *Basarab* cel din 1529, care se întorcea[50] şi pare să fi fost ucis[51] — poartă Moise, în împrejurări necunoscute, lupte din care iese, în mai, biruitor, trimeţînd şi ştafete de bucurie la Braşov. La jumătatea lui iunie el era însă fugar în Secuime. Veni îndată la Braşov şi merse apoi în Făgăraş, la *Majláth*. Acesta organizează, cu comitele săsesc Marc Pempflinger, proprietarul *in spe* al Ciceului şi Cetăţii de Baltă, — care, în cugetarea-i de aventurier, îşi rezerva Nicopolul şi Turnul, Giurgiul şi chiar Plevna, toată stăpînirea lui Mohammed beg — , o expediţie munteană, care porneşte din Sibiu la 18 august. Ea intră prin „munţii Făgăraşului". [52] La *Viişoara*, pe la 20 ale lunii, se dădea o mare luptă, în părţile Teleormanului — e drumul lui Radu de la Afumaţi în 1522. Turcii de la Nicopol uciseră şi pe domn, şi pe Barbu; Majláth căzu în mîinile biruitorilor. Moise şi

[48] Cf. Iorga, *Pretendenţi domneşti*, p. 35—36; Iorga, *Studii şi doc.*, III, p. L—LI.

[49] Hurmuzaki, II³ , p. 654, nr. CCCCXLVIII.

[50] Turcas filium Bozzarab in Waiwodam transalpinensem inducere; *Quellen*, II, p. 193. „Băsărăbeasa" şi „fata" erau în iunie la Braşov, p. 195; la Bran p. 200.

[51] Vlad apare ca „novus Waivoda" la sfîrşitul lui mai; *ibid.*, p. 195.

[52] Hurmuzaki, II ³, p. 655, nr. CCCCLIX.

cumnatul său aflară la 29 august odihna lor la Mănăstirea Bistriței. [53]

Turcii cari aduseseră pe Vlad trecură cu el și cu muntenii, pe la Bran, Pitești și Rucăr, și în Ardeal, supt un Mohammed beg, care e tot fiul lui Ali beg: ei siliră Brașovul a recunoaște pe Zápolya, atacară pe Gerendy în Sibiu și se întoarseră prin Țara Românească [54]: de aici se întoarse Majláth înapoi în Făgărașul său, de unde plecă în 1531, ca să ia Prejmerul și să-și supuie pe secui. [55] Voievod al Ardealului 1533, el asedia Sibiul.

Vlad, fiul lui Vlăduț, fu făcut ginerele lui Rareș, probabil prin căsătoria cu Domnița Chiajna. [56] El se înecă, la Popeștii din Ilfov, în apa Argeșului, nu de pe urma unei răscoale, ci la primblare. În zilele lui trecu pe la noi vestitul aventurier *Ludovic Gritti*, favoritul lui Soliman, care mergea să facă pace în Ungaria. Prin octombre-novembre 1532, ia Scaunul *Vintilă din Slatina* care-și zicea tot *Vlad*. [57]

IV

Războiul lui Petru Rareș pentru Pocuția (1530—1532)

La sfîrșitul anului 1530 i se păru lui Rareș că a venit vremea să ia țara cu „trei sute de sate și cinzeci de tîrguri" a *Pocuției* [58]. În august el cerea ca moștenitor al lui Ștefan cel Mare și căpăta, se pare, și învoirea turcilor de a începe acest război [....]. [59]

[53] Iorga, *Inscripții*, I, p. 195—196; II, p. 81 și urm.

[54] Ostermayer,p. 499—500; *Quellen*, II, p. 182, 185, 205—206, 212—213; Schuller, *loc. cit.*

[55] Ostermayer, p. 500.

[56] „Dum nova sponsa Waiwodae moldaviensis duceretur", din socotelile brașovene pe april, nu pare a privi această nuntă, ci pe a lui Rareș însuși cu Elena—Ecaterina. Soția lui Maria murise în 1529 (Iorga, *Pretendenți*, p. 20; *Quellen*, II, p. 192).

[57] Iorga, *Inscripții*, I, p. 125.

[58] Tîrgurile, la Czolowski, *Lupta de la Obertyn* (polonește; din „Kwartalnik historyczni"; v. mai departe): Sniatyn, Gwozdziec, Utoropy, Thumacs, Zablotow, Mihalce, Nizniow, Kutyska, Tysmielnica, Olszanica, Okno, Czesybiesy.

[59] Iorga, în *Conv. lit.*, XXXV, p. 331—333.

În novembre, cete de călări moldoveni trecură hotarul, primite bine de țeranii ruși de aceeași lege, precum înaintașii acestora primiseră bine pe luptătorii lui Ștefan cel Mare. [60] Întreg ținutul fu luat în stăpînire fără luptă. Rămîn în cetăți 1.400 de moldoveni. [61]

Dieta polonă se strînse abia la 30 novembre, în Piotrkow. *Ioan Tarnowski* ceru neîntîrziata pedepsire a „valahului". La 23 decembre, deputații nevroind să voteze subsidii pentru mercenari, se hotărî înarmarea întregii nobilimi a regatului, apoi se reveni asupra hotărîrii prin votul de la 3 ianuar 1531, care acordă regelui Sigismund mijloacele trebuitoare pentru a tocmi adevărați ostași. [62] Din dietă se trimeseră numai 1.000 de călări, supt Ioan Boratynki, în Rusia. [63]

În primăvară oastea polonă de recuperare nu era încă gata, și palatinul de Podolia, castelan de Camenița, nu era în stare să silească măcar pe pîrcălabul [...] Teodor [64], precum și pe alți păzitori ai graniței moldovenești, a ținea pacea care, la dreptul vorbind, și mai ales în sens moldovenesc, nu fusese ruptă, căci pentru luarea Pocuției [...] nu se vărsase nici o picătură de sînge. De aceea, chiar dacă Rareș, care, în calea-i de la Lăpușna la Hîrlău, căzuse greu bolnav, de Paști, ar fi fost zdravăn, el n-ar fi atacat regatul, de la care avea să pretindă un singur lucru, pe care și-l luase. [65]

Pe încetul, cu multă sfială, „în locuri deosebite, ca să nu li se poată afla numărul" [66], Tarnowski începuse, în iunie, a-și strînge lefegiii. La jumătatea lui iulie el avea, în calitate de „căpitan-general al oștirilor regelui Poloniei", 6. 000 de

[60] Hurmuzaki, XI, p. 7.

[61] Scrisoarea lui Ioan Dantiscus, episcop de Culm, în Iorga, *Acte și fragm.*, I, p. 1 și urm.; Hurmuzaki, *Supl.* II[1], p. 18 și urm. Cf. Ursu, *op. cit.*, p. 75—76.

[62] *Acta Tomiciana*, în Hurmuzaki, XI, și *Supl.* II [2].

[63] Hurmuzaki, *Supl.*, II[2], p. 32.

[64] V. asupra lui, *Neamul românesc literar*, II, articolul d-lui G. Coriolan.

[65] El mai crede, după concepția politică a turcilor, că tratatul ce încheiase cu regele nu-l mai lega și cu urmașul acestuia, care fusese ales și proclamat; i se dădu însă lămurirea că e vorba de o coregență, și nu de o înlocuire.

[66] *Variis in locis, ne hostis eorum numerum scire possit.*

călări și tunuri bune, servite de 300 de pușcași.[67] Vreo 1.600—2.000 din ei intrară, pe un vad neștiut, spre 24 iulie, în Pocuția, supt Martin Trzebynski, dar, învățați de exemplul românilor, nu cu oaste mare, ci în cete. Urmară ciocniri — vreo douăsprezece — cu cetele moldovenești, care în două zile părăsiră țara. Numai castelul Gwozdziec, lîngă Colomeia, se împotrivi: el căzu la 3 august.

Îndată Petru-și strînse oastea: avea „peste 20.000 de oameni", după un izvor polon[68], pînă la 24.000 după altele: un italian din acel timp ridică puterea militară pe care domnul o poate strînge în opt zile la 30.000.[69] Se făcură trei corpuri, cele trei străji ale lui Neagoe: Vlad, pîrcălab de Hotin, și Toma Barnovschi comandau cea dintîi, de 6.000, care se grăbi să reia Gwozdziec.

Neizbutind a-l surprinde, moldovenii avură în fața lor avangarda polonă, cu Nicolae Sieniawski, apoi pe Tarnowski însuși. Lupta se dădu la *19 august* și fu deosebit de înverșunată: de trei ori învinși, boierii se întoarseră de trei ori la atac; Petru vodă puse în lanțuri și era să ucidă pe cele două căpetenii care i se întorceau biruite.[70]

Înaintînd puțin, cale de două zile, biruitorii se întăriră la satul *Obertyn*, pe apa Czerniawei, după datina husită, cu șanțuri și cară, așteptînd apropiata lovire răzbunătoare a voievodului, care, mărturisesc polonii[71], ar fi „bătut la Siretiu" cete polone răzlețe. Era o tabără ca a ungurilor la Baia, ca a moldovenilor la Vaslui și la Valea Albă. Polonii, abia 4.000, nu erau bucuroși de o încercare cu însuși Rareș; mulți erau de părere că se impune părăsirea tunurilor, comandate de Staskowski, și retragerea spre Halicz și linia Nistrului.

În noaptea de 21—22 apăreau, în lumina flăcărilor ce ardeau satul, moldovenii, vreo 20.000 de oameni, cele două străji din urmă unite, în frunte cu tuiul sultanului, cu trei stea-

[67] Dantiscus. — Gorski, Hurmuzaki, *Supl.* II [2], p. 34, vorbește și de 2.000 de pedeștri.
[68] Dantiscus.
[69] Hurmuzaki, XI, an 1531.
[70] Gorski vorbește de „2.000" de români morți.
[71] *Cron. moldo-polonă.*

guri pentru cele trei străji, cu cinzeci de tunuri, cea mai mare parte cucerite în Codrii Cozminului, unele și în ultima biruință ardeleană, Feldioara. Toată boierimea Moldovei era în jurul domnului, cu logofătul Teodor, cu postelnicul și ceilalți membri ai sfatului. [72]

Atacul românesc începu în zori, la 22, cu chiote. Îndată porniră tunurile, care însă băteau prea sus. Ai lui Tarnowski stăteau nemișcați în lagăr, avînd călărimea la mijloc. În zădar se apropiară de ei călăreții ușori ai Moldovei, ca de obicei împărțiți în cete. [73] În sfîrșit o poartă a taberei se deschise cînd ghiulelele moldovenești cădeau acum prea dese și moldovenii căutau să înconjure oastea, și 800 de călări poloni în armătură grea ieșiră. Ei fură răspinși de trei ori. Alți 1.000 de călări poloni „restabilesc lupta". Rareș își urmă gîndul mai departe; moldovenii, avînd acum și tunuri, înaintau pentru a închide cercul lor în jurul lagărului, care trebuia să li cadă în mînă, cu tot ce cuprindea. Numai o ultimă încordare putea scăpa pe poloni.

Se produse atunci un asalt general din partea „catafracților" dușmani, cari ieșiră pe amîndouă porțile. El izbuti mai ales în ce privește ceata, mai slabă, de români care se afla în dosul taberei. Pușcașii fură uciși lîngă tunurile lor, pe cînd artileria din tabără ținteа cu o siguranță desăvîrșită. Românii trebuiră să se retragă; Teodor, postelnicul, vameșul, șaisprezece alți boieri erau prinși; vodă însuși, care încercase de mai multe ori a opri fuga, avea două răni. Lupta ținuse cinci ceasuri întregi. Polonii luară tunurile și altă pradă, uimiți și ei de norocul ce-i găsise. Ar fi rămas 2.746 de români morți [74]; o mlaștină întîlnită în cale ar fi crescut numărul lor cu alții 2.000. La 7 novembre, Tarnowski serba triumf în Cracovia. [75]

[72] Cele trei cete ar fi avut trei trîmbițe mari; Gorski, p. 38. După povestitorul italian al luptelor din 1595 (v. mai departe) oștile noastre nu întrebuințau însă nici trîmbițe, nici tobe.

[73] Per turmas divisas; Wapowski.

[74] Și polonii adaugă naiv că, dintre ai lor, ar fi căzut doar „patruzeci de nobili"; Iorga, în *Conv. lit.*, *loc. cit.*, p. 342; Gorski, p. 38.

[75] *Ibid.*, p. 343. V. și descrierea canonicului Stanislav Gorski, Hurmuzaki, *Supl.* II [1], p. 30 și urm. „Vrăjmașii fură mai tari decît noi", mărturisește Macarie. Cf. Czolowski, *op. cit.* (*Bitwa pod Obertynem r. 1531*, Liov, 1890).

Îndată Rareş îşi făcu o oaste nouă: turci, tatari, sîrbi, unguri fură tocmiţi, de aproape şi de departe, *de pisarii*, de „notarii" lui: soţul domniţei Chiajna, fiica lui Petru, Vlad, domnul muntean, făgădui 10.000 de oameni. Polonii plecară din Pocuţia, şi, astfel, nu numai că se făcu pază bună la Nistru, dar 250 de *viteji* şi 250 de lefegii plecară, supt Orăş, să ocupe din nou cetăţile, lipsite de apărători, ale Pocuţiei. [76]

La aceasta, regele răspunse, în iarnă, făcînd să se ardă mai multe sate moldoveneşti — Rareş socoate, în mart 1532: 105 — şi un tîrg şi să se răpească 100.000 de capete de vită. [77] Moldovenii alergară însă în părţile primejduite, şi ei putură cîştiga, printr-o lovitură neaşteptată [78], biruinţa de la Tărăsăuţi, ucigînd 200 de călăreţi duşmani. [79]

V

Gritti şi domnii români (1534)

În 1534, *Gritti* trecu prin Ţara Românească, tot în vederea situaţiei din Ungaria. Avea acum o mică oaste, şi vodă-l întovărăşi cu boierii săi; o parte dintre aceştia cerură în tabăra de la *Piteşti* (august) alt stăpînitor. Vlad-Vintilă nu se lăsă însă îngrozit. Bănuind pe Gritti, omul împărătesc, de înţelegere cu necredincioşii săi, el strînse Curtea sa şi, asediind cîteva zile tabăra, făcu cercetare între oamenii acestuia. 75 de boieri fură scoşi şi aspru pedepsiţi, şi prin schingiuire. Unii dintre dînşii fură aruncaţi în temniţa Poienarilor [80]. Marele logofăt Teodor al lui Rareş era şi el cu Gritti, ca ajutător şi ca paznic.

În Ardeal, Gritti nu vede pe Majláth venindu-i, după porunca împărătească, întru întîmpinare. Braşovul se teme de o surprindere. Ostermayer vorbeşte de o încercare a ienice-

[76] Iorga, în *Conv. lit.*, *loc. cit.*, p. 343.
[77] *Ibid.*, p. 344—345.
[78] Subito et insperato.
[79] Wapowski; cf. Ureche, *ed. cit.*, p. 193.
[80] După Schuller, în Iorga, *Studii şi doc.*, III, p. LI—LII; după Tranquillus Andronicus, *ibid.*, p. LXXVIII—LXXIX.

rilor împotriva orașului. Vicevoievodul ardelean și episcop de Oradea Mare, Emeric Czibák, care ar fi avut gînduri rele față de Gritti, e ucis, lîngă Brașov, de trupele acestuia, supt Urban Batthyáni, solul trimes în 1526 la domnii noștri.

Acum se ridică tot Ardealul în „insurecție generală", ca să răzbune pe cel ucis mișelește. Majláth ia comanda trupelor. Aventurierul venețian, căruia i se atribuia ambiția de a fi rege al Ungariei [81], e închis în Mediaș. [82] Aici se duc de la Brașov două tunuri. [83]

La 21 august se dădea de știre lui Vlad că asediul Mediașului a și început. [84] Peste cinci zile se cerceta de brașoveni dacă Rareș „va năvăli asupra noastră". [85] La 30, căpitanul moldovenilor „venise cu cîteva mii în ajutorul Ardealului împotriva lui Gritti", luînd pe la Feldioara drumul spre Mediaș, înaintea căruia stăteau Majláth și Gotthard Kuen. [86] Îndată sosiră și alte trupe. La începutul lui septembre, Vlad vestea că vine pentru Gritti, [87] dar apoi se hotărî „a sta și el pe lîngă ardeleni". [88] În aceeași lună veneau 6.000 de oameni cu Huru, vornicul moldovenesc. [89] În cetate erau închiși cu Gritti și boierii munteni Drăghici spătarul, Pașadia și Radici pîrcălabul, „cu 300 de călări". [90]

Se știe că Gritti, asigurat printr-o scrisoare a lui Petru vodă, se dădu în mîna moldovenilor și că fu cedat de aceștia ardelenilor, cari-l tăiară; fiii lui, duși în Moldova, nu mai ieșiră la iveală. Prin același drum, acuma totdeauna deschis, deci prin Secuime, se întoarseră moldovenii cu capul mîndrului guvernator al Ungariei. [91]

[81] Cf. Iorga, *Gesch. des osmanischen Reiches*, II, p. 415 și urm.
[82] Ostermayer, p. 501—502; *Quellen*, II, mai ales p. 359, 361.
[83] *Ibid.*, p. 369.
[84] *Ibid.*, p. 366.
[85] *Ibid.*
[86] *Ibid.*
[87] *Ibid.*, p. 368.
[88] *Ibid.*
[89] *Ibid.*, p. 370.
[90] *Ibid.*, p. 372.
[91] Della Valle și Museus; expunere, în Ursu, p. 105 și urm.

VI

Lupta lui Rareș cu turcii (1538)

Peste un an cete moldovenești treceau iarăși în Pocuția prădînd. [94] Nu se ajunse la o luptă pînă la 1537, cînd, după un lung șir de negocieri, sultanul, Soliman cel Măreț, era gata să vie spre a face liniște în Moldova.

În iarna anului 1537 — vara, regele Sigismund August se gătise împotriva Moldovei [93] — i se păru lui Rareș că ar putea încerca iarăși cucerirea Pocuției, la care se gîndea acum cu atît mai mult cu cît întărirea lui Zápolya, în Ungaria, îi tăia drumurile în Ardeal, unde încă în 1536 se aștepta cu frică sosirea lui. [94]

Despre această năvălire nu vorbește nimic letopisețul moldovenesc, pe cînd știri polone arată că străjerii poloni, pentru a-și răzbuna, intrară în Țara de Sus, răzbătînd pînă la Botoșani și arzînd în cale Cernăuții. Cete moldovenești trec îndată în Podolia, prădînd Czerwone, Jagielnice, Czarnkoziniec. La întors, ele au o ciocnire „la apa Siretului" cu polonii, de la cari cad „2.000", între cari și 60 de curteni, la 1 februar 1538. [95]

Urmarea a fost strîngerea unei nouă oștiri de Tarnowski. Data aceasta, biruitorul de la Obertyn asedie Hotinul, la 18 august. [96] Despre acest asediu de „două săptămîni" vorbește și letopisețul moldovenesc în versiunea polonă, adăugind că el a ținut pînă ce Petru și boierii săi s-au închinat, arătînd că părăsesc gîndurile de pînă acum asupra Pocuției. Peste puțin pedeapsa era să-i vie lui Petru de aiurea, de la turci, pe cari

[92] V. și Ursu, *op. cit.*, p. 129.
[93] Hurmuzaki, XI, p. 35.
[94] Iorga, *Doc. Bistriței*, I, p. XXX; Hurmuzaki, XV, la acest an.
[95] Iorga, în *Conv. lit.*, *loc. cit.*, p. 399. Engel, *Gesch. der Moldau*, p. 178 și Ureche, *ed. cit.*, p. 193—194, se inspiră din cronica polonă a lui Bielski și Strykowski.
[96] Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, p. 319, nr. XXVIII.

și unii boieri, în frunte cu „Arbănașul", Albanezul, Mihul, îl chemaseră. [97]

Din multe izvoare mărunte, de natură diplomatică, și din larga povestire a episcopului Verancius, Verancsics [98], cunoaștem această expediție turcească din **1538**. În iulie Soliman cel Mare era la Adrianopol, cu toată Curtea, scăzută prin războaiele asiatice împotriva perșilor, și mulți spahii; avea cu dînsul pe cei doi fii mai mici, pe beglerbegul Rumeliei, Lufti, și pe al Asiei, pe pașii Dunării, care era stăpînită acum, nu de la Nicopol, ca supt Mohammed beg Mihalogli, ci, din **1521**, de la Belgrad. Se făcu, ca în **1476**, podul la Oblucița-Isaccea, —firește un pod de vase, de „dubase" păzit de tefterdarul Haider Celebi. Ca și alte expediții, vizirul Mohammed, trecea întăi. Sultanul însuși se găsea în Moldova, unde-l așteptau, desigur, proviziile bogate strînse de begii din Chilia și Cetatea Albă, la **26** august. [99]

Nu se vorbește de vreun ajutor al domnului muntean, care era atunci înlocuitorul lui Vlad-Vintilă, ucis la **1535**, vara, pe malurile Jiului, unde plecase la vînătoare de cerbi, de către boierii olteni răsculați. [100] Acest *Radu*, odată *Petru de la Argeș*, fostul egumen Paisie de la mănăstirea lui Neagoe vodă, cel sprijinit de Băsărăbeștii, Craioveștii, olteni, era fiul lui Radu, deci al lui Radu cel Mare. Plătind, el știu să scape de primejdiile războiului: dădu numai salahori pentru a deschide drumurile.

O năvălire de tatari se făcu în același timp ca și în acea campanie a lui Mohammed al II-lea împotriva Moldovei. Rareș putu să-i bată la Ștefănești, mai norocos decît tatăl său în anul înfrîngerii de la Podul Înalt.

[97] Tratatul, în forma lui întărită de urmașul lui Petru, Ștefan Lăcustă, la 20 februar 1539, în Dogiel, *Codex diplomaticus Poloniae*, I², p. 617 și în Hurmuzaki, II ⁴, p. 187—189 ori *Supl.* II ¹, p. 118—120.

[98] În Kovachich, *Scriptores*, și în *Monumenta Hungariae Historica, Scriptores*, II; și în Papiu, *Tesaur*, III, p. 145 și urm.

[99] V. Iorga, *Cronicile turcești*, în *An. Acad. Rom.*, serial II, IX, p. 20 și urm.

[100] După *Cronica lui Rustem*: 20. Aici, prin boierul Hîra, Petru cere iertare. — Cron. munteană.

Sultanul îl chemase pentru a răspunde înaintea lui, împăratul, și anume încă din ziua de 7 august, cînd solii lui se înfățișaseră în lagăr cu daruri; moldoveanul turcit Sinan-Celebi, care venise odată la Ștefăniță [101], adusese somația, și el venise la Babadag, unde Soliman se închina moaștelor marelui „sfînt" Saltuc-dedè, la 17, cu vestea că moldoveanul „se supune chemării". Încet, oastea turcească înainta spre Prut, precum încet, cu închinăciuni pe la morminte vestite și cu vînători prin dumbrăvile de stejari mărunți ori prin mlaștinile dobrogene, ajunsese la Dunăre. Nu știm ce poate fi întîiul popas, „Mehvebași", al doilea e însă unul din lacurile Bugeacului de mai tîrziu, „Lacul Galben", Ghizil-ghiol, poate Cătlăbuga luptei din 1485. La 31 se trece Prutul la Fălciu. Două zile din luna următoare se stă în tabără. Pînă la „podul de la Vize", adecă podul de la *Vaslui*, unde Ștefan biruise la 1475, se trece prin trei popasuri, satele „Sepan", „Deghirmenlu", „Budanghiolii ".La 9 turci intră în Iași, și , în șesul Bahluiului, supt Cetățuie, se face unirea cu hanul tatarilor, care se întorsese. La „binalele voievodului" [102], *la Curțile* lui se oprește oastea dușmană a doua zi, trecînd apoi, spre Suceava, prin „Fermusbaghi", satul „Chirmenur", o „mănăstire veche", care ar putea fi la Hîrlău. Cred că „Oroșen" e Botoșani. Soliman intra la 15 septembre — sau 17 — în Suceava.

Pînă aici nu întîlnise nici un dușman. Petru fusese părăsit de toți boierii, și aceștia făcuseră așa încît nici țeranii nu se strînseră în jurul steagului țerii. Ajutorul de 2.000 — 3.000 de pușcași și secui, cerut de la regele Ferdinand, lipsi [104]. Cu un mic număr de călăreți lîngă sine, Rareș cercă să fie primit la Hotin, dar polonii intraseră în cetate, și astfel el fu răspins. În cele cinci zile petrecute în cetatea de Scaun a Moldovei (16-21), sultanul așeză în locuința voievozilor — după cererea boierilor, strînși la Bădăuți [105] — pe Ștefan, ce se zicea fiu al lui Alexandru și nepot al lui Ștefan cel Mare, dar care de la un timp găsi că e mai bine a-și zice fiu al lui Ștefan în-

[101] V.p. 221.
[102] Woiwoda binari.
[103] După *Cronica lui Rustem.*
[104] Hurmuzaki, II, p. 178—179.
[105] Ureche, *ed. cit.*, p. 196.

suși[106]. *Iandoșia, Agoșan* (Botoșani?), *Ispin*, cele trei popasuri de la întors, nu se pot hotărî. Știm însă cu siguranță că, — după ce lăsase lui Ștefan zis în curînd „Lăcustă" pentru că pe vremea lui veniră și alte lăcuste decît acelea care-l făcuseră domn și din care se spunea că și el, turcitul, face parte, o pază de 500 de ieniceri, — Soliman se îndreptă spre Tighinea de la Nistru. Aici făcu să se ridice o cetate nouă, și, după obiceiul turcesc, pe care-l vedem și din scrisoarea lui Baiezid al II-lea despre luarea Chiliei și Cetății Albe, de a numi „poartă" orice cetate prin care se poate pătrunde cu ostea într-o țară, vechea Tighine se prefăcu în noul „Bender". Mai dăunăzi s-a găsit piatra de marmură pe care el scrisese în litere arabe „supunerea Moldovei", al cării domn hain fusese călcat „supt potcoavele cailor osmanlîi"[107]. Se poate însă ca, din porunca lui, alții să fi lucrat la această cetate. Căci, fiind în ziua de 24 septembre la *Ispin* (Hotin?), Soliman scria pe la începutul lui octombre din tabăra „de la Prut"[108], și la 4 știm că el trecea Dunărea înapoi, petrecut pînă acolo[109] de Ștefan cu vlădicii și boierii lui[110].

La 16 septembre Rareș se despărțise de boierii rămași lîngă dînsul. Trecu prin Piatra — Piatra lui Crăciun[111] — se închină la Mănăstirea Bistriței, și, la 18 ale lunii, intră în munte. La 26 era la Vașarheiu, în Secuime, după ce străbătuse Ciuful, unde prădase odată așa de grozav. La 27 pleca spre Ciceu și la 28 intra în cetate.

[106] V. și Verancius, care afirmă și el aceasta. În ziarul lui Soliman, anexe la Hammer, *Gesch. des osm. Reiches* — cf. Behrnauer, „Suleiman des Gesetzgebers Tagebuch auf seinem Feldzuge nach Wien"; ungurește în Thúry, *Török történetirok*, i se zice lui Ștefan acesta noul: „fiul domnului de mai înainte"; poate fi însă și „fiul *unui* domn de mai înainte". El pare a fi ginerele lui Gritti, de care vorbește un raport; Ursu, *op. cit.*, p. 107, nota 8; cf. *ibid.*, p. 165, nota 103.

[107] *Memoriile societății din Odesa*, XIII, p. 263—264.

[108] Hurmuzaki, *Supl.*, II[1], p. 111—112.

[109] Ureche.

[110] Izvoarele, Iorga, în *Chilia și Cetatea Albă*, p. 186, nota 8. Cf. pentru întreaga expediție, Iorga, *Gesch. des osm. Reiches*, II, p. 44—62. La p. 424 a se ceti, bineînțeles: *Radu* în loc de Vlad.

[111] Ungurește i se zice: Karacsón-Kö.

Aici fu asediat de tezaurariul lui Zápolya, Gheorghe Martinuzzi, şi de voievodul Ardealului, Emeric Balassa, cari luară în stăpînire întreg domeniul Ciceului. Petru fusese rău primit şi în cetate. Pîrcălabul Simion Dracşin şi vlădica Atanasie de Vlad se înțeleseră a da pe stăpînul lor în mîna ungurilor. Vodă află și-i izgoni, dar el trebui să se predea, împărțind bani între asediatori. Rămase apoi în cetate, însă ca un oaspete păzit de aproape. Dar la urmă regele Ungariei îi îngădui să meargă la Constantinopol, de unde-și cumpără a doua domnie încă în cursul anului 1540 [112].

[112] Iorga, *Doc. Bistriței*, I, p. XXXI și urm.; Ureche, *ed. cit.*, p. 197 şi urm.; Macarie, p. 159 și urm.

CAPITOLUL VIII

OŞTIRILE ROMÂNEŞTI ÎN RĂZBOAIELE PENTRU SOARTA ARDEALULUI (1538—1564)

I

Înlocuitorii lui Petru Rareș (1538—1541)

Ştefan Lăcustă începuse stăpînirea lui cu o Moldovă mai mică [...]. Cronica lui Rustem pașa scrie: „Un divan avu loc, și s-a hotărît ca lățimea țerii de la nord la sud și lungimea de la răsărit la apus să ajungă de la Prut pînă la hotarul Chiliei, iar coasta să atingă Dunărea; restul să fie adaus Imperiului otoman. Larăsărit de Dunăre să se clădească două cetăţi: Tighinea și *Kltschin*. Pentru ținutul așezat la apus de rîu să se numească un voievod.“ [1]

În curînd și Orheiul fu ocupat, pentru ca să nu mai aibă tatarii o piedecă în calea lor: în primăvara anului 1541 era vorba a se întări această cetate, de la care se putea prăda în Lituania la Braclaw, tot așa precum, după ocupare, fusese întărită Tighinea, ajunsă Bender [2]. Prin aceste luări în stăpînire a punctelor însemnate de la hotare — rămăseseră doar Soroca și Hotinul, care, acesta din urmă, era apărat de turci prin hotărîrea polonilor de a nu-i avea astfel drept în fața Cameniței lor — , s-ar fi adus Moldova în starea Țerii Românești, care,

[1] Iorga, *Cronicile turcești*, p. 21.

[2] Scrisoare polonă din 30 octombre 1540, în Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, p. 323, nr. XXXII; cf. și p. 320, nr. XXX; cf. *ibid.*, p. 188 și urm.

cu ieniceri în Brăila, în Giurgiu, în Turnu, în Severin, nu se mai putea mişca.

Lăcustă, care se împăca și el numai foarte greu cu îngustarea granițelor moștenirii sale, avea legături și cu polonii, cari făcură să se schimbe cel dintăi beg de Bender, şi pentru că făcuse un pod pe Nistru [3]. Dar țara nu-l voia pe „turc", alesul boierilor trădători, siliți de sultan, și astfel el avu să dea luptă unui „fiu al lui Petru" şi unui „fiu al lui Ştefan", pe cari putu să-i taie, crezînd că astfel și-a asigurat domnia [4]. Se zice că după aceasta boierii cari voiseră să-l ajute i-ar fi cerut încă o dată recăpătarea pămînturilor pierdute — desigur, îndemnați și de sentimente înalte, dar și de părerea de rău că și-au pierdut moşiile de acolo — şi că domnul s-ar fi îndreptățit cu lipsa de hrană şi de bani, cerînd o zăbavă de doi ani, în nădejdea că pînă atunci va fi în Ungaria un rege care să-l poată ajuta [5]. Şi polonul care scrie acestea, un om foarte cunoscător, Nicolae Sieniawski însuşi, biruitorul de pe timpuri al moldovenilor, acum castelan de Bielz, căpitan de Colomeia și de Halicz, deci străjerul Pocuției, adauge că singuri moldovenii și muntenii, „avînd ca de obicei o sută de mii de călări" [6], ar fi în stare să capete Dunărea înapoi pentru neamul lor şi să oprească apoi la vaduri pe turcii ce ar voi să se întoarcă.

Peste puțin, Ştefan vodă era ucis în Suceava, „într-un foişor sus în cetate", de trădătorul lui Rareş, Mihul, și de Trotuşan, fostul prins de război în Polonia [7]. Aceasta, „pentru că sultanul turcesc dăduse o parte din stăpînirea lui sangeacului de Cetatea Albă". În locu-i fu aşezat Cornea, portarul Sucevei, care-și zise Alexandru vcdă, pretinzînd că se coboară din Bogdan Orbul. El făcu să se omoare „toți turcii ce apuca-

[3] *Ibid.*, p. 322—323.
[4] *Ibid.*, p. 323—324.
[5] *Ibid.*
[6] Illorum apparatu solito, pro armis capiendis, centum millia equitum; *ibid.*, p. 325.
[7] Ucigaşii ar fi fost „Gănești şi Arbureştii", după Ureche, *ed. cit.*, p. 200, care se îndreaptă după un izvor necunoscut, ale căruia știri nu le putem înțelege pe deplin.

seră a se așeza în Moldova, pînă la unul"[8]. Îndată cete de boieri plecară spre cetățile de la Dunărea de jos și Liman,— — ca războinicii lui Boldur, la începutul veacului — , și „bătură 800 de călăreți turci, și luară multe oi, și se întoarseră la ale sale"[9]. Știrile sînt întărite de turci, cari adaugă și aceea că năvălitorii s-au înfățișat, arzînd satele și jăcuind turmele supt Bender chiar.

Un ceauș venea către Ștefan pentru a-i cere să între în Ardeal, — unde, după moartea lui Ioan Zápolya, Ștefan Majláth se făcuse stăpîn, ca voievod al țerii, — cu muntenii și „cinci sangeaci", ai Dunării[10]. El aduse din Moldova vestea domniei celei nouă; Soliman cel Mare răspunse trimețînd pe Rareș cu o mică oaste.

„Împăratul cel neînvîns, domnul nostru atotmilostiv și preaînălțații viziri, domnii noștri cei milostivi", scrie Petru din Silistra, la vad, în ziua de 28 ianuar 1541, către bistrițeni, „ni-au dat înapoi Moldova, țara noastră, întocmai cum o avuserăm și înainte", și un raport polon spune că sultanul ar fi vrut să restituie Benderul pentru suma de 10.000 de zloți, a zidirii,[11] „și, pe deasupra, și ceea ce țineam înainte în Ardeal"[12]. Avea cu dînsul pe imbrohorul Husein[13], pe „Imbrea aga", după Ureche[14], „cu ierniceri și cu multă oaste turcească", de spahii aleși, poate spahioglanii de Curte, cu toții în număr de

[8] „Omnes Turcos qui in dicione illa iam se locaverant", scrie, la 15 ianuar 1541, ofițerul polon Opalinski; Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, p. 326. Solul cu vestea domniei nouă veni la Brașov în ziua de 6 decembre 1540; *Quellen*, III, p. 86.

[9] „Profligatis octingentis equitibus Turcarum et abactis quam plurimis pecoribus, ad sua iam redierunt", scrie, din Vilna Lituaniei, un polon, la 21 ianuar; *ibid.*, p. 326, nr. XXXIV. Cf. și scrisoarea boierilor lui Alexandru către regele Poloniei, Hurmuzaki, *Supl.* II [1], p. 136 și urm. Și aici se pomenesc cele „două-trei" răscoale. Apoi scrisoarea lui Soliman, care dă vina și pe poloni, *ibid.*, p. 150—151.

[10] *Quellen*, III, p. 141.

[11] Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 349.

[12] Iorga, *Doc. Bistriței*, I, p. XXXVI; Hurmuzaki, XV, p. 396—397, nr. DCCL.

[13] Hurmuzaki, *Supl.* II [1], p. 151; cf. Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, p. 349.

[14] P. 201.

3.000 de oameni; și sangeacii Dunării erau gata să-l sprijine. Cu această *„oaste de Curte a împăratului"* se gătea el a trece [15].

Se merse pe malul dobrogean al Dunării pînă la Brăila, unde trebuiau să se unească și ostașii pașnicului Radu Paisie. Aici boierii moldoveni, înspăimîntați, vin să-și ceară iertare. Se auzi strigîndu-se în cinstea stăpînului trădat: „Întru mulți ani să domnești cu pace!", „Bine ai venit la Scaunul tău, Domnul nostru cel dintîi!".

Totuși, Alexandru, cu cei ce făcuseră din el un domn, era la „Cetatea Nouă" de lîngă Roman — unde Rareș închisese pe boierii bănuiți la 1538 [16] — ca Ștefan în 1497. Rareș „tocmi" deci oaste și făcu tabără la Galați, unde alergase acela pe care Petru vodă-l cunoscuse numai ca pe Cornea, omul de casă al Mihului. Cei ce înconjurau pe uzurpator îl părăsiră, și, astfel, într-o zi de februar, Rareș căpătă stăpînirea Moldovei fără luptă. Sînge curse numai prin tăiarea lui Alexandru. Prin Bîrlad, unde avu ospăț de la credinciosul său Hîra, vodă merse la Suceava, unde se așeză la 19 februar [17].

Cu el rămaseră Husein, „Imbrea aga", avînd 1.000 de spahii și numai 300 de ieniceri [18].

Un timp polonii se temură că moldovenii și turcii, laolaltă, răzbunîndu-și deopotrivă pentru fățișa sprijinire a lui Cornea, vor trece Nistrul spre a nimici pe aventurierii poloni, numiți cu numele tătăresc de *cazaci* [19], cari, supt Pretwicz, un conducător potrivit cu dînșii, pîndeau la hotare împotriva tatarilor, mișunînd și împotriva turcilor din Bender, ba chiar cercau noua cetate de la Nipru, a *Oceacovului* sau Dașovului, pentru a se întoarce apoi la Bar, unde Sieniawski era gata să-i sprijine [20]. Dar se păstră pacea cu Polonia, cu toată năvălirea unora din călării turci spre Miedzyboze [21]. Și interesul turcilor și ambiția personală a lui Rareș îndemnau la celalt război: din *Ardeal*.

[15] V. și Iorga, *Doc. Bistriței, loc. cit.*
[16] Ureche, *ed. cit.*, p. 202.
[17] Ureche, *ed. cit.*, p. 202; Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, p. 327 și urm.
[18] *Ibid.*, p. 349.
[19] Pomenit și la Dlugosz cu prilejul luptei de la Lipnic; XIV, p. 530.
[20] Iorga, *Chilia și Cetatea Albă, loc. cit.*, cf. *ibid.*, p. 346 și urm.
[21] *Ibid.*, p. 352.

II

Prinderea lui Majláth de Petru Rareș (1541)

În mai Petru-și aducea familia de la Ciceu. Oastea o avea gata, cu boieri noi în frunte, după tăiarea lui Mihu hatmanul [22], înlocuit cu Petru Vartic, fost sol, totuși, al lui Alexandru vodă de la poloni [23], a lui Petrașcu comisul, ginerele aceluia, a lui Trotușan, înlocuit ca logofăt mare cu vistierul Matiaș de la Horodniceni, luptătorul de lîngă Ciceu: Toma logofătul fu făcut vistiernic; la Hotin, în locul lui Șeptelici, lăsat numai cu viața, fusese așezat omul cel mai sigur, Hîra cămărașul. Lăsînd la o parte deocamdată gîndul de a lua cu sila *Benderul*, vechea sa Tighine, din care nu plecase begul și ienicerii [24], Petru trecu deci în Ardeal pentru a prinde pe *Majláth*.

Cu Chiuciuc—Bali beg și alte trupe turcești, cu Paisie, fostul călugăr, de la munteni, el trebuia să restabilească autoritatea sultanului în provincia pe care și acum poate visa încă să și-o alipească [25]. Petru trecu pe la Oituz, spun cronicile moldovenești, și se întîlni abia la Făgăraș cu voievodul ardelean stăpînul acestei cetăți. S-ar fi dat „război vitejește de îmbe părțile", la 20 iunie. Astfel ar fi fost prins Majláth, „băgat în obeze" și trimes la Poartă, după care Petru se întoarce prădînd. Izvoarele ardelene nu știu însă de luptă, ci vorbesc de o înșelare, cu care s-ar fi ademenit Majláth prin doi ostateci turci, cari purtau haine de sangeaci, dar erau oameni de rînd; de acești ostateci se vorbește și mai tîrziu [26], ca și de ostatecul moldovean, logofătul Matiaș [27]. Radu Paisie fusese el însuși de față, și astfel pentru întîiia oară se întîlniră cei doi domni pe un cîmp de luptă [28].

[22] I se zice, nu numai în cronică, dar și în documente cu acest nume; *ibid.*, p. 348, nr. VII.
[23] Hurmuzaki, *supl.*, II [1], p. 141
[24] V. *ibid.*, p. 190—191 *ibid.*, X, Prefața, p. 1 și urm.
[25] Ureche, *ed. cit.*, p. 203 și urm.; *Cronica lui Eftimie*, p. 132 și urm. Pentru împrejurări și critică, Iorga, *Gesch. des osmanischen Reiches*, III, cap. I.
[26] *Ibid.*, p. 8—9
[27] *Cronica lui Eftimie*, p. 162—163
[28] *Quellen der Stadt Kronstadt*, III, p. 64, 84, 99, 100 și — Pentru nunta lui Radu, în 1541, *ibid.*, p. 88.

Firește că trebuie cetit pentru „luptă": 20 *iulie*, căci la 25 iunie abia știau brașovenii că „straja (*ztraza*) moldovenească e în secuime", [29] cu Șeptelici și „Boyle" (Bolea); la 29 Petru însuși era între secui [30], iar la 1 iulie Radu și turcii prădau în Scaunul secuiesc Orbay [31]. La 9—15 iulie se asedie Făgărașul. La 19 moldovenii se întorceau pe la Zîrnești și Tohani [32]: la 23 se face întîia pomenire a prinderii lui Majláth [33]; „hatmanul", Petru Vartic, stătea „înaintea porții Brașovului" [34], și Petru se apropia. La 25 iulie sibienii cereau lui Bali beg și lui Radu Vodă „pace și liberarea domnului Majláth, căpitanul țerii" [35]. În august, plecau românii din Ardeal.

Secuii și acum ținuseră cu Rareș [36].

În februar 1541 la Cetatea de Baltă se găsea Ioan Zalanczy [37]. Rareș era hotărît să-și ia înapoi și această cetate și Ciceul, dar o nouă năvălire în 1541 e exclusă. Socotelile Brașovului au numai mențiunea unui logofăt, de cei mici, al lui Petru, care se întoarce în decembre de la Făgăraș [38].

Și în 1542 ea se făcu numai cu zăbavă și în condiții modeste.

III

Amestecul mai departe al lui Rareș în Ardeal (1542—1546)

În 1542, la 17 septembre, Rareș era în Suceava [39], deși se aștepta năvălirea lui încă din vară [40]. În aceeași lună el pătrunse în Ardeal după cronicile moldovenești. Sasul care înseam-

[29] *Ibid.*, p. 103.
[30] *Ibid.*, p. 101, 107.
[31] *Ibid.*, p. 104 și urm.
[32] *Ibid.*
[33] *Ibid.*, p. 108.
[34] *Ibid.*
[35] Hurmuzaki, XI, p. 857
[36] Iorga, *Îndreptări și întregiri*, p. 37.
[37] *Quellen*, III, p. 88.
[38] P. 122.
[39] Hurmuzaki, II [4], p. 231, nr. CXCIX.
[40] Iorga, *Documentele Bistriței*, II, p. XXXVII—XXXVIII.

nă pe atunci spaimele şi cheltuielile neamului său, Ostermayer, dă altă dată pentru intrarea lui în ţară: 24 octombre. Şi el adauge: „Această ieşire a lui s-a făcut pentru că n-au vrut să-i deie moşia lui, Cetatea de Baltă, pe care o ţinea încă Balthasar Bornemissa" [41]. Prin Bacău (9 octombre) şi Trotuş (16), Petru trecu întăi la secui, unde era la 24, şi încă de la sfîrşitul lui septembre-l precedase vornicul său [42], poate Huru. La 27, braşovenii făceau daruri de mîncare de post, cu cepe, mazăre, varză, mei şi sămînţă de cînepă lui Vodă şi hatmanului Vartic[43], ba mai adăugeau şi „81 de părechi de cizme" [44]. De aici merse la Cetatea de Baltă şi o luă.

Pe cînd Braşovul strîngea oaste împotriva lui [45], Petru trecea spre Bistriţa. La Mihăileşti, la Pintic îl aflăm în ziua de 20 novembre [46], avînd cu el toată Curtea, şi pe pîrcălabul viilor Cotnarului, un sas, pe care conaţionalii săi îl numesc Gheorghe „markgraful de Kothnarsberg" [47]. La 23—24, acest Gheorghe negociază cu bistriţenii. Apropierea tezaurariului unguresc, Gheorghe Martinuzzi, episcopul de Orade şi tutorul tînărului rege Ioan Sigismund fiul lui Zápolya, îl sili să plece [48]. Mergea aşa de iute, încît tunurile-i rămaseră în noroaiele văilor, lîngă Rodna: dînd vina pe Şeptelici şi pe Avram Rotopan, el îi tăie la Suceava [49].

În ianuar 1543 Petru încheia, din Moldova, un armistiţiu cu Bistriţa, care, acum mai mult decît oricînd, nu voia să-l recunoască de stăpîn [50], ba nici măcar să-i plătească censul. În nădejdea că va putea lua totuşi Ciceul, care se ţinea pentru regina Isabela, Unguraşul, unde stătea comandantul ungur, Paul Bank — pe Someşul de Sus, la Gherla, era stăpîn Martinuzzi însuşi, şi cetatea fusese făcută împotriva

[41] P. 504.
[42] *Quellen*, III, p. 170—171, 174.
[43] *Ibid.*, p. 176.
[44] *Ibid.*
[45] *Ibid.*, p. 178.
[46] Iorga, *Doc. Bistriţei*, I, p. XXXVII—XXXVIII; Hurmuzaki, XV, p. 427, nr. DCCXC.
[47] *Quellen*, III, p. 176.
[48] Iorga, *Doc. Bistriţei*, I, p. XXXVIII—XXXIX; Hurmuzaki, XV, p. 426, nr. DCCLXXXIX.
[49] *Cron. lui Eftimie*, p. 163.
[50] *Doc. Bistriţei*, *loc. cit.*

tendințelor moldovenești de recucerire — Petru, care nu ținea decît Rodna, trimese, în toamna anului 1543 — dacă nu veni chiar el însuși — , pe vistierul Matiaș. La 10 novembre episcopul-tezaurariu alergă ca să răspingă pe moldoveni [51].

În iunie 1544 cete moldovenești se înfățișează iarăși la Ciceu, unde aleargă spre apărare Paul Bank. Peste cîteva zile regina Isabela încheie în sfîrșit îndelungata ceartă: și Ciceul și Cetatea de Baltă fură dărîmate, rămîind în adevăr „moșii" pentru Rareș [52].

E pace de-acum în Moldova. Domnul care visase refacerea domeniului său ardelean, reluarea Tighinei, ba chiar, în 1542—1543, cruciata împotriva turcilor, pe care o sprijini cu banii săi [53]; se mulțămi cu aceste moșii fără cetăți și cu întărirea, împotriva Benderului turcesc, a cetății *Soroca*, încă din 1543, cînd aduse pentru aceasta meșteri sași [54]. Muri în 1546, lăsînd urmașului său Ilie grija altor expediții ardelene în slujba turcilor.

IV

Împrejurări muntene

Încă din 1544 turburări izbucniseră la munteni. Un nou *„Basarab vodă"* — soția lui Radu Paisie era însă Ruxandra lui Neagoe, și „Băsărăbeasa" trăia încă — vine prin Caransebeș, drumul urmat și de Rareș, cînd plecă la Poartă în 1539 — 1540, avînd „husari și trabanți" unguri, luați de dînsul cu plată împotriva lui Radu, care încă din 1542 se declarase ferdinandist. Turci din Nicopol — Ostermayer adauge și „tatari" — vin în ajutorul lui Radu Paisie, gonit dintru-ntăi,

[51] *Ibid.*, p. XL—XLI; Hurmuzaki, XV, p. 436, nr. DCCXVII.
[52] *Ibid.*
[53] Cf. Hurmuzaki, X, Prefața, și Iorga, *Gesch. des osmanischen Reiches*, III, p. 10 și urm.
[54] Iorga, *Doc. Bistriței*, I, p. XXXIX; Hurmuzaki, XV, p. 432, nr. DCCCVII.

și ucid pe acest năvălitor, Laiotă cu adevăratul său nume, la *Fîntîna Țiganului* (15 octombre) [55].

Peste cîteva luni, alți turci aduc în locul lui Radu pe *Mircea vodă Ciobanul*. La 1546, împotriva acestuia, un mare ucigaș de boieri, vin pribegii, „pe două căi": în Brașov se negociase cu dînșii în august; în septembre vine vestea acolo că au fost învinși [56]. În toamna anului 1547 vornicul Vintilă se ridică împotriva lui Mircea [57].

Se dădu, pe la Olt, o luptă, în care Vintilă fu biruit, dar nu și ucis. În april 1548 e omorît, ca pretendent, „craiovescul" Barbu, care era nu numai vornicul cel nou, ci și ginerele lui Mircea, și fugise de curînd la Brașov, de unde fu adus cu făgăduieli [58]. Urmează năvălirea din august a pribegilor, Teodosie, fost ban, fostul vistier Udriște de Mărgineni. Ei au cu dînșii secui, supt Simion Borosnai, chiar sași. E o mare expediție, care se coboară pe la Bran „pre Praova": se dă lupta la *Periș*, în Ilfov, și cei doi conducători ai năvălirii pier [59]. Martinuzzi vine în Țara Bîrsei și taie pe comandantul secuilor [60].

V

Fiii lui Petru Rareș în Ardeal (1550—1552)

Nici o cronică de țară nu amintește intervenția militară a românilor în Ardeal la 1550, cînd certele dintre tutorii regelui minor Ioan Sigismund aduseră o năvălire turcească în țerile ce alcătuiseră odată Ungaria. Numai socotelile ardelene ne pot lămuri, împreună cu cronica săsească a lui Ostermayer.

Secuii veneau în ajutorul lui Martinuzzi. Pentru a-i opri, Ilie vodă fu rugat de regina Isabela a-și trimete trupele. Pentru motive pe care nu le cunoaștem, aceasta dădu comanda

[55] P. 505; cf. Cronicile muntene și Iorga, *Inscripții*, II, p. 48—50, 254.
[56] *Constantin Căpitanul*, ed. Iorga, p. 61, nota 4.
[57] Hurmuzaki, XI, p. 861.
[58] Cf. *Constantin Căpitanul*, loc. cit., și Hurmuzaki, XI, p. II—III
[59] Constantin Căpitanul, p. 61.
[60] Ostermayer, p. 505.

fratelui său Ştefan, care era la Breţc în ziua de 1 novembre. Încă de la 23 octombre se cerceta de braşoveni „ce fac moldovenii în Secuime"[61], iar la 28 se trimet daruri lui Ştefan, „care era lîngă Breţc în tabără"[62]. În acelaşi timp muntenii, cu turci dunăreni, pătrundeau pe la Turnu Roşu"[63]. La 4 novembre socotelile Braşovului însemnă că Ştefan „ a ieşit din Secuime în Moldova". Secuii fug la Braşov, Ştefan stă douăsprezece zile în ţară. El nu pradă. Peste puţin însă socotelile arată că Ştefan *şi cu Ilie* au prădat în Secuime, cu „800 de turci şi 400 de tatari"[64] şi amîndurora li se fac daruri în ziua de 13 şi de 17.

Nici muntenii lui Mircea nu fac pagubă, fiind şi ei înţeleşi cu episcopul-tezaurariu[65].

Încă la 15 novembre sibienii cercetau cu privire la moldovenii din Ţara Bîrsei, iar la începutul lui decembre Martinuzzi făcea să se strîngă trupe „împotriva turcilor şi moldovenilor"[66]. Regina Isabela făcuse însă ca năvălitorii să se întoarcă[67], la 24 novembre[68]. La 13 decembre Ilie era în Suceava[69].

În 1551 Ilie se turci, şi Ştefan îl înlocui. Acest an nu văzu însă, cu toate poruncile turceşti, o năvălire a românilor în Ardeal[70].

În *1552* Ştefan vodă îşi făcu însă a doua expediţie peste munţi, între altele şi pentru a răzbuna trecerea prădătoare făcută de secui în ţara sa pe la Sf. Gheorghe a anului trecut[71].

[61] *Quellen*, III, p. 562.
[62] *Ibid.*, p. 563.
[63] V. şi *ibid.*
[64] *Ibid.*, p. 564.
[65] Pentru împrejurările politice, v. Iorga, *Gesch. des osmanischen Reiches*, III, p. 31—32 şi 33 nota 3.
[66] Hurmuzaki, XI, p. 862.
[67] *Quellen*, III, p. 566.
[68] *Ibid.*, p. 567.
[69] Iorga, *Doc. Bistriţei*, I, p. XLVII; Hurmuzaki, XV, p. 480—481, nr. DCCCXCII
[70] Cf. Iorga, *Doc. Bistriţei*, I, p. XLVII—XLVIII.
[71] Ostermayer, p. 511. Şi Mircea vodă se plînge de secui; Hurmuzaki, XI, p. 784.

La 4 iulie tabăra moldovenească era acum în Secuime [72]. Lucrul se ştia de mult, şi braşovenii luaseră măsuri, chemînd cete de călări greoi, de „catafracţi", din Boemia, din trupele generalului imperial venit de curînd în Ardeal, Castaldo, care ţinea la el pretendenţi pentru amîndouă ţerile [73]: în Braşov chiar se afla „domnişorul" Radu Ilie, cu puternicul boier Socol şi cu „Logofătul" [74]. Se credea că astfel va fi oprit Mircea de a întra în Ardeal.

Moldovenii prădară toată ţara secuilor şi pătrunseră, gonind pe adversari, pînă la *Prejmer*, care fu ars la 12 iulie: peste două zile *Hărmanul* Bîrsei, Honigberg al saşilor, avea aceeaşi soartă, scăpînd numai cetate. A doua zi Ştefan, pe care nimeni nu cutezase a-l ataca, se întorcea înapoi [75].

În Moldova el cădea, în lagărul de la Ţuţora, de mîna boierilor, cari aşezau în loc pe un *Ioan vodă Joldea* [76]. Cu acesta dă luptă la *Şipote*, „pe Miletin", — în drumul spre Botoşani, — ajutat şi de polonii trimeşi de Sieniawski şi sprijinit de vornicul Moţoc, şi învinge (4 septembre) [77] un Alexandru vodă „din Polonia", venit de la Trembowla, dar care luptase de curînd împotriva turcilor la Timişoara [78]. Lupta de la Şipote, a lui Alexandru, pe care cronicarul polon îl numeşte Petru păharnicul, ar fi fost numai o „încunjurare" a taberei lui Joldea şi o prindere a celor dinlăuntru.

Totodată *Radu* venia în Ţara Românească pe calea lui Basarab vodă, prin Caransebeş, cu pribegi şi „mulţi haiduci",

[72] Ostermayer, p. 514.
[73] Iorga, *Gesch. des osmanischen Reiches*, III, p. 40—41 şi notele.
[74] Hurmuzaki, XI, p. 785.
[75] Ostermayer, p. 514; alte cronici în *Quellen*, IV, p. 53, 80, 490.
[76] Ca sprijinitori ai lui se arată vornicul Gavriil şi hatmanul [Ioan] Sturza; Eftimie, p. 219. Adauge pe Ioan Movilă şi pe Ioan Petricina Danciul. Pentru împrejurările omorului, v. Hurmuzaki, II, p. 291—292, unde se reproduce la 1552 o scrisoare din Buchholz, *Gesch. K. Ferdinands*, IX, p. 609—611. Aici se spune că Alexandru de la Castaldo, cel ce luptase la Timişoara, şi Alexandru Petru sînt deosebiţi. Cf. Iorga, *Studii şi doc.*, V, p. 651.
[77] *Ibid.* Descriere pe larg, la Orichovius, în urma vechii ediţii a lui Dlugosz; cf. Ostermayer, p. 515.
[78] Hurmuzaki, II [5], p. 180. Cf. Iorga, *Gesch. des osman. Reiches*, III.

1.000 pe lîngă cei 600 de călări români: în novembre el izgonise pe Mircea, prin înfrîngerea de la *Mănești*, din 16 ale lunii. Ar fi avut 80.000 — cetește: 8.000—de ostași cu *36 de tunuri* și o ceată de 600 de turci, cari luptară în frunte. Mircea încearcă a face din cetele sale un singur corp, mai rezistent; Radu orînduiește două corpuri. Biruiesc archebuzierii lui prin împușcături, care nimicesc întîi pe turci. Radu ia pe fugă mulțimea boierilor și curtenilor. Pe cînd Radu intra în Tîrgoviște, Mircea se adăpostea la Giurgiu; fratele său, banul Stan, căzuse [79]. Toată iarna Radu stătu în Scaun. În primăvară-l aduseră înapoi pe Mircea turcii dunăreni și Alexandru vodă cu moldovenii. Radu birui, dar trebui să treacă în Ardeal (mai). În zădar căută el, în august, să se întoarcă [80]. Dar Mircea însuși fu scos în mart 1554 cu aceeași oaste turco-moldovenească; Alexandru trimesese pe vornicul său Nădăbaico [81].

VI

Luptele lui Alexandru Lăpușneanu și Pătrașcu cel Bun în Ardeal (1552—1558)

La 1553 Lăpușneanu avea un dregător la Cetatea de Baltă, dar el nu luase *Becleanul*, pe care în octombre-novembre voievozii Ardealului voiau să i-l smulgă; [82] aici erau secui și nobili cari țineau cu regina. [83]

Tot în acest an Alexandru vodă trece în Ardeal pentru a-și cere înapoi domeniul de moștenire. El pradă în Ciuc și se ridică spre Bistrița. Voievozii imperiali ai provinciei, Kendy și Dobó, îl silesc a pleca în pripă pe la Bistrița.

[79] Descrierea luptei, în Natalis, *Historiae sui temporis libri XXX*, Strasbourg, 1912, p. 134—135; și în Engel, *Gesch. der Walachey*, p. 218 și urm. Scrisoarea lui Castaldo, Hurmuzaki, II [5], p. 40—41. Cf. și broșura mea *Mărunțișuri istorice culese în Ungaria* (din *Luceafărul* pe 1904). V. și *Cronica țerii*.
[80] Cf. și *Magazinul istoric*, V, p. 375, nota 2.
[81] *Cronica lui Eftimie*, p. 220—221.
[82] Iorga, *Doc. Bistriței*, I, p. L—LI; Hurmuzaki, XV, p. 500 și urm.
[83] Ostermayer, p. 516.

În 1556, apoi, amîndoi domnii trec în Ardeal ca să așeze în Scaunul din Cluj pe regina Isabela, adusă din Polonia. Ostermayer are știri exacte. După ce ajutoare românești, venite în oastea celuilalt regent, Petrovici, se întorseseră în april, moldovenii veniseră prin Bistrița; muntenii ar fi fost, după Ostermayer, 14.000 [84], lăsînd pe lîngă Petrovici pe Socol, — vornicul Moldovei, *Moțoc*, apoi Alexandru vodă Lăpușneanu însuși intră în Secuime, fără a prăda, aceasta din urmă la 24 mai; se face tabăra la Prejmer: judele Brașovului e chemat acolo. El se întoarce îndată. În iunie încă vornicul moldovenesc e pe pămîntul Ardealului [85].

La 5 iulie cete muntene, 3.000 de oameni, trec în Țara Bîrsei „pentru a pedepsi pe unii secui" [86]. La 9 august Pătrașcu vodă era la Cîmpulung în tabără. La 23 trece munții și se oprește și dînsul lîngă Brașov, primind pe jude și petrecîndu-l cu muzica lui. „După opt zile", pleacă spre Cluj. În același timp vornicul lui Alexandru apare din nou [87]. În ziua de 22 octombre regina și moștenitorul unguresc erau în acea capitală a Clujului. Ostermayer arată că în novembre „amîndoi domnii" se întorceau: unul prin Bistrița, altul prin Bran [88]. Se pare că Alexandru vodă a luat parte de fapt la această depărtată călătorie pînă în Zips și la hotarele Poloniei și că trecerea lui s-a făcut pe valea Bistriței Aurii, la un început de iarnă grea.

În 1557 moldovenii pătrund iarăși în Ardeal (novembre), prin Secuime, dar numai în număr mic, tot ca ajutători ai Isabelei [89]. Moartea lui Pătrașcu vodă face însă nu numai pe Radu Clucerul, intrat, în ianuar 1558, cu muntenii, pe la

[84] Cf. pentru trecerea românilor cu Nicolae Gereb, în ianuar, Iorga, *Doc. Bistriței*, I, p. LII; Hurmuzaki, XV, p. 519—520, nr. DCCCCLIII. Pentru contingentele românești v. mai departe, § următor, știri din Forgách, *Rerum Hungaricarum Commentarii*, Pressburg-Cașovia, 1788.
[85] Hurmuzaki, XI, p. 793—794; Ostermayer, p. 517—518.
[86] *Ibid.*, p. 518
[87] Hurmuzaki, *loc. cit.*
[88] Pătrașcu arată ce a făcut, la 4 novembre; Hurmuzaki, II, p. 351—352, nr. CCCXXX; cf. Iorga, *Gesch. des osmanischen Reiches*, III, p. 50—51.
[89] Iorga, *Doc. Bistriței*, I, p. LIII; Hurmuzaki, XV, 5 și urm.

Turnu Roșu, ci și pe vornicul moldovean a se întoarce pe la Bistrița.

În 1558, mai, Alexandru însuși trece munții, dar, pentru cîteva zile numai. Cete moldovenești erau în octombre pe valea Murășului, pe la Hidveg-Podeni. La *Rodna* era un pîrcălab moldovean, la *Reteg* și Ciceu „dregători", cel din urmă luînd titlul de „dregător al ținutului cetății pustii"; se reclamau și minele Rodnei, unde Isabela pusese pe un sas [90].

Cu aceasta amestecul românesc în Ardeal se încheia. În același timp, o dată cu orînduirea puternicului principat tributar al Ardealului, vremea în care erau cu putință războaiele ofensive pentru români — pe sama lor întăi, apoi pe a turcilor — se isprăvește. Lui Alexandru Lăpușneanu, în a doua domnie, îi era păstrată rușinea de a pune capăt și vechii oștiri a Moldovei. Și totuși, un cronicar, Azarie, pomenește că Ștefan Rareș a fost ucis pentru că „voia să închine țara la turci ca și frate-său Iliaș"!

VII

Luptele lui Alexandru Lăpușneanu cu Despot și activitatea militară a noului „Ioan vodă"

La 28 mai 1560, Lăpușneanu era în lagăr. Nu era vorba de un război cu tatarii, cari erau cu totul astîmpărați de cînd se supuseseră turcilor, ci de răspingerea curiosului aventurier grec, venit prin Germania, Iacob Basilikos, care se zicea Heraclid și Despot al insulelor Paros și Samos. În octombre acesta voi să pătrundă în adevăr în țară, cu nouă tunuri mici,[91] dar fu învins, la sfîrșitul lunii, de polonii Palatinului Rusiei, strînși la hotare.[92]

Peste puțin „Despot" avea însă cu sine ajutoare culese de ocrotitorul și găzduitorul său Albert Laski, în Zips, poloni de la Philipowski și Liasocki, unguri de-ai lui Anton

[90] Iorga, *Doc. Bistriței*, p. LV—LVI; Hurmuzaki, XI, p. 799, 969, 870; XV, p. 536 și urm.

[91] Forgách, p. 274. S-a întrebuințat și manuscrisul din Dresda, Bibl. Regală, F. 65. Pentru această năvălire, fol. 99 v și urm.

[92] Iorga, *Doc. Bistriței*, I, p. LX.

Székely, căpetenie de haiduci — deci încă o dată, după cazul din Ţara Românească, vedem pe aceşti haiduci, fugari şi jăfuitori strînşi la granița de veşnic război dintre turci şi unguri, amestecîndu-se în afacerile noastre — şi mercenari încercați de-ai francezului Petru Roussel, din care făcu un „cavaler al Ordinului său", căpitanul general al străjii și colonelul peste 2.000 de puşcaşi *(pixidarii)*,[93] şi de-ai burgundului Jean de Villey,[94] cari se vor fi desfăcut din oastea de specialişti războinici a lui Castaldo. Călări silezieni, 150 la număr, și mercenari imperiali se adăugiră.[95] Avea și tunuri mici. Astfel, pentru întăia oară meşteşugitul război nou, de ştiinţă şi tactică, al bandelor gata să se amestece pentru bani în orice aventură se amestecă în rosturile militare româneşti.[96]

Cu 10.000 de galbeni luați de la Albert Laski, Iacob, sprijinit de imperialii din Caşovia, ai lui Francisc Zay, care comandă acolo,[97] îşi plătise deci mercenarii, „leficiii" în număr de 1.500 de călări şi 400 de pedeştri.[98] Cea mai mare parte erau unguri, dintre haiduci; se numărau 200 de călări germani, cu platoşe negre. Burgunzi și italieni ori spanioli doar optzeci, „cu archebuze lungi".[99] Cu aceştia se strecură el, peste străjile de țerani, în novembre 1561, în Moldova,[100] şi anume, după ce, pornind din Muncaciu, se înfățișă la Cîrlibaba, pe „drumul Sucevei", el încunjură munții şi trecu Prutul la Ştefăneşti.[101] Fără zăbavă ocupă Iaşul.

[93] Hurmuzaki, II, p. 403, nr. CCCLXXVIII.

[94] Cf. Forgách, p. 277.

[95] *Ibid.*

[96] Hurmuzaki, II, p. 436: „novum militis genus". V. Sommer, *Vita Iacobi Basilici*, ed. Legrand, *Deux vies*, Paris, 1889, p. 20—21; Graziani *ibid.*, p. 166; cf. Iorga, *Nouveaux matériaux pour servir a l'histoire de Jacques Basilikos l'Héraclide*, Bucureşti, 1900, Prefaţa. Cf. Hurmuzaki, II, anii 1560 şi urm. Comanda de arme a lui Alexandru în Prusia. *Nouveaux matériaux*, p. 41, nota 1.

[97] Totuşi, Lăpuşneanu, rudă, prin doamna Ruxandra, cu Nicolae Zriny, ceruse imperialilor, pe această cale, a nu i se ajuta duşmanul.

[98] 1.600, la Forgách, *loc. cit.* După Graziani, 2.500 de pedeştri; p. 167.

[99] Mai tîrziu Laski trimese pentru a i se aduce din Italia 300 de archebuzieri călări; Iorga, *Nouveaux matériaux*, p. 9.

[100] *Ibid.*, p. 5.

[101] Forgách, p. 279.

Alexandru Vodă strînsese în părțile de sus, 15.000 de călări; printre ei, spune un izvor apusean, ar fi fost, pe lîngă țerani cu suliță și scut, și boieri „cu platoșe și cămăși de zale foarte tari".[102] Țeranii pedeștri erau 2.000,[103] — după Forgách și 5.000 de turci,[104] „cei mai mulți ieniceri!"[105] De fapt, 260 de ieniceri luptau în rîndurile lui, — vechea strajă din 1538.[106] Avea și șaisprezece tunuri.[107]

Avangarda moldovenească, supt Moțoc, merse spre cercetarea dușmanului, dar fu răspinsă de Anton Székely și Laski.[108] Și în a doua ciocnire, cu Bodei, pîrcălabul de Iași, fură învingători străinii, ajutați de tunurile lor. Lupta se dădu în ținutul Dorohoiului, pe Jijia, lîngă satul Verbia. Turcii erau în sat. La rîu, într-o pădurice din dosul podului, — urmîndu-se deci exemplele lui Ștefan cel Mare, — se așezară tunurile; acolo se afla și domnul.

În ziua de 17 novembre cele două oști se bătură cu tunurile.

La 18 înaintează Székely, cu 300 de husari unguri, burgunzii ușori, 100 de călăreți greci, de „catafracți", 260 de haiduci pedeștri și 60 de italo-spanioli cari făcuseră practică în Țerile de Jos, și cu archebuzierii călări. Despot voi să capete prin năvala lui trecerea apei. Neizbutind, se lasă tunurile pe deal,[109] cu poruncă de a se ținti asupra străjii din urmă a moldovenilor, spre a nu fi loviți și ai lui Despot, și de a se trage pe încetul, ca să nu se isprăvească munițiile. Ei se făcură, se zice, a căta vadul mai jos, și moldovenii mutară tunurile într-acolo. Dar năvălitorii se întoarseră iute înapoi, și trecură.

Săgețile și ghiulele moldovenești făcuseră întîi mare pagubă, dar nu putuseră opri luarea podului de această călărime îndrăzneață și bine armată. Székely merge acum cu burgunzii, „catafracții" și pedeștrii lui Ștefan Balogh de

[102] Iorga, *Nouveaux matériaux, loc. cit.*
[103] Sommer, p. 23
[104] P. 279.
[105] După Ureche, el ar fi fost prins pe neașteptate: *ed. cit.*, p. 211.
[106] Hurmuzaki, XI, p. 58.
[107] *Ibid.*
[108] Forgách, p. 278.
[109] In edito colle.

împrăștie pe pedeștrii noștri; a doua linie cu Despot și Laski-i măcelărește. Lui Alexandru i se dă atac la dreapta, haiducii turburînd în același timp ultima strajă. Astfel ar fi perit 2.500 de români la 100 de dușmani. De frica puștilor, cred unii, — dar românii le cunoșteau prea bine din atîtea lupte, — ori din setea de răzbunare împotriva unui domn crîncen cu ai lui, boierii călări se risipiră și ei îndată, pe cînd turcii și țeranii noștri periră toți în casele și curțile satului Verbia. Domnul, după ce răpuse pe un călăreț dușman, fugi, și unul din urmăritori ajunse așa de aproape de el, încît îi dădu jos cu sabia gugiumana de samur.[110] Averea lui însă putuse el s-o strecoare către Dunăre, așa încît biruitorii n-avură altă pradă decît un singur car cu veșminte și unelte. Alexandru ajunse nevătămat, prin Huși,[111] prin Chilia, unde-l aștepta doamna Ruxandra, la Constantinopol.[112]

În acest timp, Suceava se dădea biruitorului, primit de însuși Mitropolitul țerii. Oastea însă, crescută cu 16.000 de români, merse împotriva lui Alexandru, care strînsese la Huși alți „28.000", între cari 5.000 de turci din cetăți. Și aici se dă luptă la un pod, cel de peste Prut, care e întregit de străini, cu vase de vin: în două zile, treizeci și două de tunuri din Suceava, ascunse, împrăștie pe turci, cari erau după straja de 2.000 ai lui Moțoc. A treia zi Lăpușneanu fuge, și ai lui se predau; muntenii și tatarii nu mai vin.

O singură poruncă de domn, cu caracter militar, ni s-a păstrat din acest timp, aceea prin care Despot orînduia să fie prins Lăpușneanu. Iat-o în traducere, după o versiune italiană:[113]

„Ioan Voievod, cu mila lui Dumnezeu domn al Moldovei, sănătate ție, Iacove Bole, staroste, credinciosul nostru.

[110] Descrierea luptei după Forgách, ms. (în ediția din 1788 lipsesc pagini întregi; cf. cea din *Monumenta Hungariae Historica*, XVI), după scrisoarea germană din Hurmuzaki, XI, p. 58; lămuriri subsidiare, în Sommer, p. 23 și urm.

[111] De lupta de la Huși — pentru „Bodnarus", Bodei, pîrcălab de Iași, v. *Uricariul*, XVIII, p. 485 — vorbește numai Forgách p. 279—280, V, și mai departe.

[112] Azarie, p. 149; Ureche, *ed. cit.*, p. 212.

[113] Hurmuzaki, II, p. 392, nr. CCCLXVI.

La primirea scrisorii noastre de față, îndată, fără zăbavă, vei călări cu oastea ta la țermul Dunării, și cu obișnuita-ți sîrguință vei încerca să prinzi pe acel ticălos de Alexandru și pe tovarășii lui, și mi-l vei trimete viu sau mort, și nu-ți va lipsi mila noastră. Și mîngîie pe oamenii aceia din partea mea. Dacă Dumnezeu atotputernicul îmi va fi într-ajutor, voi primi bine pe toți tovarășii lui Alexandru; dacă vor veni să mi se închine, pe toți îi voi ierta și-i voi primi în mila mea. Dar, de vor fi îndărătnici, îndată vor fi pedepsiți pentru greșelile lor. Așa să știi. Dat în Iași, la 30 novembre 1561."

După o urmărire mai tărzie a lui Alexandru,[114] Despot, care-și zicea deci Ioan Vodă, puse crainici să vestească prin toate orașele[115] că el e domn acuma și pacea stăpînește, așa încît ostașii trebuie să se întoarcă pe la casele lor,[116] — prețioasă lămurire nouă despre datinele noastre războinice. Trecură la el îndată Barnovschi hatmanul,[117] Ioan Moțoc vornicul, logofătul Stroici. Pe ai lui, așezați în cvartir, mai ales la Suceava, îi plăti cu bani din odoarele, topite, ale Slatinei.

Anton Székely plecase; fratele lui, Petru, era comandantul Sucevei. Supt cuvînt că i s-a cerut de turci, Despot dădu drumul celor mai mulți mercenari, mai ales germanilor pedeștri, și la urmă chiar lui Roussel.[118] Laski avu Hotinul, și el așeză pe un polon ca să i-l păzească.[119] Dar, neînțelegîndu-se cu domnul pe care-l făcuse, acesta merse mai tărziu, cu oastea lui de 500 de oameni, de-și luă cetatea înapoi.[120]

Deocamdată, venind la Galați, Despot opri, în april, silindu-l la o revedere a hotarului, o năvălire a noului domn

[114] Ureche, *ed. cit.*, p. 212.

[115] *Per praecones oppidatim.*

[116] Sommer, p. 24.

[117] Magister equitum.

[118] Pentru plecarea a 200 de pușcași unguri în 1561, Iorga, *Doc. Bistriței*, I, p. LXII; Hurmuzaki, XV, p. 572, nr. MLVII. Pentru numărul rămas, Hurmuzaki, II, p. 406.

[119] *Ibid.;* Iorga, *Nouveaux matériaux*, p. 58, nota.

[120] *Ibid.*, p. 65, nota; Sommer, p. 30—31; Graziani, p. 183—184.

muntean Petru vodă, fiul lui Mircea Ciobanul și al Chiajnei, fiica lui Rareș, care-l călăuzia.[121]

Voia acum să aducă din Italia 500 de veterani ca instructori pentru români.[122] Străinul care ajunsese, prin multă îndrăzneală într-o epocă prielnică îndrăzneților, domn al Moldovei arăta că vrea să se sprijine pe oaste, nu numai pentru asigurarea domniei sale, dar și pentru a lua de la turci Chilia, Cetatea Albă, Tighinea, de la unguri domeniul ardelean și Secuimea,[123] de la munteni țara lor întreagă.

Lîngă Hotin Despot trecuse în revistă pe curteni.[124] Și în toamna anului 1562 el avu o ciocnire cu muntenii prin boierul său Bolea, și-i sili, la 20 octombre, a-i da 5.000 de galbeni pe an.[125] Ocupația Hotinului se făcea — cu 30.000 de oameni cari se credeau meniți pentru Pocuția —, pe la 14 ianuar 1563.[126] Avram și Movilă logofătul fură așezați aici ca pîrcălabi.[127]

Pentru asemenea planuri mari trebuia credința oștilor. Nu se părea că Despot străinul o poate aștepta. La Galați el făcuse să se bată toba noaptea pentru a vedea cine-i rămîn credincioși, și-i rămaseră numai ungurii.[128] Se pusese un bir anume, de un galben pe an, pentru oaste,[129] și aceasta nemulțămia pe mulți. La Hotin el fusese încunjurat de țerănimea înfuriată.

Acestea-i prevestiau sfîrșitul. Încă din primăvara anului 1562 uzurpatorul ieșise „în lagăr împotriva tatarilor, adecă

[121] Sommer, p. 33; Hurmuzaki, XI, p. XII.
[122] Iorga, *Nouveaux matériaux*, p. 18,
[123] V. Iorga, *Doc. Bistriței*, I, p. LXIII—LXIV; Hurmuzaki, XV, p. 577 și urm.; Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, p. 197; Graziani, p. 197.
[124] Lustraturus exercitum, ad milites in campum apertum progressus; Sommer, p. 39.
[125] Hurmuzaki, II, p. 456—457.
[126] *Ibid.*
[127] *Ibid.* Laski se unise cu Vișnievieţchi și cu Socol, logodnicul domniței muntene pe care Despod o peția; *ibid.*
[128] Sommer, p. 42.
[129] V. și Graziani, p. 181.

la hotarele ţerii lui":[130] atunci tatarii prădară cincisprezece ori douăzeci de sate şi bătură pe cei 1.000 de români trimeşi după ei.[131] Prin iunie Nicolae Lugoşici, aşezat în Soroca, ar fi bătut cu 3.000 (!) de oameni 6.000 de tatari, trimeţînd prinşi şi domnului.[132] În 1563 acelaşi zvon de năvălire tătărească se răspîndi; Despot trimese deci la hotar „trei sute de călări, mai mult unguri", 200 de pedeştri, puşcaşii germani cu cinci tunuri, boierimea călare, supt Tomşa şi Dîrman. În tabără ungurii însă fură ucişi noaptea, „la Ciuhru", lîngă Săpoteni — Prutul se trecuse la Frăţileni de către români, fără să fi văzut picior de tatar. Fu păstrată numai căpetenia puşcaşilor, Cristofor, pentru că era nevoie de dînsul.[133] Tot astfel fură ucişi străinii din Cetatea Neamţului şi din toate cvartirele; unii dintre dînşii numai, ca Ioachim Prudentius, un silezian putură răzbate pînă la Despot.[134]

Acesta fusese închis în Suceava, cu „656 de ostaşi, dintre cari 400 de unguri", supt Martin Farcaş şi Petru din Deva, „iar ceilalţi, la 300, greci, poloni, ruşi, turci, nemţi, italieni şi cîţiva români".[135] La 10 august, Tomşa, din părţile Orheiului, fu ales domn, şi peste cîtva timp[136] ajutoare ardelene, 600 de oameni,[137] îi veniră, cu Nyakaso şi Raday pentru a bate Suceava, pe care Rareş, desigur, o va fi întărit din nou.[138]

[130] Iorga, *Doc. Bistriţei*, I, p. XLIII.

[131] Legrand, *op. cit.*, p. 254; Hurmuzaki, II, p. 437. La 27 mart Despot era în Hîrlău; *ibid.*, p. 404, nr. CCCLXXVIII. Hanul s-ar fi scuzat, trimeţînd un *cal, două bice şi un scut: ibid.*, p. 407, 410, 416. Urmă ciocnirea cu muntenii şi, se pare, trimeterea de cete în Pocuţia pînă la Sniatyn; *ibid.*, p. VII. Nicolae Lugoşici merse la Trotuş pentru a păzi pe secui, *ibid.*, p. 423, nr. CCXCV.

[132] Hurmuzaki, II, p. 436.

[133] Sommer, p. 45. După Graziani, p. 118; după Commendone, Ioan Cancello. După Forgách erau şi sîrbi; p. 325.

[134] Fură ucişi şi meşteri nemţi, negustori, armeni cari n-aveau a face cu Despot.

[135] Forgách ms. În ediţia din 1788 lipseşte; pe cealaltă n-o am la îndemînă.

[136] După lupta cu Vişnievieţchi, asigură Forgách.

[137] La Forgách, p. 330: 2.000.

[138] Sommer, p. 4 şi urm.; Iorga, *Doc. Bistriţei*, I, p. LVII şi urm.; Hurmuzaki, XV, p. 584, nr. MLXXXV.

De mult încă se gătea a năvăli în Moldova Dumitrașco Vișnievieţchi, fruntaș rus, care se cobora dintr-o fiică a lui Ștefan cel Mare și a cărui faimă crescuse în multe lupte cu tatarii date în fruntea cazacilor, al cărora organizator a fost împreună cu Pretwicz.[139] Boierii se făcură a-l chema ca domn, și el se lăsă înșelat, venind cu cîteva sute de călări numai și tunuri mici,[140] avînd ca tovarăși pe Pisaczenski. Cei ce ieșiră înaintea lui, la Vercicani, la podul Siretiului, în vederea Sucevei, 15.000 de oameni, cu Tomșa însuși, se arătară însă gata de luptă. Întăi, într-un atac de noapte ar fi învins Dumitrașco, la urmă însă, a doua zi, el fu copleșit de mulțime și prins; și aici două pîlcuri dușmane ar fi luptat unul împotriva altuia la două părți ale podului.[141] El peri la Constantinopol.[142]

Asediul Sucevei urmează pînă în novembre. Cei 500 de călări ai lui Despot făcură multe ieșiri, luînd și trei tunuri din cele patru [143] care băteau în poarta cea mare. Barnovschi peri. De la o vreme ungurii de afară se înțelegeau cu cei dinuntru. Până a nu sosi încă sangeacul cu 500 de călări care aducea poruncile împărătești, Despot fu silit de ai lui, după ce ucisese o căpetenie a lor, pe Petru din Deva, a se preda (5 novembre 1563). Călări în veșminte domnești spre satul *Areni*, și aici, după un simulacru de judecată, îl trînti la pămînt buzduganul Tomșei. Peste cîteva zile, Laski, care plecase din Cameniţa cu 3.000 de oameni și 80 de „muschete mari", precum și cară, și înaintase spre Suceava, ieșea din Moldova cu multă frică, prin păduri,

[139] Cf. Sommer; Graziani, p. 184—185; Iorga, *Nouveaux matériaux;* Engel, *Gesch. der Kosaken;* Iorga, *Gesch. des osmanischen Reiches,* III; Hasdeu, *Arch. ist.*, III, p. 57 și urm. (Domnița se măritase cu Teodor Sanguszko din Vișnița); e numit vărul lui Ilie, adecă fiu al surorii lui Petru Rareș în Iorga, *Nouveaux matériaux*, p. 68—69, nota.

[140] După Sommer, 300; după Graziani, 4.000; Forgách face din el simbriașul lui Despot; p. 326. Îi dă 3.000 de poloni.

[141] Paszkowski.

[142] În luptă fu ucis de moldoveni, pentru că ţintea prea sus, Cristofor pușcașul; pentru luptă, Sommer, p. 51—52; Graziani, p. 192—194; Ureche, p. 216; fără biruința de noapte. După o scrisoare, poate autentică, a lui Despot, el ar fi vrut să treacă la munteni, dînd lui Dumitrașco Moldova; Legrand, *loc. cit.*, p. 239.

[143] Și Forgách, p. 326.

unde se temea să nu-l aștepte soarta regelui Ioan Albert.[144] Și Ureche vorbește de această temere ca pădurea să nu fie „săciuită“ și de năvala, prin locuri strîmte, a țeranilor „cu îmblăcie și cu coase“;[145] el fu urmărit de 4.000 de români pînă la Sniatyn.

Turcii nu înțelegeau însă ca Ștefan Tomșa, care avuse, la 11 decembre 1563, și o luptă, altfel necunoscută, cu *muntenii* cari aduceau pe Alexandru,[146] să domnească. După oarecare zăbavă, se apropie de Moldova beglerbegul Rumeliei.

Ștefan vodă lăsă deci tunurile și trecu-n Polonia, în mart 1564,[147] cu 1.000 de pedeștri și 2.000 de călări — cari se risipiră sau fură risipiți — pentru a peri, peste cîteva luni, de călău, la Liov, împreună cu tovarășii săi, Moțoc și Spancioc. Țara se supuse lui Alexandru, care venea prin Brăila și ai cărui paznici păgîni erau gata de luptă. Tatarii, „acoperind țara ca un roi pîn-în Prut“, luaseră de la noi 15.000 de robi, ca pedeapsă[148]. Iar ungurii celui de al doilea Zápolya ieșiseră din Moldova încărcați de pradă.[149]

VIII

Puterea militară a Moldovei în a doua jumătate a veacului al XVI-lea

Atunci cînd Alexandru vodă lua înapoi Moldova se credea că această țară ar putea scoate în luptă, la nevoie, și pînă

[144] Graziani, p. 210 și urm. Cf. mărturiile despre sfîrșitul lui Despot, aduse de d. Motogna, în *Revista istorică*, XI.

[145] *Edit. cit.*, p. 218.

[146] Legrand, *op. cit.*, p. 259; cf. Hurmuzaki, XI, p. XIII—XIV; Ureche, *ed. cit.*, p. 219; după letopisețul nedescoperit încă, I, p. 494.

[147] La 2 mart, Petru vodă, cu care se luptase, întreba la Brașov despre fuga lui; Iorga, *Îndreptări și întregiri*, p. 38; Hurmuzaki, XV, p. 596—597, nr. MCX.

[148] Graziani, p. 215; Hurmuzaki, XI; Iorga, *Nouveaux matériaux*, p. 83—84.

[149] Iorga, *Doc. Bistriței*, I, p. LXVI; Hurmuzaki, XV, p. 596 și urm. *Cronicile țerii* au o foarte slabă valoare.

la 60.000 de călăreți [150] sau măcar 50.000.[151] Izvoare contemporane socot la 80.000 oastea lui Tomșa.[152] Despot însuși asigura la 1562 că poate strînge 40.000 de pedeștri și 50.000—60.000 de călări. [153]

O altă socoteală atribuie Țerii Românești un contingent de 10.000, iar Moldovei, unul de 30.000 de oameni. [154] La începutul lui 1563 Despot putuse strînge, scrie din Hotin un martur ocular, în patrusprezece zile, 40.000 de oameni, „20.000 dintre ei i-am văzut cînd îi trecea în revistă în lagărul de la Hotin, alții încă nu sosiseră și, un număr de 20.000 se asigură că erau la malul Prutului, de a cărui revărsare erau opriți... Și erau în cea mai mare parte călări; puțini pedeștri; n-au cai mari, dar foarte potriviți. Trupurile oamenilor sînt zdravene și destoinice de război; frig, foame și osteneală le sufăr și ei ca și caii lor și, ca și turcii, se mulțămesc cu puțin. Pe lîngă aceasta, iubesc pe domn și sînt foarte disciplinați." [155] 50.000 ar fi strîns și după Forgách, un contemporan, Despot îndată după Verbia. [156] Pe la 1570 turcii cereau domnilor cîte 40.000 de oameni.[157]

Tunurile rămăseseră din vremurile mai prielnice: și Lăpușneanu le avea la Verbia; cetățile se aflau în bunăstare, măcar *Suceava*, care nu putuse fi luată în 1563. *Hotinul*, unde se așezase deocamdată Laski, și *Neamțul*, de unde plecase comandantul străin ca să ajute pe Despot în Suceava; acesta avea de gînd a face și aiurea cetăți după rosturile apusene.

[150] Iorga, *Nouveaux matériaux*, p. 6.
[151] *Ibid.* p. 18.
[152] Hurmuzaki, XI, p. XIV.
[153] *Ibid.*, II, p. 405, 407, 420, 437.
[154] Hurmuzaki, II, p. 414.
[155] *Ibid.* p. 464.
[156] P. 281.
[157] *Ibid.*, p. 646. În vremea Rareșizilor, Ilie putea scoate, în expediția lui împotriva Brașovului, 50.000, — dar cu turci cu tot, *ibid.*, p. 67. Mai tîrziu, Moțoc ducea, supt Alexandru, numai 4.000 de moldoveni în Ardeal; p. 116. În 1556, cînd muntenii asediază Alba Iulia, iar moldovenii Gherla, Moțoc are 8.000; *ibid.*, p. 142. Cf. Iorga, *Gesch. des osmanischen Reiches*, III, p. 50—51 și mai sus, p. 293 și urm. Contingentele *amînduror* domnilor pentru restituirea Isabelei se socot la 40.000; p. 188, Reichersdorfer are 60.000 supt Petru Rareș (Papiu, *Tesaur*, III, p. 139).

Dacă nu era „împărecherea între călărași și între pedeștrași“, aceștia singuri fiind cu Alexandru,[158] Moldova ar fi fost încă o putere militară. Și dacă n-ar fi fost ura lui Alexandru împotriva boierimii.

IX

Nimicirea puterii militare a Moldovei de către Alexandru Lăpușneanu

Ceea ce-l încredință și mai mult pe Alexandru vodă de primejdia ce venea totdeauna din partea boierilor fură năvălirile „domnișorilor“ trimeși de imperiali, prietenii lui Despot. Puțin timp după așezarea lui în Scaun, Melchior Balassa și Francisc Zay, avînd cu ei vreun pretendent, voiau să ia o mănăstire bogată, de bună seamă Slatina lui.[159] La începutul anului 1565 un *Bogdan vodă*, care se zicea fiul lui Petru Rareș, se gătea să intre în țară, cu ajutoare din aceeași tabără; de fapt, în april, el luă cu dînsul pribegii săi și la o sută de unguri: imperialii, cari aveau nevoie de pace, îl opriră însă cu sila, rănindu-l și ucigînd pe unii din tovarășii săi.[160]. Tot pe atunci Laski, pe care odată Despot îl făcuse, solemn, urmașul său, gătea o năvălire pentru „moștenirea“ sa.[161] Și Socol Munteanul trăgea nădejdea domniei moldovenești, în 1504 încă.[162] Peste un an, alt fecior de domn, *Ștefan*, zis *Mîzgă* — acesta va fi fost adevăratul lui nume — dintre ocrotiții lui Balassa și Zay, ai lui Schwendi și Anton Székely, pătrunde pe la Bicaz, cu „haiduci“ și „păstori“, cu oameni din Sîngiorz, Dumbrava și Bîrgău, și ajunge pînă la Cetatea Neamțului; el făgăduise lui Székely Ciceul. Lăpușneanu-i risipi oastea prin cete strînse în grabă.[163] Ștefan

[158] Ureche, *ed. cit.*, p. 219; v. și Hurmuzaki, XI, p. 69.

[159] Forgách, p. 340.

[160] Iorga, *Pretendenții domnești*, din *Analele Academiei Române*, XIX, p. 21—22.

[161] *Ibid.*, p. 30.

[162] Hurmuzaki, II, tabla.

[163] Ureche, *ed. cit.*, p. 221; cf. Iorga, *Doc. Bistriței*, I, p. LXVI și urm.; Hurmuzaki, XV, p. 613 și urm.; Iorga, *Pretendenți*, p. 31; Hurmuzaki, XI, p. 584—590.

scăpă însă, și, un timp încă, el stăruie pe lîngă Székely, Zay și vechiul ajutător al lui Despot, Roussel, să-l facă domn, cum făcuseră odată pe acesta.

În 1562 încă Alexandru ar fi făgăduit turcilor „o cetate tare și două orașe la hotar", după însăși mărturisirea lui Despot.[164] De fapt, el era hotărît să împiedece răscoala viitoare prin dărîmarea cetăților — așa cum se făcuse de ardeleni, la Ciceu și Cetatea de Baltă, cu același scop de a înlătura putința unor nouă lupte — și prin dezarmarea elementelor permanente ale oștirii, prin dezorganizarea întregii puteri militare a Moldovei, prin înlocuirea vechii alcătuiri a țerii sprijinită pe rosturile ostășești, printr-o nouă alcătuire civilă. Decăderea țerănimii, care se cobora tot mai mult către situația de „vecini" ai boierilor încălcători de pămînturi și drepturi, sila sătenilor, cari începeau să nu-și mai aibă moșia, de orice război în folosul unui doritor de domnie sau al celuilalt,[165] ajută această operă de distrugere. „Alexandru cel Nou" se mulțămea cu straja lui de ieniceri, și el era sigur că măsurile-i nimicitoare vor fi privite cu deosebită mulțămire de turci, pe cari gîndurile lui Despot îi neliniștiseră, iar fapta îndrăzneață a lui Tomșa îi umpluse de o și mai mare grijă.

Ureche lămurește astfel „răsipirea cetăților": „Alexandru vodă, vrînd să intre în voia turcilor, precum se făgăduise înaintea împăratului că va răsipi cetățile den țara Moldovei, numai să-i dea domnia, — pentru că, înțelegînd împărăția atîtea amestecături ce să făcea în țară, au socotit ca să slăbească țara den temelie, să nu se afle apărături, și au poruncit: cine va răsipi cetățile den Moldova, acelui va da domnia, — dece Alexandru vodă, făcînd pre cuvînt împăratului, au implut cetățile de lemne, și le-au aprins de au ars, și s-au răsipit". Și, blăstămînd neîngăduința și nesațul turcesc, el adauge: „Numai Hotinul au lăsat, să hie de apărare despre Țara Leșească", — Hotinul, pe care Laski trebuise să-l părăsească.

[164] Hurmuzaki, II, p. 437.

[165] „Poiché il poveri popoli non vogliono tanti travagli di guera", spune deslușit un raport genovez din Constantinopol, la 13 mart 1564. „per observar punti, como a li primati, di volere più tosto uno che un altro per signore"; Hurmuzaki, XI, p. 69, nr. CII.

Știrea de la Ureche nu se mai află aiurea: ea trebuie să fi fost culeasă deci dintr-o versiune mai completă a letopisețului lui Azarie. Că e adevărată și scoasă din izvor autentic, dovedește însă aceastălaltă știre, polonă, din 25 noiembre 1564: „I-au venit scrisori din Moldova acestui sol al lui Alexandru, care povestesc că cetatea Hotinului, care era în stăpînirea domnului Laski" — de la care era cerută în februar, și el pretindea bani pe dînsa, cei împrumutați lui Despot — „a fost arsă de foc", și îndată după aceasta se pomenește măcelul celor doisprezece sfetnici ai lui Alexandru în Suceava și boala de ochi a domnului, care ar fi orb. [166] Deci *tocmai Hotinul a fost ars*, în anul întoarcerii Lăpușneanului, pentru ca Laski să nu mai aibă la ce rîvni. [167]

Apoi, după această „mai puternică cetate"[168], se făcu și dărîmarea celorlalte. Vorbind de năvălirea lui Mîzgă, Alexandru vodă pomenește numai de „orașul" *(oppidum)* Neamțului, acolo unde, la Ureche, după aceeași versiune pierdută a letopisețului de țară, se însemnă „Cetatea Neamțului". [169] La 1586, un călător englez numește Iașul — al cărui pîrcălab, după Bodei, dispare — ca și Hotinul: „orașe" (town). [170] Dărîmînd Suceava, se înțelege de ce Lăpușneanu stătea mai mult decît alți domni la Iași [171] și de ce fiul său Bogdan stătu aproape numai aici.

În 1577 trecea prin Moldova polonul Nicolae Brzeski, întorcîndu-se de la Poartă. [172] Lăpușneanu găsi cu cale să-l oprească, într-un timp cînd el tăia drumul tuturor trimeșilor regali; el ar fi dat tatarilor tunurile cu care ei bat în zidurile cetății Miedzyboze, care corespunde Sorocăi, acum și ea dărîmată. Și Brzeski, care știa de luptele lui Despot și Vișnievieţchi, pe care le adauge la mențiunea vechii cronici

[166] Iorga, *Nouveaux matériaux*, p. 85: „Arcem Choczin, que erat in possessione a domino Laski, esse igne combustam"; cf. p. 86

[167] Cf. Hurmuzaki, XI, p. 71, nota.

[168] *Ibid.*, p. 58, nota; p. 65, nota 1.

[169] Cf. Ureche, *ed. cit.* p. 221; Hurmuzaki, XI, p. 586

[170] *Ibid.*, p. 195, nr. CCCXXI. Postelnicul e, de drept, pîrcălab de Iași (Ureche, *ed. cit.*, p. 138), păharnicul, pîrcălab de Hîrlău, și Cotnari *(ibid)*.

[171] Cf. Iorga, *Doc. Bistriței*, 1, p. LXVI; Hurmuzaki, XV, p. 555, nr. MXXII și urm.

[172] Hurmuzaki, XI, p. XX, nota 1.

putnene, reprodusă pînă la povestirea luptei de la Obertyn, el, care vorbește de uciderea celor șaizeci de boieri la ospăț, prin ienicerii de pe lîngă domn, cuprinde în însemnările sale știrea că „aceluiași Alexandru i-a poruncit sultanul Soliman să dărîme Cetatea Neamțului în țara Moldovei.“ [173]

Îndată după aceasta și după mențiunea luării Ciceului și Cetății de Baltă de către Ioan Sigismund, „craiul“ ardelean, solul polon dă lista „ținuturilor din toată țara Moldovei“ și adauge că ele, în număr de douăzeci și patru, au în fruntea lor *pîrcălabi* și *vătafi*, adecă pîrcălabi *sau* vătafi, asămănători cu staroștii și stegarii [...] Și el arăta că din ținuturile Moldovei se scot „oamenii de război“ [174] și „strajă“ 8.000, dintre cari numai 3.000 sînt nemeși. În sfîrșit, se înșiră „urednicii“, dregătorii Curții: hatmanul în frunte, vornicii, de Țara de Sus și de Țara de Jos, cel din urmă fiind pe lîngă domn, ca „mareșal“; apoi *cîte* trei din tagma logofeților, visternicilor, stolnicilor, păharnicilor; în sfîrșit, clasa diacilor, ușerilor — doisprezece la număr [175] — curtenilor, cu trei căpetenii, comișilor, bucătarilor sau „cuhmiștrilor“, [176] armașilor, cu trei șefi, aprozilor, „cari sînt pe lîngă domn în cămara lui“, pitarilor, pivnicerilor, spătarilor, toți de la comiși înainte fiind iar cîte trei. Disciplina buzduganului și a morții îi ține pe toți laolaltă.

Cum se vede, e o întreagă organizație, cu totul nouă, care ar corespunde celei din Constantinopol, pe care Alexandru avuse prilej a o cunoaște în 1563. [177] Curtea e deplin rînduită, cu cîte trei dregători din aceeași treaptă. Oastea e foarte mult scăzută, ajungînd abia la 3.000 de nemeși și 5.000 de alte trupe. Pîrcălabii sînt acum cîrmuitori de ținuturi, iar vătașii lor, fără legătură de supunere acuma, au stăpînire deosebită.

Peste vreo douăzeci de ani, supt Petru Șchiopul, găsim de mîna domnului chiar, o însemnare a ținuturilor. Sînt acum

[173] Bogdan, *Cron. inedite*, p. 133.
[174] *Ludzi ku bituie.*
[175] Hurmuzaki, II.
[176] Kuchmeister.
[177] V. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, II, capitolul din urmă.

numai douăzeci și două, înlăturîndu-se neînțelesul ținut al „Horincii" și unindu-se Putna cu Agiudul, precum în altă listă contemporană, a dijmei oilor, a „goștinei", se unesc ținuturile Trotuș și Bacău.[178] Cea dintăi privește *cislele birului*, unități fiscale a lui, împărțite în: țerani — rar chemați la oaste —, în *curtenii* cei noi, avînd pămînturi militare și *vătași* ai lor — ei dau grosul oștirii — în nemeși, urmașii boierilor de odinioară, viitorii mazili, datori cu slujbă domnească pentru că plătesc o dajde mai mică, și în „popi", firește scutiți.

Erau deci categorii fiscale: și în 1604, cînd se ceru de turci și tatari un număr de cai lui Ieremia Movilă, el rîndui cîte un cal la 20 de preoți, la 17 curteni, la 15 țerani.[179]

Cifrele din c. 1590 sînt de cea mai mare însemnătate pentru poporația relativă a ținuturilor. În total găsim, pe lîngă 36.543 de „oameni sau țerani", 4.498 de curteni cu 626 de vătași și 3.020 de nemeși. Vreo 50.000 de case birnice, ceea ce nu e prea puțin, cînd pe la jumătatea veacului al XVIII-lea Țara Românească avea numai cu puțin mai mult de 100.000.[180]

E de observat că noua formă a *curteniei* era asemănătoare cu legătura între pămînturi și datorii de oaste ce aveau spahiii călări ai turcilor, de nu era chiar înrîurită de aceasta.[181] Dacă, precum admite I. Bogdan,[182] „vitejii" lui Ștefan cel Mare, în ultimii ani, sînt — măcar în parte — aceiași ca și curtenii, încă de la acest mare cunoscător al oștilor și-ar avea începutul cavaleria răsplătită cu pămînturi și legată de ele, care ajunsese acum puterea cea mare și sigură a domnilor amenințați de răscoalele boierești. Nu se poate admite însă că și cele trei mii de călări,[183] ce încunjurau pe Rareș,

178 Hurmuzaki, XI, p. 219 și urm. Un studiu asupra ținuturilor moldovene, în *Cercetări istorice* ale d-lui Ilie Minea, Iași, 1928.

179 Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 142. O „doamnă nemeșoaie", XI, p. 74, nr. 112; un „Cupcea niamiș", 1599, *ibid.*, p. 85, nr. 175.

180 Cf. și Bogdan, *Doc. Râzenilor*, p. 403—404; Ureche, *ed. cit.*, p. 230: „boieri și curteni" cer un domn. Cf. p. 138: „curteni la țară".

181 Pe la 1683 călărașii de Țarigrad țineau, în cisla Galaților, locul nemeșilor; Iorga, *Studii și doc.*, XVI, p. 223 și urm.

182 *Loc. cit.*, v. și p. 405.

183 Tria millia equitum.

totdeauna la Curte și cu plată, [184] erau curteni: ei sînt garda domnească, pe care apoi o înlocuiră ienicerii și, cum se va vedea îndată, de pe la 1580 înainte, ungurii lefecii.

Cît privește pe pîrcălabi și vătafi, cei dintîi se întîlnesc unde fuseseră cetăți, celelalte reședințe avînd vătafi [...]
Chehăi, după turcește, țineau locul pîrcălabilor și vătașilor; [185] e de însemnat că vătașii aveau grija sinețarilor, a *pușcarilor*. [186]

[184] „Pro aulae suae splendore..., quotidiano alit stipendio"; Reichersdorfer, în Papiu, III, p. 138.
[185] Iorga, Studii și doc., VII, p. 373, un diac în Lăpușna, 1606.
[186] *Ibid.*, p. 376, nr. 11: Neamț, nr. 11.

EPOCA LUPTELOR CĂZĂCEŞTI ÎN MOLDOVA (1572—1591)

I

Luptele lui Ioan vodă cel Cumplit (1572—1574)

Urmaşul lui Lăpuşneanu, fiul său cel mai mare, *Bogdan Vodă*, stătu, un timp, supt epitropia mamei sale, doamna Ruxanda, şi a boierilor Gavril logofătul şi Dumitru pîrcălabul, portarul de Suceava. Moartea doamnei, la novembre 1570, îngădui zburdalnicului voievod tînăr să-şi petreacă după plac. În Hotin, el primea oaspeţi poloni, de vîrsta lui, cu cari-şi mărită surorile; de acolo plecă el însuşi după însurătoare, căutîndu-şi şi dînsul, ca şi Despot, logodnică în familiile mari de peste Nistru, — el care purta numele unuia care, la începutul acestui veac, făcuse război pentru mîna unei fete de rege din aceeaşi Polonie. Pe cînd tînărul „fără mustaţă", „învăţat la carte, viteaz, cu cugetul îndrăzneţ, meşter în a mişca suliţa şi a întinde coarda arcului" se tot „primbla pe la margenile ţerii leşeşti", Ioan vodă, pribeag în Rodos, care-şi zicea fiu al lui Ştefan cel Tînăr, ceru şi căpătă de la Constantinopol cuca, — întâiul caz al unei domnii moldoveneşti căpătate acolo de unul care nu fusese ales în ţară.

Bogdan era peste hotar, cu 500 din ai săi, dus pentru a pregăti căsătoria sa cu fiica lui Ioan Tarlo din Liov. În cale, nefiind întovărăşit de ai săi, el fu atacat şi rănit de Cristo-

for Zborowski, pețitorul răspins al uneia din domnițe. [1] Trebui să făgăduiască 6.000 de galbeni ca preț de răscumpărare, garantați de cumnatul său Gașpar Paniewski și de Scigniewski. Boierii dușmani ai apucătorilor lui se folosiră de acest prilej pentru a cere pe Ioan. [2] Ei erau Gavril însuși, Dinga hatmanul, Crăciun vistiernicul și Lupu sau Luca Stroici. [3]

Din porunca regelui, oricum însă din cauza legăturilor ce avea Bogdan între nobilii din Rusia și Podolia, Nicolae Mielecki și Nicolae Sieniawski, — fostul hatman Gheorghe Jaszlowiecki, palatin de Rusia, nu pătrunsese în țară —, unul, palatin, celalt fiu de palatin de la această graniță de la Nistru, avînd 2.000 de oameni, întră în Moldova cu fugarul, prin mai *1572*, după ce noul Ioan vodă asediase, cu tunurile aflate în Suceava,[4] Hotinul, garnizonat de poloni. Polonii se lăudară că au ucis un mare număr de turci, dar ei recunosc singuri că palatinii hotarului, cu trupele Rusiei și Podoliei, se întoarseră fără altă ispravă decît mîntuirea Hotinului. [5]

Ureche, care avea izvoare de țară, știe, ca și polonul Lasicki, cum a mers războiul. Cu tunurile din Hotin, polonii, veniți prin pădurea Cozminului, [6] ca prieteni cari nu pradă, se coboară pînă la Ștefănești; află însă vadul prins de „straja" lui Ioan vodă. De o parte și alta a Prutului merg în jos amîndouă oștirile. Cînd palatinii vreau să atace, moldovenii, supt Dumbravă, cu turci dunăreni, se retrag spre Iași, „Joi după

[1] Sfîrșitul anului 1571.

[2] Cf. Lasicki, *Historia de ingressu Polonorum in Valachiam cum Bogdano Voivoda ... et caede Turcarum, ducibus Mieleczkio et Sieniawskio*, a. MDLXXII, în Papiu, *Tesaur*, III, p. 214 și urm. Cf. Paprocki-Gorecki, *ibid.*; corespunde în toate cu știrile din Danzig, Hurmuzaki, XI, p. XXII, nota 8. Cf. versiunea din Forgách, p. 693—694, care, ca și *Letopisețul lui Azarie*, pune acest atac în urma așezării lui Ioan. După cronicarul moldovean, Bogdan s-ar fi retras numai înaintea turcilor cari aduceau pe urmașul lui. Cf. Hurmuzaki, XI, p. XXII și urm.

[3] Lasicki, p. 257.

[4] Forgách, p. 693, 695. V. și Heidenstein, *Rerum polonicarum ab excessu Sigismundi Augusti libri XII*, Frankfurt pe Main 1672, p. 3 și urm. După Lasicki, Jaslowiecki și Mielecki erau epitropii logodnicei lui Bogdan.

[5] Cf. Izvoarele citate; rapoarte în Arch. din Danzig și Königsberg; Iorga, în *Studii și doc.*, XXII.

[6] Cf. Hasdeu, *Ioan vodă*, p. 20.

Rusalii" ori după Paști (10 april) [7] se părea că se va ajunge la luptă: Mielecki „cerca vadul". Dar, noaptea, el porunci plecarea îndărăt. În urmărirea lor de oamenii lui Ioan vodă [...] polonii suferiră multe pagube, dar o încercare de a-i „răsipi" la Hotin fu împiedecată de artileria cetății și de ieșirea întru întîmpinare a lui Iaszlowiecki cu o ceată de ajutor, 800 de oameni. Cu voia turcilor se trecu, timp de cinci zile, în răgaz, Nistrul.

Ca o pedeapsă, moldovenii lui Ioan și turcii prădară în Pocuția, — pe care Ioan o ceruse împreună cu averea lui Tomșa, oprind și carele cu marfă ale regelui, — pînă la Sniatyn. [8]

Bogdan lăsă Hotinul lui Dobrosolowski, [9] cu 70 de ostași, și luă drumul unui veșnic surgun, care-l duse și pînă la marele cneaz al muscalilor, unde și muri.

Iar regele trebui să cumpere cu tributul zăbovit mai mulți ani retragerea tatarilor cari se apropiau de provinciile lui. [10] Petru, fratele lui Bogdan, fu expediat la Poartă, pentru a se acorda o satisfacție turcilor, cari ar fi vrut să-l aibă pe Bogdan însuși; [11] acestuia nu i se mai îngădui a strînge oaste. Prin jurămîntul făcut de Ioan regelui Poloniei, el căpătă, în sfîrșit, Hotinul înapoi. [12]

Domnia lui Ioan vodă, căruia, pentru osîndele îndeplinite împotriva clericilor și boierilor, i s-a zis „cel Cumplit", nu ținu mult. O dată ce Scaunul Moldovei se vindea la Constantinopol, cum se făcea de mult cu al Țerii Românești, se găsiră răpede doritori, cu bani mulți și puternice ocrotiri în lumea samsarilor și femeilor care tot mai mult hotărau toate în împărăție. [13] În februar 1574 i se cerea lui Ioan o

[7] Lasicki, p. 260.

[8] „Tractum nostrum Pokucium, cum villis et oppido Snyatino igni depredata est, sed e vestigio retrocessit", scrie, la 18 iunie, din Varșovia, Ioan Dimitrie Solikowski.

[9] Paprocki-Gorecki.

[10] Forgách, *loc. cit.*

[11] Hurmuzaki, XI, p. XXIII—XXIV; Iorga, *Pretendenți domnești*, p. 47 și urm.

[12] Lasicki, p. 269; Heidenstein, p. 3, 8, 13—14, 21, 27. Cf. și rapoartele venețiene din Polonia, 1574, publicate în Iorga, *Studii și doc.*, XIX.

[13] V. Iorga, *Gesch. des osmanischen Reiches*, III.

creștere de tribut care era cu neputință; în aceeași lună era numit în locu-i fratele domnului muntea Alexandru, Petru, zis Șchiopul. La 3 april el pleca din Țarigrad, cu un capugiu.[14] Oaste pentru a-l așeza în Scaun trebuia să găsească la Dunăre și la munteni.

Ioan vodă era hotărît „să ție țara cu sabia". Pentru aceasta n-ajungeau cei 8.000 de curteni și nemeși, și în boieri n-avea încredere. Lui nu-i puteau veni din Ardeal, ca lui Despot, ajutoare de mercenari italieni, francezi și spanioli, de haiduci unguri și de martologi sîrbi. Deci, fără să uite chemarea „ţerii",[15] — și regele Poloniei nu îngădui nici chemarea în leafă a supușilor săi, nici venirea lui Laski și a lui Constantin de Ostrog,[16] — el aduse pe cazacii lui Svierșevschi, cărora li dădea ospăț în bubuit de tunuri la Iași, în ziua de 21 mart[17]. Cronicarul isprăvilor căzăcești face socoteala cetelor tocmite astfel la lupta cu turcii: Svierșevschi avea 600 de călări; alte patru căpetenii, arătate anume, comandau, în cete de 200 și 100, încă 600 de oameni. Pentru leafa lor zilnică[18] bătu Ioan moneda care-l înfățișează purtînd pe cap gugiumana războinicului. Pe hatmanul căzăcesc și pe ceilalți căpitani îi punea la masă cu dînsul, pe cînd Ieremia Gole, logofătul Moldovei, și boierii sfatului mîncau deosebit la alta[19]. Era ca în zilele lui Despot.

Dușmanii se uniră în tabără de la Săpățeni și porniră spre vadul *Rîmnei*, în cea dintăi jumătate a lui april. Era înnoirea campaniilor unui Radu cel Frumos, Laiotă sau Radu cel Mare și Radu de la Afumați împotriva Moldovei, poate și a expedițiilor, vechi de zece ani, ale lui Petru vodă Mircea. Se făcu tabără pe pămînt muntean încă la *Jiliște*, „lîngă Focșani".

Aici alergă Ioan, cu toți ai săi. Găsi pe munteni, uniți cu turci și, se pare, și cu cîțiva unguri din Ardeal, la ceas de

[14] Portar al sultanului.
[15] Ureche, *ed. cit.*, p. 225.
[16] Hasdeu, *Arch. ist.*, I, p. 43; *Ioan vodă*, p. 111—112.
[17] Paprocki-Gorecki.
[18] „Non solum in unam partem anni, aut semestro, sed et singulis diebus" (Gorecki). În Paprocki, p. 276: „nicht allein alle Monat, sonder auch ale Quatember".
[19] *Ibid.*

noapte. După datina românească, pe care Petru Rareș o așteptase și la polonii de la Obertyn, caii erau lăsați slobozi. Se hotărî un atac nocturn. Cu Dumbravă, un pribeag de la munteni, în frunte, se dădu un iureș neprevestit — ca al lui Țepeș în 1462 — împotriva străjii de 400 de oameni, apoi a taberei întregi, care fu sculată din somn pentru a vedea moartea. Domnii înșii ar fi fost prinși, dacă frații Golești, Albu și Ivașcu, cu alți „boieri și viteji", n-ar fi ținut sulițile, „copiile", înaintea lor, dînd și un asalt moldovenilor. Cel dintăi peri, și piatra de pe mormîntul lui, la mănăstirea argeșeană a Vieroșului, îl înfățișează călare, luptînd, în ultimul lui act eroic [20]. Ivașcu se alese numai cu răni. Cronica munteană lămurește înfrîngerea prin aceea că Dumbravă s-ar fi apropiat ca și cum voia să se închine, iar Paprocki atribuie, ca totdeauna, meritul cazacilor săi.

Petru vodă fugi la Brăila, iar Alexandru în cetatea *Floci*, de la vărsarea Ialomiței. A doua oară moldovenii luară *Brăila*, cu cruzimi pe care numai povestitorul polon le știe: turci, cu nasul, urechile și buzele tăiate, bătuți cu capu-n jos pe scînduri pentru că aduseseră somația ironică a begului brăilean. În același timp, *Vintilă*, fiul cel mai mare a lui Petrașcu cel Bun, era trimes ca domn asupra Bucureștilor. Ca și „domnișorii" lui Ștefan cel Mare, el izbuti. Și, ca și dînșii, fu lovit îndată — peste patru zile — de oamenii lui Alexandru, supt vornicul Dragomir, comisul Mitrea, păharnicul Bratul și pîrcălabul Ioan. Într-o luptă de lîngă cetatea de Scaun munteană, peri și noul domn și cei de pe lîngă el [21]. Pînă tîrziu capul năvălitorului stătu bătut în poarta Curții [22]. La 9 mai, Ivașco ducea vestea în Ardeal.[23]

Cazacii erau deprinși a lupta aiurea. Ei căutau în Bugeac pe tatari și pe turci. Paprocki li înșiră isprăvile cu amănunte n care și închipuirea-și are locul. Svierșevschi are întăi, la

[20] V. Hasdeu, *Arch. ist.*, I, p. 39—40; *Ioan vodă*, p. 243—244 și Paprocki-Gorecki.

[21] Cron. munteană.

[22] Stryjkowski, în Hasdeu, *Arch, ist.*, II, p. 6, 9; *Ioan vodă*, p. 257—258.

[23] Hurmuzaki, XI, p. 812, La 13 iunie, trimesul venețian știe de *a doua* biruință „a moldovenilor asupra muntenilor și turcilor". Cf. raportul din 27.

începutul lui mai, o ciocnire cu turcii din cetățile luate la 1484; cronicarul crește cifrele: el numără 15.000 de turci și, pe lîngă cazaci, 8.000 de călări români; scapă abia 1.000 dintre păgîni.

Ioan însuși ar fi fost chemat de la Brăila pentru a se împărtăși de biruință — ceea ce pare adevărat. Acum *Tighinea* e arsă, fără a se putea lua cetatea. 600 de cazaci, pe șeici, pătrund pînă la Cetatea Albă [24]. Împotriva unei oști de turco-tatari ce se alcătuiește apoi lîngă acest oraș, luptă cazacii, în trei cete, și 3.000 de români, așezați la spatele celor dintîi; și aici s-ar fi început cu tunurile, apoi cei 400 de arcași din aripa dreaptă ar fi aruncat ploaia lor de săgeți, și aripa stîngă de alți 400, cu sulițile, ar fi urmat. O mare năvală a românilor cari, chiuind, seceră picioarele cailor și-i străpung în burtă, hotărăște. Și prinșii ar fi fost dumicați astfel cu coasele. Căpetenia e ucisă în chinuri.

Ioan face acum tabără la *Huși*, unde stătuse o dată Bogdan Orbul; era un loc potrivit pentru a pîndi pe tatari, raiaua dunăreană și vadul Isaccii. Țeranii se cereau acasă, și aceasta li se îngădui, ca pe vremea lui Ștefan. Și sarcina de a păzi la Oblucița, pe care la 1476 o avuseră Șendrea și Iuga, fu încredințată acum lui Ieremia, fost staroste de Cernăuți, acum hatman. Îl credea sigur; dintre boieri erau să trădeze îndată Bilăi, Murgu și Slăvilă hatmanul.

La 10 mai beglerbegul Rumeliei ieșea din Constantinopol, cu spahioglani și cîteva sute de ieniceri; la 22 iunie el se afla la Adrianopol.

Pînă atunci însă soarta lui Ioan se hotărîse. Nu știm bine nici natura oștirilor turcești, nici numărul celor muntene — cei 1.000 de unguri nu sosiseră — care aduseră din nou pe Petru. Ieremia li-ar fi lăsat vadul pentru treizeci de mii de galbeni, spune izvorul polon. De vreme ce lupta s-a dat „lîngă iezerul Cahulului", în vederea Obluciței, [25] spune Azarie, desigur că pe la Oblucița veneau năvălitorii. Că Ioan ar fi alergat de la Tighinea, nu e de crezut, o dată ce el își făcuse

[24] Cf. Hasdeu, *Ioan vodă*, p. 247—248.
[25] Paprocki.

tabăra la Huși. La 2 iunie oștile se vedeau; românii și cazacii din avangardă ar fi sfărîmat straja de 6.000 de călări a turcilor. Oastea lui Ioan, care va fi avut 30.000, fu împărțită, după vechea datină, în trei pîlcuri, și apărată de optzeci de tunuri. E de crezut că „Țara", „pedestrimea" nu l-a lăsat să treacă la „călărime", urmîndu-se dihonia din 1564, din zilele Tomșei. „Căci pedeștrii, țerani, aveau o deosebită credință față de Ioan: armele lor erau coasa, arce, săbii răsfrînte ca ale turcilor, și ciomege". Atunci trec la dușman, „cu pălăriile-n suliți și săbii", cei „13.000" de boieri, cu trădătorii arătați mai sus, plecînd steagurile.[26]

Cu ei în frunte, Petru înaintează la *10 iunie*. Tunurile moldovenești bat în plin. Se răspinge un atac turcesc și se scapă de cursa tunurilor ascunse. Și a doua năvălire a dușmanilor e zădarnică. O ploaie neașteptată moaie iarba de pușcă, și acum turcii, uniți cu tatarii, tulbură aripa stîngă. Un asalt personal al domnului face să se ia „șaizeci" de tunuri. Cu 20.000 de oameni, el se retrage în bună rînduială, dar stricînd „puștile" sale. Ceva mai sus, la *Roșcani*, pe locul unui sat pustiu, el făcu tabără cu șanț și cară, după obiceiul cazacilor. Turcii ard ținutul de jur împrejur și asediază tabăra. Lipsa de apă face pe Ioan să se predea. Capugiul Cigalazade, care adusese pe Petru, îl spintecă atunci cu sabia; trupul e sfărîmat de cămile gonite sălbatec; capul va fi bătut la București lîngă al lui Vintilă. Un ultim asalt al cazacilor aduse peirea lor, și, după această întăie ucidere a unui domn moldovean în luptă cu turcii, cea mai strașnică pradă a *tatarilor* făcu din multe ținuturi ale Moldovei, pînă la Roman,[27] un pustiu.[28]

II

Năvălirile căzăcești pentru pretendenții la tron după Ioan vodă (1574—1591)

De acuma încep pentru Moldova războaiele căzăcești. Prin felul năvălitorilor, prin gîndul lor de a strînge pradă,

[26] Cf. Hurmuzaki, II, p. 694.
[27] Azarie.
[28] Paprocki; Hurmuzaki, XI, p. XXV—XXVII.

prin locul de unde vin și drumul pe care-l urmează, războinicii Niprului înnoiesc astfel istoria atacurilor tătărești, care nu se mai întîlnesc de cînd hanul e tributarul „împăratului" țarigrădean, decît dacă poruncă a venit de la Constantinopol ca să se pedepsească un rebel, un *hain*.

Cazacii, în fruntea cărora stătea acum Bogdan Rohozinschi, au de lucru în 1574 împotriva tatarilor, cari prădaseră și Polonia, unindu-se la Cetatea Albă [29]. În 1575, după ce se întărise iarăși pacea între poloni și turci, Rohozinschi pătrunde în Crimeia chiar. În cursul anului 1576, treizeci și cinci de șeici cu „lotri" de aceștia atacă în Cetatea Albă pe Rizvan, sangeacul ei, și cercă un asalt cu scările lor. Alții dintre cazaci se înfățișează la Tighinea. [30] Oceacovul, [31] Gianchirman erau amenințate [. . .] Negoțul prin „cîmpiile Cetății Albe" era cu neputință pentru negustorii musulmani. Barul lui Pretwicz, Braclawul prădat odinioară de Ștefan cel Mare, Winnice, Kaniew, Czerkass, cetățile dintre Nistru și Nipru se prefăcuseră în cuiburi temute ale acestor „nizovii", între cari se spune anume că erau foarte mulți români [. . .]

Cazacii se îndulciseră însă în Moldova. Ei, cari apăraseră pe un domn, credeau că pot să înlocuiască pe altul.

Ioan vodă nu trebuia să fi murit pentru dînșii: din mijlocul lor ei aveau să ridice viteji ca să se înfățișeze moldovenilor din popor, cari nu uitaseră pe prigonitorul boierilor, ca însuși cumplitul voievod, ce ar fi scăpat de crunta pedeapsă turcească pentru hainia lui.

Astfel încep încă din *1575* războaiele căzăcești, care-și află îndreptățirea în „aducerea înapoi" a domnului celui adevărat și iubit ori a moștenitorilor cu dreptul asupra Scaunului Moldovei.

Întîi „lotrii cazaci" aduc pe „lotrul de *Crețu*", [32] care-și zicea, firește, *Ioan vodă*. Năvălirea se încearcă pînă prin

[29] Cf. pentru împrejurările din 1572—1575 în legătură cu acest oraș povestirea și bibliografia din Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, p. 190—200.

[30] Hurmuzaki, *Supl.*, II [1], p. 285—287; plîngerea din 25 novembre 1576 a marelui vizir Mohammed Socoli.

[31] Ozu al turco-tatarilor.

[32] Hurmuzaki, XI, p. 893; data e îndreptată în 1585 pe p. XXXII din introducerea volumului.

iunie.[33] Apoi, în vară, se înfățișează, cu aceeași „lotri", „Ivan, fratele Crețului".[34] Acesta din urmă era la 29 novembre în Iași, „Ioan cu mila lui Dumnezeu domn al țerii Moldovei și moștenitor adevărat", dîndu-se ca viteazul său înaintaș, care ar fi scăpat cu fuga de urgia împărătească.[35]

Noul stăpînitor era un preibeag, *Nicoară*, din aceia cari-și căutau norocul prin arme în mijlocul acestor neastîmpărați nizovi, pe cari-i unea numai legea ortodoxă, îndrăzneala și pofta de pradă. I se zicea Potcoavă pentru că voinicia lui îi îngăduia să rupă potcoavele în mîini. Făcuse false scrisori de chemare din partea „boierilor și curtenilor", cari, de fapt, erau bucuroși de pacea și blîndețea lui Petru vodă. Ceruse ajutor de la Constantin de Ostrog și de la starostele, prieten al cazacilor, de la Bar, fără a izbuti. El află însă sprijin în aventurierul Kopycki, care visa norocul unui Albert Laski, și în „moldovanul Cepla (Țopa), ce se însurase între cazaci". Astfel se strîng, supt un hatman ales anume pentru aceasta, Șah, „330 de cazaci". Acestea le spune Ureche, după izvorul său polon. De fapt, un călător ardelean oprit de aceste tulburări în Moldova adeverește că erau „400 de nizovii".[36] Aveau sinețe, erau „pușcași", ca și cazacii din 1574.

Întîi Potcoavă se așeză în provincia încredințată voievodului de Braclaw, pîndind de la Nimirov Nistrul. Mica oaste polonă trimeasă împotriva lui, ca odinioară palatinul Rusiei împotriva lui Despot, nu ajunge a-l prinde. De la Nimirov se trece la Soroca, fără a se fi întîmpinat vreo apărare a vadului.

Petre Șchiopul porni împotriva lui, fără a mai chema țara, cu turcii săi, cinci sute la număr, — Ureche li zice „beșlii", de fapt erau însă ieniceri, după datina făcută de Petru Rareș —, și cu „puștile". Urmarea letopisețului lui Azarie, păstrată numai în traducerea lui Ureche, arată cum se slobozîră tunurile, cum turcii se răpeziră apoi asupra cazacilor, dar aceștia nu erau atinși, ci „se tinseseră numai pre pămînt", după

[33] *Ibid.*

[34] Același document pomenește pe rînd: atacul din partea Crețului, căruia i se închină boieri, între cari și logofătul Vasile Bălțatul, și din partea lui Ivan, care „destul rău a făcut țerii domniei mele"; *loc. cit.*

[35] *Ibid.*, p. 894.

[36] Hurmuzaki, XI, p. XXXV, nota 10.

obiceiul ce-și făcuseră, și „focul îi covîrșise". Acum ei trag cu sinețele, lovind trei sute de cai. Oastea moldovenească „dă dosul". La 23 noiembre Șah așează pe Ioan vodă în Iași [37]. Kopycki e acuma pîrcălab de Hotin, ca Laski; din Cepla-Țopa s-ar fi făcut un postelnic. [38]

Acuma se strîng în jurul lui Petru Șchiopul, fugit la munteni, fără a fi putut să-și adune oaste, cete de boieri de-ai tînărului Mihnea vodă, fiul lui Alexandru, care murise de cîteva săptămîni, și tatari. Ureche li zice „dobrogeni" și „bugegeni": de fapt, în Dobrogea erau sate tătărești, dar Bugeacul n-avea încă locuitori statornici dintre tatari. Acum abia „giosenii", din Țara de Jos, ar fi alergat supt steagurile domnului celui vechi. Împotriva acestei oștiri, destul de puternice, Potcoavă scoate pe cazaci și parte din „oastea de țară". Lupta se dă la *Docolina*, în părțile Fălciului. Șah nu lasă însă pe moldoveni în frunte, amintindu-și de trădarea de la Cahul. Turcii vreau să întrebuințeze o stratagemă și pun înaintea lor cirezi de vite „ca să stîmpere armele în dobitoace". Focul căzăcesc face însă și mai mare zăpăceală; se pare că Ioan vodă avea și tunurile luate în cea dintîi ciocnire cu Petru. Astfel, și data aceasta birui Potcoavă.

La o a treia ciocnire cu fugarul, căruia, în decembre, îi veneau ajutoare de la begii Dunării și mai ales de la ardeleni, supt Ștefan Báthory, nepotul regelui Poloniei, [39] nu se ajunse. Biruitorului de la Docolina, care poate și în ceasul acestei biruinți se gîndise a căuta la Prut vadul retragerii, i se păru că era prea slab pentru o adevărată și mai lungă împotrivire. Nefiind primit, ca, pe vremuri, Despot, de turci, el se hotărî să plece. Trecu pe la Soroca, cu cele patrusprezece tunuri cucerite, ajunse la Nimirov, și de aici se învoi a se preda lui Nicolae Sieniawski, palatinul Rusiei, și a fi dus la regele Ștefan. Peste cîteva luni viteazul era tăiat, după cererea turcilor, la Liov, — o îndeplinire de osîndă care făcu

[37] P. 231; cf. p. 467—469.
[38] *Ibid.*
[39] Hurmuzaki, XI, p. XXXIV—XXXV. Ei intrară-n Moldova la 24 decembre.

pe mulți să se înfioare.[40] La 1 ianuar 1578, Iașul primea pe Şchiopul.[41]

Pe cînd tatarii, cari fuseseră chemați și în Moldova, prădau în Polonia, arzînd Luck și închizînd în cetatea de la Ostrog pe cneazul Constantin, bănuit totuși ca ajutor al răscoalei din Moldova,[42] fratele lui Nicoară, *Alexandru vodă*, lua în „joldul" lui pe cazacii cari se întorseseră și nu mai aveau acum o căpetenie. Data aceasta, așa de răpede fu năvălirea, încît Petru putu să fugă din Iași, dar doamna Maria rămase în mînile dușmanului. Astfel, Alexandru luă Scaunul prin fuga domnului legiuit, iar nu prin aceea că el ar fi „dat cale" de bunăvoie, învățat de „poticala" de pînă acum, cazacilor.

Acum avem de însemnat *cel dintăi asediu al Iașului*, după asediul din 1563 al Sucevei. Se vede că singură Curtea era întărită. Căci oastea care adusese înapoi pe Petru, munteni, dar mai ales haiducii ardeleni, ai lui Mihail Rácz,[43] *poate* și turci, de la Nicopol și mai degrabă de la Silistra și Cetatea Albă,[44] „bătea pregiur Curtea" numai, Iașul fiind un oraș deschis.

Această Curte, în marginea Bahluiului, pe locul Palatului Administrativ de astăzi, e pomenită numai acum, deși încă de supt Ștefan cel Mare, ziditorul bisericii domnești a Sf. Nicolae, în chiar margenea Curții, în cuprinsul zidurilor de împrejurime, era o locuință ieșeană întărită a voievodului, — poate în legătură prin ganguri de supt pămînt cu cetățuia vecină, de pe dealul ce stăpînește mai mult Iașul. „Iașul" — scrie un călător la 1585[45] — „e un tîrg mare, așezat în șes, fără să fie închis cu ziduri, avînd la miazăzi un heleșteu...

[40] *Ibid.*, p. XXXV și urm.
[41] Expunerea după Ureche, cu adausurile lui Nicolae Costin, din izvoare polone.
[42] Hurmuzaki, XI, p. XXXVI, nota 6; p. XXXVII, nota 2.
[43] *Ibid.*, p. XXXVI—XXXVII.
[44] *Ibid.*, p. 607, nr. XXXVIII.
[45] Iorga, *Acte și fragmente*, I, p. 34 și urm.

Curtea e mică, dar frumoasă... Casele domneşti sînt de lemn şi cu puţină piatră rău potrivită", deci din paiantă. [46]

„Din cîşlegi păn' la miază-păresime" ţine încunjurarea, după Ureche, care reproduce vechiul letopiseţ. [47] Lipsa de iarbă de puşcă şi de hrană face în sfîrşit pe cazaci a părăsi Iaşul tiptil, în noaptea de 11 spre 12 mart 1578. Descoperiţi, ei sînt prinşi de ai lui Petru vodă lîngă „iazărul Ciorbeştilor", unde se topesc. Alexandru, cu întregul la sfat — necunoscut nouă — e prins. [48] Domnul de cîteva săptămîni, de la care n-a rămas nici o danie, nici o scrisoare, peria în calea spre Constantinopol, de rana ce primise la cap. [49]

Urmarea acestor tulburări fu uciderea lui Potcoavă, pedepsirea cu moartea a unora din căpeteniile căzăceşti, înlocuirea lui Sieniawski prin Mielecki, ca hatman al graniţei. [50]

În vară însă tatarii se mişcă din nou. Atunci cazacii vin cu *Petru*, ce se zicea fiul, pe care turcii îl credeau mort şi îngropat la Constantinopol, al lui Alexandru Lăpuşneanu. [51] La 26 iulie el se înfăţişează la vadul Nistrului, dar, în acest rînd, nizovii „şi-au pus capetele". [52] Petru vodă însuşi îi aşteptase la Soroca. [53]

În octombre soseşte apoi un nou pretendent, „*Constantin*, fiul lui Ioan", cel care perise cu cîteva luni în urmă. Begul de Bender putu trimete la Poartă pe pretendent, care i se predase. [54]

[46] „Iassi est un grand bourg..., assis en plaine, sans estre fermé de murailles, ayant vers le Midi un lac ... Cette petite Court est belle ... N'estant bastie que de bois et de fort peu de pierre mal adjancée". Descrierea Iaşului de Heidenstein, la 1595, mai departe.

[47] P. 233.

[48] *Ibid.*

[49] Hurmuzaki, XI, p. XXXVII.

[50] *Ibid.*, p. XXXVIII.

[51] Iorga, în *An. Acad. Rom.*, XIX, p. 239—240.

[52] Ureche, *ed. cit.*, p. 223, după letopiseţul moldovenesc pierdut.

[53] Hurmuzaki, XI, p. XLI.

[54] *Ibid.*, p. XLII.

După dînsul se ivește însă alt *Constantin*, fiul lui Lăcustă. Îl întovărășesc, pe calea obișnuită a Sorocăi, doar vreo 500 de cazaci, deși Petru vodă vorbește de 5.000 de oameni, din cari cad 3.000. La 12 ale lunii ei „se topesc în Nistru". Ajutoarele de munteni, de unguri — 200 de trabanți — ce se trimet moldovenilor, sosesc în zădar. [55]

Cu aceasta se mîntuie zilele grele ale lui Petru Șchiopul. În curînd însă i se isprăvi și domnia. Urmașul lui, *Iancu vodă*, căruia îi ziceau Sasul fiindcă era rodul iubirii fugare a lui Petru Rareș cu o săsoaică în tabăra de supt zidurile Brașovului, avu și el prilej să guste din primejdia răscoalelor.

Dar acuma nu mai veneau cazacii ca să aducă „domn tînăr". Luîndu-se, pentru nevoi turcești, dijma boilor, „boi de a zece", un fel de *văcărit*, cum îl aflăm mai tîrziu, Ținutul *Lăpușnei*, care ținea la seminția lui Alexandru, a lui Bogdan, a lui Petru, fiul și nepoții Lăpușnencei Anastasia, se răscoală. Domnul lor e un *Ioan vodă*, căruia i se zice *Lungul*. Spre sfîrșitul anului 1581 se dă lupta, la *Balota*, pe Prut. Iancu are numai boieri, cu vornicul Bucium și cu albanezul Bartolomei Bruti, din care făcuse postelnicul Moldovei și comandantul oștilor sale. În acel loc, desigur prin părțile Fălciului, „lăpușnenii pierd războiul". [56]

A doua domnie a lui Petru Șchiopul trebuia să se înceapă cu năvăliri căzăcești.

Cea dintăi e cunoscută numai din letopisețul moldovenesc păstrat de Ureche. Se pare că nizovii nădăjduiau să poată „apuca Scaunul" din Iași înainte de sosirea, cu cete turcești — 600 de ieniceri [57] — și muntene, la Iași, a domnului ce-și căpătase înapoi cuca. Nemeriră ceva mai tîrziu, fiind la Prut abia în ziua de 27 octombre 1582, pe cînd încă de la 17 Petru se așezase în Curtea domnească. Moldovenii erau, fără

[55] Ureche, *ed. cit.*, p. 233, după același izvor; cf. Hurmuzaki, XI, p. XLII—XLIII. Haiduci unguri erau la Nistru pe la începutul lui septembre; *ibid.*, p. XLI, nota 10.
[56] Ureche, *ed. cit.*, p. 234; Hurmuzaki, XI, p. 655.
[57] *Ibid.*, p. LIII.

îndoială, foarte puțini, „cîți oameni au putut într-acea dată" să se strîngă, dar turcii, fie și numai cîteva sute, însemnau ceva, și cazacii nu erau gata de luptă. Astfel, la *Bogdănești*, în părțile Fălciului, ei fură încunjurați și siliți să se predea, să se *închine*. Biruitorul ceru jurămînt învinșilor înainte de a-i trimete acasă, iar pe unii dintr-înșii, „carii i-au părut mai de treabă, *i-au oprit să-i slujească*", — interesantă încercare de a întrebuința pe cazaci împotriva cazacilor.

În vara anului 1583 încălcări ale begului de Bender, care *descaleca* sate dincolo de Nistru, care îngăduie deci „turcilor ciutaci", fugarilor moldoveni și, desigur, românilor supuși lui să se așeze acolo, luîndu-li obișnuitul *adetiu*, aduce un atac din partea cazacilor. Se lovește Cetatea Albă, unde piere begul. Se înconjură Benderul însuși, al cărui comandant e rănit și el în luptă, arzîndu-se apoi tot orașul.[58] Ar fi fost cîteva mii de nizovi, 8.000 după socoteala lui Bruti, care, și data aceasta, alergă el împotriva dușmanului țerii.[59] Ei pleacă la 7 august, „robind pe cei tineri, fete, copii" din Bender, după ce pe alți locuitori păgîni îi jertfiseră cruzimii lor.[60]
Bruti veni cu oastea pînă la Orhei, lîngă care cetate se afla la 11 ale lui august.[61] Înfrîngerea turcească de la Bender făcu însă zădarnică înaintarea lui, și astfel el se întoarse, peste Prut, unde pînă în toamnă Petru vodă ținu tabără la Țuțora.[62]

Era să urmeze din aceasta un război turco-polon, și reprezintantul împărătesc la Poartă scria, încă la 19 iunie

[58] Cf. Hurmuzaki, XI, p. LV, cu Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, p. 203.
[59] Izvoarele, în Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, p. 204, nota 1. Beii de Tighinea-Bender scriau românește și rusește vecinilor poloni; o scrisoare a lui „Albei de Tighinea", Ali bei de Bender, către starostele de Rașcov, cerîndu-i un „poloboc de horilcă", pentru hanul ce se apropie, în Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 391, nr. 3. Cf. Hurmuzaki, XI, p. 697. Ea pare a fi din 1587 Definiția cazacilor de Petru vodă însuși, în Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, p. 335—338. Cf. *ibid.*, p. 339 și urm.
[60] Ureche, *ed. cit.*, p. 236, la data de 7092 = 1584.
[61] Hurmuzaki, III, p. 88 și urm.
[62] Cf. *ibid.*, XI, p. 665 și urm.: la 24 iulie încă sangeacul de Bender ar fi venit rănit la Constantinopol; p. 899. Și în iulie-august 1585 Petru e la Prut, la Țuțora; *ibid.*, p. 900.

1584, că „beglerbegul Greciei şi Giafer paşa stau tot lîngă Bender“, care se făcea din nou, pe socoteala Moldovei.[63] Treizeci şi trei de cazaci fură tăiaţi pentru a împăca pe turci la Cameniţa, iar la Cracovia cea mai însemnată a lor căpetenie, Samuil Zborowski;[64] treizeci şi opt de tunuri prădate în Bender şi Akkerman fură date înapoi.[65] Zvonul unei noi năvăliri în toamnă pare însă a nu fi adevărat.[66]

Pînă în 1586 fu apoi linişte la acest hotar. În vara acestui an însă, begii de Semendria, Nicopol şi Vidin, ca şi Petru vodă, cu „10.000“ de oameni, aleargă la Bender, unde se iviseră iarăşi cazacii.[67] Peste cîteva zile Petru şi nepotul său Mihnea petreceau împreună „la munteni, pe Prut“, „cu Curte multă şi gloate mari“.[68]

Pînă la o nouă petrecere, în 1587, la Tecuci, pentru nunta rudei lor, Vlad, fiul lui Miloş vodă[69], Petru mai avu o dată de lucru cu cazacii, oaspeţii săi obişnuiţi.

Data aceasta, la 8 ianuar st. v., „lupii învăţaţi de pururea la pradă“ pradă „bucate“ în părţile Sorocăi. Pîrcălabul cetăţii, Pîrvu, ia cu dînsul *hînsari* prădalnici şi altă oaste de strînsură — „cîţi au vrut de bunăvoie“, în acest ţinut de oameni vestiţi şi dîrji — şi îndrăzneşte a trece Nistrul, înaintînd pînă la Pereiaslavl. După două zile de hărţuieli, nizovii sînt în sfîrşit învinşi: „pe toţi i-au tăiat, numai unul zic să fie scăpat“, pe lîngă prinşii ce se trimet la Ţarigrad.[70] Dar, în acelaşi an, primăvara, mulţi cazaci răsar în preajma Benderului şi pradă.[71]

În vară se ia Oceacovul de „7.000“ de cazaci, cari capătă treizeci de tunuri o dată cu puternica strajă a Niprului.

[63] *Ibid.*, p. LVI, p. 681, nr. CXXVIII.
[64] *Ibid.*, p. 682, nr. CXXIX; cf. p. LVII—LVIII, notele.
[65] *Ibid.*, p. 683.
[66] *Ibid.*, p. 684, nr. CXXXI.
[67] Hurmuzaki, XI, p. 693 şi urm.; cf. *ibid.*, p. LVIII—LIX: în august sosesc la Constantinopol prinşii.
[68] Cf. Ureche, *ed. cit.*, p. 237; Iorga, în *An. Acad. Rom.*, XVIII, p. 68, nota 1.
[69] *An. Acad. Rom.*, *loc. cit.*
[70] Ureche, *ed. cit.*, p. 273.
[71] Hurmuzaki, XI, p. 697—698.

Iarăși se dă foc la Bender, apoi satelor de lîngă Akkerman. După retragerea lor, în iulie, 15.000 de salahori moldoveni și 3.000 de cară, tot din biata Moldovă, merg la reparația Oceacovului părăsit, împreună cu turcii din Silistra. [72] Atunci Mihnea vodă, întors de curînd de la nuntă, trebui să vie înapoi în Moldova, pentru lucru. Și el, și Petru căpătară caftane și săbii de cinste. Asupra Crăciunului, la 23 decembre, domnul Moldovei, care visa coroana Poloniei, era să serbeze nunta singurei fiice, Maria, cu Zotu Țigara spătarul. [73]

O ceată de cazaci veni însă înainte de petrecerea domnească. Aduceau pe un Ioan vodă, căzăcește „Ivan". La 23 novembre stil vechi începe lupta, „den sus de Țuțora" — deci era o izbutită surprindere răpede — și se isprăvește abia la 26. Ivan fu prins, însemnat la nas și călugărit. Cazacii lui fugiră prin părțile Bistriței, unde Gașpar Kornis era pus să păzească hotarul, [74] alții o luară spre rîul Ceremușului. Scăpară puțini numai, „răniți și săgetați, și pedeștri, și fără nici o dobîndă". [75] În 1588, 4.000 de cazaci pradă treisprezece sate lîngă Bender și ard Oceacovul; în iunie 1589 ei jăfuiesc Cozlovul și aduc astfel expediția beglerbegului Rumeliei, Hidir pașa, care veni, cu 20.000, în toamnă: ai lui pradă, cu begul de Bender și Mustafa aga, pînă la Sniatyn, unde se aflau la 18 septembre st. n. [76] cu polonii lui Zamoiyski. [77] Se luase drumul prin Babadag, Oblucița, Lăpușna, Hotin (iulie), cu multă pagubă pentru țară. Camenița era întărită, dar la Zbaraz se ciocniră turcii cu polonii din Braclaw, Czerkass și chiar din Chiev. [78] Tatarii luară 18.000 de robi. În sfîrșit, prin septembre beglerbegul, care înaintase pînă la Bilakowa pe Nistru, se întoarse

[72] Cf. Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, p. 204; Hurmuzaki, XI, p. LXI, 700—702.

[73] *Ibid.*, XII, p. 705 și urm.

[74] *Ibid.*, p. 702 și urm.

[75] Ureche, *ed. cit.*, p. 237—238; cf. Hurmuzaki, XI, *loc. cit.*: sosesc prinșii la Poartă abia la 18 februar.

[76] Hurmuzaki, XI, p. 318.

[77] Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, p. 206—207; Hurmuzaki, XI, LXVI și urm.

[78] *Ibid.* p. LXVIII—LXX și notele.

îndărăt, la Silistra.[79] Şase sangeaci, cu cel de la Nicopol în frunte, rămaseră pentru a lucra la Bender.[80]

Pe lîngă aceasta salahorii moldoveni lucraseră, în 1589, pentru a face întărituri la Nistru, lîngă Bender, care fusese ridicat, spune o veste din Constantinopol, în ziua de 18 iunie 1589, la însemnătatea de *beglerbegat*,[81], unindu-se cu dînsul Babadagul dobrogean şi Silistra, de unde plecase fiul marelui vizir Ahmed.

Peste puţin, Petru, care scăpase acum de cazaci şi de *domnişorii lor*, părăsea Moldova, pentru a trece supt ocrotirea împăratului (septembre 1591). El lăsă urmaşului său Aron vodă, dacă nu o armată, măcar garda, pe care începuse a o organiza, din unguri.

III

Oastea Moldovei şi noua strajă domnească de unguri

Despre garda ungurească vorbesc două izvoare în acelaşi an 1585. Cel dintăi e călătorul francez Fourquevaulx, care a văzut însuşi înaintea Curţii, încunjurînd baldachinul supt care judeca domnul, cu sfetnicii lui, „trei la patru sute de soldaţi îmbrăcaţi ungureşte, cu sabia la coapsă şi un topor în mînă".[82] Al doilea e un raport păstrat în Arhivele Vaticanului, care şi el ştie de „cei 400 de trabanţi cari sînt unguri", adăugînd că Petru Şchiopul mai are pe lîngă dînsul „50 de halebardieri" — cei cu topoarele —, „arnăuţi şi greci" —, ai lui Bruti, — „cari trăiesc după datina turcească".[83]

[79] *Ibid.*

[80] *Ibid.*, Cf. şi *ibid.*, p. LXXI, nota 6, p. 211, 222, 226 şi Iorga, *Acte şi fragm.*, I, p. 124.

[81] Hurmuzaki, XI, p. 726.

[82] „De trois à quatre cents soldats, vestus à l'hongresque, armez de cimeterre au costé et d'une hache en la main"; Iorga, *Acte şi fragm.*, I, p. 37.

[83] „La guardia del Moldavo e di 400 drapanti, che sono Ungheri, e di 50 alabardieri albanesi et greci che vivono a la turca"; copie în Bibl. Ac. Rom., hîrtii Vladimir Ghica. Şi raportul adauge: „In Moldavia communemente non sono Turchi senon alcuni Serviani".

O gardă ca aceasta se găsea și la Curtea Poloniei, regele Ștefan Báthory răzimîndu-se, nu în credința noilor săi supuși, ci în vechea lui legătură cu haiducii și trabanții unguri bine plătiți. Dacă Aron vodă avea și el unguri, „călări și pedeștri", dacă el făcu pedeștrilor „odăi în Curte, să fie purure lîngă el", aceasta nu se explică prin chemarea lor „în leafă" de dînsul mai întâi, [84] ci prin păstrarea străjii înaintașului.

Era o urmare a războaielor căzăcești, și nu singura [. . .] Pedeștrii și călării, boierii și oamenii de rînd stau săptămîni și luni întregi în tabără, și astfel se deprind iarăși a fi adevărați ostași. Ei au întîlniri dese cu cazacii și, cum se vede, capătă de la dînșii și obiceiul războiului și cunoștința noilor condiții de luptă. Năvălirea lui Pîrvu de Soroca în țara dușmană are caracterul unei lovituri căzăcești fulgerătoare. La urmă, cum s-a văzut, oastea de țară poate înfrunta, birui, sfărîma, urmări în fugă pe cei mai iuți și mai neînfricați războinici de pe lume.

Nu numai atîta. Ținuturile pe care le cutreieră mai des cetele căzăcești se deprind cu apucăturile dușmanilor cari i-au prădat și îngrozit atîta vreme. Un neastîmpăr căzăcesc le cuprinde. De aici răscoala Lăpușnenilor cu Ioan Lungul. De aici, îndată după venirea în domnie a lui *Aron vodă*, în *1592* încă, ridicarea orheienilor și sorocenilor — ale căror cetăți nu fuseseră clădite din nou, Hotinul singur, după ocuparea de poloni în 1572, fiind iarăși o adevărată cetate, „încinsă cu ziduri înalte de cărămidă, de modă veche". [85]. Acești dîrji răzeși ridică pe Ionașcu Lăpușneanu, „și-i puseră nume Bogdan vodă", nu fără înțelegere cu boierii Bucium, Trotușanul și Paos, cari sînt și tăiați de Aron (mai). Lupta se dă „la *Răut*"; „Bogdan vodă" e prins, însemnat la nas și făcut călugăr cu de-a sila. [86]

[84] Ureche, *ed. cit.*, p. 239.

[85] Fourquevaulx, 1585, în Iorga, *Acte și fragm.*, I, p. 38—39: „un grand bourg ..., au bord duquel est posé un petit chasteau, ceint de hautes murailles de brique, faict à l'antique et commandé de tous les costes." Supt Ioan vodă se întîlnește un pîrcălab de Orhei, Danciul (Hasdeu, *Ioan vodă*, p. 234).

[86] Cf. Ureche, *ed. cit.*, p. 239—240; Iorga, *Pretendenți domnești*, din *An. Acad. Rom.*, XIX, p. 52—53 = 244—245; Orășanu, *Cronicari moldoveni*, p. 42—43; pentru soarta lui Ionașcu, și Hurmuzaki, XI, p. 762—763.

IV

Năvălirea lui Petru Cazacul (1592)

Urmă mazilia biruitorului, un Lăpuşnean, „copil" a lui Alexandru cel vechi, în folosul lui Alexandru vodă cel nou, alt Lăpuşnean, fiul lui Bogdan. Un ceauş porni din Scaun pe Aron, care nu făcu nici o împotrivire.

Se întîmplă că pentru acest incident istoric avem amintiri sau poate chiar însemnări contemporane, pe care le reproduce Ureche. După lupta de la Răut se află vestea destituirii prin curierii cari țineau cu Țarigradul, prin *călăraşii de Țarigrad*, cari se întîlnesc întăiași dată acuma. Aron cheamă „*gloatele*", care biruiseră pentru dînsul, și anume, „*curtenii* și altă gloată" și, cu mulțămiri, îi trimete „pe acasă", îi *slobozeşte*. Se umplu drumurile de aceşti ostaşi liberați: „mulți de toate părțile mergeau". Mazilul însuși, pornind către Scaunul său, face drumul împreună cu aceia „cărora sînt casele spre Iași și spre munte". Pornind și din Iași, îndată-l întîmpină capugiii, pe cînd ceaușul rămîne, pentru a vădi puterea împăratului. „*Dărăbanii ungureşti*" stau la Curte și, dintre boieri, Nistor Ureche, logofăt mare, „păzeşte Scaunul". Aron căpătîndu-și înapoi domnia prin stăruințile ienicerilor cari-i împrumutaseră bani și cari stăteau și ei lîngă dînsul pentru a-și strînge banii, [87] Oprea armașul înlocuiește apoi pe Ureche, care fuge pe la Soroca, pe drumul cazacilor, la poloni, vechii săi prieteni.

În acelaşi timp, în iulie 1592, Petru Lăpușneanu iese din Camenița, dar nu cu cazaci — deși, pentru petrecerea lui îndelungată între ei, [88] i se zicea Cazacul — ci cu trupele lui Zamoyski, cu oastea pe care acest om, cu o mare cultură în stilul Renașterii, cultură în care se cuprindeau și normele de război ale antichității, o strînsese și o disciplinase din

[87] Cf. Ureche, *ed. cit.*, p. 239—242.
[88] Cf. Iorga, *Pretendenți domnești*, p. 48—49 = 240—241; Hurmuzaki, XI, p. XCV.

porunca și supt ochii regelui Ștefan.[89] Iaslowiecki, comandantul graniței, staroștii de Camenița și de Bar, oaste regulată polonă, îl întovărășeau, împotriva păcii abia încheiate cu turcii. Că avea și „puțintei cazaci și o samă de pribegi“,[90] nu hotărește caracterul acestei expediții [...] Petru luă măsuri de împotrivire: la Baia păzea vornicul Orăș, care avea supt el pe toți „cazacii și altă oaste tare“ ce se afla „supt munte“.[91]

Abia în octombre se luau măsuri pentru izgonirea lui Petru, care, ca și Potcoavă, făcuse îndată oferte de supunere și plată fără zăbavă a tributului la Poartă. Gașpar Sibrik și Moise Székely aduc din Ardeal — ca împotriva lui Ioan și Alexandru vodă — cîteva sute de pușcași și trabanți din jurul lui Sigismund Báthory. Abia lîngă *Iași* se dete lupta, la 24 octombre. Petru vodă fu părăsit de ai săi, trimes la Constantinopol și ucis acolo în chinuri.[92] Polonii lui, afară de starostele Cameniței, fură tăiați. Se zvonea și de ivirea cazacilor la Bender și Chilia, așa încît beglerbegul Greciei însuși se pusese în mișcare, poruncindu-i-se a ierna la Silistra, ca în 1589.[93]

[89] Pentru nemulțămirile lui Zamoyski cu cazacii, v. mai departe.
[90] Ureche, *ed. cit.*, p. 242.
[91] Hurmuzaki, XI, p. 904—905.
[92] Iorga, *Pretendenți domnești*, p. 49—50 = p. 241—242; *Studii și doc.*, XIX; Hurmuzaki, XI, p. 756 și urm.; Iorga, *Relațiile cu Lembergul*, p. 91 și urm. sau *Studii și doc.*, XXIII.
[93] Hurmuzaki, XI, p. 765 și nota 1.

CAPITOLUL X

LUPTELE LUI MIHAI VITEAZUL ȘI ALE TOVARĂȘILOR SĂI PÂNĂ LA CUCERIREA ARDEALULUI (1594—1599)

I

Generalități. Răscoala din 1594

Luptele lui Mihai Viteazul, ale aliaților, ca și ale dușmanilor săi din Moldova sînt condiționate de noul sistem militar din țerile noastre: uitarea țeränimii aproape cu totul, întrebuințarea unei părți restrînse dintre boieri, chemarea curtenilor, cari în Țara Românească se zic roșii, după coloarea postavului ce li se dă la Paști și la Crăciun, răzimarea pe garda domnească [1] și, în războaie mai grele, pe cele două feluri de mercenari cari s-au fost desprins a veni în leafă, la noi, cazacii și haiducii, și, în sfîrșit, dacă e vorba de contingente ale vecinilor, pe trupele polone ale palatinatelor Rusiei și Podoliei și pe trabanții, pe pușcașii negri din Ardeal, — căci nu se mai cheamă acum secuii, a căror însemnătate militară a dispărut mai de tot. Războiul cu turcii avînd o înfățișare de cruciată și fiind condus de Casa de Austria, [2]

[1] În fruntea celei moldovenești stătea la 1581 Toma Nagy, care iscălea „Moldoway feogialog hadnagy"; *Doc. Bistriței*, I, p. LXXIV; cf. și p. LXXV; Hurmuzaki, XV, p. 683, nr. MCCLXIII. El era supus hatmanului, care se intitula în 1589 „generalis campiductor regni Moldaviae"; *ibid.*, p. 703, nr. MCCXCV. Mihail Tolnay comandă straja lui Aron; Hurmuzaki, XII, tabla; v. și *ibid.*, p. 72.

[2] V. Iorga, *Gesch. des osmanischen Reiches*, III, p. 291 și urm.

vin și trupe alese, din Silezia — călări grei, „catafracți" în zale — și din Italia — meșteri de luat cetățile și nobilime aventuroasă — pentru a lupta împotriva păgînilor, supt steagul Sfintei Biserici, ale prinților italieni, al Imperiului.

Răscoala din novembre 1594 a românilor e precedată de o năvălire a tatarilor în Moldova, cea dintăi după intrarea, la 1574, împotriva hainului Ioan vodă cel Cumplit a „împăratului celui bătrîn, cu optsprezece feciori ai lui". [3] Cu toate că Aron, pe care-l săturaseră cererile și primejdiile turcești, nu se declarase încă pentru creștini, în războiul pe care-l deschisese de curînd setea de sînge creștin a lui Sinan pașa, [4] cu toate că el va fi răspuns și mai departe tributul deosebit pe care Moldova se îndatorise, poate de la 1574 înainte, a-l plăti pe fiecare an tatarilor, [5] hanul, care mergea să întîlnească pe Sinan, luă drumul pe la noi, arătîndu-se dușman. Nicolae Iaszlowiecki, sprijinitorul din anul trecut al lui Petru Cazacul, scrie lui Zamoyski arătînd că horda, plecînd „din locul unde se oprise cîtva timp", va fi trecut pe la Bender, și nu pe drumul *căzăcesc* al Sorocăi, a ajuns la Iași — prin valea Țuțorei — și a încunjurat „cetatea", adecă precum făcuseră ungurii în 1578, numai Curtea întărită, și nu, cum s-ar putea bănui, mănăstirea cea nouă a Galatei, făcută de Petru Șchiopul, cu ziduri foarte puternice, ca o nouă cetățuie a Scaunului moldovenesc lîngă Cetățuia cea veche. [6]

Aceeași scrisoare dă lui Aron o putere de „10.000 de români" și „4.000 de unguri", ceea ce, firește, nu se poate admite. E de crezut că vor fi fost pe lîngă dînsul *dărăbanii* unguri din gardă și *curteni* din părțile vecine cu Iașul. Aceasta se întărește, de altfel, prin raportul lui Ioan de'Marini Poli, agent imperial, care scrie că Aron, ce e dreptul, strînsese

[3] Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, p. 337

[4] Pentru împrejurări, v. Iorga, *Scurtă istorie a lui Mihai Viteazul*, București, Socec, 1900 și *Istoria lui Mihai Viteazul* — pînă la 1595 — în *Conv. literare*, XXXVI și urm.; Sîrbu, *Istoria lui Mihai Viteazul*, 2 vol

[5] Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, p. 337 și nota 2.

[6] „Il Moldavo, ch'e molto devoto nei suoi riti, fabrica una bellissima chiesa di pietra et un palazzo di muro in Giasso città, di quel modo che si usa in quelle parti"; raportul citat, din Roma.

oaste, în așteptarea cazacilor și a ardelenilor, *pentru a tăia drumul tatarilor;* încă din iunie se știa că el strînge „greci, cazaci, unguri și turci" și „strigă la leafă și oaste": *țara i-ar fi pretins însă a scădea lefile;* ungurii își lasă săbiile și vreau să plece: atunci li se adauge plata și li se dau și două buți de vin. În schimb, Curtenii cari nu se dovedesc să aibă armele trebuitoare sînt bătuți la falangă în Curte.[7] Dar boierii îl trădează pe Aron. Aflîndu-se că au intrat tatarii, se întîmplă ca în 1476: curtenii se cer acasă — „cerură voie a merge pe la casele lor pentru a-și scăpa fiii și soțiile" —, și astfel Aron nu mai are decît „Curtea" — de boieri — și „garda de unguri", pe lîngă tunuri. *„În jurul orașului întreg el făcuse șanțuri împotriva furiei călărimii tatarilor".*[8] Fiind așa de slab, domnul moldovenesc trebui să se răscumpere cu bani. Trabanții încercară să-i ia înapoi, dar o ceată a lor de 300 fu nimicită. De aici tătărimea apucă spre Sniatyn, unde era la 2 iulie st.n.[9]

Pentru a-i face cu putință noului domn muntean — de la 1593 — *Mihai*, care era să fie *Viteazul*, înlăturarea prin omor a turcilor, ieniceri și creditori totodată, — ca și cei din Moldova lui Aron, — cari-l încunjurau, îl spionau și-l pîrau, — se aflau în București, nebăgați în samă, la 5 novembre st. v. trabanți de ai lui Sigismund Báthory, prințul ardelean, supt Mihai Horváth și Ștefan Becheș.[10] În acea zi[11] se săvîrșește nimicirea păgînilor nesuferiți. Logofătul Teodosie, a cărui povestire e păstrată în versiunea latină, lămurită și întregită de un călător, silezianul Baltazar Walter,[12] pretinde

[7] Hurmuzaki, XII, p. 3—4, nr. VI.

[8] *Ibid.*, III, p. 202: „Tolsero licenza per andare per le case loro salvar li loro fiolli e mogli, e vi restò principe Aaron Vaivoda con sua guardia di Ungari e la Corte, e si fortifichò in castelo de la sua Corte, intorniandose con la artilliaria et intorno di tutta città fatto fare fose, per la furia di cavaleria di Tartari".

[9] Iorga, *Acte și fragmente*, II, p. 731—732 și nota. Cf. raportul citat al lui Marini, în Hurmuzaki, III, p. 202; Iorga, *Doc. Bistriței*, I, p. 1—2, nr. II; Hurmuzaki, XII, p. 1, nr. 1; XV, p. 723 și urm. Cf. Bethlen, III, p. 352 și urm.

[10] Cron. țerii: pentru acest timp e contemporană.

[11] Data din *Cronica țerii* nu e pentru *sosirea* lor, ci pentru măcel: ea corespunde cu aceea din scrisoarea lui Sigismund.

[12] Și în Papiu, I, p. 13.

că ar fi fost uciși cu acest prilej „ca la două mii de ieniceri", pe lîngă altă gloată de străini din Țarigrad. Ei fuseseră chemați pentru cercetarea socotelilor în casa vistierului Dan, și tunurile nimiciră clădirea, cu cei ce se găseau într-însa. Turcii se împotriviseră totuși, și unul dintre cei mai puternici boieri tineri, Stroe Buzescu, fu rănit. [13] După cîteva zile, la 15 ale lunii, se încercă luarea cetății Giurgiului, cu tunuri, din acelea pe care le topise fratele lui Mihai, Petru Cercel, cu cîțiva ani în urmă. [14] Ajutoare din Rusciuc fac însă cucerirea cu neputință.[15]

Dacă nu e vorba tot de măcelul pomenit mai sus, [16] s-ar părea că Mihai mai are de lucru și cu turci ce se întorc din Ungaria pentru iernatec, un cadilischer, — unul din cei doi mari judecători ai oștilor turcești —, cu 50 de ceauși și 2.000 de ieniceri și spahii. Ei cer de la Mihai, care se închisese în Curtea lui neîntărită de deasupra Dîmboviței, lîngă Mănăstirea „Mihai vodă",[17] 10.000 de ughi și trimesul pornise la dînsul pe jos, cu nu mai puțin de o mie de ostași, „ca să-l vadă".

Mihai trece la tabăra mercenarilor, care era, după cît se pare, încă de atunci la Colintina. I se poruncește a se plăti lefile acestor străini, despre cari domnul zicea că au rămas de pe vremea cînd muntenii trebuiau să colaboreze pentru scoaterea din Moldova a lui Petru Cazacul (1592); cadilischerul oferă a-i împrumuta el banii de nevoie. Un atac de noapte se dă atunci, la București, împotriva beilicului, casei de oaspeți, care e aprinsă în cinci locuri, — o repetiție a luptei de la Baia. Tunurile bat locuința unde se adăpostește

[13] *Cronica țerii.* Cf. scrisoarea lui Sigismund din 23, în Hurmuzaki, XI, p. 18, nr. XLVI. Cf. și cronica turcească a lui Naima, trad. engleză de Fraser, I, Londra, 1832; Istvánffy, p. 411.

[14] Cf. reproducerea în Catalogul Muzeului de antichități din București a unuia din tunurile lui Cercel; v. Hurmuzaki, XI, p. 192, mărturisirea călătorului francez Bongars: „fait fondre des pieces d'artillerie".

[15] *Cronica țerii* și Walter.

[16] Scrisoarea lui Sigismund știe de unul singur, și cu cei veniți pentru iernat. Aceeași părere o găsesc la d. Sîrbu, *op. cit.* Tot un singur măcel se arată în notele lui Petru Armeanul, care spune că *de la început* cadilischerul-emir ar fi fost lîngă Mihai; Bethlen, IV, p. 277; Szamosközy, IV, p. 95.

[17] „In palatio prope novum sub urbe monasterium, sine arce murisque, ad Dembowicem fluvium"; Walter, p. 14.

căpetenia turcească. În zădar făgăduieşte cadilischerul sume mari pentru răscumpărarea lui; lefegiii le află tot aşa de uşor în pradă. [18] Mersul povestirii însuşi arată că a fost, aproape sigur, un singur măcel. [19]

II

Atacul cetăţilor dunărene (1594—1595)

O dată ce se pornise atacul cetăţilor de la Dunăre, el fu urmat, dar nu de Mihai însuşi, ci de mai multe cete deosebite. Comandanţii ardelenilor merg la *Floci* (10 decembre), alţii la *Hîrşova* (1 ianuar 1595), la Silistra, el cărui sangeac era ruda beglerbegului Rumeliei (8 ianuar), [20] la Măcin; şi în susul Dunării, se pare că boierii olteni de la şes lovesc Şiştovul, [21] Rahova, Vidinul. Mai tîrziu şi Cernavoda, Rasgradul, Babadagul, Oblucița vor avea aceeaşi soartă. [22]
În acelaşi timp se dezrobea şi Aron. El ucide pe ceauşul ce-i aducea mazilia şi pe toţi ceilalţi turci din Moldova.

Pentru aceasta nu-i folosiră însă cazacii, — cari prădară Orheiul, cu Slobodca, şi satele de lîngă Bender, [23] la 24 decembre 1593, — pe cari-i chemase la dînsul. Aceştia pătrunseră, ce e drept, în Moldova prin novembre, în număr de „8.000", dar ei cerură lui Aron bani şi, acesta împotrivindu-se, îi luară şi tunurile, pe care aveau de gînd să le întrebuinţeze împotriva cetăţilor turceşti vecine. Numai după ce şi lui îi sosiră trabanţi de la Sigismund, luă el hotărîrea de a proclama răscoala, [24] şi astfel din amîndouă părţile, după învoiala făcută în vară, porneşte războiul cu turcii.

[18] Walter, p. 13—15. Se pomenesc şi cazaci cu acest prilej; ei par a fi venit însă mai tîrziu numai. Cf. Şincai, II, p. 393 şi urm.

[19] Cf. Iorga, *Gesch. des osm. Reiches*, III, p. 303—304. Raport veneţian din Constantinopol, Hurmuzaki, III [2], p. 465, 467.

[20] Walter, *loc. cit.*

[21] Hurmuzaki, XI, p. 25, nr. LX: ştiri de la regele Poloniei; Walter, p. 22.

[22] *Ibid.*

[23] V. şi Iorga, *Acte şi fragm.*, I, p. 134—136, după scrisorile lui Aron; Hurmuzaki, III[2], p. 40, nr. LV.

[24] Despre năvălirea cazacilor vorbeşte, fără multe amănunte, numai raportul din 17 novembre 1594 al lui Alexandru Komulovic, în Racki-

III

Înfrîngerea domnilor celor noi (1595)

În ianuar 1595 expediția care trebuia să schimbe pe haini, aducînd în Moldova pe *Ștefan Bogdan* — un presupus fiu al lui Ioan vodă cel Cumplit și fost domn muntean. *Ștefan Surdul* —, iar în Țara Românească pe *Radu*, fiul lui Mihnea vodă, scos în 1591 și turcit de frică, apoi pe *Bogdan*, fiul sasului, era pregătită la Rusciuc, supt pașii asiatici Mustafa de Meraaș, nepotul lui Sinan, [25] și Hasan de Aidin, fiul marelui Mohammed Socoli. Mihai, din partea lui, făcuse ce-i era cu putință ca să preîntîmpine năvălirea. El înaintă către Dunăre, „la sat, la Pietre". [26]

Dar Mihai fu chemat împotriva tatarilor, al căror han, *Gazi Ghirai*, fusese adus din pusta ungurească, cu 24.000 de oameni, tocmai de vestea acestei răscoale. Hanul pătrunse iute pe la Vidin, prădînd desigur fără milă țara care se ridicase împotriva sultanului. [27] Ținta lui era Giurgiul, supt care trebuia să găsească pe Hasan de Aidin, Mustafa rămîind să meargă pe la Isaccea-Oblucița ca să așeze pe Ștefan vodă.

Tabăra hanului era acum în Vlașca, și Mihai cu boierii, mai ales cei trei Buzești, Preda, Stroe și Radu, precum și cu Radu Calomfirescu și alte „oști alese", între care neapărat și ungurii lui Sigismund, se așeză la Hulubești. La 4 ianuar 1595 Buzeștii atacă la *Putinei* și biruiesc pe mîrzacii din avangardă. Atunci nepotul hanului înaintează pentru răzbunare, și iarăși această dintăi strajă munteană-i „întîmpină", la *Stănești*: „și li ieșiră întru întîmpinare și se loviră la față la Ghenarie 16 (21?); și fură biruiți acei tatari", perind

Pierling, *L Komulovica izvjestajilistovi o poslanstvunjegovu o Tursku, Erdelj, Moldavsku i Pojku*, din Starine de la Agram, XIV, 1882, p. 20—25, 26, 28, 44 (v. aceleași Starine, XV). Cf. Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, p. 206—209.

[25] Sărută mîna sultanului la 10 decembre; Hurmuzaki, IV², p. 186, nr. CXLVIII

[26] *Cron. țerii.*

[27] După Szamosközy, el ar fi venit fără a ști de răscoală, prietenește, cu voia lui Mihai (IV, p. 53).

comandantul lor și imbrohorul lui și liberîndu-se „7.000" de robi creştini. [28]

Totuși, Mihai nu putu opri trecerea, în acest timp, a turcilor pe la Rusciuc. După *Cronica țerii*, Mustafa era în fruntea lor. Se face tabără la *Şerpăteşti*, cu Bogdan vodă poate, [29] în mijlocul turcilor și tatarilor. Un atac de noapte al banului *Manta* ar fi împrăștiat lagărul după aceeaşi cronică, în care nu se cuprinde și ziua luptei. Notele logofătului Teodosie redate de Walter înseamnă mai bine această dată: duminecă, în 26 ianuar st. v. 1595: cei 6.000 de turci — numai 300 de ieniceri — ar fi fugit la Rusciuc, și tatarii s-ar fi risipit. Mihai se așează în lagărul părăsit de la Şerpăteşti, unde stă până marți, asigurîndu-se că tatarii au plecat în adevăr către depărtatele lor lăcașuri. [30]

După Walter, la 27 deci, după *Cronica țerii* la 25 încă, Mihai trece Dunărea înghețată pe la satul Marotin și lovește la *Rusciuc* întreagă oastea turcească, avînd în fruntea ei pe Hasan de Aidin: ar fi fost 14.000 de oameni, dintre cari 10.000 „aleşi". [31] Se dă luptă afară de mahalale cu cei *10.000* ai lui Mihai. Pașii, învinși în această singură ciocnire, fugiră. Se arde și pradă orașul. [32]

Cu Mustafa pașa, Ştefan mergea acum asupra Moldovei. [33] Mihalcea și ungurii lui Mihai — de toți, 2.000 — sînt trimeşi ca să ajute pe Aron, care nu putuse coborî la Oblucița, spre a apăra vadul, dar trimesese acolo oşti care găsiră 4.000 de turci şi pe tatarii Dobrogii. [34] La 13 februar, spun însemnările logofătului, [35] căpitanii ardeleni biruiesc încă la vadul *Silistrei*; între turci ar fi fost, pe lîngă Capugi bașa, și pașa

[28] *Cron. țerii* și Walter, p. 18—19; cf. Szamosközy, IV, p. 53, 96—98.
[29] Cf. Sîrbu, *op. cit.*, I, p. 213, nota 2.
[30] Cf. raportul venețian din 20 februar, Hurmuzaki, IV^2, p. 188—189. Acum e trimes Seimenbașa ienicerilor; *ibid.*
[31] Walter, p. 19.
[32] Walter și *Cronica țerii*. Știri de la Aron, Hurmuzaki, *Supl.* II^1, p. 340.
[33] *Ibid.*, XII, p. 37.
[34] *Ibid.*, *Supl.* II, p. 349: și lupte la Cetatea Albă.
[35] Toate datele sînt în stil vechi.

de Silistra chiar.[36] Ștefan e ucis. Biruitorii se întorc de-a lungul Dunării, arzînd *Turtucaia*.

Alte cete boierești atacă — supt Mihalcea — cetatea Silistrei și, supt Preda și Radu, Buzeștii, *Hîrșova*, ai cării turci din cetate cercaseră o năvălire.[37] Marini povestește o luptă la *Silistra* cu 6.000 de turci și Bogdan însuși,[38] ceea ce ar arăta rostul acestei expediții: pretendentul căzu de pe cal și era să fie ucis; „aga" care-l întovărășea peri: e desigur însă confuzie cu lupta împotriva noului domn al Moldovei. Marini mai știe de trecerea locuitorilor din *Cernavoda* la noi de o pradă condusă de ei, pînă la Rasgrad, după știri muntene de la 3 mart.[39]

Logofătul vorbește apoi de planul de răscoală al unor locuitori din cetăți împotriva lui Mihai. De fapt, turcii și sîrbii din *Vidin* năvălesc în Banatul *Craiovei*, unde-i întîmpină, după prădarea Craiovei, care n-avea ziduri,[40] raguzanul Deli-Marco, luat în serviciu de Sigismund, și-i bate cu totul.[41] Îndată „căpitanii ungurilor au împutăciune cu Mihai vodă", care-i trimete acasă, căpătînd în loc, numai acum,[42] un singur șef unguresc, pe Albert Király, un fost ostaș al regelui Ștefan.[43] La 1 mart,[44] acesta atacă Brăila și sfarmă cetatea,[45] în cele dintăi zile ale lunii. Oastea pedestră înaintează apoi, „prin multe sate foarte bogate în roadă, ale dușmanilor", de-a latul Dobrogii, pănă la Babadag, nu fără a fi urmărită, cu învierșunare, de spahiii și tatarii pe cari-i păgubise:

[36] Walter, care adauge aici la originalul românesc, spune că aceste lucruri i le-a spus „Ștefan", la 1597 (de fapt, Bogdan Sasul, falșul „Ștefan"), dar pe scurt; p. 23—24. Cf. Marini, *loc. cit.* p. 37; Hurmuzaki, IV², p. 189. V. și Szamosközy, *loc. cit.*

[37] Cea dintăi pradă, la Walter numai; celelalte, numai în *Cronica țerii*.

[38] Hurmuzaki, XII, p. 36.

[39] *Ibid.*, cf. și Szamosközy, IV, p. 96. Cf. Sîrbu, *op. cit.*, I, p. 227.

[40] Muris et arce destituta civitas.

[41] Raportul din 24 mart al lui Marini, Hurmuzaki, XII, p. 36. Corespunde notița lui Walter, p. 25, unde e vorba de 5.000 de „sîrbi și români", și se adauge fără sens că banul Manta a rămas credincios.

[42] Nu încă din 1594, cum spune Walter.

[43] V. Heidenstein, *Rerum polonicarum libri*, XII, p. 158

[44] „30 februar", în Walter Sîrbu îndreaptă: 30 mart (I, p. 230).

[45] „Și o sfarmă pănă la pămînt"; *Cron. țerii*, p. 280, Cf. Hurmuzaki, IV², p. 196.

la trecerea apei vitele strînse de jăfuitori fură ucise. Lăsînd la Brăila, unde-și așteptase oamenii, 4.000 de pedeștri și 135 de călări, Király pleca la 25 april spre Gherghița.[46]

IV

Luptele lui Aron Vodă cu turcii (1595)

Încă de la 28 februar, Aron, lăsat liber de înfrîngerea turcilor cari aduceau pe domnul cel nou, face ce făcuse, tot cu cazacii, Ioan vodă, la 1574, după ce scăpase prin cea dintăi biruință de Petru Șchiopul. Și e de observat că și acum, după acea biruință, pe care am pus-o la Silistra, turcii, neavînd ca atunci răgazul de a veni prin Țara Românească și cu zaharele, se lovește, cu contingente muntene, Brăila turcească. În raportul lui din 28 februar către Sigismund, Aron povestește[47] cum „trupele lui, împreună cu oastea măriei sale“,[48] au încunjurat Benderul, Tighinea lui de moștenire. Dar cazacii poruncesc domnului să nu se amestece în lucrurile și drepturile lor, și astfel el se retrage, lăsînd doar cîteva cete pănă la sosirea războinicilor de la Nipru. În calea spre Cetatea Albă, noua țintă a lui Aron, se întîlnesc pîlcuri de tatari cari se întorc, și ele sînt împrăștiate: „nu li se poate ști numărul“; erau cu femeile și copiii. Și begul Cetății Albe e bătut, scăpînd abia de moarte, și se înșiră cu mîndrie spoliile: „steaguri, tobe, trîmbiți și altele multe“. Unii din călării moldoveni trec și peste Dunăre ca să prade, „în două locuri deosebite“, de unde aduc două steaguri Aron însuși, cu Emeric Becz și ungurii, erau acum „aproape de Dunăre“.[49]

Aron avea și legături cu regele Poloniei, căruia-i trimetea daruri.[50] El era sfătuit spre pace și de unii greci de pe lîngă

[46] Hurmuzaki, XII, p. 45, nr. XCIV; scrisoarea lui din 24.
[47] Hurmuzaki, XII, p. 31, nota 3.
[48] Copiae meae cum exercitu Magnificentiae vestrae.
[49] Cf. Hurmuzaki, III, p. 228: aceeași știre de la Mihai; cf. *ibid.*, p. 225; Heidenstein, *loc. cit.*, p. 314—315 (după el ungurii fug la Bender și sangeacul face o ieșire biruitoare). Pentru legăturile mai vechi ale lui Aron cu cazacii, v. *ibid.*, p. 307 (atac al Iașului, de la Țuțora).
[50] Hurmuzaki, XII, p. 31, nr. LXX.

dînsul.[51] Totuși, el urmă cursul expediției sale, îndreptîndu-se nu împotriva Chiliei, ajunsă, se pare, cu totul decăzută și fără ziduri,[52] ci a tîrgului Ismail [...] Pe la începutul lui mart ardeau casele de acolo, dar cetatea se ținu până la 22 mart.[53] Izbînda se datoria însă numai lui Ștefan Răzvan, hatmanul Moldovei, și el un veteran din ai regelui polon Ștefan, pe cînd Aron fusese chemat la Iași de o năvălire a pribegilor, cari a fi putut chiar să-l biruiască, urmărindu-l.[54] La sfîrșitul lui mart însă era liniște, și mitropolitul Mitrofan socotea la 6.000 oastea de unguri și cazaci a domnului său, adăugind că acesta e hotărît ca și mai departe „să înfrîngă pe dușmanul lui Hristos". Supt Bender s-ar fi urmat încă luptele, dar știm că ele nu duseră la nici un capăt. Atîta putea face Aron.[55] În mai ungurii lui îl trimeteau în Ardeal, și Răzvan începea supt numele de Ștefan vodă o domnie de vară.

V

Campania turco-tatară din 1595

În Țara Românească cetele boierești nu se odihniră. Pe cînd turcii lăsau pe un an de zile grija războiului celui mare din Ungaria pentru a-și întrebuința toate silințele împotriva hainilor de la Dunăre, oltenii — 3.000 — își cercau norocul la *Nicopol*, care arse la 11 iunie,[56] și la Vidin, supt *aga Farcaș*,[57] avînd oarecare izbîndă pretutindeni, dar neputînd căpăta cetățile nicăiri. Ba încă la întors, ceata lui Farcaș fu nimicită. În schimb, luptătorii de la Nicopol, între cari 60 de călări unguri, ard corăbiile strînse pentru pod, ucigînd pe păzitorii lor și înecînd două tunuri, ceea ce un turc ar fi socotit că face mai mult decît „patru cetăți" ce s-ar fi luat.

[51] Cf. Iorga, *Nichifor Dascălul*, în *An. Acad. Rom.*, XXVII.
[52] Mențiunea arderii ei însă la Hurmuzaki, IV², p. 187.
[53] Cf. *ibid.*, p. 193.
[54] Marini, *ibid.*, XII, p. 35 și urm., 41 și urm.; Heidenstein, p. 315.
[55] *Ibid.*, p. 40, nr. LXXXIX.
[56] Cf. Walter, p. 25, și scrisoarea din iunie a lui Albert Király, din tabăra de la Colentina, 18 iunie; Reussner, *Epistolae turcicae*, IV, p. 132. Apoi Hurmuzaki, XII, p. 75—79; cf. III², p. 124, nr. CXLIII.
[57] Walter, p. 25—26; Hurmuzaki, III², p. 116, nr. CXXXV.

Aşa încît, dacă se face socoteala luptelor ce se dau, de munteni şi moldoveni, împreună cu lefegiii şi aliaţii lor unguri şi cazaci, din novembre 1594 pănă în iunie 1595, se vede uşor că nu era mai multă ispravă decît după năvălirile asemănătoare pe care le săvîrşiseră, fără nici un ajutor, boierii lui Vlad Ţepeş, tot pe vreme de iarnă, în 1461—1462. Cu această deosebire că Mihai are a face, în luptele din Vlaşca şi Rusciuc, cu toate puterile hanului şi cu o însemnată oaste turcească. Casele de lemn din tîrgurile dunărene ocupate de turci periseră în flăcări, materialul de pod arsese, mulţi turci şi pierduseră viaţa, dar, dintre cetăţi, afară de Turnu, numai Brăila era în ruine, cea mai slabă din toate întăriturile acestui hotar al stăpînirii directe a sultanului.

Mai departe, în felul cum se poartă războiul, atît în Moldova, cît şi în Ţara Românească, nu se poate scăpa din vedere puternica înrîurie a tacticei cazacilor. Aceştia ajunseseră deci, nu numai pentru principatul de atîtea ori străbătut de dînşii, dar şi pentru cellalt, învăţătorii de război. Toate aceste incursiuni fără legătură între ele, toate aceste neprevestite lovituri, unite cu surprinderi de noapte şi isprăvite cu focuri, strîngerea prăzii şi tîrîrea robilor, fără a se încerca decît doar la Ismail un asediu mai îndelungat, cu tunuri, sînt în cel mai desăvîrşit stil nizovic. Astfel, se provoacă necontenit, se oboseşte, se dezgustă un duşman cu mişcările mai grele, care, cînd vine, nu mai găseşte pe nimeni înaintea lui.

E de semnalat apoi şi faptul că Aron merge, ce e dreptul, la Bender, la Cetatea Albă, la Ismail, fără a rămînea aici pănă la capăt, dar Mihai, cu toate marile lui însuşiri războinice, stă în fruntea cetelor lui, strînse într-o adevărată oştire, numai la Şerpăteşti şi la Rusciuc. Tot ce se face după aceea, e prin alţii, cari de multe ori nici nu-l vor fi întrebat, mulţămindu-se a-i da samă de ce li dăruise norocul. Tot aşa, războaiele căzăceşti nu pleacă de la o singură voinţă şi orînduire, ci în ele se zbate sufletul de neastîmpăr al aventurierilor prădalnici. Boierii tineri, stăpîni pe sate multe, moştenite, cumpărate ori hrăpite, aveau în sufletul lor ce trebuia ca să se poată arăta vrednici ucenici ai cutezătorilor pentru faimă şi pentru cîştig.

Cum s-a alcătuit marea oştire turcească de răzbunare, în fruntea căreia, tîrziu de tot, după căderea lui Ferhad, se

puse marele vizir Sinan, întors în situația sa de atotputernicie, se poate vedea din istoriile Imperiului otoman. [58] Oastea trebuie să fi fost mare, și pînă la 50.000 de oameni. [59] Mihai, care făcuse în iunie o tabără de observare la Colentina, apoi la Măgurele, cu 8.000 de oameni, [60] nu încercă în zădar să oprească pe năvălitori la vadul Giurgiului. [61] Doar cetatea nu era a lui, și turcii dintr-însa păzeau bine asupra podului de vase — 130 de luntri [62] — care fu întins drept la ostrov, și de aici la țermul stîng, încă din cele de pe urmă zile ale lui iulie. Astfel, la începutul lui august, toată oastea marelui vizir era pe pămînt românesc și lua drumul, de atîtea ori bătut, și de negustori și de ostași, care ducea de la Giurgiu la București.

Lupta se dădu între Sinan și Mihai, care alergase în calea vizirului, nădăjduind poate în adevăr să-l împiedice de a pătrunde pînă la orașul deschis al Bucureștilor, la *13 august*. Înainte de a se arăta din ce exemple se inspirase acel care cîștigă la *Călugăreni*, pe Neajlov, una din cele mai lăudate biruințe românești, deși nu aceea care, pentru opinia europeană, îl așeză pe Mihai în rîndul marilor căpitani ai timpului, să dăm, în lipsa unei scrisori a biruitorului însuși, raportul făcut a doua zi după învingere, din Copăceni pe Argeș, de Király.

„Măriei tale am crezut de cuviință a-ți arăta cele ce urmează. Cu ajutorul lui Dumnezeu, ieri, marți, am dat luptă lui Sinan, care luptă a ținut de dimineața pînă seara; decît care nici n-am văzut, nici n-am auzit una mai crîncenă. Căci de cîteva ori am gonit pe dușmani pînă în tabăra lor, unde, strîngîndu-și iar puterile, ne-au răspins și pe noi. Dar și noi, sprijiniți pe ajutorul dintre cetele noastre, [63] i-am pus pe fugă de cîteva ori, așa că mulți i-au urmărit și pînă la corturile lor,

[58] Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, III, p. 309, și urm.
[59] 180.000, la Walter.
[60] Walter.
[61] Totuși, Walter o afirmă: la urmă turcii ar fi trecut și la Giurgiu și mai în jos. Și Heidenstein, p. 314, pomenește o împotrivire.
[62] Hurmuzaki, XII, p. 80.
[63] Mutuo freti auxilio.

și au ucis chiar pe cîțiva dintre turci. La urmă, cei trei pași [adecă beglerbegi[64]] — erau dintre pași: Khidr, Hasan și Mustafa, după izvoarele turcești — duseră oastea asupra noastră, pînă la tabăra noastră; aici, ajutîndu-ne laolaltă,[65] i-am răspins de acolo și i-am urmărit cîtva loc,[66] încît de-abia au scăpat pașii. Un rob care fugise de la maiestrul cel mare al tunurilor (topcibașa) la noi ni-a spus ca lucru sigur că și pașii cei trei au fost stropiți de noroi și de lut și că în acest hal au scăpat în tabără. Iar Sinan, zicea el, ar fi spus că nu știe ce fel de oameni sîntem noi, de năvălim așa de cutezător asupra lor, căci nu s-a mai auzit pînă acum de la nimeni ca niște cete așa de puține să fi îndrăznit vreodată a pleca împotriva puterilor împăratului turcilor și să fi pus pe fugă trei pași. Tot robul acela a spus că toți banii și toate lucrurile fuseseră puse de dînșii pe cai[67] și că se gîndiseră la fugă, dar, disprețuind numărul nostru cel puțin, astfel și-au schimbat iarăși gîndul, așa încît, dacă măria ta ai fi avut acum mai multe trupe aici cu ajutorul lui Dumnezeu am fi putut căpăta biruința, căci Dumnezeu n-a mai dat poate cuiva în toată creștinătatea un mai mare început.

Totuși, chiar și cu acest număr puțin al nostru, noi am dobîndit biruința[68]: căci foarte mulți dintre turcii de căpetenie și dintre ieniceri și dintre alții au căzut în luptă; iar dintre ai noștri, puțini au lipsit, deși sînt foarte mulți răniți. Daniel Bakó a căpătat o rană dintr-o ghiulea de tun, dar se va putea îndrepta. Cea mai mare pagubă am avut-o în cai: căci foarte mulți cai au fost uciși și răniți, și noi, iarăși, am pierdut cîte doi-trei, ba cutare chiar și toți caii lui.

În noaptea aceasta ne-am oprit chiar în acel loc în care s-a dat lupta. La miezul nopții, cu domnul însuși, strigînd numele lui Isus, și turcii, după obiceiul ce au, chemînd pe *Allah* al lor, ne-am retras de la ei, cale de vreo milă, la rîul Argeș, unde nu știm cît ne vom putea ținea.

[64] Tres ipsimet Bassae.
[65] Mutuo nos adiuvantes.
[66] Iter.
[67] Iumenta.
[68] Victoria penes nos fuit.

Căci am găsit prea frumoase steaguri și tunuri mai mici, și ei au găsit cîteva din tunurile noastre. Așa s-au făcut între noi aceste schimbări de lucruri. [69]

După ce scrisesem acest raport către măria ta, a fost adus la mine un turc prins astăzi: acesta spune că unul dintre pașii de căpetenie a căzut în luptă și că Sinan el însuși a fost zvîrlit de pe pod și că din căderea aceea îi e rău.

Au perit și turcii de căpetenie și mai însemnați. Am găsit steaguri prea frumoase; am smuls și steagul verde de căpetenie al lui Mohammed, pentru a cărui pierdere li e foarte mare jale, căci îl socot închinat dumnezeului lor.

Acuma Dumnezeu ar da izbîndă bună măriei tale dacă n-ar zăbovi în trimeterea de întăriri, căci cu ajutorul lui Dumnezeu i-am putea birui, cred (sane). Deci măria ta să întrebuințeze cu acest prilej toată sîrguința și grija și de pretutindeni să adune ajutoare și să le trimeată aici.

Cît privește pe Mihai vodă, aceasta pot s-o afirm cu siguranță, că e om bun și bun ostaș și nu dă a se bănui nimic împotriva lui. A declarat că nu se preface, ci vrea să slujească din toată inima creștinătății întregi, și încă și măriei tale îi e credincios în toate. E drept deci ca măria ta să-l îmbrățișeze cu toată favoarea și buna voință.

Din tabăra de la satul Copăceni, 24 august 1595." [70]

Cronica țerii e foarte scurtă în ce privește această luptă, care nu arată deci să fi fost prețuită din punctul de vedere al onoarei, al gloriei, ci numai din acela al folosului imediat: rămînerea turcilor în lagărul lor, care nu fusese prădat, și retragerea, dintru întăi la Copăceni, apoi tot mai departe pe Argeș și pe Dîmbovița, pînă la *Stoineștii* din Argeș. Ea

[69] Diversiones harum rerum.

[70] Scrisoarea, tradusă în latinește de Sigismund și trimeasă cu scrisoarea lui în Apus, în Hurmuzaki, XII, p. 57—58; traducere germană, *ibid.*, p. 98—99, nr. CLVI. Scrisoarea originală vorbea și de începerea luptei la opt ceasuri, de patru tunuri turcești luate, de moartea lui Khidr pașa; cf. știrile din tabăra ardeleană de la Sas-Sebeș, *ibid.*, p. 101, nr. CLIX. Despre întăile ciocniri dintre străji, v. scrisoarea ungurească din Moldova, p. 97. A se compara și cu știrile date de Mihai însuși în scrisoarea sa către marele duce de Toscana, pe care am analizat-o în *Istoria lui Mihai Viteazul de el însuși* (din *Analele Academiei Române*). Cf. *Archivio storico italiano*, LXXXIII, p. 252 și urm.

arată că Mihai așteptase întăi, cu multă nerăbdare, pe Sigismund, care făgăduise a veni cu toate puterile sale, dar care atunci se însura cu o rudă împărătească și era beat, dacă nu de dragoste, sentiment ce nu-i era îngăduit de natură, măcar de trufie; că, la urmă, a trebuit să întîmpine pe năvălitori, cu cîtă oaste putu să aibă lîngă el — nu să adune, *căci acum era obiceiul oștilor permanente*[71] — că „războiul a fost foarte mare..., în apa Neajlovului, în vadul Călugărenilor", ținînd „de dimineața pîn' — în seară", cu strașnic măcel: „mult sînge se vărsă, cît și apa era amestecată cu sînge". Sinan „vede că nu-i sporește" și „se întoarce cu rușine". Apoi, cu „toți pașii și toate căpeteniile oștilor", el dă „năvală mare", „ca să izbîndească într-un chip". Atunci se iau cele cîteva tunuri de la creștini. „Mihai vodă, văzînd atîta hîrborie mare", adauge povestitorul contemporan, care nu privea pe domnul supt steagurile căruia se purta lupta numai ca pe un vasal ardelean, supus bănuielilor de trădare, „el încă își strînse toți boiarii și toți căpitanii, și ieșiră întru întîmpinarea lor de față, și acii și Mihai vodă cu mîna lui tăie pe Caraiman pașa" — pașa de Caramania — „și înfrînseră pe turci înapoi. Iar boiarii și căpitanii pre capete năvăliră asupra turcilor, de-i tăia' și-i îneca' în tină. Deci, cu cîtă falǎ venia Sinan pașa la acel război, mai cu multă rușine se întoarse. Și luă Mihai vodă toate tunurile înapoi, și multe steaguri turcești." Urmează pomenirea retragerii, pentru inferioritate de număr.

La Teodosie-Walter e vorba, cum s-a spus, de îndelungata apărare, timp de aproape o lună, a vadului, de cele trei poduri trecute de Sinan, de oprirea lui în tabără — cea dintîi tabără pe pămînt românesc — la două mile de oastea românească. Atacul de la Călugăreni ar fi început de la români, cu puține trupe, ajungîndu-se cu noroc pănă la corturi. După mai multe ceasuri creștinii sînt răspinși un sfert de milă, pierzîndu-se tunurile, unsprezece la număr. A-i încunjura — felul obișnuit de luptă al turcilor — se dovedește însă cu neputință, deoarece Mihai își alesese un loc strîmt, îngustat de bălți și pădure. Acum se face asaltul lui Mihai, *de securea*

[71] „El își strînse oaste cîtă avu"; p. 282.

căruia pier doi turci fără nume. El se retrage apoi, și Király sloboade două tunuri. Ienicerii răspund cu archebuzele lor, de care se slujeau de la o bucată de vreme. Îndată 200 de unguri și 200 de cazaci, supt Coscea — mai curînd Costea: „Koscza" — înaintează pedeștri, și-i răsping, luînd cele unsprezece tunuri înapoi — ceea ce Király nu spune. În acest moment, seara, cade Sinan de pe pod „și-și rupe doi dinți". Hasan se ascunde în mărăcini pănă a doua zi; totodată pier pașii Khidr, Mustafa și un al treilea,[72] cu 3.000 de oameni. De n-ar fi venit noaptea, se adauge cu exagerare, puteau fi frînți turcii. Creștinii se trag apoi la vechiul loc de tabără, departe un șfert de milă, și salută, la rugăciune, cu bubuiturile tunurilor. Fugarul turc dă știrile: „de ar fi știut Sinan cîți sînteți, v-ar fi călcat în picioarele cailor". „La miezul nopții" — și după acest izvor — în strigătul de „Isus", se face în sfîrșit retragerea, și se spune aici că drumul urmat a fost pe lîngă București — puindu-se, trei zile, 14—16 august, tabără la Văcărești; ungurii pradă orașul vecin, „fără știrea domnului", pentru ca bogățiile să nu cadă măcar în mîinile turcilor. La 16, se urmează spre munte, făcîndu-se un popas noaptea; la 17, Mihai e la Tîrgoviște, stînd iarăși cîteva zile în acest nou adăpost. „La rădăcinile munților" așteaptă el opt zile împrejurările. O nouă retragere de două mile îl duce de aici — de la Stoinești — mai sus, la *Cetatea lui Negru vodă,* care era în ruine. În cale pleacă moldovenii, cărora li venise vestea despre înlocuirea lui *Răzvan,* care și el înlocuise, prin trădarea gardei unguresti, în mai, pe Aron[73], cu *Ieremia Movilă;* și cei cîțiva săteni se duc să-și apere căminurile.

Să nu uităm știrile date de Petru Armeanul — în scris credem — lui Szamosközy, cronicarul ardelean al timpului.[74] După el cad patru pași și șapte sangeaci; se iau de Mihai cincisprezece tunuri. Steagul cel verde e trimes împăratului la Praga. Lupta ține de la 11 de dimineață pănă seara;

[72] Anatolensis ..., Zainensis ..., Hendar.

[73] Cf. Heidenstein, p. 314; „Aaro, cuius omne robur cohors praetoria, mille nongenti circiter pedites ungari erant". Cf. *ibid.*, p. 215. V. și scrisoarea lui Mihai din „lagărul de la Dîmbovița", 10 septembre, la Isopescu, în *Diplomatarium italicum*, I, p. 429—430. Cf. p. 430—432.

[74] *Tortėneti Maradványai*, IV, p. 54—55, 96—98.

iau parte 16.000 de creştini. Király s-ar fi ținut departe: boierii protivnici lui Mihai, cari se înțeleg cu dînsul, sînt Dan vistierul şi Mirislău logofătul. Király ar fi rămas după o pădure, cu boierii. Pe aceştia Mihai ar fi voit să-i taie. Nici Mihai Horváth, cu 2.000 de secui, aflător și el acolo, n-ar fi venit la luptă. 20.000 de ieniceri ar fi restabilit lupta cînd Mihai, trecînd mlaştina, atacase corturile lui Sinan.

Deci lupta de la Călugăreni se dă de Mihai — și tocmai aceasta arată că de la dînsul vine concepția — în condiții care reproduc pe cele de la Podul Înalt: pădure, mlaştină, pod; atac de pedeştri[75] sprijinit de tunuri; asalt personal al domnului. Numaicît acest asalt vine prea tîrziu și e prea slab susținut față de forțe prea mari. Lipseşte ceea ce a făcut din lupta lui Ştefan cel Mare mai mult decît o îndrăzneală minunată şi o silință eroică, adecă o mare biruință și scăparea țerii de duşmani. În alegerea locului va fi înrîurit amintirea ciocnirilor lui Radu de la Afumați cu turcii, în părțile Vlaştei, spre apărarea Bucureştilor. Retragerea de acum corespunde cu totul retragerii lui Radu pănă la Argeşel. Întoarcerea cu Sigismund în octombre e reeditarea campaniilor voievozilor ardeleni și ale celuilalt Sigismund, regele și împăratul, iar, în vremi mai nouă, repețirea expediției lui Zápolya, dar pe drumul Giurgiului, nu al Turnului — acum de curînd luat — și al Nicopolei.

Despre partea turcilor avem povestirea din Naima, cu recunoaşterea înfrîngerii și precizarea căpeteniilor ucise ale oștirii osmane. Raportul, mult mai însemnat, făcut îndată după lupta sultanului şi auzit de la medicul Mocato, se află în depeşa de la 15 septembre a bailului venețian din Constantinopol. Mihai ar fi dărîmat Bucureştii întregi, „afară de două biserici" — ar fi „Mihai vodă" și „Alexandru vodă", prefăcută apoi în „Radu vodă" — și „de Curte".[76] Stă în tabără cu șanțuri.[77] Sinan trece, „destul de uşor",[78] Dunărea

[75] Heidenstein numeşte (p. 315) pe luptători: „o mînă de țerani" *(manus rusticorum)*.

[76] „Fuor che due chiese et il palazzo"; Hurmuzaki, III², p. 487.

[77] Ben trincerato.

[78] Con non molta difficoltà.

scăzută, — deci fără luptă la vaduri. Mihai vodă dă 10.000 — 20.000 (!) de oameni „unui căpitan al său zis Albert",[79] ca strajă. Acesta pune în „loc ascuns" pe ai săi și provoacă, avînd lîngă el, pentru a înșela, numai 200 de oameni. Astfel sînt atrași turcii „într-o noroioasă și veșnică baltă".[80] Atacați mai mult la spate (!) și pe lături, osmanlîii sînt aruncați în mlaștină ori uciși „cu foc și fier". Lupta ține „de la amiazi și pănă sara".[81] Sinan caută a strînge oastea, dar îi pier patru pagi, *peici*, lîngă el, și calul lui chiar: el cade pe capul calului, și, astfel, pierde dinții fiind rănit de suliță la față și căzînd în balta de unde-l scoate un spahiu care-l recunoscuse cînd se zbătea. Ienicerii din Damasc, cu *dizdarul* lor în frunte, sînt cu totul nimiciți de atacul ungurilor și cazacilor. Trei pași, „beglerbei", cum se obișnuia a li se zice acuma, sînt uciși; noul „vizir al Porții" numit de Sinan e rănit de moarte în piept. „De cinci ori atîția sangeaci au perit." Sosirea lui Hasan, beglerbegul de Rum, care fusese trimis în Ungaria, scapă pe turci, ca și căderea nopții și oboseala biruitorilor. După căderea serii, tabăra osmană aprinde focuri și strigă „Allah" de frica unui atac de noapte, după datina țerii. *Se credea că Mihai nu fusese în luptă și că în dos e altă oștire creștină.* Găsindu-se Bucureștii arși, turcii nu bănuiesc fapta ungurilor — pe care o știe și călugărul Nichifor[82] — ci voia Domnului însuși.[83]

Cum se vede, în acest raport nu lipsesc note nouă și explicarea luminoasă a stării de spirit în care se găseau învinșii de la 13/23 august.

Ce s-a făcut după sosirea lui Sinan în București ni spune un raport al vicariului patriarhal de Constantinopol,

[79] „Il capitano che dicono chiamarsi l'Abbate". Cf. și Sîrbu, *op. cit.*, I, p. 302.

[80] Una fangosa et perpetua palude.

[81] P. 488.

[82] V. mai departe și nota 2.

[83] *Ibid.* Ca o mărturisire turcească poate fi privită aceea a vicariului grec Nichifor: el știe că lupta s-a dat la „loc strîmt și băltos", că mulți turci au perit de archebuzele ardelenilor și cazacilor, dar că Mihai s-a retras înaintea numărului; Hurmuzaki, *Supl.*, II[1], p. 361. V. și *Revista istorică*, XI, p. 164, unde se analizează întăiul din studiile, pomenite mai jos, ale d-lui Andrei Veress.

Nichifor Dascălul, care tocmai atunci se găsea pe la noi. Sinan numește zece bei — ca la 1522 — iar ca pașă al Țerii Românești pe un fost beglerbeg de Anadol, Satîrgi Mohammed pașa. Silistra se dă lui Mehmed, fost Mihnea vodă, care plecase în decembre 1594 cu fiul său Radu, numit domn muntean, și cu Serdarul Hasan de Aidin, încredințîndu-i-se avangarda, și credea că „poate să facă țara să se închine și să nu mai fie război și stricăciune“ [84] și el luase parte la campanie și se lăuda, în iunie, din Vidin, că „face oarecare treabă bună“. Se învoise cu Dan vistierul și alți boieri, dacă nu cu Király, pentru a prinde pe Mihai. Acest beg al Nicopolei, apoi al Vidinului, acum pașă de Silistra, era să îndeplinească deci față de țerile noastre ceea ce alt Mohammed pașa, tot de seminție băsărăbească, izbutise a face pe vremea lui Neagoe și a urmașilor săi.[85]

La București, unde era să steie pașa cel nou, se fac întărituri în pripă. „S-au așezat în două rînduri pari înalți și între ei s-a umplut cu pămînt; s-au clădit nouă băști,[86] tot din pari și din pămînt; în fiecare bașcă s-au pus cincisprezece tunuri; de la o bașcă la alta poate fi o săgetătură de arc; în jurul tîrgului este un șanț, a cărui adîncime poate să fie de trei stînjeni, și tot atîta lățimea. Mănăstirea ce este, de zid, lîngă oraș, a fost luată și ea în stăpînire și întărită, în opt zile, de Sinan pașa“, — e vorba de „Radu vodă“. „Cimitirul, care e împrejmuit cu zid, a fost întărit cu pămînt și pari. Băști, sînt cinci ori șapte, nu-și aduce aminte. În cetate pot să intre la 10.000 de oameni“. Biserica e moscheie. Se adauge că ienicerii, spahiii, gebegiii-armurieri și-au avut fiecare partea lor, la care au lucrat cu salahori; 70.000 de oameni robiră împreună cu 3.000 de meșteri.[87]

[84] Iorga, în *An. Acad. Rom.*, XVIII, p. 104. Marini începuse negocieri cu dînsul, în numele lui Sigismund Báthory, pentru ca, în orice caz, acesta să aibă un prieten în Țara Românească; *ibid.*, XI, p. 36.

[85] V. Iorga, *Studii și doc.*, III, p. LII—LIV. Cf. povestirea în versuri a grecului Stavrinos, în Papiu, *op. cit.*, I, p. 294—295.

[86] Baszti.

[87] Hurmuzaki, *Supl.*, II^1, 360 și urm.

Lăsîndu-se o sută de tunuri lui Satîrgi Mohammed, Sinan, care făcuse a se înnoi Brăila, prin Șaban pașa din Egipt,[88] cu corăbii, merge să ocupe acum Tîrgoviștea, unde pune un beg, fost de Trapezunt, și un cadiu, împreună cu ieniceri și cu spahii pentru moșiile boierilor vecini. Walter arată că și aici s-a urmat același sistem de întărire, care nu are a face cu ruinele de astăzi, precum cu cele de la Radu vodă nu trebuie să se confunde rămășițele, pomenite în documente, ale „pălăncii" lui Sinan. În jurul Curții lui Cercel, pe care călătorul francez Bongars o descrie ca „mică, dar frumoasă și cu aparență",[89] avînd biserică lîngă dînsa, Biserica Domnească de astăzi,[90] se face „un zid foarte gros între pari înalți înfipți în pămînt, umplut cu pămînt între care se află grinzi"; se curăță cele trei fîntîni ale lui Cercel; se fac două porți căptușite de fier, una, mai mare, în față, a doua la cellalt capăt.[91] Italienii văzură două biserici, două clopotnițe și case în mijlocul acelui zid.[92]

Din campania lui Sigismund la Tîrgoviște și Giurgiu, în octombre, nu ne interesează tot. În adevăr, dacă și ai noștri știau, în Țara Românească și în Moldova, pe acest timp să lucreze cu sapa împotriva cetăților dușmane, și chiar să puie mine,[93] li erau cu totul străine — și pentru aceea, afară de Brăila și Ismail, cele mai slabe cetăți, ei n-au putut cuceri nici una din întăriturile de piatră ale turcilor — noile descoperiri în materie de asediu al cetăților, pe care le făcuseră, pe baza izvoarelor militare antice, inginerii epocei moderne. Pe cînd în apus războaiele ajunseseră a fi mai mult concentrate în jurul zidurilor, care se atacau cu meșteșug și tot cu meșteșug deosebit se apărau, cu anii de zile — asediul Ostendei, căruia-i corespunde apoi, în răsărit, dar într-o colonie a apusenilor, lungul asediu al Candiei, care ține atîta vreme — românii aveau ca ultimă inovație răpegiunea fulgerătoare a *raidurilor* căzăcești. Lăsînd deci la o

[88] Cf. și Heidenstein, *op. cit.*, p. 319.
[89] Un palais petit, mais beau et magnifique.
[90] Hurmuzaki, XI, p. 192.
[91] P. 32.
[92] Hurmuzaki, XII, p. 82, 84.
[93] Cf. *ibid.*, IV², p. 193, 196.

parte iscusința toscanilor, evoluțiile disciplinate ale călărimii sileziene cu Ioan Wiher,[94] fastul Curții lui Sigismund, cu primblarea triumfală a trabanților, a magnaților și a secuilor, cari abia dacă avură prilej să-și descarce puștile, să notăm cronologia expediției și partea pe care o avură ai noștri. Nu numai însemnările din Walter, ci, mai ales, rapoarturile zilnice ale nunciului papal în Ardeal și povestirea ofițerilor toscani[95] ne ajută a cunoaște cît se poate de bine aceste împrejurări.

După raportul italianului Pigafetta, Mihai avea 1.500 de lanțe ungurești și altele ale românilor săi, așa că păreau 2.000 și vreo mie de archebuzieri călări, români și alții cu jumătate de suliți și arme cu vîrfuri de fier.[96]

Sigismund aduce 7.000 de călări, între cari sașii, cu judele Sibiului; au zale, coifuri și peste fată, suliți lungi, săbii, buzdugane; apoi 5.000 de oameni pe jos, cu archebuze, toporașe, săbii la stînga: 2.000 de trabanți pușcași; 6.000 de secui, cu seceri, toporașe, săbii, cîțiva dintre ei pușcași; 1.500 de *Reiter, reîtres*, imperiali, cari au și pistoale. Mihai unește 5.000 de unguri de ai săi și numai 4.000 de călăreți boieri și cazaci; Răzvan aduce 3.000 de unguri și 4.000 de boieri,[97] se pare și douăzeci și două de tunuri.

[94] Walter, p. 32.

[95] Amîndouă în Hurmuzaki, XII. Cf. Iorga, *Gesch. des osmanischen Reiches*, III, îndreptînd datele de aici. În lucrarea d-lui Andrei Veress *Campania creștinilor în contra lui Sinan-pașa din 1595* (*Analele Academiei Române*, 1925) (menționează și o scrisoare a lui Mihai Horváth din Tîrgul de Floci, 12 ianuar 1595; raport despre lupta de la Șerpătești), și în *Nunții apostolici în Ardeal* (1592—1600) a aceluiași (*Analele Academiei Române*, 1928), se dau, după un raport de Ragusan, cifre și pentru oastea lui Sinan (130. 000 de oameni, dintre cari 5. 000 de ieniceri, 3. 000 de agemoglani, 12. 000 de călăreți asiatici, aleși, cu arce și scuturi de fier, 50.000 *(sic)* de spahii și spahioglani, 60.000 *(sic)* de tatari din Dobrogea, rămîind la urmă doar 60.000, dintre cari 35.000 de călăreți aleși), și acelea pentru oastea lui Sigismund, foarte exagerată (50.000 de călăreți, 25.000 de archebuzieri, 400 de italieni).

[96] Veress, primul studiu, p. 38, Ștefan Răzvan comandă 1. 500 de lanțe; *ibid.*

[97] Relația toscană, p. 80. Compară cifrele exagerate ale lui Pellérdi, în primul studiu al d-lui Veress, p. 21. La 12 Sigismund era la Rucăr, *ibid.*, p. 21 și nota 4.

Se fac trei străji, *după datina noastră*: întăi Mihai, cu pedeştrii străini în frunte, iarăşi după tradiţia lui Ştefan cel Mare; straja din mijloc, *la battaglia* a italienilor, o are domnul Moldovei; tocmai la urmă e Sigismund, cu tunurile şi carăle. Italienii se miră de lipsa rînduielii obişnuite în apus, în marş şi mai ales în lagăr, unde fiecare tăbăreşte cum vrea, ceea ce nu se făcea nici la turci, unde şi acum ordinea era încă foarte strictă. Se mai dau ştiri, caracteristice mai ales pentru obiceiurile noastre militare: sentinele se pun numai în faţă, „spre duşman"; cuvîntul de ordine, *il nome, hasna*, cum se zicea la noi, se duce de jur împrejurul taberei de „un trîmbiţaş călare", crainicul. N-au tobe ori trîmbiţe; la luptă se rînduiesc de sine, „lucru vrednic de văzut".

După o odihnă de trei zile, la 15 octombre, se merge asupra Tîrgoviştii.[98] Italianul arată cum se făcea marşul în avangardă la Mihai: căpitanii în frunte, apoi călărimea, între două aripi de pedeştri cu steagurile lor. Cînd e drumul îngust, călării rămîn în urmă: întăi vine steagul, Mihai fiind silit acum a pune şi al Ardealului, *dar la stînga*; un rînd de „căpitani şi alţi ofiţeri", apoi stegarii cu „steagurile tuturor cetelor", [99] după aceasta călărimea toată. „Merg foarte strîns, cu o rînduială şi tăcere minunată",[100] — ca la turcii tăcuţi în război. Călării germani vin pe urmă, în două escadroane, „puţin depărtate unul de altul, dar tot într-un front, cu steagurile la mijloc".[101]

Moldovenii observă aceleaşi norme de marş şi de desfăşurare. Se adauge însă că pedeştrii aveau între ei treizeci şi cinci de tunuri, trei din ele pentru cetăţi. Dar la dînşii, în loc larg, pedestrimea nu se formează în două aripi, ci se aşează întreagă, într-un singur corp, la dreapta călărilor. Lîngă aceştia vin şi cei o sută de italieni.

[98] Un raport asupra luptei, de Josika, în Veress, primul studiu, p. 24, nota 4.
[99] Compagnie.
[100] Marciano strettissime, et con ordine et con silenzio maraviglioso.
[101] P. 81. Cf. Decius Barovius, în *Monumenta Hungariae Historica*, XVII, şi Iacobinus, în Schwandtner, *Scriptores*, ed. din Viena, II, p. 39 şi urm.: ştiri confuze, exagerate şi fără valoarea istorică imediată.

La ardeleni în frunte sînt căpitanii și steagurile; al lui Sigismund la mijloc, al împăratului la dreapta, ale noastre la stînga; și el are infanteriști la aripi. Comandă întîi unchiul principelui, încercatul Ștefan Bocskai; călărimea are două corpuri, al doilea fiind cuprins între trabanți: aici sînt și sașii; prințul e în frunte.[102]

După douăzeci de mile se face tabără în lunca Ialomiței. La 16 se urmează calea pănă la Tîrgoviște, de unde prind a bate tunurile; dar se află de plecarea lui Sinan. Se și ocupă, înaintînd desfășurați ca pentru luptă, tabăra de curînd părăsită, lungă de cinci mile italiene și largă de trei. Se așează oastea pentru noapte: ardelenii, cu fața spre cetate, ai noștri, cu fața spre șes, adecă spre primejdie, cu tunurile înainte, — desigur încunjurate de pedeștri: ca la Călugăreni.

Se prind mulți turci, ieșiți pentru hrană, cari cred că tabăra de supt Tîrgoviște e încă a lor. Noapte neliniștită, cu strigăte de alarmă și bubuituri de tunuri din cetate. La 17, Sigismund ar fi atacat ultima ceată a turcilor cari urmau retragerea. Mihai stăruie însă a se lua întîi cetatea, pentru a nu se putea opri aprovizionarea din Ardeal, căci Țara Românească era acum cu desăvîrșire prădată, deși fără ajutorul tatarilor.

Oastea se așează „într-un șes ce se întindea de la gura văii spre Tîrgoviște, lung de opt pînă la zece mile, lat de trei"; are fața spre oraș, la stînga rîul, cu „un puternic zăgaz" de copaci, pentru mori; la dreapta, munții. De pretutindeni era deci apărare. În strămutare se așează oastea între cară și tunuri, — acestea spre șes. Turcii din cetate ar fi încercat o ieșire, crezînd că e Sinan.

Supt Tîrgoviște, Mihai are tot straja întîi, și Răzvan, a doua.[103] Pedeștrii munteni sapă un șanț de apărare. Italianul pretinde că Sigismund ar fi intervenit pentru o mai bună ordine în vederea nopții.

La 18, după altă noapte tulburată, se începe bombardarea, risipită și țintind mai mult clopotnițele. Un „ofițer

[102] P. 82.

[103] Căpitanul lui, Mihai Tolnay, orînduiește oastea; Veress, primul memoriu, p. 77.

de infanterie" pune foc însă împrejmuirii, care se aprinde răpede; 1.000 de turci, 100 de ieniceri fug pe poarta despre Ialomița, și sînt uciși. Acum întră oricine în oraș, ucigînd. Se iau cei doi pași — unul rănit — și treizeci de tunuri, cu steaguri și provizii.[104]

Se așteaptă în zădar moldovenii de la hotar; în țara lor intrase, cu cîțiva poloni și cazaci, — amănuntele în Heidenstein,[105] — Zamoyski,[106] puind în locul lui Răzvan pe Ieremia vodă Movilă.[107]

Răzvan avea cu dînsul numai straja ungurească;[108] mulți boieri nu-l voiau; țeranilor li era destul cu războaiele.[109] În zădar se luară aspre măsuri pentru strîngerea unei oștiri, întrebuințîndu-se, spune Heidenstein, și tăiarea mînilor și picioarelor. Nădăbaico păzea cu cîteva sute de oameni la Bender, alții stăteau la Galați; în Hotin se aflau abia 200 de pedeștri.

La 17/27 august, Zamoyski trece Nistrul, fără cazaci, numai cu trupe regale. După trei zile sosește și castelanul de Liov, Stanislas Zolkiewski. Cînd Răzvan plecă, la 29, luînd întîi drumul spre Trotuș,[110] polonii erau în Moldova: la 31 ei luau Hotinul, unde era primit un sol al lui Sigismund Báthory. Peste cîteva zile, Ieremia era așezat în Iași, lăsîndu-se la o parte alt fruntaș între pribegi, Luca Stroici, și cancelariul intra în oraș, schimbat de haine.[111] Vede aici,

[104] V. și scrisoarea lui Carrillo, duhovnicul lui Sigismund; și în Iorga, *Acte și fragm.*, I, p. 145—146. Heidenstein (*Rerum polonicarum libri XII*, p. 322) arată că s-a ars cetatea, de Király, cu tunurile, după obiceiul din războiul polono-moscovit. Un pașă e cel de Trapezunt (Veress, primul memoriu, p. 52). Era și sangeacul de Avlona; cei de Silistra și de Nicopol periseră.

[105] P. 315 și urm.

[106] Cf. Viața lui , Hurmuzaki, XI, p. 294 și urm.

[107] Scrisorile lui Zamoyski, ca și Heidenstein, vorbesc și de o răscoală în țară, de înfățișarea rebelilor supt Hotin; *ibid.*, *Supl.* II[2], p. 371 și urm.

[108] Acuma Heidenstein o socoate la 900 de pedeștri.

[109] Cronicarul polon vorbește de singure 15. 000 de familii rămase pe urma războaielor.

[110] Hurmuzaki, XII, p. 103.

[111] „Sedes principum Valachiae cum Soczaviae antea fuisset, ab Alexandro primum, quod a Despota turcicis auxiliis Soczava pulsus fuisset, postea restituto, tanquam infaustum locum eum detestante, Iassium trans-

după focul căzăcesc, Curtea, trei biserici româneşti, una catolică și una armenească și marea clădire a băii turcești.[112] Peste cîteva zile, Ieremia vodă e primit de vlădici, așezat la Sfîntul Nicolae Domnesc în biserică și întîmpinat de țerani cu struguri și snopi, după datină.[113]

Acuma se știe că, după zvonul trecerii unui corp turcesc pe la Galați, Moldova fusese făcută şi ea paşalîc şi dată lui Ahmed-bei de Tighinea, beglerbegul Nistrului, un nepot al hanului, şi că acesta venea, cu toată puterea lui, să-şi puie ruda în Scaunul Iaşilor.[114]

Deci oastea de la Tîrgoviște, așa cum fusese și pănă acum, pleacă la 19 spre Bucureşti. Oraşul e lăsat la dreapta, neştiindu-se dacă Sinan vrea să-l apere, şi se aleargă la Giurgiu pentru a libera pe robi și a afla hrană. În acea zi tabăra e „într-un loc băltos". La 20 se află că turcii au părăsit Bucureştii, cu multe arme și multe provizii în el. La 21, popas „într-o vale mare şi largă, încunjurată de mlaştini, la o milă pînă la patru de la Bucureşti"; caii se odihnesc. La 23, abia se urmează marșul, „între păduri și dealuri și locuri strîmte"; seara, tabăra, „într-o vale, încunjurată de munți (*sic*) din toate părțile". La 25, „în loc tare, ca și precedentul". Se află că de două zile turcii trec dincolo, în mare vălmășag. La 27 mai rămăseseră robii, cu 2.000 de paznici. În aceeași zi se ajunse la Giurgiu, feudă a lui Sinan, care scotea de acolo 60.000 de taleri.[115]

La sosirea supt cetate, Mihai se afla iarăși în fruntea străjii celei dintîi, cu călărimea între aripile pedeștrilor.[116] Răzvan are „la dreapta infanteria, în două escadroane", după datina moldovenească deosebită, însemnată şi mai sus, „iar la stînga escadronul cel mare[117] al cavaleriei, ținută

lata fuerat oppidumque aedificiis aliquot, cum publicis, tum privatis, exornatum"; *Rerum polonicarum libri XII*, p. 318.

[112] „Regia quae ex muro erat, relicta fuit: tum templa tria circiter graeci ritus, Armenorum unum, ex lapide omnia, catholicum ex materie unum, super omnia balneum, asiatici operis, ex lapide, pro captu loci satis elegans"; *ibid.*

[113] *Ibid.*

[114] Cf. Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, p. 211 și urm.

[115] Veress, primul memoriu, p. 62.

[116] Se adauge: „et per fianco, con grande distantia frà loro"; p. 86.

[117] Grosso.

în mijloc de cele două escadroane[118] ale italienilor, ce veneau cu el".[119] E vorba, ca și în alt loc, de călărimea italiană, care, ea, forma acel *squadrone grosso*. Trupe alese *din toată oastea* se trimet atunci la harță; ceilalți vreau să ia și dînșii parte la luptă și sînt răspinși cu buzduganele. Turcii fug înspăimîntați și se îneacă în Dunăre; alții sînt tăiați de ai lui Mihai, care pune și patru tunuri să tragă asupra fugarilor, cari nu mai alcătuiau o oștire. Perind 3.500 de turci, scapă 8.000 de robi români, deși alții sînt măcelăriți în grămadă, căci li se tăiaseră pletele ca să nu fie recunoscuți de ai lor. Se face și pradă mare.

Atacul cetății se lasă pe a doua zi, urmîndu-se toată noaptea cu jaful. Dar, încă la 27, 4.000 de pedeștri cu opt tunuri fuseseră așezați supt ziduri. Peste cîmpul sămănat cu trupuri de oameni și vite, la ridicarea negurii, creștinii se înșiră ca oaste de asediu. Faclele ce se aruncă nu aprind nimic, zidul fiind de piatră. Italienii se bucură, văzînd că trebuie „buna deprindere a miliției noastre de a bate cu rînduială și a întrebuința ori sape, ori ghiulele, ori mine, ori asalturi după cuviință". Silvio de'Piccolomini e rugat de nunciu să ia comanda operațiilor.

El descopere, între ruine, o cetate bună și tare, „cu cinci[120] turnulețe"; „fortăreața e plină, și turnurile masive", legate cu un zid în *cortina*, la înălțimea turnurilor; turcii adăuseseră două *curți*, încunjurate cu zid mai mic; poarta cea mare se deschidea în curtea care *nu* privea spre Dunăre. Între malul nostru și insulă se despica un șanț, plin cu apa Dunării și destul de lat pentru ca un pod de cinci luntri să trebuiască pentru a trece asupră-i; de la cellalt capăt al castelului până la Rusciuc era apoi podul cel mare, de 200 de luntri.[121]

Se așează tunurile, și pe podul cel mic încep asalturile italienilor și ale lui Răzvan.[122] Noaptea cade fără a se fi

[118] Squadre.
[119] Iarăși: „al pari per fronte et per li fianchi", p. 87.
[120] Patru în raportul din Veress, primul memoriu, p. 79. Cf. și studiul d-lui N.A. Constantinescu despre cetatea Giurgiului (din *Analele Academiei Române*).
[121] P. 87—88.
[122] Iacobinus, p. 44—45.

hotărît ceva; în cursul ei Sinan taie podul cel mare. La urmă, în ziua de 29, deși se trăgea de turci cu *colebrine*, *couleuvrines*, dintr-un ostrov, cele douăsprezece tunuri ale lui Sigismund rup zidul între cele două turnuri mai slabe. Cei ce pătrund, italieni și unguri, unul cîte unul, [123] dau de o împrejmuire de pari și sînt atacați de puțini turci, cu pietre, săgeți și sulițe. Alții fug pe poarta despre pod, unde iarăși se strîng italienii pentru a-i împiedeca. Parte din turcii ce scăpaseră cearcă să se întoarcă în cetate, nemaiavînd loc în luntri.

Deși garnizoana oferă a se preda, e măcelărită. Se află abia un tun și două archebuze în cetate. Toată lupta are o însemnătate cu totul secundară. [124] Alte douăzeci de tunuri rămăseseră pe malul stîng, la retragerea ariergardei lui Hasan Socoli: ele fură înecate de creștini. [127] Cetatea Giurgiului se arde, „din întîmplare", iar planul de a se face alta, într-o insulă vecină — desigur Smîrda — e părăsit. [126] Din scrisorile nunciului aflăm că în cetate fuseseră lăsați numai 600 de oameni, iar 5.000 pentru paza podului. [127] Creștinii ar fi pierdut patruzeci de unguri și nici un italian. [128] Îndată se poruncește retragerea, după cererea nobililor ardeleni. [129] La 3 novembre biruitorii erau la București, după o zi de cale. Se credea că 3.000 — 4.000 de unguri vor rămînea lîngă Mihai.

Walter arată și el prezența lui Mihai în avangardă. În Tîrgoviște s-ar fi lăsat Ali pașa [130] și cadiul de Avlona, avînd 3.500 de oameni, patruzeci de tunuri, zaherea pe trei ani.

[123] V. judecata lui Pigafetta: „Cei dintîi cari au cucerit cetatea au fost italienii ... Se crede că ungurii n-ar fi luat-o niciodată sau foarte tîrziu, din lipsă de experiență în asemenea întreprinderi, nu doar din lipsa de îndrăzneală și de ferocitate"; Veress, primul memoriu, p. 60—61; cf, p. 78. Dar ungurii violează capitulația și măcelăresc pe prinși; *ibid.*, Un călugăr din Melfi crede că la Mihai era bună doar garda, de unguri și balcanici; *ibid.*, p. 80.

[124] Cf. *ibid.*, p. 91 și urm.

[125] *Ibid.*

[126] *Ibid.*

[127] *Ibid.*, p. 124.

[128] *Ibid.*, p. 125.

[129] *Ibid.*, p. 126.

[130] V. și aici, p. 351, nota 2. Cf. însă Iorga, *Gesch. des osm. Reiches*, III, p. 316, nota 1.

În lupta de la 18, Mihai, care apare aici, în cronica logofătului, ca elementul hotărîtor ce a fost cu adevărat, dă lui Răzvan sarcina de a păzi drumul spre Bucureşti, cu secuii şi tunurile; el însuşi cu ardelenii e de partea „muntelui şi a Ialomiţei". Face două movile, de pe care bate cu patruzeci de tunuri o biserică „la o săgetătură de cetate" [131], apoi, luînd-o, trece împotriva alteia, lămuriri care pot fi greşite: aceasta e ţintirea la clopotniţă pe care o critică povestitorul italian; din cestălalt izvor căpătăm însă cunoştinţa rolului jucat de Mihai la bombardarea Tîrgoviştii. La cucerire, cadiul e ucis, paşa dus în Ardeal. Despre asaltul Giurgiului se dau ştiri puţine şi confuze, mai mult anecdote, socotindu-se la 18.000 turci ucişi; aceste lămuriri le are scriitorul de la Wiher, şi el un silezian, venit cu călăreţi din provincia sa şi cu cîţiva cazaci. La Bucureşti se află două tunuri; aici se stă trei zile, şi apoi se trece la Gherghiţa. Sigismund părăseşte ţara numai la 21, cu cinzeci de tunuri.

În sfîrşit, *Cronica ţerii* ştie de Ali paşa de la Tîrgovişte, cel închis la Cluj. [132] Cetatea e „aprinsă", şi astfel se ia. La Giurgiu se „strică podul", se „taie şi îneacă turci" , se „sparge cetatea", se „scot de la mînile lor robi mulţi fără număr". [133]

Astfel, povestirea italianului, întărită şi de scrisoarea lui Carrillo şi a cancelariului ardelean Ştefan Josika, rămîne izvorul de căpetenie pentru întîmplările din octombre-novembre, precum scrisoarea lui Király, însemnările lui Teodosie şi rîndurile exacte ale cronicei de ţară lămuresc asupra Călugărenilor.

Adaug că judecata asupra campaniei pe care o face un călugăr italian scriind din Viena e pe deplin concludentă asupra meritelor fiecăruia: „Pentru victoria cîştigată de prinţ (Sigismund) în Ţara Românească, în ce mă priveşte, eu cred că întîia cauză a fost Mihai voievod, care, pentru interesul lui osebit, fiind soldat inimos şi îndrăzneţ pînă la risc şi ca unul care-şi încercase vitejia cu ai lui Sinan, după trecerea

[131] Cf. V. Drăghiceanu, *Călăuza monumentelor istorice din jud. Dîmboviţa*, p. 9—10.
[132] Acte pentru liberarea lui, şi în Hurmuzaki, XII, p. 577.
[133] P. 283—284.

turcilor în Ţara Românească, atăcîndu-i la podul acela şi făcîndu-li pagubă, întorcîndu-se apoi fără pierdere în ai săi, ca să nu piardă acea ţară cîrmuită de dînsul a făcut tot ce se putea ca prinţul să treacă munţii spre a-l apăra“. [134]

Şi acuma însă avem un izvor turcesc, şi anume, scrisoarea, păstrată tot de bailul venețian, a lui Sinan însuşi, [135] care se îndreaptă către Nişangi başa.

Marele vizir înfăţişează, la început lupta de la Călugăreni ca o biruință împotriva „blăstămatului şi ticălosului de Mihali“, care „cu oastea sa venise înaintea oştirii musulmane“. Cutezătorul a fost „înfrînt şi pus pe fugă“. Se arată cum la Bucureşti s-a făcut „o cetate de pari, scînduri şi pămînt“, puindu-se garnizoană de „achingii, [136] gebegii şi topcii.“ [137]. Aşa se face şi la Tîrgovişte.

Plecarea sa o lămureşte Sinan prin vremea înaintată. *Şi nu fără dreptate,* mai ales într-un timp cînd ostaşii sultanului, — dintre cari ienicerii şi spahioglanii ajunseseră o gardă de pretorieni, care se recruta şi dintre turcii Stambulului şi era mai bucuroasă de afacerile şi de plăcerile din capitală, — se deprinseseră a cere cu glas tare observarea tuturor datinelor ce erau în folosul lor. Vizirul stăruie asupra faptului, adevărat, că plouase mult, că în munţi căzuse îmbielşugată zăpada toamnei înaintate, că nu se afla hrană într-o ţară cu totul prădată, că achingiii, „aventurierii“, cari erau mulţi în această oaste mare, într-un timp de slăbire şi dezorganizare militară, luîndu-şi prada, fugiseră spre casă.

Sinan spune că ar fi vrut să atace pe aliaţi în Carpaţi, luînd cu el pe beglerbegul de Rum, Hasan, şi pe Satîrgi-Mohammed, noul beglerbeg de *Iflac*, de Ţara Românească, dacă ar fi avut toate puterile sale, dacă s-ar fi putut urca aşa de sus cu tunurile [138] şi dacă ar fi venit hanul tătăresc. Aşa însă rămîne să se mai prade o dată, temeinic, toată ţara, să se întărească Tîrgoviştea, în care intră 1.600 de ieniceri,

[134] În Veress, primul studiu, p. 81.
[135] Hurmuzaki, III, p. 492 şi urm.
[136] Venturieri.
[137] Tunari.
[138] Se pare că asta vor s-o spuie cuvintele „li archibugieri di gianizzeri“.

gebegii, topcii și azapi, [139] pe lîngă 2.000 de spahii, din Silistra, Chiustendil și Avlona — de fapt, mai puțini — cu Ali Khaidarogli, [140] și cîțiva sangeaci, „din locurile pomenite".

Astfel poate înainta ardeleanul, cu „cei la 30.000 de archebuzieri și călări, de la socrul său, craiul unguresc" și cu „popoarele Țerii Românești",— de toți 50.000 — 60.000. În Tîrgoviște nu voiseră să rămîie, la primejdie, decît vreo două sute de ostași, gebegii și topcii și, dintre spahii, doar „cîțiva din ai Silistrei", — înțelegem deci și aici, ca și la Giurgiu. de ce s-a făcut cucerirea așa de ușor. Și Sinan vorbește de luarea Tîrgoviștii prin darea de foc. Cît îl privește, el arată că ienicerii și ceilalți ostași ai lui n-au vrut în ruptul capului să se întoarcă pentru a scăpa pe camarazii lor din cetate. Tot pe dînșii dă el vina că nu s-a putut ierna la București. [141] Deci ei ard și acest Scaun domnesc, „cu palanca, cu casele, bisericile și grădinile".

Aceste rînduri sînt scrise la Giurgiu. Sinan n-avea alte planuri decît să „dea acestor blăstămați o pedeapsă aspră" pentru a-i aduce la supunere. Cum va fi lămurit trecerea lui pripită la Rusciuc, pierderea robilor, cucerirea de creștini și dărîmarea Giurgiului, aceasta nu ni se mai spune printr-un raport ulterior al lui.

A doua zi după luarea Tîrgoviștii, *Zamoyski* avea să se lupte pentru soarta Moldovei cu *hanul*, care, înțeles cu Sinan, pătrunsese în țară, intrînd pe la Tighinea și urmînd pe linia Bîcului, împreună cu nepotul său Ahmed, care ținea pe sora aceluiași han. [142] Ce oaste avea cancelariul, nu putem ști cu siguranță; erau însă desigur mai mult trupele palatinatelor vecine, și nu cazaci. Fiind prea slab, el se folosi de învățăturile lui Petru Șchiopul pe vremea năvălirilor căzăcești — aștepta pe tatari din aceleași părți ale Benderului

[139] Cari se întrebuințau mai mult ca infanterie de marină.

[140] Pașa de Trapezunt, pomenit de două ori mai sus (v. p. 357). V. și mai departe, spusele analelor sîrbești.

[141] Desiderando noi alloggiare l'esercitto nella fortezza fabbricata a Bucaresto.

[142] Heidenstein, *Rerum polonicarum libri XII*, sau *Viața lui Zamoyski*, în Hurmuzaki, XI.

și în aceleași condițiuni militare — și făcu tabără la Țuțora, între Prut și Jijia, din jos de Iași, așezîndu-se acolo *căzăcește*, cu hotărîrea de a nu ieși la harță cu nici un preț. Trebuie să credem că în cuprinsul „ocopurilor" era și Ieremia cu boierii lui, cari vor fi fost tot așa de greu de oprit ca și luptătorii de supt Tîrgoviște, împotriva cărora fusese de nevoie să se întrebuințeze buzduganul. La urmă hanul și nepotul său Ahmed, beglerbegul tătăresc al Moldovei, se învoiră a-și părăsi drepturile și ieșiră din țară. [143]

Încă de la 3 septembre, Zamoyski însuși arătase în ce împrejurări a făcut domn pe Ieremia. Răzvan vodă și boierul său Nădăbaico ar fi dat de veste că turcii vin pe la Galați, iar tatarii, pe la Cetatea Albă. [144] *Aceşti* tatari sînt fără îndoială alții decît marea gloată care în octombre se opri la Țuțora înaintea șanțurilor, carălor, tunurilor cancelariului. [145]

La 24 ale lunii, Zamoyski-și făcea, din lagărul izbîndei sale, raportul către rege [146] și către Malaspina, episcop de San-Severo, nunciu al papei în Polonia. [147] Ahmed, noul pașă moldovenesc ar fi făgăduit și o pradă și iernarea în regat pentru că nu se răspunsese de patru ani tributul cuvenit hanului. La 19 dimineața se începe cu hărțuieli, în care ar fi fost mai tari polonii; ienicerii — de fapt 500 [148], pe lîngă beşliii de la Bender, Chilia și Acherman [149] — trag cu archebuzele lor; Fet-Ghirai, fratele hanului Gazi, începe atacul lagărului celui cu patru porți, ajutat de un alt corp tătăresc, care lovește în coastă. E situația de la Obertyn. [150]

[143] Tratatul și în Iorga, *Acte și Fragmente*, I, p. 146—147. După Heidenstein (*Rer. pol. libri XII*, p. 320). Hanul era să-și păstreze cetățile de către țara lui.

[144] Hurmuzaki, XII, p. 102, nr. CLXI.

[145] Pentru calea acestor tatari, v. și *ibid.*, *Supl.* II¹, p. 351—352.

[146] *Ibid.*, III, p. 245—246.

[147] *Ibid.*, XII, p. 134—135. Se pornise, de poloni, expediția la 13; *ibid.*, III, p. 244.

[148] Heidenstein.

[149] Hurmuzaki, XII, p. 351—352.

[150] În raportul către rege, Zamoyski arată părerea de rău că nu s-a putut lupta cu o oaste în care nu prețuia decît pe turci. Cf. cuvîntarea lui Zamoyski, *ibid.*, III², p. 412 și urm. Ahmed era gata să numească boieri, ca domn; Isopescu, în *Diplomatarium italicum*, I, p. 438, Cf. p. 442—444.

Atunci trei corpuri de „catafracți" ies din cuprinsul taberei prin trei părți. Asaltul tătăresc e răspins; se propun, de păgîni, condițiile de pace, care sînt primite.

Heidenstein adauge că a doua zi tatarii părăsesc locul păscut de caii lor. Polonii se tem să nu fie încunjurați și hanul să ocupe Iașul, în vederea iernării. Se iau măsuri pentru ca, în acest caz, orașul să fie nimicit cu tunurile. În zădar însă trupe se mișcă pentru a opri pe tatari: ei încetaseră ostilitățile.

După mai bogata povestire a lui Herborth de Fulstein, pașa Ahmed ar fi fost gata de la început a recunoaște pe Ieremia, în anume condiții. La 17 trece hanul, care fusese ispitit cu zvonul că sînt poloni puțini, fără cancelariu. La 19, numai la 19, se dă lupta ușoară pe care o pomenește pe scurt Zamoyski. 5.000 de tatari atacaseră la ridicarea negurilor de deasupra Prutului și Jijiei. Tunurile-i împrăștie. Călări aleargă pentru a-i risipi cu totul. Aceasta ar fi *harța*.

În al doilea rînd vin cei 15.000 de călări, tatari și spahii, coborîndu-se la iuțeală de pe deal. Șapte cete polone-i întîmpină. După mai multă frămîntare, se retrag păgînii.

La 20 nu se ciocnesc cele două oștiri. La 21, venind pașa la întrevedere, însă cu 5.000 de tatari aleși, Zamoyski-i împroașcă, de frica unui asalt, cu tunul cel mare; aici cad fiii surorii hanului. La 22 se încheie pacea, se schimbă darurile; logofătul Moldovei, adecă Luca Stroici, vine înaintea celui ce se lăudase ca va fi pașa țerii sale. Hanul căruia-i sărută papucul îl mustră așa: „Moldovenilor, moldovenilor, multe cutezați a face, aveți domni destoinici, dar tot voi sînteți aceia cari-i trădați. Hrăniți oști străine și sfărmați pacea. Și acuma chiar, ațîțînd pe regele Poloniei asupra mea, ați adus oastea lui, pe care în copitele cailor aș sfărîma-o de nu m-ar opri întăriturile cu care s-a înconjurat. Mare îndrăzneală aveți voi". Cuvinte foarte adevărate, în care se cuprinde judecata aspră a neastîmpărului boieresc, nepatriotic și nepolitic din acel timp, și din toate timpurile[151].

[151] *Ibid.*, XII, p. 159. De o participare a lui Ieremia însuși la luptă nu e vorba nicăiri. La 28 ale lunii el era în Iași; *ibid.*, *Supl.*, II[1], p. 367. Și Heidenstein pomenește mustrarea către boieri. Documente de mare impor-

La 23 hanul trecea Nistrul înapoi.[152]

În scrisoarea lui „ de la apa Prutului", în novembre, adecă tot din octombre, hanul arată că a venit împotriva lui Răzvan doar, un „trădător" mai rău decît trădătorul Aron pe care-l înlocuise. Trebuia să „ardă satele și casele, să ucidă pe bărbați, să ia în robie pe neveste și copii". La Prut, oastea tătărească *descopere* pe Zamoyski, de care nu fusese vorba întru nimic la începerea expediției.[153] Cancelariul săvîrșise el cel dintîi isprava izgonirii hainului. Lămuririle pe care le dă Zamoyski în acest sens fac zădarnică o luptă, cu atît mai mult cu cît încă o dată se făgăduise plata darurilor zăbovite și înfrînarea cazacilor. Cum se vede, ***hanul tăgăduiește o luptă***, care și fără aceasta ***n-avuse nici o însemnătate***[154].

VI

Lupta pentru scaunul Moldovei (1595)

Scăpînd însă de noul sangeac al Moldovei, Ieremia trebuia să se aștepte a da ochii în curînd cu domnul pe care-l înlocuise, cu temutul Răzvan.

La 16 decembre el explică astfel lupta cea nouă, în care biruise. La sosirea, prin secuime, a lui Ștefan vodă, cu oastea lui de la Tîrgoviște și Giurgiu și cu cîțiva ardeleni, el a rugat pe acesta să se păstreze pentru războiul cel greu cu păgînii

tanță asupra intrării lui Zamoyski în Moldova s-au dat de d. Claudiu Isopescu, în *Diplomatarium italicum*, I, al Școlii din Roma (1926). Actele schimbate între tatari, poloni și moldoveni aparțin însă istoriei politice.V. și recenta publicație de documente a d-lui Isopescu, în *Analele Academiei Române*. Cf. *Revista istorică*, XII, p. 15—19

152 Se socot la 6. 000 ienicerii! V. Hurmuzaki, XII, p. 160

153 În adevăr , hanul aflase mai tîrziu numai că Zamoyski e în Moldova; *ibid.*, *Supl*, II¹, p. 352

154 *Ibid.*, XII, p. 146—147, nr. CCXXII. Cf. *ibid.*, III², p. 157, scrisoare din lagăr: ar fi căzut doar 500 de poloni! Cf. și *ibid.*, *Supl.*, II¹, p. 409 și urm.; corespondența dintre Zamoyski și han, în Reussner, *Epistolae turcicae*, IV, p. 159 urm., e închipuită. Acolo, și multe din scrisorile și alte izvoare citate mai sus etc. La Miron Costin, în *Letipisețe*, I, p. 250—251 e o reproducere a cronicilor polone.

şi să se ferească de a vărsa acum „sîngele creştin". Răzvan înaintează şi mai departe, fără a întîmpina vreo împotrivire; la 12 (10) decembre stil *nou*, se pare, el se află înaintea Sucevei.

Ieremia avea cu sine numai trupele, chemate în grabă, ale lui Ioan Potocki, castelanul de Cameniţa. Acestea biruiesc răpede. Atunci, la 16, domnul, fără a pomeni de tragerea în ţeapă a lui Răzvan şi a fratelui său, stăruia pe lîngă Zamoyski ca, prin intervenţia lui, „voievodul Ardealului", să nu-l mai tulbure. [155]

Cronica ţerii, păstrată într-un haotic amestec de ştiri străine, de amintiri şi încurcături, a lui Miron Costin, care face din Răzvan o dublă persoană, zicîndu-i şi „Ştefan Radu", are, cu altă dată, însemnări care sînt vrednice de oarecare luare-aminte.

Cu 12.000 de unguri — ceteşte: 2.000 de secui abia, luaţi cu leafă de Răzvan însuşi [156]; la Heidenstein [157]: 4.000 de pedeştri şi 1.000 de ardeleni afară de secui — Răzvan pătrunde în ţară. Din cronici polone se dă amănuntul că Ieremia avea pe lîngă sine încă de la retragerea lui Zamoyski 3.000 de poloni, cu Potocki şi cu Albert ori Stanislas Chanski. El ar fi „strîns şi oastea ţerii", lucru pentru care nu arată să fi avut vreme. Lupta se dă „într-o duminecă", lîngă Suceava, şi anume, chiar la *Areni*, unde perise Despot, ceea ce era de rău augur. De aici aflăm şi unde au stat polonii: „mai la cîmp, despre Şcheia, pe supt un mal ce este alăturea cu drumul Băii", pe care tocmai venia Răzvan. Vodă era la liturghie cînd se află de apropierea duşmanului său. El „iese la oşti"; după cele dintîi hărţuieli, polonii *lovesc* pe secui. Acum „fruntea oştilor", cu Ieremia, „se îmbărbătează" şi „frînge pe unguri", calul lui Răzvan e ucis. Dar fostul domn se ridică şi „pune războiul iar la loc". Acum atacă şi polonii şi boierii, cu domnul cel nou în frunte. Răzvan e prins şi, la locul ce se zicea încă de pe la 1650 „Movila lui Răzvan" pentru că acolo erau îngropaţi cei căzuţi în aceste ciocniri, i se taie capul, care e

[155] Hurmuzaki, *Supl.*, II[1], p. 371—372.
[156] *Ibid.*, p. 237: 7.000
[157] *Rerum Polonicarum libri XII*, p. 323

pus „într-un par împotriva cetății". Învinșii sînt urmăriți „pînă la munți". Data ar fi 5, adecă 15 decembre.[158] Dacă e însă o duminecă, trebuie să se primească, neapărat, nu 15, nici 12, ci *10 decembre*.[159]

Mențiunea cronicei muntene a Buzeștilor[160] nu e fără însemnătate. Plecarea lui Răzvan din Ardeal e așezată la 7 decembre (27 novembre st. v.). Povestitorul știe că, pe lîngă „oștile strînse" de Ieremia, el a mai cerut ajutor la „starostea de Camenița" (Potocki). După înfrîngerea lui Răzvan, „el, fugind, fu prins de niște țerani, și îndată-l înțepă Ieremia vodă, iar oastea îi peri cu totul".[161]

După știri sosite la Praga, de bună samă din Ardeal, Ștefan răspinge întăi lîngă Suceava o samă de călări moldoveni. Ieremia ar fi avut 2.000 de oameni oaste de țară, 4.000 de poloni și 6.000 de cazaci (!). Ungurii ar fi fost covîrșiți de număr; cazacii prădînd, ei au vremea să fugă. Lui Răzvan îi pier trei cai; s-ar fi ascuns în casa preotului din Areni.[162]

Știrile franceze aflătoare într-un volum manuscript din Berna[163] sînt vrednice de toată crezarea și prin aceea că în ele se pomenește de scrisoarea, adeverită de însuși Ieremia, a acestuia către năvălitori, și prin data de 10 decembre st. n. pentru luptă. Ungurii iau tunurile lui Ieremia, și polonii de la Șcheia caută să le smulgă înapoi; ar fi perit în vălmășag 2.000 de oameni. Răzvan ar fi fost vîndut de țeranul pe care-l rugase a-l scoate în Ardeal.

[158] P. 251—252

[159] Despre înfrîngerea și „pedepsirea" lui Răzvan vorbește și o scrisoare a sultanului către regele Poloniei, dar numai în cîteva rînduri; Hurmuzaki, *Supl.*, II[1], p. 410. Pentru boierii cari chemaseră pe Răzvan, *ibid.*, III, p. 505.

[160] P. 284—285.

[161] Tragerea în țeapă e adeverită și de Walter, de Weyss (v. mai departe) și de un raport german, care dă încă o dată a luptei: 14 decembre; Hurmuzaki, XII, p. 227, nr. CCCXXXXIX. Pentru secui ca ajutători, *ibid.*, p. 227 și urm.

[162] *Ibid.*, III[2], p. 162.

[163] Tipărite, *ibid.*, XII, p. 287—288.

Foarte întins e raportul din *Cronica lui Heidenstein* [164]. Potocki vine cu două ceasuri înainte de luptă și află Succava fără apărare, iar lîngă Ieremia 1.000 de călări și 400 de ostași pe jos. Răzvan avea în frunte cîteva sute de călări, apoi „vreo zece steaguri de pedeștri", după cari cealaltă călărime și un corp pedestru; oastea lui se umbrea și supt steagul Ardealului. Fostul domn își aducea ostașii pe culmi, acoperindu-i la stînga cu cară și bagaje, la dreapta fiind o vale întinsă pînă la șanțurile orașului. Potocki pune în frunte o sută de călări români, apoi cetele lui Chanski și Zebrzidowski; la stînga sînt pușcași. În cale această trupă fărămițată-și schimbă alcătuirea, venind pușcași în față și tunurile în stînga; comandă și cei doi frați ai lui Potocki, Ștefan și Iacob, precum și Poricki, Drojohowski.

În descărcarea tunurilor începe lupta. Ai lui Răzvan se clatină. Chanski și alții îi atacă, întăriți apoi de Ioan și Ștefan Potocki, cu pușcașii. Tabăra dușmanilor e luată, și călărimea vechiului voievod tîrăște pe pedeștri, și chiar pe Ștefan vodă, care e silit a părăsi apărarea tunurilor. Se face o aprinsă urmărire, descoperindu-se în sat culcușul lui Răzvan, al fratelui, al lui Kalogera vistierul, din Creta, [165] al logofătului. Pier șefii ungurilor, Mateiaș Székely, Iliaș Kakoczy, care comandase straja de o sută de călări a lui Aron. Ștefan și alții sînt trași în țeapă, cel dintîi privind tăierea fratelui și „mișcîndu-se de durere". Ungurii sînt liberați cu toții.

Din Suceava, Stanislas Chanski arată lui Alexandru Ureche că lupta s-a dat la *11* ale lunii. „Trupurile celor uciși zac grămadă, cale de două mile, mai ales de boieri și de fruntași curteni ai prințului Ardealului, precum și dintre haiduci, din 2.500 ale cărora abia de au fugit 400", Răzvan avînd cu dînsul în fugă doar cincizeci de călări. [166]

[164] P. 323—324.

[165] „Calaur quidam Visternik". Dar cf. Iorga, *Studii și doc.*, VI, p. 632—633.

[166] Isopescu, în *Diplomatarium*, I, p. 438, nr. LXXXIV; *Revista istorică*, XIII, p. 19.

VII

Luptele cu turcii în 1596

În *1596*, silințile turcilor se îndreaptă iarăși asupra Ungariei, unde merge însuși tînărul sultan Mohammed al III-lea și e învins la Keresztes.

În acest timp, Mihai se luptă: a) cu fiul lui Mihnea, Radu vodă, numit de turci și trimes din Moldova; b) cu tatarii și c) cu begii dunăreni, și anume: la Plevna, la Vidin și la Babadag.

I. *Mihnea* voise încă din iarnă ajutorul moldovenesc. La 2 mart Ieremia scria că *Radu* merge să-și ia Scaunul muntean. [167] Sultanul cerea polonilor să nu îngăduie ca în acest timp Moldova să fie turburată de răzbunarea, ce se aștepta, a ardelenilor. [168] Radu trecu deci întîi la moldoveni, poate prin Chilia ori prin Cetatea Albă, dar Mihai făcu o năvălire în Moldova (mart), asemenea cu încercările lui Radu cel Frumos, dar cu alt rezultat decît acelea. El taie pe boierii moldoveni prinși, după ce Ieremia fugise, și pradă Țara de Jos. [169] Încă din 1595 Zamoyski întărise din nou Suceava. [170]

II. Cronica Buzeștilor nu știe de prădarea *Plevnei*, cu privire la care dă știri folositoare povestirea logofătului Teodosie. Aici se prinde văduva, fiul și fiica lui Mohammed Mihalogli, stăpînul cu șeizeci de ani în urmă al acestui oraș. [171] „Soția begului" e arătată printre prinși și de una din obișnuitele gazete de război, la o dată care îngăduie a se statornici aceea de începutul lui mai pentru această îndrăzneață *correria* de „haiduci"; [172] la întors, turcii din Nicopol încear-

[167] Hurmuzaki, *Supl.*, II[1], p. 377—378.
[168] *Ibid.*, p. 410. Cf. *ibid.*, III, p. 502—505 = IV[2], p. 215—217.
[169] *Ibid.*, III, p. 505; raport venețian din 22 mart, singurul izvor asupra acestui război moldovenesc. Cf., însă, și *ibid.* XII, p. 258, nota I. Cf. Sîrbu, *op. cit.*, I, p. 377—379.
[170] *Ibid.*, IV[2], p. 221, nr. CLXXXIII.
[171] P. 37.
[172] *Ibid.*, XII, p. 258, nr. CCCLXXIII.

că-n zadar a smulge bogata pradă luată de la evreii din Plevna. [173]

III. Se pare că se făcuse un plan pentru scoaterea lui Mihai, prin răscoala logofătului *Chisar* și a boierului *Dimitrie* și prin năvala tatarilor dobrogeni, ca și prin trecerea, la alt vad vecin, a 3.000 de turci. Walter--Teodosie mărturisește aceasta. [174] Boierii fură descoperiți și uciși, iar, pentru a pedepsi pe dobrogeni, se porni, în mai, împotriva lor o expediție care ajunse pînă la *Babagad*, cu mormîntul lui Saltuc-dede, unde mai prădaseră o dată haiducii. După cronica Buzeștilor, [175] aceasta s-a făcut la 6 mai st.v. *Velicico*, un cazac, după alții cretanul Francisc Kalogeras din Rettimo, [176] ruda vistierului ucis în Moldova, era în fruntea năvălitorilor. La întoarcere, însă, acești haiduci fură învinși, pe la *Brăila*, despoiați și uciși la „un loc ce se cheamă Comisul". Ca un răspuns, oști alese merg în iulie, la 16, împotriva *Vidinului* cu *Farcaș aga*, trecînd la vadul „Sdegla". Turcii ascunși, „lovesc cu meșteșug", prăpădind cu totul pe „pedestrași". [177]

Cronica adauge că Mihai și-a tocmit atunci leși și cazaci. Teodosie spune care erau căpeteniile lor: pe lîngă Coscea, un Kirecki, un Siemanowski, un Bieliecki, care făceau strajă la hotare. Ei nu putură împiedica însă ca la trecerea tatarilor spre Ungaria, zăbovită de cearta dintre han și fratele său Feti-Ghirai, în toamna tîrzie, cete tătărești să nu prade „pe la Buzău, Brăila, București și alte cetăți", arzînd opt zile. [178]

La 5 septembre, din Tîrgoviște, Mihai scrie către vecinul din Ardeal că hanul însuși e la Todorești, departe trei zile de dînsul. Ieremia face poduri pentru poloni și are oaste la Iași. Moldovenii au fugit la munte. [179] Îndată, a doua zi chiar, el arată că a prins planurile de răsturnare ale boierilor înțeleși

[173] *Ibid.*, cf. p. 1259, nota.

[174] P. 38—39. La Snagov e însă mormîntul lui Dima stolnicul, tăiat de Mihai la 23 novembre 1594; Iorga, *Inscripții*, I, p. 161.

[175] P. 285.

[176] Hurmuzaki, IV², p. 221., nr. CLXXXIII.

[177] *Ibid.*, p. 286.

[178] P. 39—41. Pentru gătirile tatarilor, v. Hurmuzaki, XII, p. 276—277 și notele; 279, nr. CCCCX; p. 280 și urm., 410, 428. Scrisoarea din 1597 a hanului, după uciderea fratelui său, *ibid.*, p. 286—287.

[179] *Ibid.*, III, p. 275—276, nr. CCVIII; v. și n-rul următor.

în scris cu moldovenii și cu turcii, dar nu cu tînărul Radu, căci Ieremia umbla să facă acuma din fratele său Simion un domn muntean. [180] Numai indirect aflăm de ciocnirea, la Dunăre, a lui Mihai cu 10. 000 de tatari, ucigînd 2.000 ori chiar 7.000 din ei; vestea o dau ardelenii, dar nu și cronicile țerii. [181] Parte din tatari trecură deci, dar, încă în octombre, hanul se întoarce pe la Tecuci, spre Cetatea Albă, unde iernează. [182]

Aceasta îndeamnă apoi pe Mihai să facă un *ban* al doilea, pentru acest hotar, banul de Brăila și de Buzău. [183]

Românii loveau atunci din nou, supt conducerea domnului însuși, *Nicopolea*, în novembre, [184] după ce întăi răspinseseră pe turcii cari prădau „pe apa Teleormanului" și arseseră Turnul; Mihai însuși nu trecu însă Dunărea. [185]

VIII

Luptele din 1598 ale lui Mihai cu turcii

În 1598, deși Mihai era chemat de sîrbii răsculați, cari în iunie arseră Cladova, [186] el negociază cu turcii, cari-i cereau Brăila, Giurgiul și Turnul. [187] *Hafiz-Ahmed de Vidin*, un viitor

[180] *Ibid.*, p. 276—277, nr. CCIX = p. 277—278, nr. CCXI.

[181] V. *ibid.*, III², p. 219, nr. CCXLV; cf. XII, p. 280, nr. CCCCXII; p. 282, nr. CCCCXVII.

[182] *Ibid.*, *Supl.* II¹, p. 399, nr. CCIV; p. 404—405, nr. CCVII.

[183] Hurmuzaki, XII, p. 373, nr. DLXVIII.

[184] Walter, p. 43—44.

[185] *Cronica Buzeștilor*, p. 288, la data de 6 octombre st. v. La Walter, p. 44—45, e vorba de trecerea lui Mihai dincoace de Dunăre cu șese prieteni, apoi cu 50 de călări și în sfîrșit vine oastea. Se ciocnesc cu 500 de turci cari prădau.

[186] Walter, p. 46; cf. analele sîrbești în Iorga, *Studii și doc.*, III, p. 5. În ele se vorbește și de lupta de la Călugăreni, „lîngă o pădure" în care se ascund românii; cad Mustafa pașa de Bosnia și Hasan de Timișoara; Sinan pierde doi fii și unul e prins; și trei begi se ucid. La Tîrgoviște se lasă Mustafa, voievod de Vucitrn, în Bosnia, cu trei begi, 6 alaibegi, 6. 000 de ostași, 54 de tunuri, 810 poveri de praf și de galbeni. În tot războiul din 1595 mor 30. 000 de asiatici și alți 20. 000 de turci.

[187] „Imbrachia et Giorgiovo et Bapalè", scrie Mihai patriarhului de Constantinopol; Hurmuzaki, III¹, p. 521—522, nr. LXXXIX; cf. și vol. XIII, p. 345 și urm.

mare vizir, cată să se folosească de prilej pentru a strecura ca domn pe la vadul său pe Radu Mihnea, care plecase din Constantinopol la 16 septembre. [188] Ahmed pașa de Silistra, fostul sangeac al Moldovei, era să năvălească la celalt capăt. Făcîndu-se a urma dezbaterile pentru definitiva împăcare, Mihai își gătește tunurile și oastea. Trecînd apoi la *Nicopol* el bate, într-un atac de noapte, pe Hafiz și pe cei doisprezece sangeaci, — biruință pe care *Cronica Buzeștilor* o expune pe larg și lămurit. O completăm cu știri din raportul trimesului imperial Gheorghe Sirmay. [189] și din expunerea solului lui Mihai. [190], în sfîrșit cu note din analele sîrbești citate mai sus. [191]

Dumitru vornicul bate pe „Dîrstoreni", ia 1.000 de călări și trimete steaguri la Mihai, în lagărul de la Caracăl. Domnul însuși trece Dunărea „pre den sus de Necopoie", cu toată „gloata" ce avea, afară doar de cei 3.500 de „voinici" supt aga Leca, pe cari-i dase de curînd în ajutor lui Sigismund Báthory. Nicopolea fu bătută — patru zile — cu tunuri, făcîndu-se și, la 10 octombre, o „năvală foarte mare". Înainte de a se întoarce, la 13, se trimeseră cete care prădară la Șiștov, Rahova, Florentin, Cladova, Țaridal, Vrața, și încă o dată la Plevna; alte cete ard Turtucaia, Rusciuc; o garnizoană e așezată la Cornățel.

Întorsul se făcu pe la Vidin, al cărui bei, unit cu cel vecin de la „Baia", [192] fu și el învins; aici scăpară Buzeștii, Preda și Stroe, pe Mihai, căruia un turc îi înfipsese sulița în „pîntece". Se luară și luntrile dunărene.

După biruința sa din urmă Mihai urmă de-a lungul Dunării pînă la Orșova, dar trecerea apei fu oprită zece zile de „vînt cu vihor", așa încît ea se făcu prin douăsprezece locuri, și numai la 15 novembre st.n. Mihai se găsea la ospățul de iz-

[188] *Ibid.*, III, p. 524.
[189] *Ibid.*, XII, p. 404 și urm.
[190] *Ibid.*, p. 408 și urm.
[191] După acestea, Vidinul se răscumpără cu „80 de cară de avere".
[192] Poate Novobrdo din Serbia, cu minele de argint.

bîndă din Tîrgoviște.[193] Domnul însuși socoate la 13. 000 numărul turcilor pe cari „i-a bătut cu ajutorul lui Dumnezeu."[194] Haiduci și cazaci apucaseră spre Dobrogea și Moldova, 2. 000 de oameni fiind la Brăila și alții la Focșani.

Ceea ce urmează, războaiele pentru Ardeal, marile lupte cu oști după sistemul apusean, deschid o nouă eră militară.

[193] V. și cronica ardeleană a lui Szamosközy, în *Monumenta Hungariae Historica, Scriptores*; Naima, p. 127—129; vești venețiene din Praga, Hurmuzaki, III², p. 301 și urm. Un ziar, tipărit în Roma — *ibid.*, p. 519—521 — dă lui Hafiz 18. 000 de oameni și 30 de tunuri și pe pașa Caramaniei; Mihai luptă — fiind dator, cum se va vedea, față de împăratul — cu 14.000 de „ostași aleși", ori cu 10. 000 călări și 5 .000 de pedeștri, la cari se adaugă apoi „15. 000 de bulgari"; aiurea, 30.000 de oameni; *ibid.*, XII, p. 406. El ar fi cîștigat 28 de tunuri mari și 120 mici; *ibid.*, XII, p. 395. Cf. *ibid.* p. 401, 414—415, 417, 420, 431. Pentru Leca aga, albanezul, care pretindea că el a ucis, în 1595, pe *celalt* pașă al Caramaniei, v. *ibid.*, p. 1246—1247.

[194] Scrisoarea lui din Caracăl, 16 octombre; în Hurmuzaki, XII, p. 411. Cf. Stavrinos, în Papiu, *op. cit.*, I, care dă 16. 000 de turci, cu 32 de tunuri.

VOLUMUL II

(de la 1599 pînă în zilele noastre)

CAPITOLUL I

RĂZBOAIELE CU MERCENARI ALE DOMNILOR ROMÂNI (1599—1611)

I

Luarea Ardealului (1599)

În octombrie 1599 Mihai Viteazul trece în Ardeal și-l ocupă întreg — afară de cetățile exterioare, Oradea Mare, Sătmarul, Hustul, care rămaseră în mîinile germanilor — după rezultatul fericit, dar smuls totuși printr-o luptă care n-a fost ușoară, cu trupele ardelene, mai puține la număr și strînse în grabă, din elemente populare mai ales, nu profesioniste, dar de un spirit unitar și cu o însemnată conștiință de superioritate.

Asupra acestei lupte de la Șelimber, lîngă Sibiu, avem destule mărturii contimporane, care se întregesc, armonizîndu-se, afară doar de unele știri cuprinse în cronica ungurească, mai ales în forma ei mai tărzie (dată de Wolfgang Bethlen, în secolul al XVII-lea abia), știri care se explică foarte ușor prin tendința operei și prin caracterul pe care caută deci să-l dea marii și hotărîtoarei înfrîngeri a nobilimii ardelene, *în cea dintîi luptă pe care Mihai a dat-o în cîmp deschis și împotriva unei oștiri deprinse a se bate după noile sisteme apusene.*

Este întăi scrisoarea lui Mihai însuși, al cărui cuprins e următorul [1]:

[1] Iorga, *Scrisori domnești*, Vălenii de Munte, 1912, p. 97 - 98 (originalul în Hurmuzaki, III[1], p. 339, nr. CCLXII).

„Şi-a răzbunat în sfîrşit o dată măria ta jignirile de atîtea ori aduse, nu ştiu de ardeleni sau de craii lor, măriei tale şi întregii Case de Austria, prin mine, la 28- ale lunii trecute, cu fierul. Căci grărdinariul [2] Báthory mi-a ieşit înainte la pădurile Sibiului în cîmp, cu toate rîndurile ţerii, mai ales cu oaste de strînsură şi ţărănească, neavînd oaste cu plată. Şi, pentru că, după ce prealuminatul domn nunţiu al Papei [3] a stăruit îndeajuns, şi de prisos, pentru pace între cele două tabere gata acum de luptă, el n-a vrut cu nici un chip să plece din ţară, deşi era prinţ întrat fără drept, şi să se dea în lături înaintea dreptului măriei tale, ci se lăuda că va cerca norocul cu armele. Ci eu, cu credinţa în Dumnezeu, cel mai mare răzbunător al călcării de jurămînt, şi răzimat pe dreptatea măriei tale, m-am luat la luptă cu el.

Şi acela, despoiat de toată tabăra lui,a fost pus pe fugă de mine, cu toată oastea lui, nu fără mare durere a sufletului mieu pentru risipa sîngelui vărsat de la cîteva mii de creştini, căzuţi de amîndouă părţile. Astfel, la 1 noiemvre, în ziua Tuturor Sfinţilor, am luat în stăpînire ca biruitor Bălgradul, Scaunul crailor Ardealului.

Acestea am voit să le dau de ştire măriei tale prin chiar ştafeta mea; celelalte le voi face cunoscut măriei tale mai pe larg cu supunere în curînd, prin nişte fruntaşi ai Ardealului şi Ţerii Româneşti. Dumnezeu să te ţie la mulţi ani, măria ta, biruitor în fericire.

În Bălgrad, 4 noiemvre, anul Domnului 1599.

Al măriei tale şerb,
MIHAIL VOIEVOD"

Biruitorul recunoaşte astfel că armata ce-i stătuse în faţă avea caracterul unei mulţimi adunate în pripă de un prinţ pe care nepriceperea lui politică şi nedestoinicia lui militară îl făcuseră să fie surprins. El pomeneşte intervenţia împăciuitoare a nunciului papal Malaspina, în care ungurii vedeau un ambiţios de înaintare, dorit a-şi căpăta, şi prin mijlocul „valahului", favoarea împăratului german, şi se adauge că

[2] Aşa scria Mihai cuvîntul: cardinal.
[3] Malaspina.

această intervenție, pe care, a doua oară, Mihai o și opri, trimețînd înaltul cleric, fără a-i îngădui să se mai întoarcă, în dosul trupelor sale, unde el însuși își lăsase fiul, a fost chiar „de prisos". Se vorbește de somația de plecare făcută unui stăpînitor fără drept, căci, dacă Sigismund încheiase o învoială cu împăratul cedîndu-i țara, el nu putea s-o reia nici pentru sine — cum totuși a făcut-o — și cu atît mai puțin pentru tînărul cardinal Andrei, vărul său.

La sfîrșit se anunță sosirea „ștafetei" românești cu vestea biruinței.

Mărturisirile acestui emisar, un „popa Stan", le avem în mai multe forme, consemnate în rapoartele germane ale timpului despre bătălia din Ardeal [4].

Mihai, spune solul, a simulat o expediție peste Dunăre ca să scape de încunjurarea pe care i-o pregătiseră, spre a se putea mîntui de dînsul și a încheia tratatul ardelean cu turcii, Andrei Báthory și domnul moldovean Ieremia Movilă. A făcut astfel în voie mari gătiri [5].

De aceea trupele se strîng la *București*, și nu aiurea. Atît de mult izbutește domnul să înșele pe acei asupra cărora sta gata să se răpeadă, încît ei îi permit să aducă de la ei, din Ardeal, secui, pe cari-i nemulțămise adînc răpirea de sfătuitorii lui Sigismund a vechilor lor libertăți ca ostași țerani.

O dată oastea strînsă — cu acei haiduci unguri pedeștri, unguri călări, cazaci, poloni în platoșe de cavaleri, cu acei boieri și gloata de țerani de care vor pomeni îndată alte izvoare — ,el trece iute la Ploiești.

Fără piedică, pe o vreme minunată ca de primăvară, *pe supt înălțimi pe care denainte se îngrijise a le ocupa*, pentru a nu se risipi, după străvechea datină, copacii codrilor bătrîni asupra lui [6], căpitanul așa de iubit de ostașii săi, cu cari se legase și printr-un nou jurămînt, cerut tuturora, întră prin pasul Buzăului, poposind — iarăși după alt izvor — întăi

[4] *Kurzes Verzeichniss aus der wallachischem Abgesandten Relation*, Hurmuzaki, III[1], p. 339, nr. CCLXII; p. 340, 344 și urm., 364 — 365; III[2], p. 331 — 332.

[5] „Unter dem scheine als wann er über die Thanauw in der Turken Land fallen wollte".

[6] *Ibid.*, p. 364—365.

în livezile secuiului Beldy, o rudă a domnilor munteni din neamul lui Mihnea vodă [7], fiind chiar frate cu acesta. Era într-o zi de marți , 9 (19) octombre.

A doua zi se oprea supt Brașov, unde — ni spun însemnările de cronică ale celor de acolo — i se oferi întăi supunerea condițională, dacă va învinge, pentru ca pe urmă să se facă închinarea deplină. Ba încă se scrise cardinalului în această formă, pentru a-l minți și mai mult: „Toate sînt în pace, dar niște poloni se zice că ar fi la Buzău; ci nu strică; iar, de va fi ceva, se va scrie" [8].

Cît stătu Mihai în aceste părți, dacă au fost, ca la Prejmer, prădăciuni, le-au făcut — mărturisesc tot ardelenii — cetelor sîrbilor, bulgarilor, cazacilor, ungurilor înșii, dar nu după un ordin al voievodului, dorit, dimpotrivă, de a face ca, în schimbul proviziilor datorite, populația să nu fie supărată întru nimic [9]. Aici se supun secuii, venind la el în număr de opt mii.

Se trece apoi prin Pădurea Dracului, prin Feldioara, arsă în drum, prin Măgheruș (care nu scapă nici el), prin Șercaia și Făgăraș, unde este un conflict cu castelanii, prin Cîrța, cu vechile ruine ale abației medievale, prin Gușterița. La 17 (27) trupele lui Mihai se găsesc în „luncile Sibiului".

Popa Stan n-a spus — ori acei prin cari aflăm zisele lui n-au transmis — că oastea de căpetenie s-a oprit aici, ca să vie celalt corp de luptători prin pasul Turnului Roșu. Cronica românească a timpului — un venerabil document de limbă, asupra căruia vom mai reveni — adauge, în forma ei scurtă și precisă, însemnatul amănunt al întrării, supt conducerea lui Radu Buzescu și Udrea Banul, a „oștilor Craiove și ale Jiului, cu ale Mehedinților" [10].

Aflăm și din raportul muntean despre amestecul lui Malaspina, care se prezintă în tabăra românilor cu doi fruntași din armata dușmanului: Moise Székely, menit a fi peste puțin el

[7] Cf. Iorga, în *An. Acad. Rom.*, XVIII, p. 5.

[8] Volgang Bethlen, *Historia*, IV, p. 347.

[9] „Căci se jurase (Mihai) că acestea nu se fac pe voia lui, dar nu poate opri mulțimea de ostași furioși". Aiurea: „Serium Voivodae mandatum ut desisterent". În al treilea loc: „Neminem laendens, imo neque pagum, quia alimenta dederant sufficientes"; *Chronicon Fuchsio-lupnio-oltardinum*, II, p. 146 și urm. Cf. Trauschenfels, *Fundgruben*, p. 118.

[10] *Magazinul istoric*, IV, p. 293.

însuși prinț ardelean, și Melchior Bogáthy (din Bogata). I se anunță lui Mihai că între imperiali și Andrei s-a încheiat o înțelegere. El răspunde că n-o cunoaște, dar „în sînul lui" sînt scrisori care-i poruncesc să atace. Un armistițiu măcar i se cere: el îl acordă numai pe noaptea de la 17 (27) la 18 (28), și cînd, a doua oară, Malaspina se prezintă din nou, îl pune, în toate formele respectului, la popreală.

Din rîndurile unguresti însă și alte cuvinte veniseră — după trimesul românesc — decît aceste propuneri de împăcare. Andrei, spune popa Stan, se arată gata să înfrunte, cu cît avea, pe „ciobanul", pe „păcurarul" cel nedestoinic în luptă și — cu aceeași lăudăroșie ca odată regele Carol Robert al Ungariei față de Alexandru Basarab al Țerii Românești în 1330 — să-l arunce dincolo de munți. Mihai răspunse că-i va arăta ce poate „păcurarul".

Cronicile unguresti afirmă, întregind cunoștința acestor discuții, că s-au făcut , de o parte și de alta, cu tot atît de puțină sinceritate, oferte, că s-au înfățișat pretenții. Andrei, la început, ar fi cerut plecarea năvălitorului, despăgubiri pentru stricăciunile făcute, încheierea unei nouă învoieli între cele două țeri. După ce se încheie armistițiul pe o singură noapte, Székely și Bogáthy rămîind ostateci de la unguri, iar de la ai noștri mergînd Preda Buzescu și Grigorcea logofătul, a doua zi Mihai trimete aceste cereri: Andrei să se supuie împăratului, să dea o sută de mii de florini, să nu mai vorbească de drepturi asupra Țerii Românești, să uite tot ce s-a petrecut acuma [11].

Lupta se începe, după fireasca respingere a somației, prin atacul lui Mihai în strigătul, repetat în trei rînduri, de *Isus*, la ceasurile 9. Într-o jumătate de ceas cardinalul, care, în veșmînt de purpură, se așezase pe un deal ca să vadă răpedea risipă a „barbarilor", întoarce calul și fuge, ca să fie apoi ucis, în munții dinspre Moldova, de ciobanii secui la cari căutase un adăpost. Ai lui rezistară până la ceasurile patru. Erau, spune și emisarul muntean, „în cea mai mare parte oameni din popor strînși în grabă" [12].

[11] Bethlen, *loc. cit.*, p. 376—382.
[12] „Maister Thail Landtvolkn in der Eill zusamben gebracht".

Vom vedea unde se poate afla — nu într-un izvor contemporan şi direct — descrierea amănunţită a actelor din care se compune lupta. În versiunile povestirii preotului Stan se arată numai că voievodul avea la 30.000 de oameni, iar cardinalul, abia 6.000, sau, cum se spune aiurea, 7.000 — 8.000. Dintre aceşti din urmă cad 2.927 număraţi, iar o mie sînt prinşi; dintre ceilalţi se socot 200 de morţi şi 200 de răniţi. În pradă se găseau patruzeci de tunuri.

Mai avem şi o descriere poetică populară a expediţiei întregi. Neprecis în ce priveşte bătălia însăşi, vistierul Stavrinos, reclamat de românii macedoneni ca unul dintre ai lor, prezintă întrarea lui Mihai în Ardeal ca o adevărată imigraţie a unei naţii întregi, avînd în frunte pe domn cu familia lui toată şi cu averile. Andrei somase cîndva pe vecinul, pe „vasalul" său să plece, şi el se supunea acuma poruncii, căutînd doar să treacă la împăratul, suzeranul lui cel adevărat. E pretextul invocat de Mihai faţă de propriii săi soldaţi — pe cari şi altfel a ştiut să-i îndemne şi să-i ispitească — pentru a li cîştiga cel mai devotat sprijin.

Toată desfăşurarea evenimentelor, planul lui Andrei, strîmtoarea lui vodă, trecerea munţilor şi înaintarea precaută în umbra lor, încăierarea decisivă, cu momentul în care ungurii credeau că biruinţa apleacă de partea lor, se înfăţişează scurt şi cuprinzător astfel în graiul plin de vlagă al vechii cronici muntene [13]:

„Într-aceia Mihai vodă se veseli, şi degrabă trimise de-şi strînse oştile, şi purcese la Ardeal, asupra lui Bator Andreiaş. Trecînd muntele, descălecară în luncile Braşovului şi acolo veniră toţi braşovenii de se închinară la Mihail vodă, cu daruri scumpe. Iar Mihai vodă, dacă văzu că i se închină cetăţenii, se veseli şi trimise la Radu Buzescul şi la Udrea Banul, să sară şi ei cu toate oştile Craiovei şi ale Jiului şi cu alte Mehedinţilor, să iasă cu ele înaintea lui Mihai vodă, către luncile Sibiului. Iar Bator Andreiaş, dacă înţelese de Mihai vodă că au întrat cu toate oştile în ţară în Ardeal, el degrabă strînse toate oştile şi purcese şi el către Sibiu împotriva lui Mihai vodă, şi făcu şanţ, şi răzima oastea lui Bator An-

[13] *Magazinul istoric*, IV, p. 292—294.

dreiaş de către zidul cetăţii Sibiului. Iar oştile lui Mihai vodă încă se strînseră toate şi toţi boierii, şi puseră tabără la sat la Veştim. Deci, cînd fu la octomvrie 17, miercuri, se arătară străjile lor, şi să văzură oştile unele cu altele. Iar dacă văzu Bator Andreiaş cum Mihai vodă este gata de război, el foarte se îngrijă tare, şi voi atuncea să se sfătuiască de pace. O! nepricepută minte omenească, cîtă vreme fu de a tocmi ţara, şi a face pace, şi nu vru; ci vru să tocmească cînd nu fu nici de un folos; că, trimiţînd unii la alţii pentru pace, iar mai mare vrajbă făcură, că, dacă se văzură oştile, ei năvălea spre sfadă, şi pace nu putură tocmi, ci se gătiră şi se loviră unii cu alţii, la octomvre 18, joi. Fu război tare pănă seara, şi făcură încă a-i învinge Bator Andreiaş, cu ungurii, dar apoi birui Mihai vodă cu muntenii; şi mult sînge se vărsă şi multe trupuri rămaseră pe cîmpii Sibiului. Bator Andreiaş, dacă văzu că-i periră voinicii şi se sparse oastea, şi fu izbînda lui Mihai vodă, el tare începu a blăstăma pe Ieremia vodă, căci scorni pe Mihai vodă asupră-i, de-şi puse ţara şi crăiia, şi se alese cu puţini voinici şi plecă a fugi să scape în Ţara Leşească. Deci dobîndi Mihai vodă Scaunul de crăiie şi tot Ardealul şi toată Ţara Bîrsei şi toţi secuii. Deci şezu Mihai vodă în Scaun în Bălgrad — Octomvrie 26, într-o zi luni".

Un om împărătesc, trimes de mult, încă din vară, de căpitanul din Sătmar, Mihail Székely, pentru a vedea ce se petrece în Ţara Românească, Ioan Darahi, a lăsat şi el încă o povestire, care întregeşte simţitor pe celelalte [14].

Darahi admite că Andrei somase la plecare pe vecinul său prin Toma Csomortány.

Mihai fusese, de altfel, înştiinţat din vreme ce primejdie îl paşte. Secretarul său de ungureşte, sîrbo-românul ardelean Ioan Raţ, căruia era să puie, în Ardeal abia, să i se taie mîinile din cot şi picioarele de la genunchi, destăinuieşte imperialilor ce vrea „valahul". Se opresc solii lui întorşi din Praga, Petru Grigorovici Armeanul şi Ştefan Petneházy. Acesta lasă să i se iea scrisoarea arhiducelui Matthias, cel dintăi înghite răvaşul împărătesc.

Se fac deci acele pregătiri, perfect ascunse, pentru a preveni pe duşman prin ofensivă. Se simulează atacul peste Du-

[14] Hurmuzaki, III[1], p. 423—424 şi apoi p. 427 şi urm.

nare; se vorbeşte de corăbiile dunărene ce se vor lua. Se dau 20. 000 de galbeni secuilor.

Cardinalul cearcă să înlăture o lovitură care-i pare a veni numai de la imperiali, de la Basta, căpitanul din Ungaria Superioară, din Caşovia. Mihai e rugat prin şeful sîrb Gheorghe Palatici să dea atestatul de credinţă creştină, care ar putea să împiedice acţiunea. El se şi dă, dar trimesul are ordin să nu meargă mai departe decît Caşovia. Cînd va veni alt emisar ardelean, Pancreaţiu Senyey, el va fi primit noaptea în tabăra de la Ploieşti, pentru ca tot noaptea să i se dea drumul.

Izbitura cade fulgerător. Şi de la cei dintăi paşi se află dovada încercuirii plănuite; scrisoarea lui Andrei către Ieremia: să vie la Oituz, cu moldovenii şi cu cazacii.

Raportul lui Darahi urmăreşte acum pe Mihai şi oastea lui. Şi el descrie această oaste, pe care altfel n-am cunoaşte-o, printr-un izvor de întăia mînă.

1.100 de ostaşi unguri, 1.000 de pedeştri şi călări, 23.000 de lefegii, pedeştri şi călări: sîrbi, cazaci, moldoveni, 8. 000 de haiduci. Apoi roşii de ţară, „foarte frumoasă oaste" , alcătuită tot din boieri [15]. În sfîrşit, afară de secui, de boieri, de gloată — „de parcă venise toată românimea", — afară de cei 6. 000 de haiduci sosiţi cu Baba Novac prin Turnu Roşu [16] — , *măciucile (machokas*, în textul latin), cu arma lor caracteristică şi cu suliţi.

Mihai li-a promis leafa pe patru luni. Se adauge că, vorbindu-li, li-a spus că pănă acum au fost „cutare şi cutare", iar de acum vor fi „domnul cutare şi domnul cutare". Şi era, asigură Darahi însuşi, atîta iubire a ostaşilor pentru el, încît ungurii stăteau gata să atace în numele lui Ţara Ungurească, în care li se aflau femeile, copiii, părinţii [17].

Pentru a cîştiga pe ardeleni, chemîndu-i în tabăra sa, voievodul vorbeşte de Andrei ca de un uzurpator, de el însuşi

[15] „Pulcherrimum item rosonum, ut ipsi vocant, exercitum universitatis boieronum".

[16] Bethlen, IV, p. 366.

[17] „Nam tantum in iis amorem sui fecerat, ut, in gratiam eius, unus in militibus non erat qui vel contra patriam charissimam, ubi potioria partis suorum militum, Hungarorum, coniuges, liberi, parentes et bona erant, non libenter arma sumerent".

ca de un „chip împărătesc". „Căci eu, Țara Românească și toate sîntem ai măriei sale; ce vrea, facă deci ca și cu al său; ba chiar, dacă așa va fi vrînd măria sa, să le dea și un țigan, numai să caute a fi de folos pentru creştinătate".

Asupra luptei înseși Darahi dă și el amănuntul că „de două ori oastea voievodului la aripa stîngă a fost pusă pe fugă".

Ni s-a păstrat și o știre despre răsunetul pe care l-a avut la turci expediția lui Mihai. Aflăm astfel [18] că vestea trimeasă la Constantinopol de Mahmud Satîrgiul arată „fuga" lui Mihai în Ardeal cu *15.000 de ostași și patruzeci* de tunuri, fără a se ști în ce direcție. Pentru a-l opri, cardinalul Andrei n-a putut strînge decît doar 4.000 de călăreți.

Și vedem pe urmă și în ce fel înfățișează voievodul însuși trecerea munților, printr-o scrisoare slavonă, îndreptată, probabil, către marele vizir. El oferă pace turcilor, dacă Țara Românească — unde va expedia îndată trupe cu nobilii ardeleni Moise Székely, Senyey, Bodony, Sibrik în frunte — e lăsată fiului său. Deci el înțelege să rămîie în Ardeal, și se spune apriat în raportul venețian, care dă impresia produsă de neașteptatul eveniment în cercurile Porții: *„cucerind el cu sabia lui acele provincii ale Ardealului, ajunge a li fi acuma domn neatîrnat"* [19]. *La Constantinopol era temere ca nu cumva biruitorul să atace Buda.*

Din partea ungurilor înfrînți știrea imediată lipsește. La cîteva zile numai (20 novembre), Sigismund Forgách scrie din Cluj, care se supusese acuma, mărturisind că după ruperea legăturii dintre elementele oștirii lui Andrei, „mulți dintre ostași nu s-au oprit nici la Bălgrad, nici la Cluj, ci mergea care unde-l duceau ochii". Iar în ce privește rezistența locală — imposibilă și din cauza ridicării, pretutindeni, a țeranilor români contra apăsătorului stăpîn de pănă atunci [20] — „acela era mai bucuros care putea mai curînd să-și plece capu-naintea lui". Stăpîn pe o armată de 25. 000 de oameni, Mihai nu întîmpină nicăieri un dușman. Prada e așa de mare, încît pentru

[18] Hurmuzaki, III[1], p. 531 (raport venețian din 13 novembre), și IV[2], p. 440—441.

[19] „Avendo egli conquistato colla sua spada quelle provincie della Transilvania, ne vine ora ad essere liberi padrone", (*ibid.* III[1], p. 533).

[20] V. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal*, II, capitolul respectiv.

a o duce au trebuit douăzeci și două de cară de povară. Și el știe să-și întrebuințeze succesul: „Țara Românească o păzește cu unguri, iar Ardealul cu români, ceea ce e foarte cuminte". Opoziția se reduce la protestările murmurate ale nemeșilor, cari ar vrea mai bucuros, în numele împăratului, „o slugă din cele care fac focul la Curte" [21].

De o mare importanță e raportul cardinalului Malaspina [22].

Prelatul roman, foarte îngrijit să puie în relief propria sa personalitate și sigur de talente diplomatice extraordinare, arată întâi, în chiar cuvintele latinești care au fost întrebuințate, ce i-a spus la început cardinalul: „Nebunul ăsta se gîndește să fugă, dar eu n-o să-i îngădui, și nu mă îndoiesc că voi sfășia pe cînele acesta" [23]. Andrei provoacă pe Mihai, vorbindu-i de împrejurările nașterii lui, dintr-o legătură pe care biserica n-a binecuvîntat-o [...].

Mihai, din parte-i, rabdă, el așteptă la loc tare, — pe secui, zice legatul, desigur însă oștile oltene. Nu-i pasă de pagubele suferite de ai săi în cîteva harțe fără însemnătate. În curînd, la venirea ajutoarelor, și cardinalul vede că „s-au cam schimbat lucrurile" [24].

Atunci încep stăruințele pentru împăcare ale trimesului papal, care e primit în tabăra românească de o sută de ostași cu sulițe și apoi de Mihai încunjurat de toată Curtea, 1.000 de oameni călări. Se dau toate îndreptățirile voievodului pentru întreprinderea lui. Nu se uită îndemnul la plecarea din țara lui de moștenire, pe care, de la început, i-l dase răul vecin. Se arată și scrisorile prinse către Ieremia, întărindu-se astfel în două puncte esențiale spusele lui Darahi. Malaspina are naivitatea de a crede că românul ar pleca dacă i s-ar da o sumă oarecare de bani. Ba poate ar fi trecut la împăratul, cum și alt izvor o spune, reproducînd cuvintele de înșelare ale lui Mihai.

[21] Hurmuzaki, III[1]; p. 360—361.
[22] *Ibid.*, III[1], 511 și urm.
[23] „Iste nebulo meditatur fugam, sed ego non permittam, et non dubito me devoraturum istum canem".
[24] „Mutatosi un poco la faccia delle cose".

Lupta ar fi început cu sfidarea artileriei ardelene, care trage de trei ori în plin. Cavaleria lui Andrei izbutește a pune în neorînduială oastea românească, pe care Malaspina ar fi văzut-o cu ochii lui fugind „până la curtea voievodului însuși“ [25]. Dar Mihai, cu 3.200 de cazaci, poloni și secui, restabilește situația, „cu cea mai mare vitejie și îndrăzneală, prin pericolul la care s-a expus“ [26]. Kornis trădează atunci la Mihai: „e prins“ adecă, nu fără bănuieli asupra credinței sale. Andrei fuge, mai ales că, deși artileria-l apără în față, sibienii nu-l sprijină cu tunurile lor din spate.

În sfîrșit, legatul asigură că după luptă Mihai i-ar fi cerut mediația și ar fi revenit asupra cererii, aflînd de fuga cardinalului. Aceasta trebuie să se înțeleagă doar în sensul că el a crezut un moment în putința unei a doua lupte, pe care voia s-o evite prin mijloace care-i reușiseră și până aici ca să încurce pe vrăjmași.

În afară de notele contemporane ale sașilor — scurte și sincere — versiunea ungurească a luptei de la Șelimbăr s-a închegat mai tîrziu numai pentru ca, după Simigianus, după Szamosközy și după alte izvoare, poate, să se prezinte, completă și în cele din urmă amănunte, pe paginile compilatorului din veacul al XVII-lea, Wolfgang Bethlen.

La Mihai erau trupele pe care le cunoaștem: se adăuseseră 1.200 de cazaci, reveniți la dînsul după ce trecuseră la dușman [27]. El așează astfel elementele disparate ale puternicei lui oștiri: la stînga Baba Novac cu haiducii, la dreapta sîrbii călări, la mijloc Gheorghe Makó cu ungurii. Pe lîngă cazaci, Mihai are cu el foarte mulți călăreți români [28], Curtea, „falanga“, lîngă vodă, o mie de secui ca strajă, boierii (roșii, măciucile) și, firește, în fund gloatele.

[25] „Et io, che era presente, non solo vidi fuggire la fanteria e la cavalleria, ma anco i carri che portavano le artiglerie e la supellettile di Michele e gl'istessi cavalli che erano riservati per la sua persona“.

[26] „Con grandissimo valore e temerità, per il pericolo a che egli s'espose“. El ar fi avut 48. 000 — 50. 000 de oameni (27. 000 de elită), iar cardinalul, 15. 000 — 16. 000.

[27] Trauschenfels, *op. cit*, p. 51.

[28] „Ingens Valachorum equitatus“; Bethlen, IV, p. 396 și urm.

Cît privește forțele cardinalului, ele se compun din o mie de călăreți ai lui Moise Székely, de abia trei sute de poloni (cavalerie grea cu platoșe), din pedeștrii orașelor săsești, din cei șase sute de soldați aleși ai „albaștrilor“, din călăreții gardei și din contribuția comitatelor. La acești unguri se adaugă în ultimul moment trupele, în mare parte românești, ale Banatului: din Lipova, din Inău, din Lugoj, din Caransebeș, (și cu Francisc Lugassy, Lugojeanul, nobil cu nume maghiarizat) și secuii din părțile Arieșului și Murășului: românii se află și ei tot în acest centru al oștii, catre păzește pe cardinal. Pentru a se micșora rușinea zdrobirii, se afirmă că din cei 9. 000 de oameni abia 5. 000 erau soldați adevărați [29].

Iată acum în ce fel se desfășură lupta. Două cohorte polone încep, din lagărul românesc, atacul, pe cînd tunurile lui Mihai trag, dar rău, peste capetele dușmanilor. Îndată desertiuni se produc din partea ungurilor. Trece la Mihai și românul Daniil Zalasdy, crescut în familia Török. Haiducii lui Baba Novac dau o puternică lovitură, pe care o răspinse Lázár István.

E acum rîndul ungurilor lui Makó, din centru, cari stîrnesc companiile lui Lázár, rămas însuși pe cîmpul de luptă. Moise Székely încearcă un contraatac, fără succes. Numai Petru Huszár oprește debandada. *La izbitura lui trebuie să intervie Mihai însuși, deci partea românească a oștirii.* La vederea năvalei lui — ca la Călugăreni — în sufletul generalului însuși al lui Andrei, acum fugar, se petrece procesul de șovăire care-l mînă, pe acest român de sînge (Corniș) lîngă steagurile românești.

De fapt, lupta era astfel cîștigată. Dar desperarea dă puteri șefilor rămași credincioși cauzei cardinalului. Pe lîngă Moise și Huszár se strîng în această falangă a ultimei sforțări un Ștefan Tahy și alt român de sînge, care fusese și auxiliar al domnilor noștri, Andrei Barcsai (Bîrseanul). Izbutesc a pătrunde pănă la tunurile lui Mihai și a le prinde. Românii — aripa stîngă a oștirii — se retrag pe un deal păduros. De aici pornește șarja cavaleriei polone, și la vederea ei polonii lui Andrei se desfac din rîndurile ungurilor. În zădar la

[29] *Ibid.*, p. 389 și urm.; Szamosközy, Ed. Academiei Maghiare, III, p. 324.

apusul soarelui Nagy face să se dea o ultimă salvă de artilerie, în semn de sfidare. Ni se vorbeşte şi de sfaturi în timpul nopţii, ce privesc la posibilitatea unei revanşe. Ce-a fost atunci ni-o spune Forgách.

Ca informator ardelean trebuie relevat şi anonimul pe care Şincai l-a găsit în colecţia de manuscripte a lui Hevenessi.

Foarte precis, el cunoaşte o solie din 25 septembre a lui Mihai către cardinal (vistierul Damian şi alt boier) pentru a-i cere să fie lăsat a trece prin Ungaria către împărat, apoi o altă solie, a lui Mihalcea banul şi a lui Gheorghe Raţ.

În ce priveşte lupta, iată cum prezintă el oastea cardinalului. În prima linie, 1.000 de călăreţi ai lui Moise Székely — şi lui Toma Csomortány. Apoi, la aripi, 1.600 de pedeştri cu tunuri. La aripa dreaptă, Francisc Török, la stînga, Lázár István şi pedeştri din Braşov. În alt rînd, călăreţii lui Ştefan Csáky, lui Petru Huszár, lui Ştefan Tahy, lui Zalasdy şi lui Bogáthy. Apoi oastea comitatelor, comandată de Senyey şi Tholdy, Ravazdy, Bodony şi Baltazar Kornis. Gaşpar Kornis şi Sibrik comandă curtenii, în număr de 2. 000; la aripă, alţi 2.000 de pedeştri, la spate, alţi 600. N-ar fi fost, de toţi, mai mult ca 9. 000 de oameni.

Moise atacă; în asalt piere Lázár, vechi ostaş al regelui polon Ştefan Báthory, Kolbás (românul Călbază din Urmeniş) şi alţii. Nobilii, Curtea duc mai departe atacul biruitor. Mihai restabileşte lupta. La dînsa nu mai iau parte însă Moise şi Benedict Mindszenty.

Aşa s-a luat Ardealul de Mihai [30].

II

Lupta pentru Moldova

Cele spuse — aşa cum le-am interpretat — de nunciul Malaspina despre grija lui Mihai ca nu cumva să afle şi după victoria lui o nouă oaste ardeleană, căci cardinalul Andrei îi opu-

[30] Notăm şi cifrele greşite ale unui prejmerean despre pierderi (*Quellen der Stadt Brassó*, V, p. 434) :2.040 de români, 3.027 de unguri, 350 de saşi.

sese numai o parte din puterile ce putea strînge, se adeverește și prin anumite constatări, culese în cronicile ungurești, despre prezența la Odorhei a sîrbului Palatici, și mai ales despre expediția de pradă în Ardeal a lui Ștefan Bocskai, viitor prinț al țerii și chiar rege al Ungariei răsculate contra împăratului, care înaintează cu 2.000 de haiduci, pradă satele Gilăul, mai veche reședință princiară, Feneș, precum și Mănăștorul și suburbiile propriu-zise ale Clujului [31].

Făcînd intrarea în Alba Iulia și strălucitorul său triumf, după datina neamului său mai mult decît după datina țerii cucerite, Mihai se grăbește a merge la Brașov (28 februar) [32], pentru a primi aici de la trimesul sultanului, aga Huraia, un steag pe care avea tot interesul să-l considere ca însemnînd înfeudarea cu provincia turcească a acestui Ardeal; Petrașcu fu înfeudat deosebit cu Țara Românească. Cu acest prilej, pentru a impune turcului, ca și sașilor, domnul dădu un strălucitor spectacol militar, înșirînd 7. 000 de oameni și făcînd să se dea cu tunurile la sosirea agăi. La 16 mart 1600 el se întorcea în capitala lui [33].

Oștile cele multe se găseau împărțite în cvartire, pe socoteala nobililor și a orașelor, și, cum bani nu soseau de la totdeauna pretențioasa, dar și totdeauna ieftena Vienă, mercenarii își luau, pe lîngă întreținerea neapărată, și ceva din solda neplătită, crescîndu-se astfel nemulțumirea, provocată și de atîtea alte motive, contra cuceritorilor. Dacă secuii fuseseră îndată trimeși acasă, gloatele lor fiind cel mai neastîmpărat element de tulburare contra nobililor de oriunde, dacă se licențiaseră și contingentele comitatelor, 1. 500 de unguri iernau în Țara Bîrsei, cazacii erau la Uroiu, lîngă Deva, sîrbii prin deosebite locuri, pe la moșii; Mihai păstrase pe lîngă sine numai o parte dintre români, pe cei o sută de beșlii turci și pe năimiții „cei cu doi ori trei cai [34].".

[31] Bethlen, *loc. cit.*, p. 439, 462 — 465.
[32] Czack, în *Quellen der Stadt Brassó*, V, p. 377.
[33] Symigianus, p. 208 — 209; *Quellen der Stadt Brassó*, V, p. 286—288; Trauschefels, p. 118—119, 152.
[34] „Duorum aut trium equorum stipendiarios" : Symigianus, p. 200——203. Cf. și Bethlen, *loc. cit.*, p. 491—495.

O listă de plată scrisă în românește ni arată întreaga compoziție a acestei oștiri.

Ea cuprindea pe cazaci: ai lui Branețchi, Valaoschi, Ocesalschi și Răstopcea: 2.917 călăreți, cei pedeștri 18; ungurii lui Grigore Makó, 916 călăreți; moldovenii lui Mîrza Anghelachi și ai hotnogului Lupul, 1.452 călăreți; sîrbii lui Petco și Necula căpitanii, 1.608 călăreți; beșliii sîrbi ai lui Marco hotnog, 40 de călăreți; drabanții lui Jivco Roșul, Mirda Jànos, Nedelcó și Radul căpitanii, 4. 000 de pedeștri, și ai lui Jivco Negrul, Miclăuș căpitanul și Dumitru hotnogul, 2.010; tunarii cei vechi ai lui Mihai, cei ai lui Andrei „drăbanii de la Poartă" „drăbanii unguri" — 200 — , ai lui Francisc Thúry; cei 120 de călăreți ai lui Sibrik și Ivan Brancovici, plus comișeii, steagarii, „sichireașii" de la tunuri, satîrgiii, „sichireașii de la leagăne" și alții, de cei cu „lefi mărunte" [35].

Deși aspru cu toți oamenii săi — ca Tudor Vladimirescu mai tărziu, și cu același rezultat final față de vitejii jafului, deși era în stare a osîndi pe cineva — ca la Brașov, pe urmă, în iunie — pentru niște cireșe furate, Mihai trebuia să cruțe totuși pe acești aspri și dezmățați profesioniști ai războiului, avînd nevoie de ei pentru expediția pe care o pregătea în Moldova.

Ce voia el acolo? Singură pedepsirea unui vechi dușman, răzbunarea, cum a pretins, a uciderii, a tragerii în țeapă, de Ieremia Movilă, a vechiului său tovarăș contra turcilor, Ștefan vodă Răzvan[36], ocuparea unei țeri spre care-l îndemna instinctul lui de român? *Se pare* că *mai mult decît atîta.*

De atîta timp, el avea legături cu cneazul din Ostrog, Constantin — Vasile, ortodox, întreținînd relații cu biserica grecească din statele sultanului — odată fusese pe acolo Nichifor Dascălul, ucis de poloni pentru uneltiri politice, iar acuma sosise abia Chiril Lukari, vicariu patriarhal la Constantinopol, ocrotitor al dascălilor de grecește, ca acel Pala-

[35] *Analele Academiei Române*, XX, p. 468—469, Cf. *ibid.* p. 471—472.
[36] „Se socii sui, Stephani, mortem, Vaivodae moldaviensis, armis ulturum"; Symigianus, p. 203.

med, cîntărețul lui Mihai însuși[37], și, mai presus de toate, dușman ascuns al regalității polone, catolice[38]. Prin acest prieten firesc al acțiunii sale, marele ostaș se înțelesese — spune un izvor contemporan, reprodus de Bethlen ardeleanul — și cu „alții mulți cari erau în Polonia de legea răsăriteană“—. Și nădejdea lui era să desfacă unitatea, factice, a acestei Polonii încărcate de ținuturi rusești și să atragă la sine părțile cu care avea ca legătură religia[39]. În complotul care nu și-a produs rezultatele ultime, dar de existat a existat fără îndoială, întrase cumva și acel nou stăpînitor de la Moscova, acel rival al regelui polon, care era Boris Gudunov, uzurpatorul de pe tronul rușilor răsăriteni[40].

Și față de Ieremia se întrebuință același sistem de înșelare ca și față de Andrei Báthory. Un agent apusean al lui Mihai merge, în mart încă, la Curtea domnului Moldovei, pentru a propune o căsătorie între una din fetele acestuia și între Nicolae vodă Petrașcu, fiul lui Mihai și înlocuitorul lui în Țara Românească. Și, știindu-se că Sigismund, fostul prinț ardelean, e la Suceava, unde petrece cu pompă și zgomot, i s-ar fi vorbit și acestuia, însurat cu o principesă austriacă, de eventualitatea unei căsătorii cu Florica, fiica voievodului[41]. Încă din mart-april regele Poloniei știa de pregătirile lui Mihai și, plîngîndu-i-se de dînsele, el află de la acesta că se simte primejduit prin uneltirile la Poartă ale moldoveanului și ale lui Ioan Zamoyski chiar; doi soli

[37] Despot Vodă pețise pe copila de șapte ani a lui Constantin Iorga, *Nouveaux matériaux pour servir à l'histoire de Jacques Basilikos l'Héraclide*, București, 1900, p. 60, nota.

[38] Cf. și Hrușevschi, *Culturno-naționalni ruh na Ucraini v XVI—XVII vite*, Chiev-Lemberg, 1912, p. 89 și urm.

[39] „Inclinari ad se complures qui in Polonia religionis graecae erant, non ignoraret. Et non unius aut alterius provinciae inde iactura timebatur, sed totius regni Poloniae eversio, cum non obscuris argumentis appareret Michaelem regnum petere“ (Bethlen, *loc. cit.*, p. 499). I s-a atribuit lui Mihai și intenția de a se face *rege în Ungaria*: „Ad cuius coronam aspirabat et cuius potiundae spe (regis nomine interdum ab assentatoribus vocitari et ab Ibraim — Bassa regis tituli salutari gaudebat) veheretur, prima opportunitate invaderet“: Symigianus, p. 209.

[40] *Ibid.*

[41] Trauschenfels, *op. cit.*, p. 154 — 155; *Quellen*, V, p. 288.

poloni merseră în Ardeal cu doleanțe în această privință[42]. Şi acum acelaşi Mihai venea cu asigurări aşa de formale şi cu aşa de măgulitoare propuneri... Orice ar fi crezut Ieremia, el fu prins total nepregătit, aflîndu-se însuşi în Trotuş, la nunta unei rude[43].

Expediția moldovenească porneşte la începutul lui mai, cu un număr de trupe româneşti şi secuieşti[44], care se poate socoti numai, întrucîtva, după plîngerile bistrițienilor contra greutăților de cvartiruire[45]. Se înseamnă acolo trecerea în Moldova a secuilor Murăşului şi a haiducilor, în număr de 6.000, a sîrbilor lui Petcu Odobaşa, 1.000, a ungurilor, polonilor şi cazacilor cu Moise Szekély, 3.000; oraşul a dat 2.000 de oameni cu vornicul Dragoş[46]. În fruntea trupelor ungureşti stăteau cei mai influienți şi mai respectați din şefii lor, un Ştefan Csáky, impunător bătrîn, şi viteazul Moise Szekély, apoi Pancrațiu Senyey.

Acestor ostaşi numeroşi şi deprinşi cu biruința domnul Moldovei nu li putea opune — neavînd oaste proprie — decît cele cîteva sute de poloni pe care i le lăsase lîngă dînsul acel ocrotitor care-l aşezase în Scaun la 1595, puternicul, hotărîtul şi priceputul cancelariu şi hatman al Poloniei, Ioan Zamoyski. 200 de călări poloni trimeşi în cercetare fură tăiați. Cei ce păzeau Suceava nu vor întîrzia s-o predeie[47].

Cronica românească, şi mai sus citată (a Buzeştilor), pomeneşte o luptă „la un loc, anume Jaştea", „un război mare, oarecîtă vreme", în care „mulți moldoveni şi leaşi periră". „Deacii moldoveanii deaderă dosul a fugi, şi leaşii aşijderea, pănă se apropiară de cetatea Hotinului. Deacii iar se opriră a da război. Mihai vodă îi pripi. Ei, dacă văzură că vor

[42] Hurmuzaki, *Supl.*, II[1], p. 583—584 (nr. CCCXI). Cazacii lui Procopie Saracovici se jurau regelui că n-au de gînd să primească ofertele munteanului; *ibid.*, p. 586—587, nr. CCCXII.

[43] Cf. Symigianus, p. 203.

[44] Ar fi fost cu Mîrza 6. 000 de călări şi pedeştri; *ibid.*, p. 207

[45] Hurmuzaki, XII, p. 955, nr. MCCCL. Cf. Symigianus, p. 203.

[46] În iarnă stătuseră 500 de beşlii, 2.000 de sîrbi, 200 de oameni ai lui Francisc Lugassy, 400 de cazaci.

[47] Pentru predarea ei de Stanislas Trezka, Szamosközy, III, p. 286.

peri, toți cîți scăpară se închiseră cu Ieremia vodă în cetatea Hotinului“[48].

Lui Ieremia, deci, nu-i rămase decît să ia ca fugar drumul Hotinului, unde știa că-și poate afla scăparea, și să lase în urmă a se pustii complet pămîntul țerii sale, așa încît, de fapt, cîteva zile, ai lui Mihai trebuiră să se hrănească numai cu buruieni[49].

În scrisoarea lui de la 3 mai, dată încă din Suceava, Ieremia Movilă anunță că o parte din oastea dușmanului său e la Brașov, voievodul însuși gătindu-se a veni într-acolo pentru a întra pe la Oituz, pe cînd una din despărțirile armatei lui va pătrunde pe la Bistrița și Ceremuș, iar alta, cu Nicolae vodă Petrașcu și tutorii lui, pe vadul Rîmnicului[50]. Peste trei zile cererea de ajutor către poloni, făcută noaptea, e desperată. Iar la 18 din aceeași lună Ieremia recunoaște retragerea, ***înfrîngerea în cursul ei*** și oprirea în Hotin, după dorința celor din jurul său, deși el însuși ar fi vrut să treacă la Camenița[51].

Din partea lui, Mihai era la Prejmer, cu 5.000 de oameni, la 2 mai; la Brașov, în ziua următoare. La Rîșnov, 3.000 de oameni din avangardă prădau. Fără zăbavă, voievodul se îndreaptă spre graniță, pe care o trece pripit, cu 2.000 de ostași, după 6 mai[52]. La 11, îl vedem scriind din Roman, cu vestea că „ostașii mor de foame“[53].

El nu merse însă pînă la Hotin, spune Ieremia, ci se retrase la o milă înainte de puternicile ziduri, cu douăsprezece tunuri[54], lăsînd, ca pentru asediu, 2.000 de pedeștri și 200 de călări[55]. Pînă la sfîrșitul lunii și aceștia erau să se retragă, fără să fi așteptat venirea tunurilor grele, și

[48] *Loc. cit.*, p. 297.
[49] Hurmuzaki, *Supl.*, II[1], p. 595—596, nr. CCCXVIII. V. și mai jos.
[50] *Ibid.*, *Supl.* II[1], p. 595—596, nr. CCCXVIII. După Constantin Căpitanul (ed. Iorga, p. 94), trecerea lor se face pe la Focșani.
[51] *Ibid.*, p. 597 și urm.
[52] *Quellen*, V, p. 288—289 = *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, II, p. 155 și urm. La 6 (16), după cronica românească (*Magazinul istoric*, IV, p. 296).
[53] Hurmuzaki, XII, p. 900, nr. MCCLIV, Cf. p. 920, nr. MCCLXXXIII; „Platter von den Paumen“.
[54] *Ibid.*, p. 942, nr. MCCCXXIII.
[55] *Ibid.*, *Supl.* , II[1], p. 604, nr. CCCXXIV.

Zamoyski se întreabă dacă nu e o cursă pentru ai săi, dacă nu se caută un alt vad sau dacă, în sfîrșit, nu s-a ivit vreo primejdie în Ardeal[56].

Iată cum biruitorul expune însuși biruința sa. Într-o scrisoare din Suceava, 16 mai, el vorbește așa către comisarii imperiali: „Vă înștiințez ce bun noroc mi-a dat Dumnezeu: spre binele creștinătății și spre folosul împăratului am luat țara aceasta cu ajutorul lui Dumnezeu. Mai mare dușman decît acesta n-am avut. Dumnezeu mi-a dat țara în mînă". Iar la 20 mai, de supt Hotin, unde cîștigase lupta la 25, stînd acolo patru zile[57], el adăugă cele ce urmează: „Moldova, care a fost răzvrătită de la un timp încoace față de creștinătatea întreagă, am luat-o, slavă Domnului, azi supt stăpînirea noastră. Pe domnul ei, Ieremia vodă, cu toată oastea lui, l-am găsit peste Nistru, bătutu-l-am și, *trecînd în Țara Leșească*[58], cea mai bună parte din oastea lui s-a înecat în apă, cu care era și prințul Sigismund, dar și el noaptea, cu toată primejdia ce amenința pe mulți, a fugit dincolo de rîu. Care izbîndă s-a cîștigat pentru Dumnezeu, pentru creștinătate și pentru noi. Și dumneavoastră încă să vă bucurați, să mulțămiți lui Dumnezeu. Vă dăm *de știre* că, *rînduind oștile la hotarele țerii*, fără nici o zăbavă și noi vom veni în mijlocul vostru"[59].

De la Hotin, Mihai merge la Iași, capitala cea nouă a Moldovei. Aici ține, la 2 iunie, sfat cu boierii, îi pune la jurămînt, așează ca locțiitor pe Marcu vodă, fiul lui Petru Cercel, și deci propriul său nepot de frate, îi dă ca sfetnici principali pe banul Udrea, pe vistierul Andronic Cantacuzino, pe Sava armașul și pe Negre spătarul[60], și, în același timp, caută a-și lega țara, *dînd scutire de bir pe mai mulți ani locuitorilor din părțile prădate, cu îndatorirea de a face*

[56] *Ibid.*, p. 603 și urm.
[57] *Ibid.*, IV[1], p. 72—73, nr. LIX. *Cronica Buzeștilor* spune că „Mihai vodă începu a bate cetatea, și o bătură trei zile , iar dacă văzu Mihai vodă că nu o va putea sparge puse paznici împrejurul cetății și se înturnă în Moldova, în scaun, în Iași"; p. 297.
[58] La Bethlen, IV, p. 498—499, se pomenește o incursiune în Pocuția.
[59] *Ibid.*, XII, p. 909, nr. MCCLXIII), 912 (nr. MCCLXIX).
[60] *Cronica Buzeștilor*, p. 297.

luptă de ostaşi. Baba Novac, cu sîrbii, e trimes, la 4, să ocupe părţile de jos, smulse nu de mult timp de la turci, ţinuturile Benderului, Chiliei şi Cetăţii Albe[61].

Îndată după aceasta, — la 24 iunie era încă la Iaşi [62] —, rechemat în Ardeal de vestea sosirii plenipotenţiarului imperial, dr.Pezzen, Mihai se întoarce în Ardeal. Stă cinci zile la Braşov, şi la 1 iulie ia drumul spre reşedinţa sa obişnuită.

III

Lupta cu Basta: Mirislău

Încă din timpul petrecerii în Moldova voievodul anunţase că gîndu-i stă acum la cucerirea cetăţilor bănăţene rămase încă, deşi Sigismund încercase a le lua prin asediu, în mîinile turcilor: Lipova, Inăul, Timişoara, chiar şi Oradea[63]. Pentru aceasta se spune că el ceruse imperialilor 1.000 de călăreţi germani, 2.000 de husari, 500 de muşchetari[64]. Erau să vie mai mulţi, dar *contra lui*.

Căci complotul nobilimii ardelene pentru izgonirea lui era acum alcătuit. Găsim planul întreg în nişte mărturisiri de spioni unguri la 21 iunie[65]. Magnaţii din jurul voievodului întrebuinţează chiar expediţia din Moldova pentru a întra în legătură cu fostul lor stăpîn şi cu Ioan Zamoyski. Ultimele hotărîri fură luate acolo, supt Hotin. În memoriul său din 1601, Mihai asigură că era vorba chiar ca Makó,

[61] *Ibid.*, XII, p. 951, nota 1; IV[1], p. 72—73, nr. LIX. V. mai ales: „Incolis oppidorum et possesionum per milites igne in nihilum redactorum ad sex annos libertas data este ". Cf. *ibid.*, XII, p. 951, nr. MCCCXLIII: „Der Herr Waida hab vier Spanschafften jnn der Moldau gegen Bender, Killi. Akerment auf vill jär Zinss und Steuer frey gelassen, dann sie jnn der Treu bestendig bleiben". V. pentru lupte şi *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, p. 155 şi urm., V. şi *Quellen*, V, p. 288 şi urm. (se dă ca dată a luptei marţi după Pentecostă, 1 iunie st. n.).

[62] Hurmuzaki, III[1], la această dată. Lasă la Suceava comandant pe ungurul Kaptury.

[63] Hurmuzaki, IV[1], p. 72—73, nr. LIX; Symigianus, p. 226.

[64] Hurmuzaki, XII, p. 955, nr. MCCL.

[65] *Ibid.*, p. 947, nr. MCCCXXXII.

inițiat în complot cu Szekély și cu Sibrik, să-l împuște prin trădare[66].

În august, supt cuvînt că se gătește lovitura Timișoarei, Mihai ordonă adunarea întregii oștiri a provinciei la Orăștie întăi, se pare, și apoi la Sas-Sebeș. Dar nobilii, în loc să vie acolo, pretextează lipsa de furaj pentru cai și se strîng la Turda, unde se formează răpede o tabără care crescu pînă la 12.000 de oameni, cu patru tunuri[67].

Mihai, din partea lui, trebuise, în ultimele timpuri, să însemne o slăbire a oștirii lui, neregulat și neîndestulător plătite. Din Moldova încă trimisese acasă pe fiul său. În cursul călătoriei militare prin această țară, unele elemente se desfăcuseră de la el: Ieremia li oferia zece zloți pe lună călătorilor, șase pedeștrilor (opt ofițerilor)[68]. La întoarcere, elementele militare fuseseră împrăștiate pentru nevoile aprovizionării la secui, lîngă Sebeș, în Cîmpul Pînii, la Turda, la hotarele Moldovei. Ungurii erau în Țara Bîrsei, sîrbii pe la Cohalm și Șinca, polonii și cazacii la Sighișoara și Mediaș[69], Moise Szekély fugise, și el nu era singurul: Sibrik se dusese pe urmele lui. Asprele măsuri luate de voievod contra celor dintre unguri cari prădaseră sfintele lăcașuri în Moldova întețiseră și mai mult spiritele[70]. La Huedin soldații români fuseseră atacați de populație, și aceasta aduse o aspră pedeapsă de nimicire asupra orașului. În Alba Iulia însuși cazacii, la o zi de plată, se încăierară cu românii[71]. Se zvonea că Mihai vrea să ucidă pe nobili după sfatul banului Mihalcea și că singur Radu Buzescu l-ar fi oprit de la aceasta[72]. Ar fi fost vorba de a se face apel la instinctele de răzbunare ale țeranilor[73].

La 10 septembre nobilii publicară declarația lor contra lui Mihai. Războiul începuse. Îndată o samă de sași, ca acei

[66] Hurmuzaki, IV[1], sau Papiu, *Tesaur*; traducere în Iorga, *Scrisori domnești*, p. 114.
[67] Cifrele la Tarducci (v. mai departe).
[68] Hurmuzaki, IV[1], *loc. cit.*
[69] Bethlen, IV, p. 503, 523.
[70] *Chronicon Fuchsio — Lupino — Oltardinum*, p. 157—158.
[71] Cronicile ardelene.
[72] Symigianus, p. 226 și urm.; Bethlen, IV, p. 544.
[73] „Rusticorum viribus nomine Voivode concitatis "; Symigianus, *loc. cit.*

de la Bistrița, trădează. Se desfac chiar unii dintre curteni și beșlii.

Soarta era să atîrne de la hotărîrea căpitanului imperial din Ungaria de Sus, albanezul Gheorghe Basta, vechiul rival al voievodului pentru stăpînirea Ardealului. Conform ordinelor precise de la Curte — care însă-i poruncise a sprijini pe Mihai — el înaintă spre Ardeal, pe la Sătmar și pe la Maitin. Ladislau Pete comandă avangarda. El e acela care a înnodat cele dintăi legături, în calitatea lui de ungur, cu acești rebeli. Basta, care primise o solie de la Mihai — cum vom vedea — se hotărî, la capătul unui dramatic consiliu de război, să facă același lucru.

Lupta o cunoaștem din trei izvoare mai ales. Două vin de la Basta și de la ofițerii lui, al treilea e o cronică ungurească din acel timp.

Achille Tarducci, ofițer în trupele imperiale, socoate că, atunci cînd sosi la Turda, pentru odihna unei singure zile, Basta avea 6.000 de oameni, cu opt tunuri, iar în față stătea domnul cu 20.000 de pedeștri și 12.000 de călări, avînd și 27 de tunuri[74].

Mihai încercase pacea cu nobilii, trimețîndu-li un cleric catolic și pe pastorul calvin din Alba Iulia, cari trecură imediat de partea unui dușman pe care-l doriseră așa de mult. Lui Basta-i adresă o somație pe care o prezintă Petru Armeanul, atrăgîndu-i atenția că de izbînda sau neizbînda acestei acțiuni samavolnice îi atîrnă capul. Basta răspunse degajat și desprețuitor în puterea unei vechi faime, pe care se simțea în stare s-o mai apere, ba poate s-o înalțe, somă pe „valah" să părăsească, fără zăbavă, țara, pe care a venit s-o ia în numele împăratului. Cel jignit astfel făcu să se tragă, în mijlocul nopții, tunurile în semn de sfidare.

Alesese un loc *ca, odată la Călugăreni*: același spațiu îngust, același sprijin pe dealuri, care trimet o limbă într-acolo, aceeași apă tăind drumul. Dar Basta, experientul general venit din Flandra, n-avea orbul entuziasm al lui Sinan,

[74] Alte știri contemporane dau 10. 000 — 12.000 de oameni lui Mihai, 20. 000—30.000 rebelilor (Hurmuzaki, IV^2, p. 135, nr. CXXIII)

compatriotul său de lege turcească: el hotărî retragerea și sili și pe unguri, cari credeau că onoarea nu li permite a pleca, să admită o retragere, străjuită în coadă de solidele lui trupe germane. Mihai începu urmărirea, și se văzu oprit brusc de noua formație a lui Basta.

Așezarea oștii lui pe drumul care ducea la Alba Iulia — căci el alergase grăbit, fără a mai aștepta pe fiul său, care, cu 6.000 de oameni, români, sîrbi, unguri, se frămînta în munți, unde avu, la 12 și 14 septembre, lîngă Bran și pasul Buzăului, două ciocniri nenorocite cu sașii trădători ai Brașovului[75], pe Radu Buzescu[76], care veni pe la Sibiu, pe Delimarcu, cu 2.000 de sîrbi, și contingentul moldovenesc, de 1.000 de ostași, ai armașului Sava, oprit încă prin munții Secuimii, e dată astfel: la dreapta, cavaleria, spre apa care, venind din munți, străbătea locul îngust; spre munte, infanteria; 500 de pedeștri, fără tunuri, în avangardă.

Din partea lui, generalul împărătesc avea la mijloc 3.000 de germani pedeștri, între *reiteri*, călări silezieni, în număr de 1.500; înainte, la dreapta scosese 300 de mușchetari, spre munte erau lanțe și infanterie ungurească; altă infanterie ungurească și lanțe la stînga, spre apă.

Lupta e schițată pe scurt: locotenentul-colonel de Radowitz atacă o grupă de 3.000 de călăreți ai lui Mihai, pe cînd Basta cade asupra infanteriei. „A fost mai mult un măcel decît o luptă"[77]. De la biruitori ar fi căzut abia patruzeci de ostași, același fiind numărul răniților. De dușman ar fi perit 10.000 de oameni din oastea lui Mihai, iar 20.000 i-ar fi ucis în cale satele ungurești.

Lupta rămîne astfel neexplicată în ce privește hotărîrea și partea adusă de fiecare dintre protagoniști pentru a o face să se isprăvească în folosul său.

[75] Hurmuzaki, IV[1], p. 139.

[76] „Piutosto un tagliare che combattere". Adausul la Hurmuzaki, IV[2].

[77] Bethlen, IV, p. 591—592; Trauschenfels, p. 138; Hurmuzaki, XII, p. 1034 și urm.

O înțelegere deplină o putem afla numai în acele destăinuiri ale lui Basta însuși, pe care le-a pus în scris italianul Ciro Spontoni, în așa-zisa *Historia della Transilvania* (1638).

După ce pomenesc negocierile pe care și din Tarducci le putem cunoaște îndestulător[78], se arată cercetarea vrăjmașului făcută de unul din ofițerii germani ai lui Basta, Rothall; prin doi prinși din această ceată află Mihai de apropierea omului care venea să distrugă edificiul întemeiat prin vitejia și istețimea lui. Își pierde firea de mînie: *pieno di rabbia e di gran sdegno.*

De la Turda, generalul din Cașovia, se coboară, fără grabă, spre Alba Iulia. La 16 el se află acum în șes, cu 18.000 de oameni, ardelenii formînd avangarda. Un singur popas pe Murăș, la Ujváros. În ziua de 17 el vede satul Mirăslăului și, în stînga piedeca rîului. I se spune că la Mihai sînt mai puțin de 40.000 de oameni.

Ochiul lui încercat descopere îndată și cealaltă primejdie, mai mare poate decît superioritatea numerică și prisosul artileriei la Mihai, care avea douăzeci și șepte de tunuri: tăria locului. „Așezarea lui era așa de tare și așa de prielnică, încît n-avea nevoie să se teamă de nimic, oricît de puternică și de solidă ar fi fost oastea din față"[79].

De altfel, în harța ardelenilor lui Ștefan Csáky cu cei 2.000 de călări poloni ai lui Mihai, aceștia biruie. Trebuie să se dea un ordin strict de a se opri orice întreprindere aventuroasă pe sama proprie. Se caută numai a se răspinge polonii, ceea ce se face prin două regimente germane: al colonelului Pezzen și unul silezian, garnisiți cu 500 de muschetari, cari trag și cu sulițe, *picche*, ce iese la iveală pentru a înfrunta, între cele două focuri, cavaleria; șase tunuri de cîmp sprijină atacul, care reușește. Cînd însă, în lumina focului care arde Mirislăul, încă o dată ardelenii, husarii pornesc într-o mișcare răzbunătoare, Mihai însuși intervine, și ei sînt bătuți și uciși până la unul. Basta vede atunci

[78] *Historia*, p. 103—107.

[79] „Erano gl'alloggiamenti suoi di maniera forti et in cosi vantaggioso sito, che non potevano in modo alcuno havere paura di qualsivoglia, benchè potente, essercito" (p. 109).

că nu se poate face nimic definitiv în acest loc: el se îngrijeşte deci de apărarea trupelor sale, ocupînd dealul cu biserica şi făcînd tranşee între rîu şi sat. Atunci numai se prezintă Petru Armeanul, încercînd în momentul suprem, o împăcare.

Tunurile lui Mihai — patruzeci după acest izvor — care, am văzut, provocaseră oastea în cursul nopţii, erau foarte bine servite, data aceasta, supt conducerea unui meşter italian, Vincenzo din Mantova. A trece vadul pentru a începe lupta i se părea tot mai mult lui Basta lucru cu neputinţă. El rezistă la orice intervenţie în această privinţă.

Retragerea începe deci, cu 12.000 de pedeştri, 8.000 de călări, trei tunuri mari, douăsprezece de cîmp.

O furie sălbatecă prinde — cu toată şovăirea conştiinţei sale faţă de jurămîntul făcut acelui împărat al cărui steag umbrea tabăra duşmană [80] — pe Mihai. „Unde fuge cînele de italian? Nu ştie că-l ajung eu oriunde?" [81] Şi urmărirea porneşte „cu cea mai mare furie şi cu tot atîta neorînduială" [82]. Cavaleria, cazacii sînt în frunte.

Totuşi, ordinea de bătaie a voievodului nu era aceea a unui simplu „viteaz" lipsit de cunoştinţa adîncă a războiului. La dreapta, spre rîu, el pune pe cazaci şi archebuzieri călări, cu două companii de lanţe polone şi moldoveneşti: Baba Novac comandă aici. În mijloc stă Mihai însuşi, cu boierii şi cu nobilii ardeleni rămaşi credincioşi cauzei sale. La stînga, spre munte, tot cavalerie, dar cu două cete de infanterie: secui, munteni, sîrbi, moldoveni şi ceva tunuri. Numărul secuilor de pe dealul cu vii, — pe cari, după înfrîngere, erau să-i măcelărească, setoşi de răzbunare, în mijlocul nopţii, în chip trădător, nobilii —, e socotit aici la 2 000 : aveau archebuze.

Basta desfăşură trupele sale în formă „lunară": pe drumul Albei Iulii, la dreapta, infanteria ardeleană şi ungurească (aceasta, a lui), cu lanţele răsculaţilor, Csáky fiind în fruntea lor. Urmează, în rînd, alţi pedeştri ardeleni, dar întăriţi cu

[80] Stavrinos o spune expres (Papiu, *op. cit.*, I, p. 311), ca şi *Memorialul* însuşi al lui Mihai.

[81] „Dove fuge questo cane italiano? Non sà egli che per tutto l'arriverò?" p. 115.

[82] „Con grandissima furia e con non minore disordine"; *ibid.*

cavalerie sileziană — în convingerea generalului, ungurii Ardealului trebuind totdeauna încadrați cu oaste mai solidă și mai experientă. La stînga, spre Mihai, două companii de lanțe ardelene, cu cavalerie ungurească, a lui Valentin Prepostváry, flancați de un escadron de infanterie ungurească și ardeleană, dar și cu cavaleria din Ungaria superioară, comandată de Ludovic Rákóczy și de reiteri silezieni. Basta se află aici, și după el vine infanteria germană a lui Pezzen. În centru stă rezerva de patru companii de cavalerie germană, ale lui Rothall: în mijloc, steagul. Puținele tunuri sînt așezate pe deal.

Cavriolo, pentru lauda căruia în special scrie istoricul lui Basta, ia inițiativa fericită care va decide lupta. *Fără a distruge superioritatea de artilerie a lui Mihai nu era nici o perspectivă de izbîndă; a le ataca părea o nebunie.* Totuși, *ea se încercă.*

Cu 300 de mușchetari, Cavriolo înaintează spre tunuri, a căror pază fusese încredințată unor secui și sîrbi. Cînd Mihai intervine cu lanțele, Basta trimete în sprijin cavaleria greoaie, cu platoșe, foarte mult prețuită de domnul însuși, mult cerută și întrebuințată și în războaiele lui, a reiterilor silezieni. De pe deal secuii trag pripit. La capătul unor grele sforțări, silezienii ajung să prindă tunurile, îndreptîndu-le contra oștirii înseși, pe care trebuiau s-o apere.

Partida era pierdută. Mihai nu voi s-o admită încă. La atacul dat contra aripii lui stîngi de ardeleni, încunjurați de infanteria germană, *„împotrivirea avu aceeași îndrăzneală și furie ca și atacul, și biruința ar fi fost poate îndoielnică în această parte, căci escadroanele infanteriei dușmane stăteau foarte tari, în bună ordine, dacă nu le-ar fi împroșcat artileria cucerită"* [83].

Acum abia Basta vine să culeagă roadele mișcărilor izbutite. El atacă la aripa dreaptă și la centru. *Mihai stătea acolo însuși, „în cea mai frumoasă orînduială și cu obișnuita*

[83] „Ma fu sostenuto da nemici con pari ardire la furia, e sarebbe per aventura stata dubbiosa la vittoria da questa parte, essendo che gli squadroni della fantaria nemica stavan saldissimi e in ordinanza, se sbaragliati non gli avesse l'artigliaria conquistata".

lui vitejie" [84]. Baba Novac se luptă la dreapta „minunat" *(mirabilmente)* contra lui Rákóczy și a infanteriei unguresti și ardelene, susținute de reiteri. Dar domnul nu mai avea o nădejde, și el *crezu să poată scăpa măcar oastea, întreagă încă, pentru ca, unind-o supt munte, cu ostașii lui Pătrașcu, ai lui Sava, să încerce din nou norocul.*

Desfăcu astfel de pe suliță steagul său [85] și-l puse în sîn, lîngă inimă. Încunjurat de cavaleria polonă, rupse rîndurile valonilor. Ajuns la Murăș, el trecu apa înot pe minunatul lui cal iubit. Pe malul celalt îl sărută pe frunte și-i dădu drumul. La spatele lui măcelul începuse, în neorînduiala care cuprinsese pe învinși. Cifrele lui Tarducci se repetă aici: 40 de pierderi de o parte, de alta 18.000 (!) de jertfe. 143 de steaguri fură culese pe cel mai nenorocit din cîmpurile noastre de luptă.

La această expunere bogată, ungurii Ardealului au de făcut adausuri în cronicele lor, *mai ales în ce privește situația în ziua de 17, înainte de retragerea lui Basta.*

Se menționează și o altă solie de împăcare: a lui Andrei postelnicul și a lui Luca Trausner [86]. Dînd apoi știri ca acelea de mai sus despre operațiile militare de o parte și de alta, se arată *astfel întăia orînduire a lui Basta:* 300 de catafracți (călări cu platoșe) și 1.500 de oameni de cavalerie ușoară ungurească, în față. La stînga, 2.000 de secui ai Murășului, pedeștri, și contingentele Clujului și Bistriței; în rezervă, la rîndul al doilea, 2.000 de cavaleriști unguri, cu Csáky, Pete, Makó. Al treilea rînd prezintă 1.500 de silezieni; la dreapta, 2.000 de unguri, cu Boskay și Sebastian Tököly; la stînga, 4.000 de germani pedeștri cu puști. Basta stă aici cu 100 de valoni aleși și douăsprezece tunuri. La spate, spre Murăș, secuii Arieșului; la stînga, cu tunuri, secui de pe Murăș și mii de țerani [87].

[84] „Dove stava la sua persona, con bellissimo ordine e con l'ordinaria bravura".

[85] „Il suo generale standardo di bianco, damasco ov'era dipinto un corvo sopra verde ginebro, ch'havea nel rostro vermiglia doplicata croce". E cea dintăi descriere a unui steag românesc.

[86] Bethlen, IV, p. 570—573.

[87] Symigianus, *Historia*, p. 234 și urm.

Din partea lui, Mihai avea în frunte 4.500 de curteni și cazaci, cu Francisc Lugassy și Ștefan Tahy. Rîndul al doilea îl formează 1.000 de pedeștri secui, cu Senyey, Bodony, Barcsay, avînd tunurile în mijloc. Al treilea rînd are 4.000 de români, de sîrbi, de secui, cu Petcu odobașa și altă parte a tunurilor. La stînga *(in sinistro aciei cornu)* e Mihai, cu soldați amestecați, avînd cu ei restul artileriei. La capăt, Gheorghe Farkas, cu 3.000 de călări secui, cu gloată românească și de țerani din Ardeal, plus 800 de curteni pedeștri. 300 de călări stăpînesc peste Murăș, la Gomboș [88]. După o ciocnire cu cazacii, *Basta vede pe ai lui Mihai pornind la ocuparea definitivă a tuturor dealurilor:* atunci începe el retragerea.

În șes, *Mihai încearcă o învăluire,* asupra căreia tac izvoarele imperiale. Ea nu izbutește. Restul e confuz. Aiudenii, vecini, numără numai 11.000 de morți [89].

IV

Ultimele lupte ale lui Mihai Viteazul

În momentul cînd ajunse a părăsi Ardealul, Mihai Viteazul *nu era silit la aceasta printr-o presiune a unei armate învingătoare capabilă de a-l urmări și, în caz de îngăduire, a-l distruge.*

La Mirislău [90] el aruncase în luptă, cum s-a arătat, numai o parte din trupele sale, și poate că victoria n-ar fi fost a lui Basta dacă domnul românesc ar fi avut la îndemînă și trupele sale cele mai vechi, cele mai bune și cele mai credincioase. Avem pentru aceasta și mărturia cuiva care, cunoscător al metodelor de luptă din antichitate, inițiat la Padova în cultura Renașterii și ucenic al marelui rege polon Ștefan, era în măsură să judece, Ioan Zamoyski, cancelariul polon.

[88] Bethlen, IV, p. 575. El socoate oastea lui Mihai la 25.000 de oameni, cu 32 de tunuri (p. 586).

[89] *Ibid.*, p. 591 — 592. Pentru partea lui Mihai, p. 388 și urm.

[90] Întregiri, cu gestul lui Mihai, care „oftează spre cer", bătînd cu mîna pe sabie și strigă că-și „va purta dreptul război", în raportul, pus aiurea decît la locul său, Hurmuzaki, IV[1], p. 146, nr. CXXX.

Acela care era să distrugă, printr-o lovitură norocoasă, întreaga situație a vechiului său dușman, și în chip definitiv, spune, în adevăr, despre bătălia din septembre: „Trupele n-au ajuns încă din Moldova" (ai lui Udrea, ai lui Baba Novac, ai lui Mîrza, ai lui Delimarcu), „nici din Muntenia" (ai lui Sava armașul și ai lui Radu Buzescu, trecuți pe la Sibiu, dar fără noroc). „Secuii, de asemenea, pe cari punea mult preț, n-au putut sosi la luptă din lipsă de timp". Și el adauge: „Dintre aceia chiar cari se află lîngă el, polonii singuri, se pare, s-au bătut puțintel; toți ceilalți îl părăsiră: s-au ucis puțini oameni lîngă apa Murășului" [91]

Cît privește pe învingători, ei n-aveau nici o coeziune și nici o disciplină, și, pe lîngă aceasta, o neîncredere desăvîrșită despărțea statele unguresti, ale Ardealului de Basta, care se aștepta ca aliații pe cari i-i dăduse un moment numai ura împotriva „valahului" să se întoarcă împotriva lui, chemînd înapoi pe acel Sigismund, care se afla în oastea, tot mai apropiată și mai amenințătoare, a lui Zamoyski. Se spune explicit în izvoarele contemporane că forțele unguresti și desigur și contingentele orășănești ale sașilor s-au împrăștiat, fără a mai pomeni de mercenari, cari pe toate drumurile țerii își căutau singuri plată și răsplată. „Oastea de țară, călăreață și pe jos, se împrăștie foarte și se rezlețește", anunță comisarii imperiali, Mihai Szekély și David Ungnad [92]. De aceea — și, în ce privește pe unii, de frica înaintării polone și a planurilor lui Moise Szekély, venit pe la Bistrița în sprijinul cauzei, pe care o repudia numai în aparență, a fostului său prinț —, o dată cu o foarte înceată pătrundere spre răsărit, de la Sibiu la Făgăraș, de aici la Porumbac și Vlădeni, pe cînd Mihai strînge în voie o nouă oștire la Rîșnov [93]. De aceea negocierile, prin Radu Buzescu clucerul,

[91] Hurmuzaki, *Supl.*, II, vol. I, p. 639.

[92] „Das siebenburgisch Landtvolkh zu Ross und Fues sich gar sehr zersträt und von einander komen"; *ibid.*, IV, p. 139.

[93] La 25 septembre Basta e la Sibiu (*ibid.*, p. 140; cf. și p. 141, 142 nr. CXXVIII). Ștefan Csáky la Făgăraș, *ibid.*, p. 143. Pentru venirea pe la Bistrița, a lui Moise, la care se unesc Csáky și Pete, *ibid.*; cf. și p. 143—144. Licențiarea forțelor bănuitului Ștefan Bocskai, *ibid.* p. 144. Lagărul de la Porumbac (30 septembre), p. 145. Pentru Vlădeni, *ibid.*, p. 150—151, nr. CXXXIV. Pentru prezența lui Mihai la Rîșnov, raportul citat al lui Zamoyski.

cu acela care *fusese învins, dar nu mai era învinsul*. De aceea discutarea serioasă a unor cereri din partea lui, cum e aceea ca, în schimbul noului jurămînt și a predării unor scumpi ostatetici — soția, fiul iubit, fiica — să i se cedeze în Ardeal, ca locuri de refugiu, dar, de fapt, ca puncte de stăpînire, cetăți de o așa de mare importanță militară, în această legătură a lor, ca Făgărașul, Gurghiul și Veciul [94]. Ni se spune expres că unii sfătuitori ai voievodului, ca Zelestey, îi recomandau să înceapă o nouă luptă [95]. Și Zamoyski însuși spune: „Ardelenii, simțindu-i puterea, nu mai stăruiau să rămînă în răscoală: dimpotrivă, căutau să facă pace" [96]. Era sigur acuma că nici mica nobilime, nici trupele ungurești din Ungaria superioară chiar nu vor merge, eventual, contra lui Sigismund [97].

Mihai ajungea astfel pentru Basta un prețios auxiliar, care nu refuza deloc, în cinstea sufletului său, jurat o dată pentru totdeauna, să joace acest rol. La Rîșnov, el adunase, pe lîngă cei 3.000 ai lui de la Făgăraș, pe Baba Novac [98] cu 4.000 de pedeștri, pe Sava cu 1.000 de călări, pe Delimarcu cu 2.000 de călări sîrbi, și 3.000 de secui, fără a pomeni de ce putuse scăpa din cetele, bătute la Sibiu, ale Buzescului [99]. Avea astfel o armată de 16.000 [100] de oameni, peste care era deplin stăpîn, tot așa de ascultat și de iubit ca odinioară. Cu aceștia el se hotărî a pune stavilă înaintării lui Zamoyski, ale cărui intenții, a cărui hotărîre le simțea, de la început, fără greș.

Cancelarul și hatmanul polon *nu cucerise Moldova, ci o ocupase numai*, fără a întîlni vreo împotrivire — el însuși a înconjurat cetatea Sucevei — căci Mihai chemase trupele sale moldovenești, ca și pe cele muntene, lăsînd acestui dușman Moldova, cum lăsa turcilor [101] Țara Românească,

[94] *Ibid.*, p. 147, Cf. și *ibid.* p. 146—147, nr. CXXXI.
[95] V. *Memorialul* lui Mihai către împărat, *loc. cit.*
[96] *Loc. cit.*
[97] Hurmuzaki, IV[1], p. 154. V. mai sus, p. 33.
[98] Vestea trădării lui, proiectate, nu pare a fi adevărată (v. Hurmuzaki, IV[1], p. 148—149, n-le CXXXI-CXXXII
[99] *Ibid.*, p. 138.
[100] *Ibid.*
[101] V. mai întăi, *ibid.*, p. 143.

numai să-și aibă toate puterile pentru marea ciocnire cu ungurii revoltați. La 6 septembre st. v., trecînd Nistrul la Colodrubca [102], Zamoyski scrie astfel: „Am trecut fără vreo greutate trupele peste Nistru; nici o împotrivire nu s-a întîlnit. *Cred că dușmanul nu va voi să se întîlnească cu mine aici, în Moldova, și mă tem să nu mă silească a merge în Ardeal*, căci trebuie, data aceasta, să punem definitiv lucrurile la rînduială [103]".

E sigur că planul polon a fost răzbaterea în Ardeal pe la Oituz. Zamoyski află la Roman vestea luptei de la Mirislău, dar rezultatul ei trebuia să-l îndemne și mai mult a executa acest gînd.

Mihai se hotărăște atunci și izbutește a-i închide Oituzul.

Sebastian Tököly arată la 3 octombre că trecătoarea e păzită de 4.000 de pedeștri de-ai voievodului cu ceva tunuri și sugerează întrebuințarea lui formală — firește, *cu ajutoarele cuvenite, care i-ar fi putut da biruința și contra unei armate proaspete, condusă de un general așa de experient* — în această direcție [104]. Un moment, Mihai mai trimese la Oituz 2.000 de mercenari, pe cari însă fu silit apoi a-i ceda fiului, înainte de a ști că acesta va trebui — el o spune cu indignare — să-l „răscumpere" pe dînsul, cel așa de credincios și așa de nedreptățit" [105]. Îi trebuiau măcar încă 1.000 de ostași din Ungaria superioară cu halebarde (*copien*) [106]. Și la 7 octombre el recomandă celor acum împăcați cu dînsul, după ce-l răniseră în inimă, să alerge la Brețc, căci altfel vor pierde Ardealul, cum va pierde el la turci, la tatari, gătiți de iernatec la dînsul în țară, Muntenia. Și adauge, într-o înțeleaptă cumpănă a

[102] *Ibid.*, *Supl.* II, Vol. I, p. 637 și urm. Cf. Miron Costin, p. 256.

[103] Hurmuzaki, *loc. cit.*, p. 635, nr. CCCXL. Polonii se temeau de vreo cursă (*ibid.*, p. 637—638, nr. CCCXLII).

[104] *Ibid.*, IV^1, p. 149—150, nr. CXXXIII.

[105] „Der hat sich mit groszer Submission sich willig in Alles was man ihm auf sein postulata geaatwort ergeben; lamentirt gleich wol, er habe um die Christenheit nicht verdient also tractirt zu werden; er wöll aber dorumb Eur Majestät und der Christenheit nicht untrey sein, ob ihn wol die Hendt nicht noch gar auf den Ruckhen gebunden sein, dass er sich nicht andersst erzaigen könte"; *ibid.*, IV^1, p. 157.

[106] *Ibid.*, p. 154, Cf. ibid., 155—156 nr. CXXXVIII.

lucrurilor omeneşti: „Uşor este să se înceapă orişice lucru, dar este greu a se duce la capăt şi greu a se întoarce iarăşi înapoi" [107].

Asupra celor ce s-au petrecut pe urmă, cînd acum Zamoyski rămînea să treacă în Ardeal doar *prin pasul Buzăului*, „pentru ca duşmanul să aibă totodeauna înaintea ochilor puterea maiestăţii — sale regelui" [108], să căutăm întâi mărturia scrisorilor înseşi ale lui Mihai.

Concepţia lui politică se vede încă din cele spuse la 6 — 7 octombre, cînd se afla „în munţi", prin Radu Buzescu. „S-a arătat", spunea emisarului, „cu supunere mare" — forme convenţionale obişnuite în Orient şi fără vreo însemnătate deosebită în fond — „gata de toate ce i s-au răspuns la cererile lui; dar se plînge totuşi că *n-a meritat faţă de creştinătate să fie tratat astfel,* dar, cît despre aceea, nu vrea să fie necredincios faţă de maiestatea voastră şi de creştinătate, chiar de ar fi să i se lege mîinile la spate, căci nu se poate arăta altfel".

Mihai semnala că turcii fac cetăţi — întăresc adecă Giurgiul —, că locuitorii Ţerii Româneşti fug în munţi. Dacă nu se ia nici o măsură de oprire a lor, se va pierde, o dată cu Ţara Românească, „başcă şi scut pentru Ardeal" [109], această provincie însăşi [110].

La 7 octombre [111] voievodul vorbeşte de-a dreptul, printr-o scrisoare a lui către comisari, arătînd că polonii sînt la Trotuş şi că vin tatarii cu siguranţă, pentru iernatec, fără ca el să aibă cu ce-i opri dacă nu se dă ajutorul pe care l-am arătat mai sus. Ca să-l grăbească, el adăuga şi ştirea falsă, dar

[107] *Ibid.*: „Es ist gering alle Sachen anzufangen, aber schwär zum Endt vnnd zueruckh zubringent".
[108] Raportul citat.
[109] „Welches ein Vormauer unndt Schildt von Siebenburgen ist"; *ibid.*
[110] *Ibid.*
[111] La 26 septembre (6 octombre), într-un act de donaţie, Mihai spunea, „din gura Teleajenului", pe unde răzbătuse, că " se află acum cu oştile în gura Teleajenului, ca să dea război cu leşii şi cu moldovenii, şi cu tatarii, şi cu turcii" (I. Bogdan, în *Prinos Sturdza,* p. 168).

menită a face impresie, că „puțina oaste care e cu mine se împrăștie“ [112].

Peste cinci zile, *tocmai cînd trecu munții spre vechea lui țară*, Mihai arată că turcii au ajuns la București, fiul său fiind adăpostit la Tîrgoviște. Armata lui Zamoyski se afla înaintea Buzăului, pe care-l „asediază“. Cu cancelariul se găsește Sigismund Báthory — dovadă că se păstra planul intervenției armate în Ardeal — Ieremia Movilă și *acela care până aici era candidatul la tronul muntean*, ca unul ce se înrudea de aproape cu Mihai însuși, acel Dumitrașcu, fiul lui Petru Cercel, care era să ajungă apoi un biet prizonier la Marienburg [113]. Dacă, la vestea că el se apropie, turcii s-au retras, dușmanii creștini „îi stau drept în față“ [114], acolo, pe apa Cricovului, de unde e datată și scrisoarea[115]. Pentru a-i înfrunta cu succes, îi trebuia, afară de arme din Brașov, 2.000 de infanteriști cu halebarde și cinci sute de călări. Cu atît mai mult îi era de nevoie o cavalerie mai grea, cu cît umblau razna prin Ardeal nu mai puțin ca 1.500 — 1.600 de husari fugiți de supt steagurile lui.

Astfel se ajunge, dar fără acest contingent *necesar*, la lupta de la Năieni.

O povestește Mihai astfel, în scrisoarea lui de la 13, a doua zi după *o luptă care luase proporții mari și, fără un neașteptat incident defavorabil, ar fi putut duce la distrugerea prin surprindere a întregii oștiri polone și moldovenești*: „Aceasta am vrut să vă fac știut dumneavoastră (comisarilor imperiali), că până acum zilnic s-a făcut harță în cete, dar azi toată oastea a venit asupra noastră, și ne-am luptat de dimineața până seara. Seara a trebuit să se tragă înapoi, și noi iarăși ne-am tras în tabăra noastră“. El încheie cerînd din nou 3.000 de infanteriști și 2.000 de reiteri silezieni [116].

[112] „Das wenig Volkh wasz mier ist, sich verlaufft“, ; *ibid.*, p. 155—156 nr. CXXXVIII. Cf atitudinea plină de neîncredere și ură a ungurilor din Ardeal, *ibid.*, p. 159.

[113] V. *Prinos Maiorescu*, p. 154 și urm.

[114] „Der Feind ist mier gleich vor dem Gesicht“; Hurmuzaki, IV[1], p. 161 și urm.

[115] „Ex castris in valle Kirko positis“.

[116] *Ibid.*, p. 164, nr. CXLIV.

Şi aceste ştiri le completează a doua zi cu aceeaşi desperată rugăminte să nu fie uitat şi cu asigurarea că de la Gherghiţa, până unde pătrunseseră, turcii s-au întors la Bucureşti, dar nu se ştie dacă s-au îndreptat de acolo spre Dunăre. „Eu şi cancelariul leşesc, cu Sigismund şi Ieremia vodă, sîntem numai la două mile depărtare,; ai miei se hărţuiesc zilnic cu ei". [117] La 19 oştile erau supt Ploieşti [118], gătindu-se o nouă şi decisivă luptă.

Cea mai bună descriere a celei dintăi e dată în *Memoriile* lui Basta, care ignorează pe cea de a doua.

Mihai ar fi avut nu mai puţin decît 15.000 de oameni, între cari 4.000 de „români" *(forti valachi)*. Planul său era să cadă pe neaşteptate asupra duşmanului, pe care-l ştia nepregătit şi „fără străji" [119]. Baba Novac, pus în fruntea avangardei, are această misiune.

El străbate iute pădurile muntelui în timp de noapte. Află în zori de ziuă — la 13, cum s-a văzut — pe poloni adormiţi încă şi fără nici o înştiinţare. Împotrivirea care se face din partea lor e deci, fără nici o rînduială. Domnul însuşi intervine cu o parte din ai săi, cînd se pare că zăpăceala e la culme. Avangarda lui Sigismund fuge.

În acel moment însă apare în spate oastea proaspătă a lui Moise Szekély, deplin cunoscător al locurilor şi oamenilor. Cu cinci mii de oameni — alte izvoare îi dau şi mai puţin — el se strecurase supt ochii lui Basta, făcîndu-se a trece în Moldova, şi acuma el venea să smulgă fostului său stăpîn şi căpitan o biruinţă aproape definitiv cîştigată. *Aceasta aduse retragerea lui Mihai.*

Să vedem acum ce se spune din tabăra polonă, în care Heidenstein singur are informaţii că acelea de mai sus, dar fără a pomeni intervenţia lui Moise Szekély. Raportul lui Zamoyski vine în rîndul întăi. De la Roman, unde se afla la 25 septembre — aceste date le avem din alt izvor — el ajunsese la Trotuş în ziua de 1 octombre, trecuse Milcovul

[117] *Ibid.*, p. 167 şi urm., nr. CXLVI.
[118] *Ibid.*, p. 172—173, nr. CXLIX.
[119] „Senza guardie"; p. 126.

la 5 și plecase de la Buzău la 8. [120] La Năieni Baba Novac apare pentru o recunoaștere, pe cînd trupele regale se scurgeau fără grabă către Ploiești. Cancelariul recunoaște că, Mihai însuși fiind încă în munte, la un moment dat, polonii sînt prinși între două focuri. Dar scăparea din această situație grea s-ar fi făcut fără vreo intervenție a lui Szekély și a însoțitorilor săi, polonul Iacob Potocki și moldoveanul Stroici cel tînăr. Cazacii, aruncîndu-se fără ordin, ca o cavalerie descălecată, ar fi scos pe români din gura Năienilor, ucigînd pe mulți, pentru ca apoi, cu alte elemente să cucerească dealul, înaintînd pînă la satul Săhăteni. Mihai ar fi urmat lupta și a doua zi, dar e silit prin harțe a se retrage în regiunea viilor, spre șanțul de la Ceptura. N-ar fi putut să rămîie nici acolo, supt necontenita bătaie a tunurilor, și ar fi fost redus deci a se înfunda iarăși în munte.

Povestirea nu se ține; îndoita falsificare, și în dauna voievodului și în dauna auxiliarului propriu, secuiul Moise, e evidentă. Ca să explice pentru ce nu s-a încercat nici o urmărire, se aduce înainte lipsa de apă, care ar fi ținut oastea pe loc trei zile, într-un ținut care numai de aceasta nu duce lipsă. Încă o zi se stă lîngă apa Cricovului, și numai pe urmă polonii iau drumul spre Ploiești, cu gînd să treacă, apoi, cu sau fără împotrivirea lui Mihai, la Tîrgoviște. [121]

Un raport anonim de la Teleajen către un „principe“ care poate fi Sigismund socoate la 7.000 numărul cazacilor; lupta are loc la apa „Sagesben“, ceea ce înseamnă gîrla Săhătenilor. Cu oarecare nesiguranță în cronologie, lupta fiind pusă la 15, se prezintă amănunte asupra ei: atacul la strîmtoare îl dau, după o recunoaștere de archebuzieri poloni, din partea lui Baba Novac, șase companii de călăreți, pe cînd pedeștri stau în desișul viilor, apărați de tranșee. Cazacii descălecați, erau numai o mie, cu două tunuri mici; la unul din ei se adaugă unul din ginerii lui Ieremia, prințul Vișnievețchi, descendent dintr-o fiică a lui Ștefan cel Mare, cu trei sute de ostași și ceva aventurieri. Cavaleria grea respinge în sfîrșit pe generalul sîrb, ucigîndu-i 400 de oameni și prin-

[120] Iorga, *Scurtă istorie a lui Mihai Viteazul*, p. 97—98. Cf. raportul polon de la Teleajen („Iolason"), în Hurmuzaki, III², p. 371 și urm.
[121] *Loc. cit.*

zînd patruzecişidoi. Mihai avea însă, în ziua de 15, patruzeci de mii (!) de oameni, afară de gloatele ţărăneşti.

Am ajuns astfel la lupta a doua, cea mare şi ultimă, dată pe linia principală de apărare a Ţerii Româneşti, la Teleajen.

Din preajma ei sînt două scrisori ale lui Mihai. Una de la „Retesz", probabil Răteşti, cere din nou ajutor arătînd ce speţă de creştini sînt polonii [122]. Cealaltă, fără indicaţie de loc, spune că polonii au înaintat cu o milă şi mîntuie aşa: „Nu pot sta tot într-o ţară şi cu turci şi cu poloni" [123]. Era prevederea unei înfrîngeri pe care n-o mai aflăm din gura lui, căci următoarea-i scrisoare e din drumul spre Viena, de la Hălmagiu, cum vom vedea mai departe. În *Memorialul* său către împărat, el spune iarăşi că n-a putut să reziste, în acelaşi timp, şi polonilor, şi turcilor, şi oştirii lui Moise Székély.

Zamoyski semnalează pentru lupta de la 20 că Mihai îşi pregătise poziţia ca pentru păgîni. De fapt, el imita aşezarea lui Ştefan cel Mare la Podul Înalt, cum o imitase la Călugăreni, cum încercase a o imita la Mirăslău. Stătea într-o pădure avînd înaintea infanteriei, care era multă, 7 tunuri mari, iar cavaleria la aripi. Ca în vechea zi glorioasă din 1475, — o vreme posomorîtă cu zările pline de neguri. „Am băgat de samă", spune cancelariul, lămurindu-şi biruinţa, „că toată şiretenia se sprijinea pe pădure, unde erau ascunzişuri şi care era cea mai mare piedică de învins pentru trupele măriei — sale regelui". Iarăşi cazacii se oferă pentru a înlătura greutatea de căpetenie, şi, *cînd ei găsesc un vad mai sus pe cursul apei*, îi urmează infanteria şi voluntarii în stînga. Prin apă pănă la brîu, experienţii ostaşi ai Niprului trec şi împing în urmă infanteria voievodului. Apoi grosul ostirii se prăvale de pe înălţime, luînd cele „nouăzeci de tunuri" şi împrăştiind mulţimea amestecată, de „unguri, români, moldoveni, sîrbi şi poloni".

Soarta campaniei era astfel decisă.

Dintre celelalte izvoare polone, Heidenstein urmează pe acela a cărui biografie a scris-o, şi din aceeaşi sorginte sînt,

[122] *Ibid.*, p. 194—195, nr. CLXVII.
[123] *Ibid.*, p. 195—196, nr. CLXVIII.

desigur, și alte amănunte, ca *pregătirea prin artilerie a atacului căzăcesc și neizbînda unei încercări de lovitură la spate din partea rezervei lui Mihai*. Acesta ar fi lăsat 7.000 de morți pe cîmpul de luptă, 14.000 ar fi fost uciși în retragere. Polonii pierzînd doar *5* oameni.

Cea mai întinsă povestire e aceea din Miron Costin, care, cum se știe, întrebuințează pentru această parte, în care-i lipsesc amintirile personale, pe cronicarul polon Piasecki, dar care pomenește și spusele oamenilor bătrîni, contemporani cu faptele și, alături cu „hronograful leșesc", care e izvorul arătat mai sus, și „un hronograf" care ar putea fi partea ce ni lipsește în manuscriptele cunoscute din *Cronica munteană*, așa de precisă, a Buzeștilor.

Oricum, același povestitor care începuse încurcînd în chipul cel mai grosolan faptele, — dar, cînd crede că Simion Movilă a trecut Milcovul și s-a dat o luptă la Movila Căiatei[124], amintește un atac moldovenesc, ulterior, care s-a produs la timpul său și sînt utilizabile știrile lui despre expediția .lui Mihai în Moldova, cu haiducii cari păzesc retragerea lui Ieremia și înfrîngerea lor la Verbia, pe Jijia, unde movila morților poate fi aceea de pe vrema lui Despot, precum și despre „nemții" cari apără Hotinul — are în acest moment știri de cea mai mare însemnătate.

Nu vom crede că Mihai avea cu dînsul, la Teleajen, 60.000 de oameni, „oaste ungurească, muntenească, sîrbi și nemți, încă avea puțini". Socoteala armatei lui Zamoyski cu 30.000 de oameni, între cari așa-numiții *quartiani* și trupele strînse de regele Sigismund suedezul pentru a-și cuceri moștenirea în țara de obîrșie, și cu 10.000 ai Moldovei, oastea de țară, e exactă; nu se uită nici contingentul polon special adus de ginerii lui Ieremia. Se insistă cu dreptate asupra importanței celor 4.000 de husari, cavalerie grea, „tot în her, temeinică oaste foarte, și neînfrîntă, ales de oștile cum sînt ale noastre și muntenești". În linia de luptă, aripa dreaptă o are Petru Laski cu cavaleria, și acești husari; la stînga se află domnul Moldovei, sprijinit pe o samă de poloni; la mijloc e Zamoyski

[124] El cetește numele altfel și se arată rușinat de ce iese . V. și mai departe.

însuși cu pedestrimea și tunurile, așezate, după o practică nouă, pe aceste locuri, în „bășți de pămînt".

Și aici se spune cum vadul a fost găsit mai sus de locul unde aștepta Mihai, pentru ca apoi aripa dreaptă să treacă „stoluri după stoluri".

Mihai face atunci șanțuri de apărare, la rîndul său, și, după obiceiul vitejiei sale, atacă în *fruntea călărimii* [125]. Nu-l impresionează înfățișarea cancelariului cu toată oastea și husarii lui Laski. „Și au stătut acolo un război mare *atunci pentru vad. Singur Mihai vodă, ca un leu în fruntea războiului.* Și au ținut războiul cîteva ceasuri, până au sosit și husarii". Și cronicarul, care-i cunoaște ceva mai tîrziu, îi descrie, cu aripile lor de vulturi, cu pieile lor de pardos pe umeri, sau măcar, în lipsă, cu „scoarțe de ceste turcești", cu plăcile de fier în frunte și pe pieptul cailor celor mari, „friji" (frisoni)," de cei nemțești, sau turcești, tari de să poarte poveri, să poată birui a purtare tarul"; în „treapădul calului", ei îndreaptă spre dușman sulițele de opt coți, „cu prapure pănă în pămînt": „ca un zid stau la război".

Adăugîndu-se bătaia artileriei lui Zamoyski, la cel dintăi vad, contra pedestrimii românești, mînată astfel în brațele cavaleriei dușmane, lupta se hotărăște contra voievodului. „Și au căzut toată pedestrimea lui Mihai vodă, cu toată armata" (adecă tunurile), „pe mîna lui Zamoyski".

Dar nici *la Teleajen n-a fost o catastrofă, o risipă. Retragerea se face în regulă:* „însă nu de tot în risipă ce cu tocmeală, *întorcîndu-se Mihai vodă unde era greul*". Astfel se ajunse până la Tîrșor. Iar biruitorul, sub cuvînt că se primesc jurămintele de supunere ale boierilor munteni, stă trei zile pe loc, fără a încerca o adevărată urmărire. Și el pierduse cam toți atîția ostași ca și Mihai: vreo mie.

Zamoyski era hotărît însă a nu merge mai departe. *Aceasta înainte de toate pentru că era încredințat, din asigurările ce i se dăduseră, că lucrurile din Ardeal, restabilirea lui Sigismund, merg de acuma singure.*

[125] În *Memorialul*, pentru a îmbuna pe împărat, el pretinde — am văzut — că la Mirislău n-a făcut-o , n-a avut inima s-o facă, avînd pe imperiali în față.

Atunci renunță la candidatul său muntean, *și, lăsînd urmarea războiului în sama Movileștilor, admise pe vechiul doritor al moștenirii lui Mihai, pe Simion.* Și tot atunci se încheie și contractul în această privință, frații îndatorindu-se a dat fiecare un tribut anual de 40 000 de galbeni, a întreține 3.000 de soldați poloni plătiți pe trimestru, husarii cu 25 de florini în Țara Românească și cu 18 în Moldova, cazacii cu 20 și 15; cetățile vor avea garnizoane leșești, și pentru instalare Simion va plăti ajutătorilor săi o dată pentru totdeauna un dar, de 80.000 de florini.

El n-ar fi avut prilejul să-l facă, dacă dușmanii săi de același sînge ar fi lucrat numai cu puterile lor și cu cele năimite de la Zamoyski. *Ceea ce au hotărît a fost trădarea boierilor munteni, sătui de domnul veșnicelor lupte și indiferenți la gloria lui și a lor.*

Aceasta se vede din cele două știri privitoare la ultima luptă a lui Mihai pe pămîntul țerii sale, la Argeș, unde se retrăsese așa cum după Călugăreni căutase un loc de concentrare la Stoinești, pe același curs al Argeșului.

Ieremia însuși o descrie așa [127]:" la 25 novembre a fost acum lîngă Argeș o luptă cu dușmanul. Acesta, avînd aproape 9.000 de oameni a fost, cu totul bătut. A fugit cu puțini dintre ai săi, dar s-a trimes îndată în urmărirea lui, și se nădăjduiește a isprăvi cu dînsul, cu ajutorul lui Dumnezeu, ca să fie Domnul lăudat".

Miron Costin știe însă bine ce s-a petrecut acolo. Și data aceasta *Mihai încearcă lovitura de la Năieni.* Avangarda trimeasă în această misiune era comandată de Udrea, care, din 7.000 de oameni comanda 4.000. Pe Simion îl încunjură însă boieri cari știu cărările. El însuși previne atacul, strecurînd pe ai săi, „ziua și noaptea" prin locuri ascunse. Ajungînd în zori de zi, silește pe Udrea a-și scoate oastea „la cîmp". Trebuiră însă trei asalturi pentru a-l înfrînge, și numai" a patra oară au purces în răsipă oastea Udrii".

Domnul însuși era, ca și la Năieni, în munte. „Ci, dacă i-au dat știre Udrea de răsipa sa, *au început și ceilalți a-l*

[127] Hurmuzaki, *Supl.* II, vol. II, p. 651

părăsi cu toții." Udrea însuși plecă genunchiul înaintea lui vodă Simion.

Totul era pierdut, peste cîteva zile numai Mihai se afla la Beiuș cu abia 300 de oameni [128], mai mult căpitani între cari Miron crede că poate însemna pe Mîrza, pe Gesty și pe Raț. Prin Oradea Mare el luă drumul Vienei [129].

Jumătate de an după aceasta prilejul răzbunării i se prezenta la Goroslău.

Împăratul îl ascultase și se făcuse a-i recunoaște dreptatea. Căci acum ceea ce Mihai prevăzuse era o tristă realitate pentru politica imperialilor. Dieta din octombre-novembre a ardelenilor pregătise aducerea înapoi a vechiului prinț unguresc, iar cea din Cluj, în februar 1601, pe vremea cînd urmau la Viena negocieri înșelătoare în vederea instalării arhiducelui Maximilian, îndrăzni, supt conducerea lui Csáki, actul hotărîtor. Smulgîndu-se din mîna polonilor și a lui Ieremia, de la Botoșani, Sigismund Báthory veni la Bistrița, pentru ca la sfîrșitul lui mart să se dea forma legală noii sale stăpîniri.

Mihai fu rugat atunci să se împace cu Basta, ceea ce făcu la Cașovia. Îndată el strînge trupe nouă pentru revanșa de care-i dorea, mai mult ca de orice, sufletul. La Maitin, unde odată soldații lui Basta se uniseră cu forțele statelor ardelene, *el se înfățișă cel dintăi, avînd aparența conducerii*, Basta sosi pe urmă numai, pe la Sătmar, fără să aibă puteri mai multe decît cei 10.000 de oameni ai voievodului, căci un raport francez socoate la 18.000 armata întreagă [130]. În această armată erau și 2.000 de silezieni.

Armata lui Mihai nu cuprindea însă pe vechii și bunii ostași. Baba Novac, prins în Ardeal, fusese ars pe rug în Cluj, împreună cu un preot al său. Zelestey, Sava armașul fuseseră supuși chinurilor: celui dintăi i se sfărîmaseră brațele și picioarele, pentru a fi apoi aruncat în ocnă; Sava fusese închis într-o temniță ca aceea. [131] În loc, Mihai avea cazaci

[128] Hurmuzaki, IV[1], p. 200—201, 203
[129] V. *Istoria românilor din Ardeal*, I, p. 210—211.
[130] Hurmuzaki, XII, p. 1211 și urm.
[131] Trauschenfels, *op. cit.*, p. 177.

din Podolia, haiduci, 600 de moldoveni și ceva sîrbi — munteni de-ai lui aproape de 100 [132].

Sigismund strînsese o oaste mult mai mare. La Iași încă el avea cu dînsul 10.000 de lăncieri poloni și 16.000 de curteni moldoveni [133], supt comanda boierului Bucioc. Cu aceștia ieși întru întîmpinarea lui Mihai încă de pe cînd el răsărise abia la Dobrițin.

Războiul era considerat ca un duel între Báthory și între voievod. Așa-l prezintă cronicele ardelene. Și *ele nu ajută să vedem că Mihai se pregătise de o mare operă de răzbunare.*

În adevăr, încă din mai venise vestea în Ardeal că Banatul Craiovei s-a ridicat împotriva lui Simion, aducînd în locu-i pe Marcu vodă. „Pretutindeni se strigă domnia lui Mihai" [134]. Se află că la 31 mai boierii de acolo, Buzeștii, au bătut cu totul pe moldovean izgonindu-l peste Milcov, și că Ieremia a trebuit să cheme pe tatari [135]. Întors, el e bătut din nou și mînat prin mlaștini, peste cadavrele de oameni și cai.

Pe de altă parte, secuii se mișcau pentru Mihai ; Sigismund hotărîse uciderea, cu familia întreagă și dărîmarea casei, aceluia care ar fi măcar bănuit că ține la vodă [136]. În sfîrșit, la Bistrița vor apărea haiduci cu teribilul său rival [137], Românii din Făgăraș plecaseră pentru Mihai, iar, după luptă, Raț și Mîrzea, cu alți haiduci, vor ocupa Aiudul, vor întra în Oșorhei și, scoși de acolo, vor prăda, îndrăznind chiar a sfida la Făgăraș pe Moise Szekély, care avea cu el doar 700 de călări [138].

Cele dintăi harțe fură deschise și cîștigate de singurele trupe ale lui Mihai. Două sute de haiduci de ai lui bat, în momentul cînd ai lui Sigismund înaintau încrezător de la Simlău spre apus, 600 din aceștia și ucid 200 dintre dînșii [139].

[132] Hurmuzaki, IV¹, p. 260, nr. CCXVIII.
[133] *Ibid.*, p. 245.
[134] „In omnibus siquidem locis Michael publicatur" ; Trauschenfels, *op. cit.*, p. 171.
[135] *Ibid.*
[136] *Ibid.*
[137] *Ibid*, p. 182 și *Chron. Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, p. 187 și urm.
[138] *Ibid.*
[139] Hurmuzaki, IV¹, p. 261 ; XII, p. 1201, nr. MCCLXIII.

În scrisoarea sa de la 30 iulie, Basta însuși spune că pe voievod l-a trimes cu trupele de avangardă [140].

Basta sili pe principele ardelean să se retragă; în același raport către Curtea din Viena el spune că era hotărît să-l aducă la luptă cu orice preț, chiar dacă ar fi să-i treacă înainte, intrînd în Ardeal. *Esențialul era desigur să se împiedece sosirea ajutoarelor turcești, care fuseseră cerute, cu insistență, de Sigismund* [141].

La 3 august se dădu bătălia. Izbînda fu nesigură până la ceasurile cinci, până către seară, spun alții. Atunci ungurii, surprinși, fură izbiți înapoi, într-o retragere dezastruoasă. Pierduseră toate tunurile, cincizeci și trei la număr.

Mihai vorbește astfel, scurt, în misiva lui către împăratul: „Cu ajutorul lui Dumnezeu, la 3 ale lunii, i-am atacat, i-am bătut tare, li-am luat toate tunurile și steagurile" [142]. Un singur cuvînt despre Basta, și acesta, în propriul său raport, abia-l pomenește. Împăratul, în răspuns, atribuie succesul" vitejiei tale și a lui Gheorghe Basta" [143].

Din toate părțile lui Mihai i se puneau în samă, marele, fulgerătorul succes, Becteș pașa din Erlau spune: După înfrîngerea lui Sigismund de afurisitul Mihai . . . , cel foarte viclean și rău [144]. O descriere franceză contemporană mărturisește că lupta a fost cîștigată de voievod și de Basta: „armata lui Sigismund a fost întâi ruptă de valoni, și pe la cinci ceasuri Mihai voievod, de o parte, și Basta, de alta, au încercuit-o" [145]. Symigianus vede în cavaleria și artileria armatelor unite factorul victoriei [146]. In sfîrșit, Miron Costin, după izvorul său polon, dar poate și după cel intern și, oricum, după tradiție, rezumă lupta astfel: „ce, stînd nemții

[140] *Ibid.*, IV[1], p. 263.

[141] Symigianus, p. 249.

[142] Hurmuzaki, IV[1], p. 265 — 266, nr. CCXXIII.

[143] *Ibid.*, XII, p. 1217, nr. MDCCXCII.

[144] „Dapoi la rotta di Sigismondo dal scomunicato Michal ..., molto astutto et malvagio"; *ibid.*, p. 1213, nr. MDCCLXXXII; cf, și mai departe, nr. MDCCLXXXIII.

[145] „Son armée a esté premièrement fendue par les Valons et sur les cinq heures Michel Wayvode, d'un costé, et Basta, de l'autre, l'ont enfermée"; *ibid.*, XII, p. 1211 și urm.

[146] P. 249.

în frunte cu focul, și Mihai vodă lovind din dos pe oastea Batoreștilor, au frînt pe Batorești, cît abia au scăpat ei cu capetele", pentru ca să adauge apoi, cum l-au lămurit și „oamenii bătrîni de pre acele vremuri": „Făcutu-s-au veste de biruință la acela război mai mare a lui Mihai decît a lui Basta Giurgi, care zăvistie au făcut și perirea lui Mihai vodă".

Căci, din partea lui, Basta, în memoriile sale, atinge numai în treacăt participarea lui Mihai, afirmînd că intervenția acestuia, cu ungurii, moldovenii și cazacii săi, plus cinci companii de archebuzieri germani ai colonelului Flanz, daț în locul celor o mie de călăreți luați lui de Basta pentrui formațiunea sa, a fost făcută vreo chibzuire și inițiativă personală: „De altă parte, valahul și Rothal, secundînd scopurile lui Basta și îndeplinind ordinele lui, cu soldații lor, se purtară așa de vitejește și de fără frică, încît ajunse foarte ușor să arunce în neorînduială oastea vrăjmașă, cu mult măcel și moarte, puind-o pe fugă" [147].

De aici, în momentul cînd Mihai era hotărît să se îndrepte spre Făgăraș spre a libera familia sa și a trece de acolo în Țara Românească, lovitura ucigașă de la Turda, în ziua de 18 ale aceleiași luni, august. Dacă Beauri și Mortagne, valoni, săvîrșiră crima, din ordin, un izvor săsesc dă meritul ungurilor Szekély Ambrus și Nagyláky Ferencz [148]. Trupul, lăsat fără îngropare zece zile și *mîncat apoi de cîini* [149], fusese pus în pămînt noaptea de ofițerul de reiteri silezieni Ioan Schneckenhans [150].

Omorul n-a fost răzbunat: Mihai apucase a trimite înainte pe aceia dintre soldați cari țineau la persoana sa, în frunte cu Mîrzea și Gheorghe Raț [151]. Erau acolo „mazilii și toți valonii" [152] (?)

[147] „Dall' altra parte, il Valacco et Rothalt, secondando gli disegni del Basta et dempiendo gl'ordini sui, con le sue genti, si diportarono cotanto valorosi et intrepidi, che facilissimo gli si rese disordinare il restante dell' essercito hostile, con molta stragge et mortalità, ponendolo tutto in fuga"; Spontoni, p. 159. Cf. p. 156—157.

[148] Trauschenfels, *op. cit.*, p. 36.

[149] Wund doch von den Hunden aussgheschoren wund ghefresen"; *ibid.* , p. 248.

[150] *Ibid.*, p. 246.

[151] Stavrinos, *loc. cit.*, p. 318.

[152] *Ibid.*

Ceilalți nu crîcniră măcar.

Și, cuminte, Miron Costin înseamnă:" Și așa s-au plătit lui Mihai vodă pentru slujbele ce au făcut nemților".

V

Succesiunea lui Mihai Viteazul: Luptele lui Radu Șerban pentru domnie

Mihai crease o armată cum nu mai luptase supt steaguri românești, din elementele cele mai răzlețe și disparate: cîțiva români de-ai lui, mulți moldoveni, pe cari un contemporan ungur îi califică de „cei mai gata de luptă și mai de ispravă dintre români" [153], atîția cazaci, pe cari-i avuse și la Călugăreni, călăreți poloni cu platoșe, husari de aceia cari făceau admirația lui Miron Costin. Ungurii din Ardeal și din Ungaria Superioară, haiduci cari au lăsat numele lor ținutului de lîngă Tisa, și, pe lîngă un contingent întîmplător de reiteri germani, silezieni, o mulțime de sîrbi, între cari și bulgari, și, pe alături, beșlii sîrbo-turci. Legați prin credință față de el, prin iubirea pentru persoana lui, prin respectul pentru amintirea celui asasinat, ca și prin deprinderea de a fi laolaltă, prin cheagul luptelor comune care nu se puteau uita și prin cunoașterea țerilor asupra cărora se întinsese atîta vreme acțiunea lor militară de preferință, ei nu se putură despărți multă vreme, și, chiar după ce unii apucară într-o parte, alții în alta, ridicînd pe scut stăpînitori pentru nații deosebite, ei impun caracterul lor tuturor întreprinderilor militare ce se fac în regiunile care nu puteau scăpa de dînșii. Același fenomen, deci, ca și, în mai mare, ce s-a petrecut, în Apus, cu cavaleria stîrnită pentru opera de cruciată, care nu și-a atins scopul și care, de la o vreme, nu s-a putut manifesta nici prin cutezătoare tentative izolate sau, mai tărziu, ca acele *grandes compagnies*, rămășiță a războiului de o sută de ani, care tulburară, trezind și servind ambiții. sau lucrînd pe sama lor proprie, pentru jaf, trei țeri, pănă

[153] „Nam hi Valachorum omnium promptissimi et expeditissimi habebantur"; Szamosközy, p. 176.

ce, în a doua generație a mercenarilor cari-și creșteau urmașii în siguranța cîștigului, trebui ca delfinul Franciei, viitorul Ludovic al XI-lea, să-i ducă în Elveția pentru a-i măcina în ultima lor luptă, la Skt. Jakob, puțin înainte de jumătatea secolului al XV-lea.

Miron Costin și-a dat samă de rostul acestei armate a lui Mihai, care i-a supravețuit, cînd scrie: „Avea Mihai vodă oști deprinse la izbîndă; ales o samă de slujitori ce se chemau pe numele căpitanilor săi, anume: buzeștii, alții rățeștii, — foarte stătătoare oaste“ [154]. Dacă se înlocuiește numele buzeștilor, rămași înainte de toate boieri și întrebuințînd „aderenți politici“ sau țerani de pe moșiile lor socotite cu sutele, cu al mîrzeștilor, soldații lui Mîrzea cel Mare și ai lui Mîrzea cel Mic, Dimitrie Mîrzea, acei mîrzești cari, așezați în preajma Iașului de la începutul secolului al XVII-lea, au întemeiat satul, existent până azi, al mîrzeștilor, dacă se ține samă și de suita, pe care o pomenește același cronicar moldovean, a altuia din „căpitanii lui cei crezuți“, pe lîngă „Mîrza și Race“, menționați aicea, a lui „Geșta“ (Gesty), pe care nu-l cunoaștem altfel, liniile alcătuirii acestor „bande“ temute iese și mai bine la iveală. A se scrie istoria fiecăruia din șefi, a fiecăruia din clientelele ostășești care-i încunjurau ar avea un interes mai mare decît acela, de simplă curiozitate, pe care-l trezește expunerea amănunțită a oricării cariere aventuroase.

Deocamdată însă, pe cînd mercenarii își căutau prin Ardeal rosturi nouă, neintervenind decît uneori, după ordinul noului stăpîn, în afacerile noastre, elemente indigene, supt conducerea buzeștilor, priviți cu dreptate ca șefii țerii și apărătorii onoarei și intereselor ei naționale, discutau cu armele în mînă, întîi „dreptul“ lui Simion vodă față de Mihai, și apoi succesiunea domnului jertfit pe cîmpia Turdei.

Au trebuit pentru aceasta zece lupte, mai mari sau mai mici, a căror cunoștință folosește și prin aceea că luminează mijloacele militare ce se întrebuințau, ca oameni și ca sistem, pe acele timpuri.

[154] P. 254.

În scrisoarea, citată și mai sus, prin care Mihai, biruitor pentru ultima oară, arată împăratului cum s-a desfășurat lupta de la Goroslău, el mai spune, la acea dată de 4 august 1601, despre răscoala, atinsă și mai înainte în această carte, a boierilor munteni, că „la 24 după vechiul calendar, din luna trecută“ [155], el se simte după acel calendar, în iulie; deci e vorba de 24 iunie — Simion a fost izgonit prin „unirea boierilor“ *(conspirato eorum voto)*. Și polonii uzurpatorului au trecut la răsculați, cari s-au făcut stăpîni pe toate bunurile. O desertiune care nu ne miră cînd ne gîndim ce goală era visteria domnului adus de străini într-o țară prădată și răsculată și în care, de altfel — ca și în Moldova, unde nu cruțau taina religioasă a mănăstirilor și cinstea familiilor boierești și, supt Klicki, insultau în Hotin pe pîrcălabul domnesc [156], — ei „au prădat și au jefuit toată țara, și mănăstirile, și boieri, și săraci, pănă ce au luat tot ce au găsit la dînșii“ [157].

Uniți cu Udrea, revenit la vechile sentimente, cu Negrea clucerul, cu Stoichiță postelnicul, pe cari-i atinse răzbunarea lui Simion, buzeștii izbutiseră a lua țara-n stăpînire, ca reprezentanți ai lui Mihai, domnul cel legiuit, care se aștepta să cadă de peste munți din clipă în clipă. Un alt izvor contemporan arată că izgonitul voievod s-a retras la Buzău, în iulie, cu 4.000 de pedeștri și paisprezece tunuri, urmărit de boieri cari au 12.000 de infanteriști, dar li lipsesc tunurile[158], ceea ce ar întra în contrazicere cu afirmația din scrisoarea domnească. Simion e hotărît însă a reîncepe lupta, căci Ieremia-i trimete pe „locotenentul“ său, ceea ce înseamnă pe fruntașul boier Nistor Ureche — și cu un căpitan așa de încercat ca Orăș, — aducînd cu el 4.000 de soldați pedeștri, 2.000 de călări și șaisprezece tunuri, ceea ce arată că domnul așa de scăzut prin comparația, naturală, cu Mihai, era în stare, și pe alături de sprijinul polon, așa de scump și de greu, să-și organizeze o oaste a lui moldovenească[159]. Cronica de țară spune că „oștile Mehedinților“,

155 „24 die veteris calendarii elapsi mensis proximi“
156 V. știrile din Hurmuzaki, *Supl.* II, p. 16 și urm.
157 *Cronica Buzeștilor*, în *Magazin Istoric*, IV.
158 Hurmuzaki, IV¹, p. 265.
159 Hurmuzaki, IV², p. 38, nr. XXXIV.

urmărind pe fugar, cîștigaseră *întăi* o nouă biruință la Milcov, la „o vale mare ce este dincoace de Focșani", în locul zis Movila Căiatei — numele fiind și aici tălmăcit ca în Miron Costin, care se rușinează înaintea lui[160].

Din partea lui, Ieremia anunțase încă de la 30 iunie protectorilor lui de peste Nistru răscoala munteană, adăugînd și vestea despre plecarea mercenarilor neplătiți. La 5 iulie el explica înfrîngerea din marțea trecută prin aceea că fratele său a fost încunjurat prin munți: „pe deasupra".

Cînd Simion se întoarce pentru a da a *doua luptă*, avem însăși mărturia lui. La 26 din aceeași lună iulie el arată că la 24, „foarte de dimineață", a trecut Siretul și a bătut „supt Rîmnic", la vechiul vad din luptele lui Ștefan cel Mare și lui Ioan vodă cel Cumplit cu vecinii munteni, straja buzeștilor, care numără 2.000 de oameni: „prea puțini oameni au scăpat"[161]. Iar Ieremia, o lună mai tîrziu, la 21 august, lămurește că, la 15, miercuri, Simion, cu moldoveni de-ai lui și *cu tatari*, a înaintat pănă la Buzău după hrană și știri și, întîlnind trupele rebelilor, le-a bătut în chiar tabăra lor, care cuprindea 2.000 de infanteriști, din cari „unul n-o scăpat", și 3.000 de călăreți, cari s-au salvat numai în mică parte; e vorba și de boierii căzuți în robie la păgîni, cum a fost și cu Neaga vornicului Mitrea, despre care vorbesc documente de mai tîrziu[162].

Îndată însă acești rebeli învinși, cărora Poarta încerca să li impuie ca domn nou pe Radu, fiul lui Mihnea Turcitul, și el însuși un adversar, pe vremuri, al lui Mihai, își dădeau un domn viteaz și harnic în locul celui pe care li-l răpise crima. Cronica țerii înfățișează pe boierii veniți din Ardeal la Cîrstienești, în sus de Argeș, cari proclamă acolo pe unchiul după mamă al buzeștilor, pe coborîtorul „bătrînului Basarab voievod", pe Șerban, care ca domn și-a zis și el Radu. Stroe Buzescu, propus, refuzase, iar Marcu, pe

[160] Cf. totuși „Kakanala" (cet. : Kakata) în raportul lui Ioan Potocki *ibid.*, *Supl.* II, vol. II, p. 218.
[161] *Ibid.*, p. 53. nr. XXXI.
[162] *Ibid.*, p. 54 și urm. Cf. *Studii și documente*, V. p. 612—613.

care-l voise Basta, nu putuse fi primit ca unul ce era un copilandru de optsprezece ani[163].

Dar partidul creştin n-avea sprijinul lui Basta, asupra căruia, în septembre, năvălise din nou, pe la Trotuş, Sigismund Báthory începînd o lungă frămîntare, pentru cetăţi, cu imperialii strîmtoraţi, cari trebuiră mai tîrziu să primească o linie de demarcaţie ce-i trimetea la nord de Murăş şi Arieş[164].

Concomitent cu pătrunderea prinţului ardelean în vechea lui stăpînire, înaintează şi Simion, care aşteptase, după cît se pare, aceasta. La 6 octombre se dă o luptă — *a treia*, — în care boierii fură din nou învinşi[165]. Un ajutor din Ardeal, cu Mîrzea cel Mare şi haiduci, nu izbuteşte a opri izbînda domnului, întors pentru răzbunare: vedem pe Simion dînd veşti de biruinţă din Piteşti, la 1 şi la 5 novembre[166]. Radu, cu 4.000 de oameni, se duce la Basta, căruia-i şi face jurămînt, trimeţînd pe Stroe Buzescu, ocrotitorul său, la Curtea împărătească[167].

În primăvara anului 1602 se făcu expediţia de restabilire, care duse la *a patra* luptă, şi aceea nenorocită. Basta, într-o scrisoare din 5 mart, pretinde că a dat clientului său nu mai puţin de 14.000-15.000 de oameni (!), cu Ludovic Rákószy şi cu căpitanul valon Boulet. Dar în faţa lor aceştia găsesc pe Geezer paşa, cu tot atîţia turci şi tatari, păzind un „pas strîmt". Cutezanţa lui Rákóczy, care, fără înţelegere cu camarazii săi, se aruncă înainte, aduce înfrîngerea. Se pierd 2.000 de oşteni şi unsprezece steaguri[168].

Memoriile lui Basta cuprind o expunere amănunţită a expediţiei lui Radu vodă pribeagul şi a lui Boulet. Şi aici — intenţiile fiind aceleaşi — se afirmă că ostaşii de cari dispuneau năvălitorii nu erau mai puţini decît 15.000, dintre

[163] Spontoni, p. 161—162.
[164] *Studii şi documente*, IV, p. VIII şi urm.
[165] *Chron. Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, p. 197.
[166] Hurmuzaki, *Supl*. II, Vol. II, la această dată.
[167] *Chron. Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, p. 198—199.
[168] *Studii şi doc.* VI, p. 130—132, V. scrisorile lui Ieremia, Hurmuzaki, *loc. cit.*, p. 126 şi urm. (cf. p. 90 şi urm).

cari 3.000 de călăreți din tabăra imperialilor. Cu ei trece el pe la „hotarele Moldovei, *la Enhè" (ne'confini della Moldavia, ad Enhè)*, ceea ce nu înseamnă altceva decît vechiul loc de luptă de la Năieni. Se ajunge la un cîmp „triunghiular" între munți, unde apare un dușman mai numeros. Boulet trimete înainte o mie de archebuzieri, el avînd să atace pe aiurea cu 2.000 de călăreți, în zori, — cam ce făcuse Mihai Viteazul la 1600. Moldovenii caută să încunjure această avangardă, dar de pe un deal cei doi șefi observă și caută a împedeca. Gloata întrebuințată era însă așa de nesigură, încît părăsește totul pentru pradă; la urmă și archebuzierii se împrăștie la o nouă lovitură a moldovenilor, și tatarii cearcă a închide retragerea celor bătuți. La întoarcere, Moise Szekély, îndeplinind și acuma rolul de odinioară lovește în spate, la Vașarhei, pe cei ce se îndreptau spre Bistrița. Radu va trece, prin Marghita, spre Beiuș, spre Sătmar, păstrînd, cu toată nereușita sa ca pretendent, multe mii de oameni pe care le ține la dispoziția patronului său[169].

În această oaste care nu-și poate îndeplini misiunea era Mîrza cel Mare; de vreo participare a buzeștilor nu se poate vorbi însă. Ei nu sînt pomeniți nicăieri. Intenția lor era acuma să-și facă un domn al lor din cineva care să nu atîrne așa de mult de ajutorul străin.

Nenorocitul tinerel Radu Mihnea se afla în Giurgiu neîndrăznind cu cîți turci i se puseseră la dispoziție, și nu se pricepea ce să facă dintr-înșii, a părăsit cetatea. Puternicii boieri ai Oltului se înțeleseseră cu dînsul ca să răstoarne domnia lui Simion. Delimarcu apare deci cu sîrbii săi supt ziduri și-l „fură" de la ocrotitorii păgîni, cari nu-i puteau da stăpînirea. El e dus astfel spre Craiova, de unde, prinși pe neașteptate, moldovenii fug. Era cu atît mai ușor să se încerce lovitura, cu cît încă de la 8 mart — se vede dintr-o scrisoare a lui Basta — celalt Radu pornise din tabăra de la Bistrița și trebuiseră a se lua măsuri contra năvălirii lui[170].

[169] O. 189 — 193, 203, Cf. Hurmuzaki, IV[1], p. 295, nr. CCXXXIX; *Chron. Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, I, p. 205.
[170] *Studii și doc.*, IV, p. 130 și urm.

Povestea acestei tentative și a luptei, a înfrîngerii totale, definitive, care a urmat, reiese din scrisori ale lui Ieremia Movilă și dintr-un raport a lui Ioan Potocki, șeful polonilor, cari apărau șubredul tron al lui Simion.

Radu trimisese spre Craiova numai vreo mie de oameni, Garnizoana izgonită, pe care o compun și poloni, se întoarce îndată. Atacînd în zori, la Crețești, pe Jii, ea învinge, deși noul domn însuși sosise cu toate puterile lui.

În fața celor 5.000 de infanteriști — între cari 2.000 de haiduci — cu sîrbii lui Mihai și o mie de călăreți ai lui, și turci. Orăș moldoveanul are numai 1.500 de oameni: deși ceruse stăruitor a fi ajutat, nu i veniseră nici Nistor Ureche, nici soldații poloni ai lui Tarnowski. Andrei Potocki deschide totuși lupta. În zădar se aruncă Radu asupra cazacilor, cu boierii săi, încercînd a juca rolul, așa de greu pentru oricine, al marelui Mihai. Tarnowski, cu acești cazaci și cu husari, răspinge izbitura, care nu se mai repetă. Oastea se împrăștie. Informatorul polon pretinde că s-ar fi pierdut din partea învinșilor 2.500 de morți și s-ar fi numărat 500 de prinși. Cu turbanul în cap, pentru a nu fi recunoscut, Radu se adăpostește la Cladova[171].

Simion nu putea să reție însă trupele care-l apăraseră cu atîta succes și la Năieni, și la Crețești. În vară el se afla cu totul incapabil de apărare, cînd se află că Radu Șerban, care avea acum cu dînsul și pe Buzești, și pe Marcu vodă, cu care se întîlnise la Sătmar[172], are de gînd să apară în Banat pe la Mehadia și că Basta se coboară pe la Brașov.

Însemnările contemporane ale șașilor arată că la 22 iulie Radu era la Brașov, de unde ia drumul spre Năieni[173]. Trupele pe care i le dase Basta erau însemnate și, cu obiceiul de-a crește cifrele, s-a putut pune pe hîrtie cifra de 25.000 de oameni[174]. Polonii socot 3.000 de lăncieri unguri, 10.000 de pedeștri și de haiduci, o mie de strînsură și pe Mîrzea. Mîrzea, cu alte cîteva mii, ar fi trecut la 15 august, ca avangardă; Basta s-ar fi mișcat el însuși în

[171] Hurmuzaki, *Supl*, II Vol. II, p. 116 și urm. 125, 147 și urm

[172] *Ibid.*, p. 158, nr. LXXXII.

[173] *Chron. Fuchsio. Lupino-Oltardinum*, I, p. 207 și urm: „ad pagum Nén, ad alpium radices".

[174] V. nota următoare.

această direcție la 23, după ce prietenul său român trecuse munții[175].

Scrisoarea apărătorului polon al lui Simion, a singurului apărător, Andrei Potocki, afirmă că „Radu Șerban și buzeștii" — aceștia poate venind din țară pe la apus — „au încunjurat țara așa de neprevestit, încît din douăzeci de oameni pe cari dumnealui voievodul i-a trimes, fiecare îndeosebi, ca să aducă știri, nu s-a mai văzut nici unul, și că straja noastră de la Teleajen a fost atacată". Potocki venea de către Ploiești, dar nu cuteză să deie lupta și, aflînd că *Marcu vodă vrea să ieie Moldova*, se îndreptă, cu ce oaste avea, răpede într-acolo. Radu urmărește arzînd Tecuciul și trecînd Siretul, pentru a face ca rivalul său să-și caute un adăpost tocmai în fundul Moldovei, la Tîrgu Frumos[176].

Precizări se pot căpăta prin izvoarele ardelene. Lupta cu „tatarii, polonii și turcii" are loc la 23 august, și se credea la Brașov că dușmanul a pierdut 4.000 de oameni (!), dintre imperiali și ostașii de țară ai lui Radu căzînd doar 600. La 28 se aduceau rănițiii din Muntenia, după ce Basta încă din ajun revenise la Prejmer.

Dar războiul pentru moștenirea lui Mihai Viteazul trebuia să aibă, în septembre, încă un act, al zecelea.

El fu datorit revanșei lui Simion, care nu înțelegea să piardă așa de răpede ce cucerise într-atîtea lupte, cu atîtea jertfe. Din lagărul de pe Jijia, la 19 septembre, Potocki arată că voievodul pleacă înapoi spre Scaunul său, cu 2.000 de moldoveni, 300 de cazaci zaporojeni și cinci tunuri mici, la 13. A doua zi, tatarii trec Siretul la Tecuci, fără împiedecare, căci oamenii lui Radu vodă se răzlețiseră în mare parte, și domnul biruinței din vară era la Buzău. La 17, tatarii, cărora fugarul din august li ceruse ajutor, se aflau la Focșani.

În fruntea lor sta hanul însuși, și el avea puteri mai mari decît oricînd de la așezarea lui ca han. Îl întovărășea și nepotul său. Voia el ca aceste mulțimi, care sînt soco-

[175] *Ibid.*
[176] *Ibid.*, p. 193 și urm.

tite și până la 30.000 — 40.000 de oameni, — Potocki spune: 20.000 în frunte și 20.000 pe urmă,[177] — să pătrundă în Ardeal, pentru a pedepsi pe Basta, încălcătorul de hotar? S-ar părea că da, mai ales *văzînd pe Ieremia cum unelteşte cu Moise*[178]. Cercetînd însă situația turcilor față de imperiali în acel moment, se vede că *hanul era în trecere spre Dunăre şi că Simion nu provocase în folosul său mişcarea temutului „țar" al crîmlenilor — nefiind destul de influient şi de bogat pentru aceasta, — ci se folosise de expediția acestuia spre sud ca auxiliar al armatelor turceşti.*

Ce s-a petrecut în părțile Teleajenului — la Măgureni, scriu sașii[179], la Ogretin, după un document intern al lui Radu[180] și, în sfîrșit, „în gura Teleajenului", și anume, la Teișani, cum spune cronica țerii, se poate ști amănunțit, înainte de toate, din *Memoriile* lui Basta.

În adevăr, mărturiile românești sînt scurte. Cronica lui Stoica Ludescu, continuînd pe a buzeștilor, e tîrzie: știe numai de o luptă de trei zile și atribuie un mare rol lui Preda Buzescu, pe cînd de fapt acest rol l-a avut Stroe. Se adauge doar amănuntul, că, după victoria creștinilor, Simion, învinuit că a dat știri false, a fost tratat ca rob, fiind „pus în fiară pre supt pîntecele calului"[181]. Iar inscripția, extraordinar de importantă, de pe mormîntul de la Stănești (Vîlcea) al lui Stroe, mort de pe urma rănilor primite, nu face decît să însemne incidentul luptei acestuia, în cea dintăi zi a bătăliei, cu acest cumnat al hanului. După ce se vorbește de rana lui „la mîna stîngă de turcii", de „războiul dintăi", de ciocnirea de la Giurgiu cu hanul, în care-l atinse o săgeată, de ridicarea lui Radu Șerban și de retragerea lui, de solia la împăratul, de retragerea lui Simion, se urmează astfel: „Deci se-au rădicat (Simion vodă) cu leșii și moldovenii, și hanul cu mare oaste de tătari, și ieșiră de să loviră în gura Teleajinului la Teișani, în luna lui septemvrie 14 zile și v leat 7110, luni dimineața până

[177] *Ibid.*, p. 226.
[178] *Studii și doc.*, IV, p. 134, nr. V; p. 135.
[179] Trauschenfels, *op. cit.*, p. 288: „Mogarenn bey den Hügel".
[180] P.V. Năsturel, în *Analele Academiei Române* pe anul 1910.
[181] *Magazinul istoric*, IV, p. 304.

sara; și făcură năvală marți dimineața de trei ori de toate părțile. Iară, văzînd jupănul Stroe atîta nevoie pre creștini, stătu împotriva tătarilor, de se lovi cu Mîrza, nepotul hanului, și-l junghie pre tătar. Și dintr-acel război să răni la obraz, și preste trei săptămîni se tîmplă moartea-i, în luna lui octomvrie". Și, încheie Sima, văduva viteazului:" nu fu pre voia cîinilor de tătari"[182].

Cronicile ardelene știu numai că la 8 octombre st.n. Basta pleca spre Țara Românească și că la 21 se întorceau de acolo haiducii cu Mîrza[183]; din partea lor, turcii vorbesc de cei 30.000 — 40.000 de oameni ai hanului, cărora li se opun 8.000 — 10.000 de creștini [184].

Rapoartele polone sînt două: al lui Potocki și al lui Marcu Sobiecki, venit pe la Cernăuți [185] în ajutor.

Cel dintîi spune că, la somația de a se preda, Radu răspunde luptînd, că atacul ce urmează nu izbutește, căci buzeștii, pe cari singuri îi are înainte acest vechi dușman al lor, erau așa de întăriți, de „nu li-a putut face nimic"; hanul a trebuit, cu cei 12.000 de oameni ai lui, să treacă Dunărea, retrimețînd pe Simion în Moldova. Ce de-al doilea fixează ca loc al luptei pe Teleajen acela chiar „unde Mihai fusese bătut". Hanul află *cu mirare* prezența imperialilor lui Basta; ei pierd — deși lucrul se ține în taină — peste 2.000 de oameni. În zădar cearcă și alte pasuri. Și el isprăvește în aceste cuvinte: „cred că vodă scrie așa ca să se lase a crede că Poarta a împiedecat restabilirea lui Simion și ca să cruțe cinstea hanului, care nu l-a putut restabili" [186].

Scrisoarea lui Basta de la 3 septembre, în care se arată că Radu se aștepta așa de puțin la această lovitură, încît îi dăduse lui Basta un ajutor de 4.000 de români, cari fură trimeși de la Deva spre Lipova cu Gheorghe Borbély [187], aceea din 1 octombre de la Prejmer și o serie de rapoarte germane din lagărul imperial de la Brașov, dau o parte din materialul de

[182] Iorga, *Inscripții*, I, p. 169 — 71 P. V. Năsturel, în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*.
[183] *Chron. Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, I, p. 213.
[184] Hurmuzaki, IV[2], p. 269.
[185] Hurmuzaki, *Supl.* II, p. 213—214.
[186] *Ibid.*, p. 327 și urm.
[187] *Studii și doc.*, IV, p. 133—134, nr. V.

întîia mînă, care a fost apoi prelucrat pentru expunerea amănunțită și deplină din Spontoni.

Ni se spune că Radu avea 16.000 de oameni ai lui și că alți 6.000 i-au venit în ajutor: pe lîngă Mîrzea și cîteva mii de ardeleni și haiduci erau 3.000 de secui, 1.000 de lanțe cu Marcu vodă, reiteri de-ai lui Flanz (trei companii) și valoni călări (șapte pănă la zece companii) ; Basta „n-a ajuns la timp cu Preiner". Ardelenii nu erau singuri: să fi ieșit rău, „ar fi prins desigur prilejul" [188]. La tatari se aflau și 6.000 de moldoveni, și 3.000 de poloni. De fapt, ei se poartă rău, încît atît de mult și-au pierdut curajul, și cu toții s-au pus pe fugă deplină, ba chiar și contele (Tommaso Cavriolo, comandantul ajutoarelor), și Wärlein au trebuit să hăcuiască și să împungă într-înșii cu vîrful săbiei, ca să-i oprească" [189]. Au fost astfel 1.500 de răniți și 150 de morți, — ce e drept, față de pănă la 8.000 de morți și de răniți de partea cealaltă. Se ținură numai cei 2.000 de arcași germani puși la dreapta în pădure. „Totuși, tabăra noastră a fost bătută cam de două ori. Căci în ultimul atac pe care l-au făcut tatarii au pus pe fugă pe toți ungurii, rații și sîrbii noștri, și, *de n-ar fi fost valonii pe cari i-a avut dumnealui contele Toma în ambuscadă*, desigur că tatarii ar fi întrat în șanțurile noastre". A trebuit intervenția lui Cavriolo și Wärlein, cu o lovitură în coaste, pentru a se duce retragerea călăreților dușmani, cari se vor așeza apoi pe dealul din față, mult disputat.

Se pare însă că *hotărîrea a venit de aiurea*. Stroe n-a intervenit zădarnic, într-o luptă singulară ca pe vremurile eroice, de la viteaz la viteaz, ca să poată spune cîntecul despre isprava lui. *El a ieșit din tabără pentru a restabili, reînnoind metoda lui Mihai Viteazul, o situație care altfel ar fi fost pierdută. Epitaful de la Stănești are dreptate: „văzînd jupînul Stroe atîta nevoie pre creștini stătu împotriva tătarilor, de să lovi cu Mîrzea, nepotul Hanului". Astfel se restituie și rolul, cu totul trecut supt tăcere, intenționat, al românilor într-o luptă unde ei n-aveau numai cel mai mare interes, dar aduceau și cel mai puternic contingent de oaste.*

[188] „Die Siebenburger, wann es übl soll ausgeschlagen sein, die Gelegenheit gewiss nicht versaumet hetten"; *ibid.*, p. 136—137.
[189] *Ibid.*, p. 140.

Apoi a doua zi se oprește harța din ordinul lui Cavriolo. *Atacurile tătărești avuseră loc însă numai în ziua precedentă, care aceea a fost decisivă.* Marți, tatarii se retrag, lăsînd, ni se spune, 4.000 de morți, față de „abia 350 de creștini căzuți, dar mulți răniți".

După Spontoni, Radu opunea celor 40.000 de tatari, cari aveau numai 1.300 de infanteriști ce nu erau tatari și mai puține tunuri, 8.000 — 10.000 de soldați de infanterie ; Cavriolo îi aducea, la 20 septembre, contingentul însemnat mai sus, cam o mie de călăreți.

Se constată, de la început, că frontul e prea larg, și aceasta explică menționarea, în trei izvoare deosebite, a trei localități, așezate, ce e drept, nu prea departe una de alta: Măgurenii, Ogretinul, Teișanii. Se află și înfrîngerea, de 2.000 — 3.000 de tatari, a străjii voievodului, supt comanda secuiului Petru Konkoly, strajă care cuprindea 5.000 de oameni, dintre cari fură tăiați 2.000, iar 800 căzură în robie.

Se întărește deci șanțul împrejmuitor, făcîndu-l de douăzeci de ori mai capabil de a rezista și flancîndu-l cu patru redute, în care se așează tunuri ; întrarea se închide cu cară, cu trunchiuri rostogolite, cu gunoi. De o parte, acest nou front se razimă pe deal, de alta, pe păduri. Marcu vodă, pe o înălțime, păzește cu 3.000 de secui și o mie de lanțe ardelene. Meritul acestei orînduiri se atribuie, firește, lui Cavriolo, dar nu ne putem împiedeca de a constata asămănarea perfectă între dînsa și aceea de la Mirislău și, tot așa, și aceea de la Teleajen.

În ziua de 23 apare hanul Gazî-Ghirai. S-ar fi ordonat imediata retragere în tranșee, după o întîie ciocnire a dușmanului cu valonii. Românii, „cu foarte mare furie" *(con grandissima furia)*, i se aruncă înainte, ca și ungurii cu sulițe, ceea ce silește pe comandantul forțelor apusene să scoată peste șanț pe propriul său frate, Camillo, și pe Wärlein germanul ; Vimercati, altul dintre comandanții contingentului, scoate în pădurice 400 de haiduci, pe cînd tunurile bat în stolul gros al tătărimii, Se dă un timp lupta pentru dealul din mijloc, trei atacuri ale hanului fiind frînte unul după altul. Aici se așează, *fără a-i fixa importanța*, intervenția lui Stroe Buzescu. A doua zi apoi nimeni nu mai părăsește tabăra retranșată și lăsînd 5.000 de morți, Gazi-Chirai e silit a se retrage.

Urmare acestui mare succes, care asigura domnia lui Radu, vodă, au fost *atacurile lui peste Dunăre, contra cetăților turcești și sălașurilor de tatari, în primăvara anului următor.*

Ele nu erau un capriciu, nici un simplu incident militar. Față de starea lucrurilor în Ardeal, urmașul lui Mihai Viteazul își dădea sama că poate să i se ceară o năvălire peste munți, și el știa bine că ea nu e posibilă decît dacă ar scăpa prealabil și de *pînda turcească din acele vechi cetăți*, și mai ales de *amenințarea tatarilor*. În adevăr, s-a stabilit că, anume pentru a înfrîna pe domnii noștri, după isprăvile lui Mihai, *nogaii hanului*, cari străbătuseră ca prădători adesea aceste ținuturi, *fuseseră așezați întîi în Basarabia de Jos, apoi în Dobrogea însăși*, care nu-i cunoscuse pănă atunci [190].

Această expediție, singura pe care Radu a întreprins-o contra turcilor, ni e cunoscută prin însemnările pe care le vom întîlni, tot așa de simple, de sincere și de sigure, și în alt moment din cariera războinică a voievodului, ale raguzanului Alvise Radibrad.

Căpitanii de la Teișani rămăseseră pe lîngă domn, Mîrzea fiind în preajma Giurgiului, Ionașcu, alt moldovean, în București. Ei așteaptă înghețul Dunării, pentru ca, la 8 februar 1603, să se arunce asupra țintei ce-și aleseseră, și aceasta deși boierii, chemați supt steag, zăboviră. Orașul Silistrei e năvălit, puindu-se pe fugă acel Ahmed, ginerele hanului, căruia acesta voise, în 1595, să-i dea Moldova, și Radu Mihnea. Vodă e de față și, văzînd că nu se poate lua cetatea, se retrage, rădvanul lui întrînd pe o copcă în Dunăre. Al treilea căpitan, Gheorghe Raț, care, după peirea lui Mihai, prădase Alba, Iulia mormintele vechilor prinți ai Ardealului, rămîind un timp în această țară [191], intră în Dobrogea pe la Hîrșova, gonind pe turci din castel. Cînd din Silistra se trimet contra lui 300 de spahii aleși, *delii*, ei sînt distruși de *românii dobrogeni*, cari-i îneacă în Dunăre; numai cei din Dăieni, fugari din țară,

[190] V. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, p. 216 și și urm.

[191] Spontoni, p. 172.

urînd șerbia „rumânilor" din principat, și temîndu-se de bir, primesc rău pe domn, opuindu-i-se cu armele. Ahmed pașa trebuie să se retragă până la Bazargic [192].

VI

Succesiunea lui Mihai Viteazul: Luptele pentru Ardeal

Peste cîteva luni numai, ajutorul lui Radu era cerut în Ardeal, contra lui Moise Szekély, care, ridicat pe scut de ungurii lui, ajutat de turcii de la Timișoara — Becteș pașa fiind chiar în oaste — și simpatizat și de românii Banatului, încunjurat apoi de pandurii sîrbi [193], începuse o stăpînire care era să ție numai prea puțină vreme, isprăvindu-se cu o catastrofă.

Să urmărim izvoarele unguréşti, în primul rînd pe Szamosközy.

La stăruitoarea dorință a lui Basta, voievodul trimete întîi pe un sîrb ungurit, Lupu Kiss, cu 1.400 de sîrbi, unguri și români, împreună cu un Ioan Ciungul sau Cionca, acesta român [194]. Cum luptele se dădeau în părțile Gherlei, cei doi căpitani înaintează până la Dumitra, în „vidicul" Bistriței. Aici li iese înainte un vechi trădător al lui Mihai însuși, secuiul Gheorghe Makó, cu 3.000 de tatari, unguri și sîrbi. Ai noștri sînt bătuți, după o aprigă împotrivire; Lupu cade în mîinile tatarilor, de la cari apoi îl răscumpără vechiul său camarad, Moise, pentru a-l întrebuința apoi supt steagurile lui [195].

Al doilea corp de ajutor românesc e comandat de Dimitrie Mîrzea, cu care nu vin mai mult de 200 de români și sîrbi cari nu pot trece de Sighișoara. În același moment cu înfrîngerea lui, e prins la secui, unde mersese pentru a-i tocmi, de cei doi Bogáthy, Cavriolo. Basta trece prin Cluj la Sătmar, lăsînd lui Senyey apărarea Gherlei, puternic întărită. Prințul

[192] *Studii și doc.* IV, p. 114—117.
[193] Szamosközy, p. 41.
[194] Ioannem Cyonkam, id est Mutilum.
[195] Il mai întîlnim la Sighișoara; p. 112.

ungurilor ocupă Clujul, pe care-l prădă, şi somează Bistriţa, pe urmă Sas—Sebeşul: să se predeie; haiducii lui apar supt zidurile Sibiului, împăratul era dispus a recunoaşte pe biruitor.

Radu [196] fusese oprit de concentrarea la Dunăre a trupelor turceşti supt paşa Hidir, care avea ordin să sprijine şi el pe Moise [197]; trimeţînd la Poartă — după afirmaţia acestuia — o solie de treizeci şi doi de boieri pentru a cere pace şi momind pe vecinul de peste munţi cu oferte de prietenie şi jurămînt, domnul muntean ia hotărîrea de a interveni în sfîrşit, în momentul cînd trupele ungureşti ajunseseră acum la Braşov [198].

Dar el se mulţămi întăi a face să treacă o avangardă, sau mai bine îngăduie trecerea în Ardeal a lui Delimarcu, avînd doar o sută de haiduci, români şi sîrbi, şi a lui Gheorghe Raţ însuşi, care nu dispunea de mai puţin de 3.000 de sîrbi şi moldoveni, pedeştri şi călări. Mîrzea merge şi el cu această mică oştire, la care se adauge ca sfătuitor, împreună cu Alvise Radibrad, şi Atilio Vimercati, rămas în ţară după lupta cu tatarii,

Aceasta nu împiedică negocierile între Radu şi Moise la 11 iunie merg de la cel dintîi, după ce „craiul" oferise pacea şi mijlocirea cu turcii, slugerul Manoilă şi armaşul Zlat [199]. Domnul cerea, întraltele, ca Becteş să oprească pe Simion şi să nu se dea drumul „tatarilor Buceacului". Solii aduceau şi scrisori cu douăsprezece peceţi de la boieri, contra „neputinciosului", [200] „crudului„ de Simion, pe care l-au adus numai „cu pielcica lui" [201].

Raţ porneşte pe valea Teleajenului şi, ocolind Braşovul, care, ni spune însuşi Radibrad, dădea toate cele de nevoie lui Moise Szekély, se îndreaptă spre Feldioara. Se aşteaptă aici putinţa de a trece la Basta, împreună cu 300 de secui, cari li se adaugă. Dar aşteptarea de peste o lună demoralizează trupele, asupra cărora se exercită şi anume înteţiri. Ioan Raţ, boier al lui Radu

[196] Basta-l chemase din mai; *ibid.*, p. 168. Kracker, trimesul lui Basta, oferea din partea acestuia 3.000 de secui, 1. 000 de saşi, etc.

[197] *Ibid.*

[198] Moise scrie la 14 iulie „in castris nostris ad civitatem coronensem positis; *ibid.*, p. 164.

[199] *Ibid.*, p. 129.

[200] „Impotens dominatus"; p. 181.

[201] „Inter pelliculam suam".

răspîndeşte zvonul că s-a făcut înțelegerea cu Moise, domnul căpătînd cetăți de refugiu, după vechiul obicei, în Ardeal, și chiar boierii lui, moșii în această țară. Ostașii se gătesc să plece în deosebite părți, și trebuie mari stăruințí pentru a-i reține și aduce înapoi. La urmă, secuii cei răi ai lui Ștefan Bedö schimbă caracterul național al micii armate. Kracker îi dă steag austriac și ia jurămînt în numele singur al împăratului.

Toate acestea încurajează pe Moise. El cearcă să cîștige pe secui, și deocamdată se hotărăște a sparge ceata de la Sighișoara. De la Mediaș, el trimete pe Gheorghe Makó și Mihai Imécsy, amîndoi secui experienți, dîndu-li și 3.000 de călăreți aleși și 500 de tatari, supt un nepot al hanului. El însuși îi urmează, cu porunca de a nu se încerca lupte până la venirea lui.

Secuii însă, ajunși la Remete, „paisprezece mile de Brașov" dau lovitura, în patru grupe, contra străjii comandate de Mîrzea cel Mare [202], în care erau 2.000 de călăreți, secui, sîrbi și români. Cei dintăi singuri ar fi rezistat la ciocnire, pierzîndu-se în vălmășag două steaguri roșii ale noastre, două ale sîrbilor. Românii se întăresc, cu tunurile lor, între șanțuri, luptînd de la amiazi până seara, cînd vine Dimitrie Mîrzea [203], cu forțe proaspete, din țară: 300 de călăreți, români și sîrbi·Makó se retrăsese la distanță de șapte mile. Ceea ce înseamnă *că, după răspingerea străjii, ca la Teleajen, tabăra a rezistat și a cîștigat biruința*. Dacă a treia zi după luptă Raț se retrage spre Brașov, oprindu-se între Rîșnov și Cristian, e numai pentru a ieși înaintea domnului său.

În noua așezare, cu dealuri la spate, el se apără în față cu un șanț și face tabăra de cară, legate prin lanțuri, întrată acum în obiceiul oștirilor noastre. Makó încearcă în zădar o lovitură. E răspins și apoi urmărit până la pădurea Codlei, pierzînd 1.500 dintre ai lui, față de 300 numai din partea cealaltă. El însuși e prins, tovarășul său rămînînd pe cîmpul de luptă; între fugari erau și Lupu Kiss și Ciungul, trădători, ca și șefii tatarilor. După biruință, românii se înfundă în munte până la Bran, unde iarăși se întăriră.

[202] „Maior Merza quem vocant".
[203] „Merza alter, quem Minorem vocant".

Moise trece acum Oltul, venind pănă la Apața, tot cu gîndul că poate să cîștige pe secuii săi. Cu dînsul are numai o parte din forțele de care dispunea. Cei 2.000 de poloni plecați de la imperiali, cu Ioan Kaminski, erau la Dej, ca și Albert Nagy, cu o samă de unguri; lîngă Deva se afla Gheorghe Borbély, cu Valentin Török și cu viitorul prinț ardelean Gabriel Bethlen. Tatarii cei mulți nu întraseră încă în Ardeal. El are de fapt doar 6.000 de tatari, turci și unguri.

În sfîrșit, după o nouă solie către ai săi, logofătul Dan, și nu Constantin, căruia Mihai, ca unui pretendent, îi tăiase nasul la Alba Iulia în 1599, Radu, solicitat din nou de Radibrad, ia hotărîrea supremă. De la Rucăr el vine-n Ardeal în ziua de 12 iulie st.n. [204].

De aici ne călăuzește Radibrad. El spune că voievodul a urmat linia munților, ca și Mihai în 1599, și ca să împiedice aprovizionarea dușmanului și, iarăși, de teamă ca brașovenii să nu-l atace pe la spate. La 16 el se află în cîmp deschis, gata de luptă.

Moise făcuse și el tabără, la Moara de hîrtie, în ciuda sfaturilor lui Becteș, care rămîne afară, cu 2.000 de tatari și 200 de turci. Szamosközy descrie rînduiala. Cară legate cu funii încunjură pe prinț; la spate are o pădurice; în față, o mlaștină. Douăzeci și cinci de tunuri mari și mici îi stăteau la dispoziție. Radu avînd numai patru tunuri ușoare. Totuși o ultimă dată, prin Ștefan Halmagy și doi brașoveni, el oferă pacea, pe care oastea de sîrbi și secui a dușmanului său n-o voise în ruptul capului.

Tot cronicarul ungur ni înfățișează amănunțit așezarea oștii lui Radu între Rîșnov și Vîlcan, în ziua de 17 iulie. Cei doi Mîrzea sînt la aripa stîngă, contra tatarilor; de către Brașov stă Raț; la mijloc, pedestrimea și haiducii; Radu e lîngă steag. După Symigianus, celalt izvor unguresc, el avea doar 4.000 de călăreți și 6.000 de pedeștri.

Și un izvor și altul, într-o concordanță perfectă, arată cum, supt focul, rău îndreptat, al artileriei lui Moise, românii înaintează de pe dealuri spre Brașov. În fața mlaștinii, archebu-

[204] După Symigianus el ar fi zăbovit, așteptînd contingentul cerut împăratului prin Leca aga (p. 313).

zierii haiduci ai lui Radu — învățați de succesul cazacilor la Teleajen în 1600 — descalecă și trec prin apă. Strigătul de luptă al românilor e „Sfîntul Nicolae". La cară, luptă Delimarcu și le sfarmă, pe cînd unii dintre ai lui sar peste ele. O dată ce se înlătură această piedecă, începe măcelul, cu sulițile lungi care trec prin două și trei trupuri; ai lui Moise pier ca „niște turme speriate", *velut atterrita armenta*, scrie Szamosközy însuși [205]. Nu se iau prinși decît doar cîte un om cunoscut, ca Ștefan Tholdy și Nicolae Bogáthy, ca begul turcesc din Moldova Banatului [206]. Lupu Kiss fu spînzurat la Cluj. Rămășițele încercatei nobilimi ardelene au pierit aici. O parte din fugari fură așteptați de țeranii români în Pădurea Dracului și nimiciți.

Cît despre turci, ei nici nu intraseră în luptă. Becteș oferă doar lui Moise să-l ia cu sine pentru a-l scoate din Ardeal. Bătrînul ostaș refuză a primi această rușine mai mare decît toate, cu care se învoi însă un Francisc Rhedey. Pană Grecul, unul din boierii lui Radu, îl ajunge cînd fugea să se închidă în Brașov, și-l împușcă prin spinare; apoi Raț însuși îi taie capul, care va fi expus în Brașov până ce mila lui Mihail Weiss, unul din fruntașii orașului, îi va face loc într-o livadă neștiută.

Marele vistier Nica duse la Basta, și Radu Buzescu, Mircea, fratele lui Mirislău logofătul, și Radibrad împăratului, nu mai puțin de treizeci și două de steaguri, printre care unul mare turcesc. În schimb, cesarul trimese biruitorului, prin Radu Buzescu, marele steag de investitură, și, cu acest prilej, Spontoni ni-a păstrat priveliștea frumoaselor ceremonii de la Tîrgoviște, cu desfășurarea, în mijlocul unor trupe în număr de 4.000 de infanteriști, 3.000 de călăreți și 500 de archebuzieri călări ai lui Vimercati a celor două steaguri ale țerii, cu corbul și cu chipul Precistei [207].

Dar Radu, care trezise și el invidia lui Basta, venit de la Sătmar la Maitin, avea prea mult înaintea ochilor soarta lui Mihai ca să încerce în tovărășia lui cucerirea Ardealului. Peste cîteva zile se întorcea în țară. Imperialii ocupară singuri Alba

[205] P. 213.
[206] Lista celor uciși la Szamosközy [...]
[207] P. 245 și urm.

Iulia, în ultima săptămînă din iulie; polonii de lîngă Dej se lăsară bătuți și ei. Proclamat general la Orăștie, Borbély, unit cu Albert Nagy, nu putu face nici o ispravă și fugi spre Caransebeș și Timișoara, pierzînd în drum o mare parte dintre ai săi.

În Ardeal rămăsese dintre ai noștri, prădînd pănă la Olt, numai Raț; cu 2.000 de sîrbi și de români. El întovărăși la Lipova pe Basta și îndeplini apoi o misiune la Borbély, pe care nenorocirea-l zdrobise și fizicește, grăbindu-i moartea [208].

Unele știri le mai dau izvoarele săsești.

Deși domnul plecase pănă la Mediaș, o parte din ostașii săi mai zăbovirà, prădînd Sighișoara și Gurghiul și luînd, spun sașii, pănă la 100.000 capete de vite. Gheorghe Raț stărui în Ardeal și mai departe, cu 2. 000 de haiduci, urmîndu-și rătăcirile ca în 1601, pe vremea ultimei lupte a lui Mihai. Reveni în 1604, la Sighișoara, Sibiu și Mediaș, apoi în 1605, cu haiducii sîrbi, nemți, și avu de Înălțare o luptă la Ibașfalău cu dușmanii. Lămuriri nouă ni dau acele cronici săsești [209]. El se întîlni atunci cu Simion Movilă, care, însoțit de Ali pașa, întra în iulie 1605 prin ecuime, și la Sighișoara avu această întrevedere, poate în legătură cu planurile pe care veșnicul vînător al tronului muntean le mai hrănea încă [210]. O intervenție a lui Radu vodă, care retrase pe cei 2.000 de oameni ai lui Raț, zădărnici pe lîngă noul prinț al Ardealului, definitiv evacuat de imperiali, Ștefan Bocskai, aceste intrigi [211]. El oferi vecinului său 3.000 de oameni cu tunuri și hrană pentru 800 de călăreți [212].

După prada tătărească din 1605, se făcu astfel pe un număr de ani pace în Țara Românească, așa de zbuciumată pănă atunci. Oastea lui Mihai Viteazul fu în mare parte dizolvată: în locul luptelor de pănă atunci, voievodul dădea vînători

[208] *Ibid.*, pănă la pagina 343. Ceva știri și în Trauschenfels, *op. cit.*, p. 63, 249.

[209] Trauschenfels, *op. cit.*, p. 267 și urm.; Kemény , *Fundgruben*, I, p. 185—186; *Chron. Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, p. 216 și urm.

[210] Trauschenfels, *op. cit.*, p. 64,157 și urm. Totuși, Radu asigură că bătrînul căpitan sîrb e în serviciul său (*ibid.*, p. 182).

[211] *Ibid.*, p. 183. Cf. prefața la *Studii și doc.*, IV.

[212] *Studii și doc.*, IV, p. LIII.

de cîte două săptămîni, în care se împușcau lupi, mistreți și căprioare, ori ieșea cu slujitorii la pescuit în „iazul de lîngă Ghergbița“, care se pare a fi Snagovul și care dădea peste o mie de crapi dintr-odată [213]. El păstra la vecinii săi sași, pe cari-i împărtășea de asemenea spectacole, reputația unui om „bogat, viclean și foarte încercat în lucrurile ostășești“ [214]. În zădar năvăli în 1604, pe la Hațeg și Mehadia, Ștefan fiul lui Petru Cercel [215]; în zădar se mișcau la hotare, visînd de domnie, Pătrașcu, fiul lui Mihai, Stoichiță, cămărașul Mihai, cari fură arestați în 1608 la Alba Iulia [216].

În 1610 se vorbea totuși de gîndurile lui asupra Ardealului, unde ceruse în zădar, fără plată, cetatea Veciului. Cei 300 de oameni dați lui Gabriel Báthory, care, *creatură a haiducilor, sprijinit de Gheorghe Raț*, ocupa atunci Scaunul princiar, nu erau o dovadă îndestulătoare că el n-ar urmări visul cel mare odată îndeplinit. Bănuind o înțelegere a munteanului cu sașii, cărora voia să li răpească privilegiile, tînărul prinț ardelean se aruncă pe neprevestite asupra Țerii Românești la sfîrșitul aceluiași an și făcu pe Radu să fugă fără măcar a-și putea lua, odată cu doamna și cu cele două fete, și pe maică-sa. Prădînd îngrozitor, făcînd pompoase plimbări sfidătoare prin orașe, unde punea să se împuște cînii, dezbrăcînd lăcașurile sfinte de bogățiile lor, el stătu în Tîrgoviște, sperînd că turcii vor îngădui silnica Dacie, pe care el o crease, pănă în mart 1611 [217].

În Moldova însă, unde domnea Constantin, fiul lui Ieremie Movilă, fugarul află tot ce trebuie pentru a-și face oastea răzbunării. În iunie 1611 ea-i stătea la dispoziție. Această oaste e socotită astfel de Matei al Mirelor, continuatorul lui Stavrinos: 800 de călări *joimiri* — numele nou al chiurasi-

[213] Trauschenfels, *op. cit.*, p. 195; Kemény, *op. cit.*, II, p. 106 și urm; *Chron. Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, p. 234. În 1604 veniseră ajutoare muntene la imperiali: „ein heilloses Volk, aber gute soldaten“; *ibid.*, p. 187; Kemény, *op. cit.*, II, p. 98.

[214] „Raduliumque esse divitem, astutum et rei militaris peritissimum“; Trauschenfels, *op. cit.*, p. 199.

[215] Hurmuzaki, IV[1]; Bethlen, V, p. 55—56.

[216] Trauschenfels, *op. cit.*, p. 201.

[217] Cf. *ibid.*, p. 253, Sașii socot la 20.000 de oameni (!) trupele lui; Kemény, *op. cit.*, p. 255 și urm.

erilor poloni — , 400 de pedeştri. Din ţară, spune acelaşi izvor, se strîng *„toţi dărăbanii*, şi cît mai mulţi călăraşi" ; părăsind pe domnul de curînd pus de turci (la 6 mart [218]), Radu Mihnea, se grăbeşte în jurul vechiului stăpîn, cellalt fiind izgonit la Nicopole. Ajunge ca marele sluger Stanciul să apară cu avangarda pentru ca să dispară creatura turcească (mai).

Imediat se dădu lovitura răsplătitoare în Ardeal. Asupra luptei a doua de la Braşov avem izvoare felurite.

Braşovenii, saşii toţi erau acum de partea aceluia pe care-l numeau „vestitul viteaz" [219], de la care aşteptau mîntuirea lor din ghearele tiranului. Prin Ioan Benckner ei cheamă desperat pe Radu în ajutorul lor. Acesta trece pe un pas neştiut în Ardeal, aşa de puţin aşteptat, încît cei cari aduseră vestea aceasta încrezătorului prinţ ardelean fură pedepsiţi.

Ştirile săseşti sînt bogate cu privire la bătălia din ziua de Sîmpetru.

Gabriel Báthory chemase în jurul lui pe acei cari-l aşezaseră în Scaun, haiducii. La 11 iunie ei vin în Ţara Bîrsei, cu Andrei Nagy şi Ioan Ellek; în ziua următoare ei cearcă a lua prin surprindere Braşovul. Văzînd că domnul lor nu soseşte, se întorc la 18 în Ungaria, iar prinţul apare între Codlea şi Ghimbav la 20. Sfătuitorul său de căpetenie, Ioan Imreffy, caută şi el să puie mîna pe Braşov.

Radu vodă, adus în pripă, are oaste puţină, şi în ea abia 2.000 — 3. 000 de poloni; tunurile îi lipsesc. Braşovul trebuind să-i deie cîteva tunuri mici; oamenii sînt flămînzi şi obosiţi [220]. Stătuse la Rucăr opt până la zece zile la pîndă. Numărul alor lui nu trece de 8.000 [221], pe cînd Báthory ar fi dispus de 32.000 de oameni bine armaţi, în platoşe vechi de Sibiu, unii dintre dînşii [222].

Domnul muntean îşi împarte trupele în treizeci şi trei de rînduri; cei 2.000 — 3.000 de poloni sînt ascunşi după Moara de hîrtie. Vrăjmaşul său priveşte această gloată pu-

[218] *Chron. Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, p. 241—242
[219] „Fürnehmer Held", Kemény, *op. cit.*, p. 225 şi urm.
[220] *Chron. Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, p. 203 şi urm.
[221] Kemény, *op. cit.*, p. 255 şi urm.; Krauss, în *Fontes rerum austriacarum*, I, p. 2 şi urm.
[222] „Mit der hermanstädter schönen altväterischen Rüstung".

ţină şi fără aparenţă cu un adînc dispreţ. „Ce-a venit: vrea să se bată cu el, ori să se joace"[223]? Scoate cele mai bune elemente din armata sa contra infanteriei româneşti şi, ucizîndu-i vreo 2.000 de oameni, o răspinge-n neorînduială. *Nékünk adta Isten*, „Dumnezeu ni-a dat biruinţa", strigă „craiul".

Un argintar din Braşov, Seybriger, a fost martur la această scenă[224]; el a văzut din turnul postăvarilor şanţurile umplîndu-se de fugari.

Atunci apar din ascunzătoarea lor polonii, chiurasierii, pe cari Gabriel îi crede întîi că fac parte dintre ai săi. Era o zi frumoasă, cu soare, şi oţelele de pe piepturi scînteiau orbitor[225]. Atacul lor furtunos răstoarnă totul în cale. Haiducii nu mai aveau praf şi gloanţe, atît de mult trăseseră din puşti a biruinţă. Se împrăştie răpede, aruncînd suliţile de s-a făcut un pod din ele. Românii se întorc atunci, şi încep măcelul şi urmărirea. Între cei morţi se află Imreffy şi Raţ, al cărui cap cărunt e bătut la poarta Cloaşterului braşovean. Cu grămada se aduc prinşii la movila de gunoi a oraşului pentru a fi tăiaţi. De toţi căzură 12.000 de oameni. A doua zi, Radu, cutreierînd cîmpiile luptei decisive, spunea smerit: „Sînt prea puţin ca să fi putu face aceasta; n-am făcut-o eu. Dumnezeu din cer a făcut-o cu mîna lui atotputernică"[226]. Cît despre Gabriel Báthory, el scăpase abia, în portu-i pompos de husar, cu aripi la coif şi la umeri, de supt ameninţarea lui Jivco, sîrbul lui Mihai (Schuffka)[227], ucis în momentul cînd era să puie mîna pe el; un cal fusese săgetat supt el.

Biograful lui Báthory, Gabriel Bojthi (Boithinus)[228], se întinde foarte mult asupra negocierilor şi legăturilor patronului său. El crede că Nagy s-a retras cumpărat cu banii braşovenilor. Prinţul se sprijină pe faptul că are de *trei ori* mai multă

[223] Kemény, *loc. cit.*

[224] Cf. *Studii şi doc.*, IV, p. 122 şi urm.

[225] „So haben die geharnischten einen trefflichen Glantz von sich gegeben"; *ibid.*

[226] „Ich bin zu gering solches zu thun; dieses habe ich nicht gethan; Gott von Himmel hatt mit seiner almächtigen Hand gethan"; Seybriger, *loc. cit.*

[227] Pomenit mai sus, la arătarea oştirii lui Mihai în 1599.

[228] În Engel, *Monumenta Ungarica*. Urmez manuscriptul Gimnasiului săsesc din Braşov.

oaste ca Radu. El face a se păzi pasurile dinspre Moldova, ca și dinspre Țara Românească. Voievodul îl înșeală trecînd pe la „Tranga" (Straja?) [229]. 2. 000 de arcași îl precedă; ei răsping pe ai lui Ștefan Török și ai camarazilor săi de la trecătoare. Restul oștirii lui Gabriel nu se ținea decît de jafuri.

Cu 7.000 de călăreți și 1.500 de pedeștri, Radu dă lupta celor 12.000 de călăreți și 3.000 de infanteriști ai ungurilor, așezați așa încît Bethlen era la dreapta cu curteni și haiducii lui Ioan Ellek, precum și cu rebelii de supt comanda lui Baltazar Ördög; la stînga se afla Gheorghe Raț, cu secuii lui Bedö și alții, la mijloc fiind pedeștri cu patru tunuri mai mici. La Radu, stînga o au arcașii și pușcașii poloni, cu muntenii și cele două steaguri de unguri ale lui Ștefan Halmagy, dreapta polonii cu suliți, moldovenii cu arce și ceva tatari; Radu, cu tunurile, la mijloc.

Locul nu-i place lui Bethlen, dar Ioan Imreffy, îl face a fi păstrat. Atacul întîi îl dau, strigînd „Isus", „albaștrii" de la Curte și secuii, contra dărăbanilor. Între cei ce fug, se află și Radu, tîrît pănă lîngă spînzurătoarea orașului. Dar, îndată, apare cavaleria și, cu voia lui Gheorghe Raț, dezertează ofițerul său Ștefan Bedö. Victoria e astfel căpătată, și Radu culege patruzeci de steaguri și o sută douăzeci de fanioane.

Radu se prezintă la Sibiu, dar asediul lui nu putu reduce cetatea. Cînd, apoi, apăru armata imperială cu care trebuia să colaboreze, a lui Sigismund Forgách, el văzu îndată, deși acela aducea 12.000 de călăreți și 4.000 de pedeștri, că n-are cu cine lucra. Se întoarce prin munții Buzăului, sperînd — ca Mihai odată — să scape măcar moștenirea sa, unde se încuibase însă Radu Mihnea. Făcu înapoi drumul spre Moldova, urmat și de Forgách, căruia tatarii îi aduseră, supt Bacău, mari pagube. Cu puținii cari scăpară, el trecu pe la Cîmpulung, pe cînd domnul român lua drumul Vienei.

Niciodată nu era să se mai întoarcă, deși stăruitor chemat, de acolo. Cu această retragere a lui încă o eră din dezvoltarea armatei noastre se încheie.

[229] „Tertiam (viam), que Tranga nuncupatur, tenuit".

CAPITOLUL II

EPOCA DĂRĂBANILOR ȘI A SEIMENILOR (1611—1633)

I

Lupte pentru moștenirea Moldovei

Am văzut cum o armată moldovenească se înjghebase după modelul celei muntene, cuprinzînd și pe atîția dintre luptătorii cari făcuseră parte din forțele luptătoare, rămase acum fără stăpîn, ale lui Mihai. Această armată era să aibă în curînd un rol de căpetenie, trezind și sprijinind o serie întreagă de lupte pentru stăpînirea Moldovei.

Deocamdată, cît trăiește Ieremia vodă, ea se amestecă o dată și în nesfîrșitele conflicte ardelene. Cînd o parte din locuitorii provinciei vecine refuză să primească noua dominație, binecuvîntată de Poartă, a lui Ștefan Bocskai, „rege" și pentru Ungaria superioară și stăpîn și la Cașovia, apar pentru el moldovenii vornicilor Cîrstea și Ștefan, apoi Simion, avînd cu el și pe Nistor Ureche, răsare dincolo de munți cu 4.000 de oameni, a căror calitate nu se arată anume, alături de cei 6.000 pe care-i aduce beglerbegul Ali pașa. El înaintează pînă la Prejmer, făcîndu-se că vrea să atace Brașovul, rămas credincios imperialilor [1]. El caută, cum s-a arătat și mai sus, o întîlnire cu Gheorghe Raț, un om care putea fi cîștigat pentru orice, și se pare că avea intenții ca pe această

[1] Trauschenfels, *op. cit.*, p. 181, 250.

cale să-și cerce încă o dată norocul în Țara Românească. Raț petrecu pe Simion la plecare, dar, deoarece Radu Șerban se înțelese cu Bocskai, întoarcerea fostului domn muntean se făcu prin pasurile Moldovei, tatarii singuri apucînd drumul prin trecătoarea Buzăului [2].

În iulie 1606 Ieremia murea, și, înlăturîndu-se fiul său mai mare, Constantin, puterea era luată de acest Simion, care avea în sfîrșit fericirea de a domni în chiar țara lui de naștere. Scurtă domnie, de un an și trei luni, fără nici un fel de însemnătate. Cînd, nu fără bănuială de otravă, el se stînse, problema moștenirii moldovenești se puse între veri: Mihăilaș, fiul cel mai mare al mortului, de o parte, iar de alta, Constantin, fiul lui Ieremia.

Mihăilaș luă tronul, dar fu izgonit de forțele cumnaților poloni ai lui Constantin (septembre), pentru ca, la rîndul lui, prin novembre, să-l înlăture pe acesta. Cînd se credea acum așezat însă, el fu învins în lupta de la Ștefănești, din 16 sau 19 decembre 1607, pe care o cunoaștem mai ales dintr-o serie de însemnări străine contemporane, venind din Polonia și Turcia. Ele arată că în armata lui „bine alcătuită" [3], de 15.000 — 20.000 de oameni, erau și 2.000 din acei tatari ai Bugeacului, cari încă de pe vremeá aceea, supt mîrzacul cu apucături de independență Cantemir, în loc să stea strajă pentru turci, lucrau pe sama lor proprie, oferindu-se în dreapta și în stînga, cui li dădea mai mult, sau făcînd prădăciuni unde li se părea mai ușor și mai spornic. Constantin aducea de la soții surorilor lui, măritate tustrele în Polonia, vreo 2.000 de pedeștri și 2.000 de călări, între cari, pe lîngă oamenii lui Vișnieviețchi, unul din cumnați, și cazaci; avea și archebuzieri pe jos și dispunea de tunuri. Înfrîngerea lui Mihăilaș, părăsit de turci, spune Miron Costin [4], fu, deci, totală. El ar fi pierdut 4.000 de oameni, pe cînd de la adversarul său cad abia 200 [5].

[2] *Studii și doc.*, IV, p. LVII—LVIII.
[3] „Ein wollstaffiret Kriegsvolck"; *ibid.*, p. LXVIII, nota 1.
[4] P. 260.
[5] V. și Hurmuzaki, IV², p. 294 (povestirea unui albanez); VIII, p. 324 (știri polone).

Domnia lui Constantin fu de acum înainte liniștită, căci vărul său învins și adăpostit în Țara Românească, la Radu Șerban, muri acolo, fiind înmormîntat la mănăstirea din Dealu. După aceea relațiile între cei doi domni se putură îmbunătăți, așa încît, în clipa surprinderii și izgonirii sale, Radu căută la vecinul său moldovean un adăpost și găsi chiar mijloacele pentru a-și reface oastea menită să-l răzbune.

Turcii nu putură împiedica toate aceste acțiuni, dar ei erau hotărîți să înlăture pe toți trei acești turbulenți vasali. Am văzut cum pentru muntean a doua zi după victorie fu o catastrofă; Gabriel Báthory era să fie dat de rîpă în 1613, iar între aceste două lovituri, o a treia, mijlocie, în 1612, atinse pe trufașul și ușuratecul Constantin.

Contra lui, Poarta trimese pe un bătrîn ostaș, originar, cum pretinde Miron Costin, dintr-un sat putnean, dar care se pretindea fiul acelui Tomșa de la mijlocul veacului al XVI-lea care, ridicîndu-se contra lui Despot, se intitulase Ștefan vodă. Avuse o tinerețâ zbuciumată și luptase la Jaca, în Pirinei, participînd la războiul între Henric al IV-lea și regele spaniol Filip al II-lea [6]. Era și un iubitor de soldați frumoși, și călătorii străini îl vedeau trecînd pe ulițele Iașului în haină roșie și cu cei 500 de archebuzieri călări după dînsul [7].

El făcu ușor să plece Constantin înaintea lui. Dar vara readuse pe tînărul Movilă pentru a încerca soarta la acel „Corn al lui Sas", lîngă Ștefănești („în drumul sasului, la vii pe Prut", spune Tomșa însuși), unde avuse o dată noroc. Lupta se hotărî însă, data aceasta, în paguba lui.

Miron Costin are știri bogate și precise cu privire la ce s-a petrecut aici, în acea zi de 19 iulie 1612 [8]. Ștefan dispunea de ostași din ai lui Mihai, de Mîrzea — cel mare sau cel mic —, de Ghețea (Göczy) și de Racea — alt Raț decît Gheorghe, căzut în luptă, cum văzurăm, cu cîteva luni înainte. În tabăra lui de la Popricani, pe Jijia, nu departe de Iași, vin și tatarii mîrzacului Cantemir.

[6] V. *Pretendenți domnești*, în *Analele Academiei Române*, XIX, p. 286.

[7] Tommaso Alberti, în Iorga, *Călători, ambasadori* etc., din *Buletinul Societății geografice*, p. 13.

[8] Data în *Cron. Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, p. 257. Cf. *Doamna lui Eremia vodă*, în *Analele Academiei Române*, XXXII.

Din partea lui, Constantin aducea contingentele date de cumnații săi și boierimea Movileștilor, care, pînă la sfîrșit, s-a ținut de dînsul. Era o ceată „fără de nici o tocmeală, fără strajă de a puterea hi", o gloată cutezătoare de aventurieri. Aveau tunuri, dar nu știură să facă uz de dînsele. Răpede, toată înjghebarea se desfăcu în elemente răzlețe, care fugeau. Rămas stăpîn netăgăduit, Ștefan vodă puse supt sabia sa sprijinitorii boierești ai pretendentului Vasile Stroici, bogatul Balica, grecul Chiriță Paleologul, Boul și un Miron stolnicul. Cît despre Constantin, prins de un tatar, el peri la trecerea Niprului.

Vechiul trunchi al boierimii moldovenești avea însă multe ramuri și destulă vlagă în ele. Cei rămași în viață din acest partid „aristocratic", cu Beldiman și Sturdza în frunte, încearcă a desface de domnul iubit de țerani pe apărătorii lui înșiși. „Au tras slujitorii toți în partea sa, și pe Mîrzeștii cei de la Mihai vodă", strîngîndu-se în tabăra de răscoală de la Cucuteni. *Dărăbanii însă — cîteva mii la număr — alcătuiți, și aici ca și în Țara Românească, după modelul trabanților ardeleni, rămîn alături de domn.* Și putem vedea și alte elemente ale oștirii de atunci. Ștefan face apel la locuitorii chiar ai Scaunului său de domnie, pe cari-i cheamă la „leafă", — la *jold,* se mai zicea, desigur (după „soldă"; de unde „cai de jold"): „au strigat și tîrgul în leafă", și îndată s-au înscris calfe de prăvălii și vagabonzi, oameni fără ocupație: „den slugile neguțitorilor și oameni nemernici". În sfîrșit, ostașii călări ai satelor, curtenii cu bir scăzut și cu datorie de oaste i-au stătut la îndemînă printr-o prielnică potrivire, căci o samă din ei veniseră să se înfățișeze la cercetare, să fie „trecuți în revistă" de domn, după un obicei care e și al celor mai vechi timpuri din organizația ostășească a românilor de pretutindeni: „s-au prilejit atunce de venise și den ținuturile den jos niște steaguri de călărași la căutare".

Astfel, o lovitură a călăreților domnești pe la spatele „slujitorilor", vechilor mercenari de profesie, „de laturea tîrgului, deasupra fîntînii lui Păcurar" — de unde numele mahalalei de azi a Păcurarilor — hotărî lucrul. Răscoala era înăbușită. Dar se pare că prin aceasta, știindu-se ce om strașnic în sancțiuni era Tomșa, *s-a distrus și acea frumoasă oștire de*

profesioniști din care o parte se alipise la noul domn moldovean. Ei nu vor mai apărea, Ștefan fiind înconjurat de străini, archebuzieri călări, cum s-a mai spus, pentru ca mai tîrziu în luptele lui cu Movileștii să tocmească și auxiliari francezi.

Ocazia i se va oferi în luptele pe care tot cruzimea lui, care nu cruța nici pe femei și alerga la cele mai sălbatece rafinări, le-a provocat în 1615. [9]

Pînă atunci însă amînduror domnilor români li se înfățișă prilejul intervenției în Ardeal, după cum odinioară făcuseră, din aceeași poruncă turcească, înaintașii lor de la jumătatea veacului al XVI-lea, în alte tulburări ale nobilimii ungurești din provincia vecină.

Lui Radu Mihnea, pașnicul cărturar, iubitor de pompă și de mărire fără sînge, îndemnul din 1612 al stăpînilor de a repeta năvălirile lui Mihai și lui Radu Șerban pentru a susținea pe Andrei Göczy, ridicat contra nebunului de Gabriel Báthory, îi căzu foarte greu, și el nu stătu pe gînduri să-l refuze formal. Și vom releva că în această expediție ardeleană a celor doi domni români comandantul suprem, ungurul renegat Maghiarogli, în legăturile lui cu ardelenii, întrebuința singura limbă în care se putea înțelege toată lumea, cea românească. [10]

Luptele pentru domnia Moldovei reîncepură în 1615, după o nouă baie de sînge a boierimii din Iași — un izvor săsesc asigură că și femeile ar fi fost trase în țapă. [11] Ca răspuns, „doamna lui Ieremia" trecu Nistrul, aducînd pe fiul său Alexandru sau Alexăndrel, crescut destul de mărișor pentru a putea face figură de domn; coconul Bogdan, cel mai mic din fiii ei, o întovărășea. În fruntea unei oștiri care s-a putut socoti în Ardeal ca numărînd 20.000 de oameni, între cari mulți cazaci [12], se afla cneazul Vișnievieţchi, unul din soții poloni ai domnițelor, un Lacki și un Korecki, Samuil.

Măcelul se făcuse către sfîrșitul lunii septembre. La 6 octombre porneau polonii. La 16 novembre, după o ciocnire

[9] V. și Gh. I. Brătianu, în *Revista istorică*, II, p. 54 și urm.
[10] Iorga, *Brașovul și Românii*, p. 86 și urm.
[11] Trauschenfels, *op. cit.*, p. 264. Cf. *Studii și doc.*, IV, p. CXIX-CXXX.
[12] *Chron. Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, p. 317.

lîngă Suceava, Ştefan Tomşa, care dispunea totuşi de 10.000 de oameni, era învins (22 novembre), pentru ca apoi, după ciocnirile de lîngă Tecuci şi Bîrlad, la 24 ianuar 1616, să fie silit a fugi spre cetatea turcească a Brăilei, unde aşteptă, mult timp, în zădar sprijinul pentru restaurare al stăpînilor săi.

Miron Costin dă lămuririle necesare asupra bătăliei care făcu din Alexăndrel Movilă încă un trecător domn la Iaşi. Oştile se întîlniră la Tătăreni. Călăreţii lui vodă se împrăştiară, dar dărăbanii rezistară îndelung, îndărătnic, lîngă satul Tăuteştilor. Li se oferiră condiţii onorabile de capitulare, şi ei se încrezură. Apoi sabia polonă intră în ei. *Ei fură nimiciţi cu totul şi nu-şi mai aflară urmaşi, creatorul lor însuşi fiind menit la o răpede înlăturare din partea turcilor.* Astfel, dispărură acei mîndri soldaţi pe cari cronicarul moldovean, care i-a văzut în copilăria lui, ni-i descrie, „cu haine tot de feleandrăş [13], cu nasturi şi cu ceprage de argint, în pilda haiducilor de Ţara Leşască, cu pene de argint la comănace şi cu table de argint la şolduri şi la lădunci" [14], — cea dintîi uniformă românească adeverită documentar.

Două descrieri apusene completează pe povestitorul moldovean.

Alexandru, elveţian, cavaler al Sfîntului Mormînt, care era să şi piară în aceste lupte, arată cum, fiind oastea lui Alexăndrel la două mile de Iaşi, duşmanul apare către seară. Încep întîi harţe de-ale cazacilor, amestecaţi cu francezi despre cari va fi vorba şi mai departe. Vişnievieţchi era pentru un atac imediat, Korecki însă zăboveşte. A doua zi, la 22 novembre, se cucereşte muntele din faţă şi se dă asaltul, Zaporojenii fiind la stînga, în faţa tatarilor. Îndată, „ca oile fără apărare" *(instar inermium pecorum)*, sînt ucişi ungurii şi românii — dărăbanii — şi chiar călărimea de sîrbi, francezi şi poloni a Movileştilor; cad 1.500 de oameni. Vodă fuge la Focşani. La Tecuci, mai tărziu, atacă tatarii şi, crezîndu-se într-o biruinţă a lor, se iau la Iaşi măsuri de apărare. Boierii din părţile Bîrladului atacă pe poloni. La 24 ianuar apoi se dă lupta de lîngă Tecuci şi cu muntenii, — oaste de 3.000 de

[13] *Flandrisch*, postav de Flandra.
[14] P. 265.

călări. Și această sforțare cade; se iau cinci steaguri. Între morți sînt 300 de turci și de tatari. [15]

Cu mult mai bogată și sigură, în liniile ei de amănunte chiar, e povestirea lui Joppecourt, gentilom din Lotaringia, dintre francezii lui Alexăndrel [16], care dă și despre lupta lui Constantin Movilă, la Cornul lui Sas, cu același Tomșa, știri de care, pentru caracterul lor tîrziu, n-am crezut că este a se ținea samă.

Straja căzăcească aduce vestea că domnul are *douzeci* de tunuri, al căror comandant însă dăduse asigurări de trădare, căci Ștefan vodă îi ucisese un cumnat. O încercare de recunoaștere a acestuia nu izbutește: cei 1.200 de tatari și 200 — 300 de moldoveni ai lui sînt distruși în mare parte de 500 de cazaci și 400 de lăncieri poloni.

La 10 (20) — povestitorul întrebuințează stilul vechi — moldovenii ocupă, cu 1.000 de călări, trecătoarea între două mlaștini. Ei sînt însă încunjurați printr-un nou act de trădare; abia cincizeci dintre ai lui Tomșa ar fi scăpat. Vișnieviețchi închide pe ai săi într-o tabără cu cară, și, aceasta fiind bombardată, se vede că de cealaltă parte sînt numai opt tunuri, mici și rele.

La 11 (21) se gătesc oștile. Ștefan are trei cete, cu tatarii în frunte. La Alexăndrel Korecki are, în a doua ceată —cazacii formînd întîia —, 1.500 de husari, la dreapta, față cu 3.000 de călări „tatari, munteni și moldoveni". La mijloc el pune 3.000 de pedeștri unguri cu tunuri, pe un deluleț. La stînga era restul călărimii, cu Vișnievievțchi și noul domn.

Lupta începe la nouă dimineața. Tunurile moldovenești nu nemeresc. Straja tatarilor e bătută. *Un atac contra dărăbanilor („infanteria ungurească") răpește artileria Tomșei. Dar călărimea lui era să reia tunurile* („eussent repris sans doute le dit canon"). Numai o sforțare energică a lui Korecki o împiedecă, dar și acesta e silit a se retrage. Acum atacă Alexăndrel, care e, o clipă, în primejdie, și Vișnievievțchi. Numai astfel se decide bătălia. Ștefan vodă „arată că vrea mai curînd moartea decît fuga". Și aici se spune că, la retra-

[15] *Acte și fragmente*, I, p. 52—55.
[16] V. titlul complet al cărții sale, mai departe.

gerea lui, dărăbanii se predară, strigînd „Trăiască Alexandru vodă", dar fură măcelăriți.

Pentru lupta de la Tecuci se socot trupele muntene la 4.000, ale lui Korecki, poloni și cazaci, la 6.000 de călări. Se capătă hotărîrea, pe Siret, prin lovitura dată de Korecki cu 400 de sîrbi („Gerbeys") contra cetei care încunjura cu călărimea pe Ştefan.

Marturul francez arată mai departe că trupe de-ale lui Radu Mihnea întrară în Bîrlad, în număr de patru sute de călăreți, pentru ca, surprinși acolo de tot atîția cazaci, să fie tăiați aproape pănă la unul. Korecki, care-și îngropase acuma tovarășul și cumnatul, înaintează cu 2.500 de alți călăreți „de elită", pînă la Vaslui, de care se apropie fiul lui Schender pașa, băiat de doisprezece pe treisprezece ani, cu nu mai puțin ca 7.000 de oameni. Polonii se așează „mai sus de un pod de lemn ce este pe rîul ce curge de-a lungul orașului aceluia Vaslui" — vechiul „Pod Înalt" al biruinței lui Ştefan cel Mare [17] — și, aşteptînd aici pe năvălitori, îi lovește în momentul chiar cînd — ca la Călugăreni — ei erau prinși pe scîndurile podului. Era iarnă — și acuma, ca și în 1475. Turcii veneau foarte obosiți de calea nopții. Înfrîngerea lor fu desăvîrşită, cu foarte mari pierderi. Urmărirea fiului lui Schender continuă apoi cale de patru leghi.

Faptul despre care se vorbește apoi, pățania, lîngă Tecuci („la șase leghi") a unei părți mari din cei 1.500 de oameni trimeși de Alexăndrel vodă cumnatului său și cari, în „tîrgul" (bourg) unde se aflau — ceteşte Bîrladul —, uitară de cei 25.000 (!) de dușmani ce li stăteau înainte și căutau numai „să se îmbete, să-și supere gazdele prin tot felul de necuviințe și siluiri ale femeilor și fetelor lor" [18], nu e în realitate decît *întîiul incident bîrlădean.* Şi, deoarece arată cum locuitorii cheamă în ajutor cîțiva „boieri de țară" [19] și ucid prin somnul lor pe acești jăfuitori și batjocoritori de trupuri, se vede foarte bine că e vorba de faptele care

[17] El a fost refăcut de piatră, la Cănţălăreşti, abia în zilele lui Vasile Lupu, de fratele acestui domn.

[18] „Ne faisoient autre choze qu'yvrongner et molester leurs hostes, par toutes sortes d'insolence et violences de leurs femmes et filles"; p. 49.

[19] „Quelques boyars du pais; *ibid.*

precedară, precum se deslușește în scrisoarea cavalerului Alexandru, ciocnirea de la 24 ianuar 1616.

Moartea lui Vișnievieţchi — otrăvit, se spune, în cuminecătură —, hotărîrea oficialității polone de a nu lăsa ca acest conflict, început și el fără voința ei, să ajungă la un război cu turcii, pentru care nu era pregătită, aduseră însă în februar 1616 un ordin de retragere. Ștefan Tomșa află, se răpede pe urma celor ce plecau, prinde mulți robi și se scaldă din nou în sîngele unei boierimi care parcă nu se mai sfîrșea. [20] Polonii rămaseră numai la Hotin, de unde inițiatorii acestor expediții erau hotărîți să revie cît de curînd împotriva domnului turcesc din Iași.

În această retragere Alexandru fusese întovărășit de „compania franceză" a acelor interesanți aventurieri, ale căror isprăvi, amănunțite, sînt povestite, în redacțiunea lui Baret, de Joppecourt [21], adăugindu-se și știrile mai sus discutate, privitoare la luptele înseși, știri de care se pot apropia, numai pentru întîmplările din 1615—1616, cele ce se dau într-o scurtă, dar cuprinzătoare informație de zisul nobil de limbă franceză, cavalerul Alexandru, din Ordinul Sf. Mormînt, venit din Elveția. [22] Dar, în lupta de la Ștefănești cu tatarii, cinci singuri dintre dînșii putură scăpa de moarte și de robie. Tomșa luă în serviciul lui pe căpitan, Montespin, pe cînd altul din șefi, Rigaut, petrecea zile triste de închisoare la Constantinopol.

Ca dată a plecării Joppecourt fixează pe aceea de 23 februar, care însă, ca totdeauna în acest izvor, e după calendarul cel vechi. Era cea mai aspră vreme de iarnă, și un marș de patru zile în aceste împrejurări însemna o adevărată mucenicie. Infanteria fu așezată în cetate, ca și boierii.

Aci se alcătuiește din nou o mai puternică oștire, cea veche fiind uzată prin atîtea lupte și poate părăsită de o

[20] Cf. *Chron. Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, p. 282. Avuse, spune Joppecourt, și o revoltă de potolit la Orhei cu ajutor de tatari la rebeli (v. p. 38).

[21] *Histoire sommaire des choses plus mémorables advenues aux derniers troubles de Moldavie*, Paris, 1620; și în Papiu, *Tesaur*, II.

[22] *Acte și fragm., loc. cit.*

parte din ajutoarele sale românești, căci din cele spuse pînă aici se vădește că domnia aristocratică a lui Alexăndrel Movilă nu era voită, și din cauza jafurilor și altor neajunsuri aduse de străinii pe cari se sprijinea, nici de țerănime, nici de răzeșii războinici, ca aceia din Orhei, cari, cum am văzut, se ridicaseră și împotriva altui domn de la turci, mărețul și cumintele Radu Mihnea însuși, nici, ca în cazul de la Bîrlad, de boierimea umilită în mîndria și încălcată în drepturile ei.

Asupra compunerii acestei oștiri izvorul francez lămurește că se cerură ajutoare în Polonia și că de aici, „pe la începutul lui mart", veni Tyszkiewicz, care nu e necunoscut, cu 3.500 de cazaci foarte hotărîți *(tout deliberez)* și cu tînărul Potocki, nepot al celui prins în lupta de la Cornul lui Sas, acesta avînd și el 1.500 de poloni, „foarte bine înarmați". Pe la 1 april st.n. erau astfel la Hotin 10.000 – 11.000 de oameni.

Să vedem acum amănuntele. De fapt, oastea din Hotin nu ieșise, arată Joppecourt, ea însăși la luptă, ci asupra ei se îndreptase, setos de a-și răzbuna, Tomșa cu tatarii lui Cantemir [23], în total, ni se asigură, 20.000 de oameni.

Se expune amănunțit planul de luptă. La un sfert de milă de ziduri iese toată puterea Movileștilor, afară de o mie de călăreți aleși: se scot și opt tunuri, ascunzîndu-le bine, dar nu se lasă cetatea fără apărare. Turcii se intercalează între Hotin și tabăra polonă. Tatarii riscă atacul, dar sînt secerați de artileria neștiută. Cazacii isprăvesc cu elementele răzlețe.

Românii însă, din ambele țeri, vin la luptă acuma, și biruitorii asupra cetelor Bugeacului și Crîmului dau dosul: trebuie să li se opuie Tyszkiewicz, cu 1.500 – 1.600 de călăreți înzăoați, ca să nu cadă tunurile. „Și se luptară multă vreme înainte de a se ști cine va avea biruința. [24] De o parte se adaugă 3. 000 de turci, de alta cazaci noi și moldoveni de-ai lui Alexăndrel, cari răsping atacul. *Tînărul domn însuși*

[23] El e acel „prince tartare appellé Monoza" (cet.: Mourza), de care vorbește izvorul nostru; p.52.

[24] „Et combatirent fort longtemps devant qu'on peust congnoistre qui auroit l'avantage"; p. 54.

se aruncă, în stilul lui Mihai, făcînd semn cu tunurile lui Korecki să iasă din Hotin. Acesta grăbindu-se, din partea lui, trebuie ca 2.000 de călări, turci și moldoveni, să asigure retragerea lui Ștefan vodă. Alte 2.000 de călări nici nu înaintaseră. Ar fi căzut din rîndurile lor nu mai puțin ca 12.000 de oameni. [25]

Iașul fu ocupat și ars, ca pedeapsă; în urmărire garnizoana de la Focșani fu măcelărită și ea. La Buzău boierii din partidul creștin, care lucrase totdeauna contra „turcului" Radu Mihnea, cerură pe Radu Șerban. [26] La întors ceata înaintată a lui Troianowski bătu pe tatarii ce-i ieșiseră înainte. [27]

În april 1616 polonii, cari văzuseră arzînd Iașul, erau deci din nou stăpîni pe Moldova, izgonind dincolo de Buzău pe Ștefan vodă, care-și căuta un adăpost, încă o dată, la Brăila. Radu Mihnea, care încercase a-l ajuta, se ascunse cu frică la Tìrgoviște. Năvălitorii se întoarseră prădînd.

Dar Poarta era hotărîtă să mîntuie odată cu această anarhie moldovenească. Se dădură ordine pentru intervenție noului prinț ardelean, cumintele Gavril Bethlen, care trimitea pe la Turnu Roșu 1.000 de călăreți în platoșe sau 300 de haiduci. În Țara Românească se strîngeau toate mijloacele de luptă, căci era vorba acum ca Moldova să fie încredințată lui Radu cel blînd și înțelept, care va avea să lase principatul muntean în sama fiului lui Iliaș cel turcit, moldoveanul Alexandru. În fruntea întregii expediții se afla energicul comandant al tuturor forțelor turcești, de la Silistra, de la Babadag, de la Oceacov, pe tot frontul de la gurile Dunării și Niprului, Schender pașa. Tomșa fusese mazilit și constrîns la renegare.

Ai lui Alexandru vodă Movilă nu încercară măcar o rezistență la hotare, față de puhoiul venit asupra lor. La 20 iulie pașa de Silistra se găsea, împreună cu ocrotitul său Radu, pe pămîntul Moldovei. Într-un singur punct, la Drăcșani, în ținutul de atunci al Hîrlăului, se încercă o rezistență

[25] P. 53—55.
[26] P. 59.
[27] P. 61.

față de avangarda, „sprintenă" — spune Miron Costin [28] — a năvălitorilor. Dar nici acum puținii poloni ai celor doi cumnați domnești, Korecki și Potocki, nu stătură serios în fața dușmanului. Boierii periră — un capitol ca acela prin care, în Anglia, războiul celor două Roze a istovit vechea aristocrație, întreaga familie a lui Ieremia fu prinsă. Doamna cea mîndră, care era să fie aruncată, la Constantinopol, în haremul unui agă [29], apăru înaintea celor rămași în viață dintre credincioșii ei cu acest strigăt de supremă durere și indignare: „Boieri, boieri, rușinatu-m-au păgînul" [30].

Joppecourt începe pomenind lupta ce trebui să se deie din nou contra orheienilor revoltați și atacul lui Korecki, ajuns și el acum în rîndul cumnaților domnești, contra Cetății Albe, unde se aflau și o samă de boieri pribegi, dintre ai lui Tomșa; Tyszkiewicz alergase să ajute, dar, nefiind tunuri, expediția se făcu în zădar [31].

Schender își face intrarea la Tîrgoviște numai la 25 iunie st.v., în sunetul muzicei sale de călăreți, între tineri ostași în piei de fiare; Radu adauge la cei 20.000 de turco-tatari 10.000 de oameni, în parte oaste cu plată. Domnul cel nou al Moldovei se oferise a servi la masă el însuși pe oaspetele său.

Plecarea din cetatea de Scaun se petrece la 2 (12) iulie. Pedepsitorii țerii rebele nu aveau să întîmpine însă nici o adevărată împotrivire, căci — și pentru că hatmanul Zolkiewski avea nevoie de trupe ca să așeze în Moscova pe prințul de coroană al Poloniei [32] — cei 8.000 de cazaci îl părăsiseră; tot așa făcu și hatmanul Bucioc, cu 200 de călări [33].

La 25 iulie (4 august), un sfat de război hotărăște deci părăsirea Iașului. Restul oștirii, tot mercenari, se împrăștie,

[28] P. 266.

[29] Iorga, *Doamna lui Ieremia*, în *Analele Academiei Române* pe 1910, p. 1043 și urm., 1068—1069.

[30] Alte știri în *Chron. Fuchsio—Lupino—Oltardinum, loc. cit.*, și în Matei al Mirelor, *loc. cit.*, p. 339.

[31] P. 62.

[32] Joppecourt reproduce și zvonul că acest înalt dregător avea candidatul său pentru Moldova, pe fiul mai mare al lui Simion; p. 66.

[33] S-ar fi așteptat, în loc, Radu Șerban și „le seigneur Bossy" (p. 67). Un boier al lui Radu Șerban cu ceva trupe ar fi sosit (p. 69).

nefiind plătiți; tatarii începeau să apară în mahalele orașului. Un Korecki muri de săgețile lor. Tyszkiewicz asigură cu greu retragerea. La Cotnari se produse o ciocnire cu turcii, cari înaintau, în număr de 12.000 de oameni. Și ginerele doamnei lui Ieremia, Korecki, avu să susție o izbitură a păgînilor, în vii, și fu rănit. Tyszkiewicz oferi în aceste părți spectacolul unei lupte singulare ca aceea din 1602 între Stroe Buzescu și ruda hanului [34].

Bucioc însuși ia asupră-și, cu 2.000 de moldoveni și tatari, să taie calea polonilor, pe drumul spre Botoșani, pe cînd trupe muntene și ardelene — Radu Mihnea avuse cîndva și pe spătarul Leca, tăiat de puțin timp pentru trădare [35] — înaintau la dreapta, iar turcii așteptau la spate.

La 23 august (2 septembre) pornește Schender însuși cu toată oastea lui, ducînd cu sine și cinsprezece ori șeisprezece tunuri.

Cei 5.000 — 6.000 de poloni, cu șase tunuri mai mici, se închid în tabără de cară, ocrotită de o pădurice. Rezistența însă părea imposibilă. Tyszkiewicz ieși printr-o furioasă pornire, dar alții nu-l putură urma. Cînd se pregătea acum marele asalt din două părți, oastea, strîmtorată, obosită și descurajată, puse armele jos.

Moldova era acum la dispoziția lui Radu și a turcilor, fără vechii ostași ai lui Mihai, fără dărăbanți, fără boierime luptătoare.

O singură dată se mai încercă învierea trecutului. În ianuar 1617 răsări, adecă, un pretendent care se zicea fiul lui Ioan vodă „cel rupt de cămile"[36]; diac până atunci și, pe alături, în mănăstirea lui, cizmar, el ridică în arme pe mazilii Orheiului [37]. Cu 3.000 de ostași el merge asupra Ia-

[34] P. 71—73.
[35] P. 51—52.
[36] „Petri (sic) Vaida Son, so mit den Kameelthieren zerrissen worden"; Trauschenfels, *op. cit.*, p. 326—327.
[37] Tartamani (ungurește: ținut) Orsey (cetește: Ortey); *ibid.*

şului şi cearcă a momi pe logofăt, care ţinea Scaunul, în lipsa lui Radu, care mersese cu turcii contra cazacilor dincolo de Nistru la Raşcov. Înşelat de dibaciul boier, e prins însă şi ucis, ceata împrăştiindu-se după închiderea căpeteniilor [38]. Însemnăm că în această expediţie pentru turci, muntenii aveau, se pare, *şi tunuri, pe care vedem că Alexandru vodă Iliaş orînduise a i se topi la Braşov* [39].

[38] *Ibid.*
[39] *Ibid.*, p. 328; Cf. *ibid.*, p. 332.

LUPTE MOLDOVENE ŞI MUNTENE PENTRU DOMNIA DE ŢARĂ

Lupte contra grecilor şi turcilor

Ţara Românească era însă mai vioaie. Regimul „turcesc" se sprijinea pe sîrbii şi bulgarii de la Mihai vodă, cari vor începe a-şi zice seimeni, după acei soldaţi permanenţi de infanterie orînduită, pe cari, dezgustat de ieniceri, şi-i crease sultanul Murad al IV-lea pentru luptele lui asiatice, pănă la Bagdad. [1] Dar *boierii, credincioşi-tradiţiei buzeştilor, roşii de ţară şi alte elemente militare voiau domnia de ţară, războinică, a cării deprindere, o păstrau de la Mihai.*

Astfel păharnicul Lupu Mehedinţeanul încercă, se pare în lipsa domnului, dus la Raşcov, o răscoală; pîrît de ostaşii străini, el se retrage, cu spătarul cel mare, în Ardeal, şi aici organizează în pripă o oaste de năvălire, alcătuită din aşa-numiţii *haramii*, — se pare că înseamnă oastea ungurească plătită din darea *tricesimei*; şi la unguri se află asemenea aventurieri cu acest nume, haramiii din cîntecul Mihului Cobiului, care e fără îndoială din acest timp. Conduşi de cineva care ştie ţara, Ştefan Török, şi de tovarăşul lui, Pavel Iancsö, ei cad asupra lui Alexandru, care, o clipă, fu părăsit

[1] V. *Analele Academiei Române* pe 1910, p. 191 şi urm.

și de seimenii lui, grăbiți chiar să-și vîndă, nefiind plătiți la vreme, armele și caii. Alexandru făcu jertfe de bani ca să-i păstreze, dar totuși straja de 400 de sîrbi trădează.

Lupu însuși are nevoie de bani, și pentru mercenarii pe cari-i aducea, și pentru aceia cari, din țară, se alipiseră la dînsul. În sensul chiar al mișcării sale, el va închide deci pe negustorii greci și-i va despoia de averi. Astfel el avu o bucată de vreme puterea, pe cînd domnul de la turci fugi la Brăila, apoi la Rusciuc, pînă-l chemară la Constantinopol, trimețîndu-se steag de domnie lui Gavril Movilă, la 31 august 1618 [2].

Acesta nu va ști să apere însă pe omul căruia, de fapt, îi datora Scaunul. În cursul unei nouă expediții peste Nistru — Bethlen însuși străbătu pe la noi, aducînd o trecătoare pace între poloni și turci — Schender prinse pe Lupu și pe Buzdugan și-i pedepsi cu moarte pentru cutezanța lor [3].

Pacea, de care am vorbit chiar acuma, era să fie ruptă însă peste doi ani de acel ciudat aventurier, Gașpar Gratiani, român slavizat din Croația, vechi uneltitor cu francezii, apoi ajutător diplomatic al imperialilor, negociator al păcii lor cu Poarta, duce de Paros, și de Naxos, care la retragerea lui Radu Mihnea, bolnav, silit a merge la Poartă „pentru leacul ochilor", căpătase Moldova ca răsplată pentru serviciile dubioase ale unui suflet versatil. Ajuns aici, el visă, ca Mihai vodă, de Ardeal. Şi, ca să-l aibă, ca să fie marele domn creștin de la Dunăre, — și cu Țara Românească [4] — , chemă pe polonii hatmanului Stanislav Zolkiewski, care nu pregetă să vie, în 1620, în ajunul expediției pe care se știa acuma că sultanul Osman, tînăr doritor de glorie, o gătește contra Poloniei. Fusese destituit de turci, o dată cu Gavril Movilă, și nu voia, ca acesta, să părăsească așa de iute o mărire cu greu dobîndită.

Gașpar avea cu el trupe străine, foarte puține: uscoci de-ai lui de la Adriatică, raguzani de limbă sîrbească, și li

[2] *Chron. Fuchsio—Lupino—Oltardinum*, p. 291 și urm. Cf. cu știrile din Matei al Mirelor, *loc. cit.*

[3] Aceleași izvoare.

[4] Hurmuzaki, VIII, p. p. 389, nr. DLXXIII; Şincai, III, p. 18.

pusese căpitani din apus, Marino de' Resti, dintr-o veche familie din Raguza, Annibale Amati și tatăl său, ca și Montalbano, care a povestit aceste împrejurări într-una din scrierile sale, — și, după dînsul [5], ca și după rapoarte polone [6], urmăm în aceste rînduri care caută a înfățișa numai partea noastră în campania începută cu așa de mari speranțe și mîntuită cu o așa de grozavă catastrofă.

În lagărul de la Țuțora, în șanțurile lui Zamoyski, Gașpar înfruntă pe aga trimes ca să-l ridice din Scaun, și, în Iașul vecin, negustorii turci sînt măcelăriți. Peste cîteva zile el ieșea pînă la Cainari, în Basarabia, ca să întîmpine pe Zolkiewski și pe locotenentul său Koniecpolski, cari trecuseră Nistrul la 3 septembre.

Avem din descrierea întrevederii *o priveliște a oștirii de Curte moldovenești, așa cum o formase superbul străin*: șaptezeci de halebardieri bărboși, șase armași cu cizme de piele galbenă, cu lungi haine roșii și comănace mici de urșinic (satin) galben, sămănate cu steluțe de argint, comănace aplecate pe ureche: ei au tolbe legate de cingători largi de argint, arce pe umăr și buzdugane suflate cu argint [7].

Se încearcă față de Schender, care nu zăbovise întru apărarea margenii sale, o defensivă în tabără, la Țuțora. A treia zi, față de stăruința atacurilor tătărești, moldovenii pleacă, iar hatmanul Șeptelici însuși trece de-a dreptul la dușman. Rămași singuri — Gașpar fuge la munte, și-l omoară boierul Goe — , polonii încearcă a se retrage în „tabăra legată", după datina cazacilor, dar sînt așa de rău bătuți în cale, lipsiți fiind și de hrană și de apă, încît, mai ales la Slobozia Saucăi, cei mai mulți pier, și o sabie tătărască taie din fugă și capul bătrînului șef al oștirii [8].

Astfel, o ultimă încercare moldovenească, în care tot contingentul unei țeri dezarmate fusese — spune raportul polon despre întîlnirea de la Cainari — doar șapte sute de oameni, căzuse. Pe la 1630 domnul întrebuința ca singură pu-

[5] *Analele Academiei Române*, XXI, p. 27 și urm.
[6] Hurmuzaki, *Supl.* II, vol. II, p. 474 și urm.
[7] *Ibid.*, p. 501.
[8] V. și expunerea largă a lui Miron Costin, p. 273—275. Cf. *Analele Academiei Române*, XXI, p. 38—39.

tere „siimeni cu sinețe", pe care-i biruia un simplu tumult de mahalagii ieșeni [9]. Moldova era gata de orice: de domnia nouă a lui Radu Mihnea, a lui Alexandru Iliaș, a lui Moise Movilă — care, acesta, dorea și el de poloni — , de cărăușie și slugărie la turci, cu prilejul acelor expediții în Polonia de la 1621, cînd sultanul Osman însuși merse la Hotin, și Radu vodă negocie pacea, pînă la incursiunile peste Nistru ale succesorului lui Schender la Silistra, fostul rebel asiatic pașa Abăzà.

Țara Românească prezintă altă viață.

Ea-și avea boierimea întreagă, și mai ales cea din Oltenia, leagănul buzeștilor, foarte vioaie. Roșii de țară erau gata de luptă, și dărăbanții nu fuseseră măcar atinși. Dacă seimenii atîrnau numai de leafa vistieriei, li se puteau opune ușor alți mercenari, din Ardeal, din părțile Hațegului, de la Inidoara; și mai erau nobili ardeleni, ca groful David Zolyómy, gata să ajute pentru bani pe pribegi; și mai erau, în sfîrșit, după modelul haiducilor, românii ostași din Banat, cu voievodul Bunea, „Vaidabuna" pentru unguri, cari se încercaseră încă din zilele pretendentului Ștefan și cari vor da, la 1632, un domn principatului vecin.

O nouă încercare, supt Alexandru Coconul („copilul"), fiul lui Radu Mihnea, în 1627, ridică în arme contra domnului străin pe „călărașii de la Mănești și de la Gherghița și de la Ploiești și de la Rușii de Vede", contra cărora stă Curtea și boierii lui Radu Mihnea. După înfrîngerea, la Mănești, a rebelilor, boierimea Oltului încearcă pe un pretendent, Paisie, un fiu de domn de prin vreo mănăstire, care e răpede ucis [10].

Cunoaștem amănunțit, din *Cronica țerii*, contemporană pentru acest moment, din scrieri românești și unguresti, din inscripția de la biserica Slobozia din București, desfășurarea expedițiilor întreprinse de boierimea olteană contra lui Leon vodă Tomșa, alt grec, urmașul „coconului" și al

[9] Miron Costin, p. 294, Boierul Bucioc, prins, peri în țapă; Resti, Amati cel bătrîn muriră luptînd.

[10] *Cronica* lui Stoica Ludescu, în *Magazinul istoric*, IV, p. 310.

lui Alexandru vodă Iliaş, numit îndată după împrejurările arătate.

Matei aga, vechi ostaş al lui Mihai, care mai de curînd luptase la Tokaj în oastea prințului ardelean Gheorghe Rákóczy I contra imperialilor [11], Aslan, nepot al lui Petru Şchiopul, spătarul Gorgan — avînd ca şef pe Aslan, cel dintîi candidat la domnie — iau cu bani împrumutați haiduci contra „grecilor", după exemplul lui Lupu Mehedințeanul. Ei se coboară pe la Turnu Roşu, şi-i întîmpină spătarul Mihu, care luptase şi el în Ungaria, pentru Rákóczy, la 1623. Ştim din scrisele unui călător, Strassburgh, că Leon avea cu el 200 de gardişti dalmatini, foarte bine gătiți, şi altă oaste, anume 1. 000 de călări şi 600 de pedeştri. Ştim de aiurea că avea şi sîrbi, cu căpitanul Voicina [12]. Şi, adauge vizitatorul, „am întrebat cîți ostaşi se mai pot strînge în țara lui. A răspuns că 10.000 de călări, 2.000 de pedeştri au mai rămas, şi a suspinat, mai spuind că pe vreme lui Mihai vodă erau 50.000 de oameni supt arme" [13]. În lupta de la Ungureni, în Romanați, apărătorul domniei e bătut, şi Leon trimete, ca, adinioară, Alexandru Iliaş, pe doamna lui la turcii dunăreni. El însuşi se retrase înaintea rebelilor de la Prisiceni, pe Sabar, la Mărcuța, şi de aici „deasupra viilor", unde era pe atunci un sat deosebit de Bucureşti, o *Slobozie*. La 23 august st.n. el biruieşte, ucizînd în luptă pe Adam Banul şi pe ginerele lui Mihai Viteazul, Preda din Greci. Un număr de „unguri" fu expediat la Poartă ca dovadă a năvălirii. Închizîndu-se cîteva zile la Tismana, fugarii se putură strecura în Ardeal [14].

Dar domnii cari provocau lupte erau scoşi de turci. Leon păți la 1623 ca şi tatăl său Ştefan la 1616. În locul lui se numi Radu, fiul lui Alexandru Iliaş din Moldova. Şi la această veste pribegii se pun din nou în mişcare. Ei erau aşteptați pe la Jiu, pe la Bran, pe la Teleajen, de caimacamii, locțiitori de domn, înspăimîntați. Dar Matei, cu bănățenii lui, veni din Caransebeş, pe la Mehadia. Era înțeles cu turcii

[11] V. *Studii şi doc.*, IX, p. 4 şi urm.
[12] Stoica Ludescu, *loc. cit.*, p. 313.
[13] În Cipariu, *Archivu*, I, 14.
[14] *Inscripții*, IV, 259—260, nr. 595. Cf. scrisoarea din 1630, *ibid.*, IV, p. 19—20.

dunăreni, cu begul de Orșova, ca și cu Abăză însuși, care avea ambiția de a face el un domn, și pentru aceea-l primi la Nicopol, îi dădu „surlari" și beșlii de luptă.

„Boierii, roșii și toată țara cîți era preste Olt" [15] se strînseră în jurul lui și, astfel, cînd ocupă Bucureștii, după Sîntă Mărie, el avea o adevărată oștire. Radu trecuse prin Moldova și venea cu oastea pe care i-o putuse pune la îndemînă tatăl său, dar mai ales cu tatari; în zădar încercase, la hotar, să capete, pe bani, concursul țeranilor, „să se prinză slujitori cu lefi" [16]. Straja lui Matei, cu Mihai Coțofeanul și Radu Deseanul, ambii olteni, îl dădură înapoi, domnul voit de țară înaintînd însuși, pe la 20 septembre, st.v., pînă la Buzău, pe cînd moldovenii pîndeau la Movile, pe Siret.

Într-un atac neprevăzut, Radu vodă ajunse însă, în octombre, pînă la București, puindu-și tabăra lîngă Obilești și Plumbuita; rivalul său se afla la Dudești, pe lîngă moldovenii „seimenii" tatălui său. În lupta de avangardă de la 2 st.v., ai lui înving. Îndată oștile se gătiră de marea luptă din 28 [17].

Fiul lui Alexandru Iliaș avea doar, dintre boierii munteni, cîțiva greci, apoi pe Mihu, pe un Catargiu, înrudit cu neamul său, pe un Dudescu și un Greceanu, pe bogatul boier Hrizea. La Matei era toată tinerimea doritoare de război și de dincoace de Olt, ca Ivașcu Băleanu: erau călărașii de țară și roșii; erau dărăbanii, cu aga Oprea și căpitanul, de loc din Mehedinți, Lupu Buliga. În strigătul de luptă al arhanghelului Mihail ei răspinseră pe tatari, cărora biruința li era indiferentă. Radu fugi „cu capul gol", părăsind grija domniei; învingătorul căpătă în curînd și marea întărire de la Constantinopol [18].

Oastea țerii, *a boierimii, crease la București, treizeci de ani după plecarea lui Mihai, un domn de țară.*

[15] Stoica Ludescu, *loc. cit.*, p. 315.
[16] *Ibid.*, p.316.
[17] Data e îndreptată după calendar. Cronica are 25 pentru lupta de sîmbătă.
[18] *Ibid.*, p. 316—318.

ULTIMELE LUPTE ALE OȘTILOR ROMÂNEȘTI SUPT STEAG PROPRIU (1637—1655)

I

Seimenii lui Matei vodă Basarab

Așezarea lui Matei Basarab în Scaunul Țerii Românești era în legătură cu planurile cele mari pe care le formase în aceste părți Abăză, ambițiosul caucazian, care în munții săi fusese, o bucată de vreme, un rebel contra sultanului și care aici, la Dunăre, se înfățișa aproape ca un stăpînitor autonom, dispunînd de tronurile românești, primind pretendenți [1], depuind voievozi, recomandîndu-i la Poartă pentru întărire pe aceia cărora se îngrijise a li da întîi el însuși puterea în mînă. Abăză vroia ca prin domnul de la București să supravegheze Ardealul, unde dominația lui Gheorghe Rákóczy I, puind capăt luptelor pentru putere, crease o temută organizație militară, în legătură cu interesele europene ale războiului de treizeci de ani. Și, în același timp, cu buna pază asupra mișcărilor acestui suspect, capabil de a se împotrivi armatelor și de a-și smulge o independență completă, beglerbegul dunărean voia să ducă mai departe, împreună cu tatarii și cu *domnii noștri înșiși readuși la funcțiuni lup-*

[1] Un „Stanomir tabacul din Rîmnic", stătu un an de zile lîngă dînsul fără rezultat; Kraus, *Chron. Fuchsio—Lupino—Oltardinum*, II, p. 6—7.

tătoare, opera războinică împotriva polonilor începută de sultanul Osman.

Încă de la 1633, Matei a chemat la lupta peste Nistru, la asediul puternicei cetăți [...] Camenița, împreună cu vecinul său moldovean, Moise Movilă. Nici unul, nici altul însă nu-și servesc cu credință stăpînii, și turcii, pentru a sili la acțiune această aripă stîngă a oștirii lor, trebuie să între în ea „cu săbiile smulte“ [2]. „N-aveau inimă“, spune un contemporan, un străin, „să lovească pe creștini, frații și vecinii lor, ci după o harță ușoară, se retraseră, dar nu fură mult urmăriți“. O înțelegere secretă exista între românii din ambele taberi și „dușmanii lor“. Falși călărași de ștafetă ai lui Moise aduseseră, pentru a pune capăt campaniei, vestea că se apropie cazacii, cari, de fapt, nici nu porniseră. Pașa de Silistra, „socotind și răceala acestor două țeri la bătaie“, e adus deci a se retrage fără nici o ispravă, — ceea ce trebuia să-i aducă, îndată, rechemarea la Constantinopol și peirea [3].

Expediția fu reluată în 1634 de noul comandant la Dunărea românească, Murtezà, dar calea pe care o luă acesta putea să inspire grele bănuieli domnului muntean abia instalat. În adevăr, turcii, în fruntea cărora se aflau trei pași — Halil fiind acuma cel de Silistra — în loc să se îndrepte, după vechiul obicei, spre vadul de la Isaccea, trecură rîul la Giurgiu, în ziua de 2 august. Se pare chiar, după o notiță rătăcită într-un loc oarecare al compilației destul de tîrzii, care, de la un timp, ține locul cronicei contemporane pentru domnia lui Matei vodă, că avangarda turcească pătrunse pînă în preajma Bucureștilor, ca și cum s-ar fi pornit pe urma unui vînat de mult rîvnit, apărînd și „din sus de București, la morile Cotrocenilor“ și „din jos de București, despre Văcărești“ [4].

Pretextul alcătuirii ostășești era, firește, războiul cu Polonia. Abăzà însă nu se mai afla în viață, și o mișcare populară, întețită și întrebuințată de boierii români din Iași,

[2] Miron Costin, p. 299.

[3] Iorga, *Studii asupra istoriei românilor în secolul al XVII-lea, mai ales după corespondența olandeză din Constantinopol și alte izvoare inedite sau neîntrebuintate*, București, 1910, p. 13 și urm. Matei se unise cu pașa la Galați, în ziua de 20 septembre, și venise în Scaun la 16 novembre (*Cronica* lui Stoica Ludescu, *loc. cit.*, p. 320).

[4] *Ibid.* p. 322.

porniți, după exemplul muntenilor, și ei contra grecilor, așezase ca domn al Moldovei pe acel vornic Lupu, care, arătînd încă de atunci unde țintește, își luă marele nume bizantin de Vasile, al aceluia pe care și ca dătător de legi era să caute a-l imita. Lui Vasile vodă cu planurile ce avea, și care priveau, potrivit cu amintirea lăsată de Mihai Viteazul el însuși, și Țara Românească și Ardealul, nu-i trebuia însă la hotare acest război cu polonii, cari aduceau necontenit oști turcești pe pămîntul său. Cu istețimea, cu cunoștințele și mai ales cu bogăția lui, el știu a face să se încheie pacea, făgăduindu-se din partea turcilor că uneltitorul de vrajbă, cutezătorul și neastîmpăratul mîrzac Cantemir, căpetenia, cu titlul de pașă, al tatarilor Bugeacului, va fi scos din colțul acela de pîndă, împreună cu toți ai lui. [5]

Tătărimea nu era să se liniștească însă cu atîta. Pe lîngă neascultătorul din obicei, Cantemir, sultanul, strașnicul Murad al IV-lea, cuceritorul „Vavilonului", al Bagdadului, avu în curînd prin aceste părți un rebel fățiș în persoana hanului însuși, Inaiet-Ghirai. Și împotriva lui, cu tot năcazul domnului moldovenesc, care-și avea acum legăturile trădătoare, se îndreaptă noul căpitan de margene al împărăției, Chenaan, și la un moment dat comanda o va lua un om de o și mai mare reputație, beglerbegul Mohammed. În vara lui 1637 pleacă astfel către Bugeac Matei, ca și Vasile. Mitropolitul Varlaam știa că era vorba de a se înlătura „nește tatari ce-au rămas de-ai lui Cantemir pașea, de nu-s închinați acei tatari nice împăratului, nice altuia nimănuia, ce îmblă ei de capul său; ce nu știu pănă unde le va fi mărsul". Cu acest prilej domnul moldovean veni la Chilia, la Ismail și pănă în preajma Cetății Albe; Matei, din partea lui, atinse numai țermul lacului Ialpug.

Cantemir însă, privit iarăși ca un tulburător, trecu pe acolo prin Chilia în Dobrogea spre a se da prins la Constantinopol unde, după nouă vicisitudini, îl aștepta moartea de mîna călăului. Hanul, scos și el din rostul lui, avu aceeași soartă. Cele șapte seminții tătărești din Bugeac se supuseră. Opera păcii, în folosul polonilor, asigurați de acum înainte,

[5] V. studiul mieu citat mai sus, p. 29—30.

măcar în ce privește pe tălharii păgîni mai apropiați de dînșii, era altfel asigurată [6].

Pentru astfel de acțiuni militare, dar și pentru propria lui apărare contra evidentelor intenții ale turcilor de a scoate din domnie pe fostul client al lui Abăză cel dizgrațiat și executat, și mai ales pe omul a cărui situație, sprijinită de iubirea reală a întregii boierimi, nu atîrna de favoarea cercurilor intrigante și corupte ale Constantinopolei, îi trebuia lui Matei o armată, altfel de armată decît aceea pe care o moștenise de la Leon vodă.

Pentru aceasta el adăugi la elemente balcanice mai vechi, poate și la ceva dărăbanți unguri ce-i vor fi rămas de la trupele chiar cu care năvălise, forțe nouă venite de peste Dunăre, mai ales din părțile bosniace, pline de haiduci ridicați împotriva ordinii de stat otomane. Pe acești sprijinitori străini ai puterii sale îi numi, îmbrăcîndu-i și înarmîndu-i poate cum sultanul însuși îmbrăcase și înarmase noile sale cete permanente, cu soldă, *seimenii*, cu același cuvînt turcesc pentru oastea cea nouă. Un contemporan sas, Kraus, spune explicit: „Să se știe că acești seimeni erau o pedestrime inimoasă, bărbată și iute, cei mai mulți sîrbi sau rați, și s-au format în 1636, tocmai supt Matei". [7] Iar un alt cronicar ardelean, ungur, însemnatul demnitar care a fost Ioan Bethlen, explică astfel: „Seimenii sînt pedeștri culeși din neamul tracilor, un fel de oaste, îndrăzneț și de ispravă, dar nestatornic și aplecat la răscoală" [8].

Din ce alte elemente, străine și de țară, se alcătuia oștirea nouă a Țerii Românești, ***singura adevărată oștire românească pe acest timp***, se poate vedea din ceea ce spun izvoarele asupra întîiului atac al Lupului contra vecinului său în acest an chiar, 1637.

[6] Miron Costin, p. 303—304; Stoica Ludescu, p. 322; Hurmuzaki, XV, p. 1035, nr. MDCCCCXLVIII; cf. studiul mieu citat, p.370 și urmă.
[7] P. 219—220.
[8] „Hi [Semeni] sunt ex natione Thracum collecti pedites, audax et expeditum, verum inconstans ac seditiosum militiae genus"; *Historiae*, p.36. Pentru legenda unui Simion venit la Matei; v. Kraus, *loc. cit.*, și memoriul mieu despre seimeni în *Analele Academiei Române*, XXXIII, p. 191 și urm.

Lovitura domnului moldovean nu era de mult pregătită şi se sprijinea mai mult pe influenţa surprinderii şi pe sprijinul ocult al protectorilor turci de la Constantinopol şi al lui Mohammed chiar, comandantul expediţiei în Polonia întrerupte prin pace. De aceea Vasile vodă n-are o armată în adevăratul sens al cuvîntului, pe cînd puterea militară a lui Matei pare a fi fost alcătuită încă din acest timp. Căci Miron Costin, după ce spune că acel dintîi avea doar „oşti cîteva, iară tot de ţară şi lefecii şi acealaltă oaste, fără puţini sîrbi ce avea în leafă călări", descrie astfel mijloacele de luptă ale munteanului, care „apăra al său": „avea oşti şi străine, şi de ţara sa, ales pedestrime; fiecînd avea cîte o mie în leafă, fără dărăbanii de ţară şi călări de-ai noştri moldoveni, acolo merşi în leafă, cărora era numele levinţi" — după modelul leventilor, „răsăritenilor" din Levant, ai turcilor; „şi leşi călări ţinea purure cîte 200 şi, deosebi, unguri călări "[9]. După rapoarte veneţiene ale bailului, moldovenii ar fi fost în număr de 30.000, iar contra lor, domnul Ţerii Româneşti, ajunse a putea strînge 28.000 de luptători cu douăzeci de tunuri. [10]

Planul cuprindea înlăturarea lui Matei în folosul fiului, beteag şi bolnav, al lui Vasile, Ioan vodă. Înainte de a se mişca însă turcii, moldovenii se grăbiră către Milcov. Ei răzbătură pînă la Rîmnic, izvoare ungureşti afirmă chiar că pînă la Buzău [11]. Aici, de pe urma stăruinţelor făcute la Constantinopol, un ceauş veni să li aducă ordinul de a se opri.

„Şi în urma ceauşului", continuă cronicarul moldovean, „au silit şi o samă de oşti de-a lui Matei vodă, „simeţite" acum, cînd marea primejdie despre partea turcilor dispăruse. Ele loviră „coada oştii" ce se retrăgea; Miron Costin pretinde însă că Vasile ar fi avut o atitudine de viteaz şi, întorcîndu-se cu faţa spre urmăritori, „au înfrînt pre munteni".

[9] P. 305.

[10] Hurmuzaki, IV [2], p. 494—496, n-le DLXX—DLXXI.

[11] Aceste izvoare sînt analizate în Sîrbu, *Matei Băsărăbas auswärtige Angelegenheiten* (după *Török—Magyarkori Emlékek*, IV, şi *Levlec és Okiratok*, II, şi mai ales după scrisoarea lui Matei către Rákóczy, în cea dintîi publicaţie, p. 504—506).

Cronicile săseşti ştiu numai de o prădăciune moldovenească pînă la Milcov, 35.000 de oameni ar fi căzut asupra Ţerii Româneşti, întru apărarea căreia însă Matei avea acum pe seimenii săi, concentraţi întăi la Gherghiţa. La Focşani, unde răsări imediat avangarda lui, „harţele" ar fi durat cinci zile. Se vorbeşte de bogata pradă luată de năvălitori: bagaje, trăsuri, argintărie de masă, covorul de aur, cusut cu pietre scumpe, pe care Vasile sta de a se ruga. „Se zice că Matei vodă a ajuns din fugă pe Lupu vodă şi a vrut să-l cruţe, bătîndu-l numai cu mîna peste umăr, ca semn de mărinimie, şi l-a lăsat să fugă" [12]. E foarte probabil însă — căci amănuntul covorului îl găsim şi aiurea pentru alt moment — că aceste ştiri se referă la ciocnirea, cu mult mai serioasă, din 1639.

Un ajutor ardelenesc fusese cerut, potrivit cu învoielile ce avea, de domnul muntean, în ceasul ameninţării. El voia ca Toldalagy, unul din căpitanii lui Rákóczy, să treacă prin Breţc, aducînd cu sine pe pretendentul Ioan Movilă, fiul lui Simion, cerut de multă lume din Moldova; astfel, imediat Vasile ar fi fost silit la retragere. Credea chiar că „domnişorul" ar putea fi dus pînă la Iaşi. Şi, cînd văzut că nu se alege nimic din făgăduielile ce i se făcuseră, iar domnul Moldovei încearcă a-şi trimete fiul pe alt drum, prin paşa de la Silistra, Husein, el întreba „unde e cinstea lui, ca şi aceea a prinţului aliat" [13].

Nu peste multă vreme, Matei, întărit de turci, încă de la 22 decembre, încheie cu vecinul duşman o pace care era să ţie însă numai cîteva luni. Căci în 1639 se produse o nouă năvălire, cu şi mai multe mijloace, din partea moldovenilor, cari avuseseră răgazul unei pregătiri militare.

Data aceasta, Vasile vine „cu mai bună gătire", spune Miron Costin, „pedestrime şi cu puşti". Era sigur de izbîndă: „ţinea ca în palmă domnia Ţerii Munteneşti". Avem un act al lui din Focşani, 22 novembre — încă o expediţie de toam-

[12] Kraus, *loc. cit.*, I, p. 124—125. Cf. Trauschenfels, *op. cit.*, p. 336 şi Stoica Ludescu, p. 32, unde se pomeneşte, *aici*, din greşeală, întoarcerea prădalnică a ungurilor pe la Trotuş.

[13] După *Memoriile* lui Kemény, Sîrbu, *loc. cit.*

nă — , în care el ia titlul de domn peste Moldova, ca și peste Țara Românească [14]: în Iași așezase pe fiul său Ioan ca pe un stăpînitor, iar el însuși ar fi vrut să se așeze la București. Lăsînd în urmă drumurile spre Tîrgoviște, el se îndrepta, direct și iute, către cetatea cea nouă de Scaun. Ordinul sultanului, care se lăuda cu biruința de la Bagdad și amenința că, de nu i se dă ascultare, „în biserici o să strige hogea", era formal; se punea în vedere și o năvălire tătărească [15].

Dar „roata lumii nu-i așa cum gîndește omul, ce în cursul ei se-ntoarce" [16]. La Ojogeni, pe Prahova, în locul unde rîul se varsă în Ialomița, Matei apăru cu ai săi, între acest sat și Nănișorii vecini, pe Ialomița însăși [17]. Era apărat prin situația de acolo, cu ape, păduri, „băhnișuri"; în zădar încercă Vasile să atragă la cîmp pe dușmanul de mult pîndit si a cărui cădere i se părea acum așa de apropiată. Ai lui se răspîndiră prin „podgorii", prădînd către munte. Atunci domnul muntean, *supt scutul unei artilerii căreia rivalul său n-avea ce-i opune*, trecu apa, deși nu era vad, și, *deci, această trecere nu era de așteptat*, fiecare călăreț luînd un pedestraș pe calul lui (3 decembre). Se prezintă apoi, într-o ordine perfectă, „cu oaste stolită", gata să lovească. Moldovenii nu se putură strînge însă pentru a rezista. Domnul lor lăsă și corturi, și tunuri, fugind la Brăila, apoi, amenințat să fie dat de turcii de acolo, la Galați. La întoarcere tăie cîțiva boieri pentru trădare, dar nu putu opri înfățișarea la Milcov a muntenilor, nici trecerea pe la Trotuș a ungurilor, care trebuie așezată în acest moment, și nu la 1637. [18] Ca ultim rezultat, ceaușul cu steag împărătesc fiind prins de Matei, Mohammed pașa plăti lovitura neizbutită cu mazilia și cu moartea. [19] Totul durase, după izvoarele săsești, abia „trei-patru săptămîni" [20].

[14] *Ibid.*, p. 139 și urm. Cf. Miron Costin, p.306.

[15] Sîrbu, *op. cit.*, p. 171. Cf. *Studii și doc.*, IV, p. CXCIX.

[16] Miron Costin, *loc. cit.*

[17] Cronica munteană pune lupta aici: celalt loc e arătat de Miron Costin.

[18] Izvoarele citate.

[19] Cf. și cealaltă compilație de cronici muntene, a lui Constantin Căpitanul ed. Iorga, p. 123, nota 2, unde și inscripția de la Gherghița.

[20] Trauschenfels, *loc. cit.*, p. 337. Cf. *Studii și doc.*, IV, p. 211—214.

Şi de aici înainte, Matei îşi îngrijeşte oastea, pe cînd Vasile, cu toate marile lui proiecte de a intra în Constantinopol, ca împărat ortodox, în fruntea ostaşilor săi şi a unei puternice armate polone, cu sprijinul, decisiv, al unei flote venețiene, nu se gîndeşte deloc a se pregăti, acum, cînd părăsise gîndul ofensivelor, pentru vreun caz de primejdie. Munteanul trimete astfel în 1644 lui Rákóczy, supt conducerea rudei sale Constantin, fiul lui Radu Şerban, 6.000 de soldaţi, cari se luptă foarte bine contra imperialilor lui Homonay la Jeszenö, în ziua de 16 iulie [21], pe cînd, doi ani mai tărziu, celalt trebuia să caute în Ardeal cele 500 de catane ale lui Ioan Szilágyi. [22]

Ce putea să însemne însă o politică mare sprijinită pe mijloace militare foarte mici era să se vadă înaintea catastrofei care era să cufunde tronul lui Vasile, în cursul împrejurărilor.

Miron Costin povesteşte cum, în urma legăturilor, tot mai strînse ale domnului Moldovei cu Polonia, se luă hotărîrea de a pedepsi pe tatarii cari se întorceau dintr-o expediție de jaf în țara regelui. Cu oameni strînşi la întîmplare, cu „slugi boiereşti" de prin Iaşi, se dădu unuia din bulucurile încărcate cu pradă o grea lovitură lîngă Brătuleni şi Răzina, aproape de Nistru. [23] Cronica lui Kraus, contemporan, are de aici o expunere paralelă, uneori chiar mai bogată, după informații care vin, evident, de la boieri moldoveni, şi el spune că, în 1649, 200 de tatari au fost atacaţi de nişte „persoane particulare" (*Privatleut)*, luîndu-li-se cîteva sute de cai [24].

Răzbunarea zăbovi numai cîteva luni. Hanul chemă la tovărăşia prădalnică pe cazaci, al căror tînăr conducător, fiul vestitului hatman Bogdan Hmilnițchi, pețise în zădar pe Ruxanda, frumoasa fiică a domnului moldovenesc. Năvălitorii, căzînd asupra unei ţeri îmbogățite de o lungă pace, se împărţiră în cete: parte din ei, numai tatari, porniră prin

[21] Kraus, *loc. cit.*, I, 179.
[22] *Ibid.*, p. 169.
[23] P. 318—319.
[24] P. 184.

Soroca spre Suceava, pe cînd alții, între cari cazacii, apucară pe la Orhei și Lăpușna. În ziua de 17 septembre, după cronica ardeleană a lui Kraus, care întrebuințează povestirea trimeșilor, aflați în Iași, ai noului prinț Gheorghe Rákóczy al II-lea [25], apărură cei dintîi dintre dușmani, ceilalți, patrusprezece zilei mai tîrziu.

Suceava fu arsă, ca și o mulțime de sate. Aceeași soartă atinse Iașul, afară de unele mănăstiri, de unde păzitorii averilor îngrămădite acolo se apărau cu sinețele; totuși, focul cuprinse și Trei Ierarhii, mîndra ctitorie a lui Vasile vodă. Garnizoana de trabanți lăsată de domn trădă, împărtășindu-se la despoiere, pentru care, la revenirea sa, voievodul îi degradă — „s-au făcut a li facere căutare, încins cu sabie, și nemții ce aveau gata, cu sinețele pline" , și-i trimese la temniță sau la ocnă [26].

Pe cînd doamna, Ecaterina Cerchesa, se adăpostea la Mănăstirea Neamțului, în jurul căreia roiau barbarii — aici era sortită să moară mai tîrziu și aceea a cării pețire se făcea cu atîta ruină, Ruxanda — Vasile însuși, *lipsit de oaste*, se ascunse în codrul Căpoteștilor, unde stătu săptămîni întregi, cu boierii și Curtea [27]. Dintre locuitorii rămași fără apărare, singuri Chighecenii știură să ție piept hordei prădalnice, în „codrișorul lor", „pădure deasă și rîpoasă, și spini mai mulți decît alt lemn în pădurea aceea". [28]

Dar nici după această încercare mîndrul domn al Moldovei nu se gîndi a-și face altă oaste decît a nemților ce-i rămăseseră singuri după desfacerea dărăbanilor. Aceasta era să se și vadă în curînd, la 1653, după ce acum el credea că a găsit în ginerele său Timuș, primit așa de mult peste voia lui, în 1651, un sprijin împotriva oricui.

[25] P. 184 și urm. Acești trimeși erau Nicolae Sebessi și Ștefan Fiotta. Ei duceau hanului un dar de 7.000 de galbeni. Numai cel dintîi scăpă într-o mănăstire.

[26] Miron Costin, p. 321.

[27] Gavril Logofătul, închis în Suceava, se răscumpărase.

[28] Miron Costin, *loc. cit.*, O scrisoare a lui Hmilnițchi, care însuși veni în Moldova, către Rákóczy, din lagărul de la Prut, 16 septembre, în *Monumenta Comitialia Transylvaniae*. Cf. *Studii și doc.*, IV, p. CCXXXIII—CCXXXV.

Boierimea de țară a Moldovei, care vedea cum cei de un sînge cu dînsa guvernează fără un amestec mai însemnat de greci principatul vecin, ajunsese a nu mai suferi pe Vasile vodă a cărui înfățișare și a cărui vorbă erau străine și care îndrepta politica sa după necontenit schimbătoare scopuri personale.

Aventurosul stăpînitor tînăr al Ardealului ajunse a fi cîștigat pentru înlocuirea unui vecin totdeauna nesigur și adesea amenințător, care, spun izvoare săsești, ar fi voit să treacă însuși munții pe urmele lui Mihai Viteazul și, — după moartea slăbănogului fiu Ioan, celalt fiu Ștefăniță, nefiind de vîrstă, — să găsească și pentru ginerele Timuș o coroană românească. [29] În sfîrșit, Matei Basarab, care voia să asigure moștenirea sa lui Diicul, rudă a soției sale, se temea să lase acestui urmaș un megieș care se dovedise față de el însuși, Matei, așa de neliniștit și de amenințător. Astfel se ajunse la ințețirea ambiției unui boier care și până atunci se manifestase mai mult ca un iubitor de petreceri și de plăceri, de aventuri cu femeile, — și el un adevărat *Venuskind*, „copil al Venerei", cum spune despre Timuș sasul Kraus, care descrie foarte amănunțit aceste tulburări și prefaceri — Gheorghe Ștefan.

Nu e locul aici să se arate toate ițele acestor uneltiri pe care povestitorul acesta, perfect informat, le dă cu atîta preciziune. [30] Lupu fu surprins absolut fără nici o pregătire. Supt pretextul unei nouă primejdii tătărăști, unul dintre tovarăși, Ștefan serdarul — titlul său e împrumutat, ca al seimenilor și leventilor, de la Tecuci — , care avea paza Nistrului, dusese acolo o parte din mica oștire ce s-ar fi putut întrebuința, 6. 000 de soldați. Daruri făcute la timp prin soli de cinste împiedecară *vreuna din acele mari vînători care strîngeau, spune izvorul ardelean, în jurul domnului o adevărată*

[29] Kraus spune că intenția sa, în înțelegere cu împăratul, cu palatinul Vesselényi, guvernatorul Ungariei inferioare, și cu vizirul din Buda, era să se așeze însuși în Ardeal, dînd fratelui — Gheorghe, care fu dus apoi prisonier în Ardeal — Muntenia și lăsînd în Moldova pe Timuș (I, p. 196—197). Episcopul grec Makrypodari negociază în numele lui Ferdinand al III-lea, care primise cai moldovenești și alte daruri(*ibid.*).

[30] Kraus, *op. cit.*, I, p. 196 și urm.

mică oştire. [31] Boros, principalul trimes, avea sarcina de a lua ultimele măsuri pentru ca lovitura să reuşească. Dacă un Ciugolea se vădi în ultimul moment şi serdarul se lăsă prins, plătind amîndoi cu capetele, Gheorghe Ştefan, simulînd o boală a soţiei lui, scăpă la moşie, şi de aici merse înaintea ungurilor lui Ioan Kemény, principalul om de război al Ardealului, care tocmai venea, cu o oarecare zăbavă, prin pasul Oituzului. La Focşani apăruseră muntenii lui Diicul, mai mult călărime.

Vasile trebui să fugă, avînd cu el doar „boierii cei de Scaun cu gloatele sale", lefeciii căpitanului Boj, dărăbanii ce mai fuseseră păstraţi, cu căpitanul Cara, vreo şeizeci de seimeni şi vreo sută de nemţi. [32] Locuitorii din Hotin, care, după socoteala cronicarului moldovean, ar fi putut să fie apărat foarte uşor cu oameni de tot puţini, se ridicară împotriva domnului lor şi traseră cu tunurile asupra lui, de mai să-l nemerească. Boierii aşteptară numai ca el să treacă Nistrul pentru a se întoarce la înlocuitor.

Fugarul ceruse ajutor de la starostele polon de Cameniţă care nu-i putu ajuta, şi de la ginerele cazac, care alergă, dar nu atîta ca un fiu supus şi ca un ajutător care ascultă de sfaturi, ci ca un adevărat stăpîn ori măcar ca unul care lucrează pe sama lui proprie. Cu 8. 000 de cazaci [33], el trecu Nistrul la Soroca, îndreptîndu-se spre Iaşi.

Gheorghe Ştefan, abia uns ca domn al Moldovei, fu surprins de apariţia acelui cu care credea prea lesne că s-a sfîrşit. El nu avea lîngă dînsul decît o parte din auxiliarii săi, alţii îndreptîndu-se către Oituz, unde fură atacaţi de şangăii de la Ocnă, cu coase şi topoare lungi în coadă, cu pietre şi butuci aruncaţi de pe înălţimea stîncilor, perind astfel o mulţime de nemţi şi pierzîndu-se opt tunuri. Totuşi, Miron Costin socoate la 12.000 numărul acelora cari ieşiră la Popricani, pe Jijia, nu departe de Iaşi, înaintea vechiului domn care se întorcea să-şi ieie Scaunul.

[31] „Wie denn die Vaida nach Gewonhait mit etlig taussent Volck auf die Jagt zu ziehen pflegen"; Kraus, *op. cit*, I, p. 197.
[32] Miron Costin, p.327.
[33] După Kraus, cu 16. 000.

Afară de călăreții lui Kemény, restul era o simplă oaste de strînsură. Hănceştii, cerchesii trecură la Vasile. Cînd cazacii trecură vadul, ceilalți se retraseră în pădurile vecine, dărăbanii singuri rezistînd pe deal pînă la moarte. Apărătorii Iașului, fără pedestrime şi fără tunuri, se împuținară pe jumătate dintr-o zi pe alta. Nu-i rămînea lui Gheorghe Ştefan decît să caute pe drumul care ducea la munteni mîntuirea persoanei sale.

Dacă Vasile s-ar fi oprit, aici, dacă ar fi trimes înapoi, cu daruri, pe teribilul său ginere, dacă n-ar fi căutat răzbunarea și una imediată, contra vecinului muntean în care recunoscuse pe vechiul duşman, Miron Costin crede că el ar fi putut domni în pace, pînă la isprăvitul zilelor sale. Dar firea celui „ca un leu" cerea îndestularea fără zăbavă a patimei lui de răsplătire.

Armata cu care se îndreptă spre Milcov, lăsînd în urmă cetatea Hotinului, unde rezista eroic pîrcălabul Hîjdău, n-ar fi cuprins, după socotința lui Kraus, mai mult ca 4. 000 de oameni după a lui Miron Costin chiar abia 8.000, pe cînd, în retragerea lui, Gheorghe Ştefan avea încă, pe lîngă moldovenii rămași credincioși cauzei sale [34], 2.000 de „meszei" și de secui și 200 dintre pușcașii lui Kemény. Şi acei cari încunjurau pe vodă cel vechi erau elemente strînse prin chemarea oricui să încalece și prin iertarea tuturor păcatelor, chiar a celor față de domnie. Se vede uşor ce garanții de succes prezintau asemenea luptători. Din partea lui, Timuş aducea nu mai puțin decît 16. 000 de zaporojeni.

Trecînd Siretul pe un pod de vase, moldovenii ajung la Focşani, și-l ard. Cei 9.000 de călăreţi ai Diicului, în parte lefecii, dar mai ales oaste localnică, roșii de țară din regiunea între hotar și București, nu pot rezista mult timp la ciocnirea lor, și cu deosebire la puternicul foc al nemților, „supuși supt maluri". Ei se retrag pănă la cursul ¡Rîmnei, unde odată Ștefan cel Mare însuși cîștigase o biruință asupra muntenilor.

[34] După Miron Costin, 300 de călări şi de boieri tineri, cu cari ai lui Vasile avură o ciocnire-n gura Berheciului, lîngă Tecuci.

Matei aștepta într-o poiană dintre Ialomița și un „pîrău tinos", „de trecătoare rău", „stînd cu mare inimă, nu așa oștile sale, cum el singur" [35]. Din partea lor, moldovenii și cazacii găsiră și ei pentru tabăra lor — spune Kraus — un loc încunjurat de ape, de unde numai foamea, și nu atacurile lui Gheorghe Ștefan, fu în stare a-i scoate. Se dă o luptă în momentul cînd Matei era încă la depărtare de o milă. Timuș cu cazaci călări atacă pe seimenii și roșii cari se retrăgeau; cu toată sosirea, în acea clipă, a unui ajutor de 2.000 de oameni, conduși de grecul Ghinea vistierul și de Radu armașul, puși la ariergardă, lovitura din trei părți a cazacului reușește, seimenii căutînd un nou punct de sprijin în „lunca Praovei". Trecînd Teleajenul, Timuș ajunge la Cocorești, unde petrece și doarme, pentru a se întoarce a doua zi la tabăra lui Vasile. Kraus spune că muntenii ar fi vrut mai curînd să atace pe ardeleni, ceea ce ar fi decis. 1.200 de „mezei" rămăseseră morți pe loc, împreună cu mulți secui. Neizbînda fu pedepsită de domn în persoana celor doi boieri arătați mai sus, dar el trebui să privească neputincios la înjosirea și uciderea boierului Socol, pe care seimenii l-ar fi măcelărit acuzîndu-l că e înțeles cu dușmanii.

Trei zile după aceasta Matei oferă lupta. Așează în centru pe roșii, „oameni liberi și boieri" [36]; la aripi, pedeștri și seimeni, cari să împiedece pe ceilalți de a trăda; douăsprezece tunuri se află în mijlocul oștirii sale de 30.000 de oameni. Aceasta după spusa izvorului săsesc. Miron Costin așează pe roși și alți indigeni, cu ceva pedeștri seimeni, la dreapta, la stînga pe poloni, lefecii și unguri, pe cînd Matei e la mijloc, cu levenții, dărăbanii, seimenii și cu tunurile.

Oastea lui Vasile nu se putu așeza măcar într-un singur front, Timuș înțelegînd să-și păstreze și în acest moment rostul său deosebit, așa încît cazacii rămaseră puțintel în urmă. În acest timp Matei, simțindu-se mai slab — cu 7. 000 de oameni, după cronica munteană, față de 20.000 [37] — și nedeprins cu acest dușman nou care erau oamenii lui Hmilnițchi, se încunjură cu șanțuri.

[35] Miron Costin, *loc. cit.*
[36] „Dass ist seine freie Leut undt Bugern"; Kraus, *loc. cit.*
[37] *Loc. cit.*, p. 324.

Moldovenii răzbiră întîi, atacînd cu îndrăzneală. Nemții se arătară ca pușcași superiori seimenilor. Călărimea boierilor lui Vasile puse pe fugă cetele roșilor. Se atinseră și corturile muntene în acest avînt plin de încredere.

Atunci, aducîndu-și aminte de ce văzuse la marele său învățător, Mihai Viteazul, Matei luă asupră-și schimbarea înfățișării pe care o luase o luptă acum mai mult ca pe jumătate pierdută pentru dînsul. El, care pierde trei cai supt dînsul, trece în fuga calului la aripa zguduită, și, cu pedestrimea și artileria, răspinse pe năvălitori, perind și comandantul german al nemților. „Puștile nepărăsit dau în moldoveni". „Boiarii cei mari și al doilea, cu coconii lor, cu slugile lor", luptă „cu săbiile goale", „gonind și răspîndind în toate părțile" pe dușman. [38]

Dregîndu-se astfel aripa primejduită, domnul muntean, om de șaizeci și cinci de ani, revine la locul său pentru a primi atacul, care se pregătea în acea clipă chiar, după atîta zăbavă, al cazacilor. Ei înaintează pedeștri, tîrîndu-se pe brînci și trăgînd cu sinețele. Dar polonii lui Matei îi întîmpină „neclătiți". Totuși, Matei e lovit în „piciorul stîng din josul genunchiului". Un paj, un „peic", alergă să-l ajute, dar bătrînul său domn îl înlătură, brusc, mînios, „cu sudalmă": „nearătîndu-se nimică de rană, au îndemnat oastea sa ca un deplin oștean". Cînd polonii, la rîndul lor, se aruncă asupra cazacilor căzuți în risipă, un vifor sălbatec se stîrni, ca o pedeapsă cerească. Compilatorul cronicei muntene simte, pare că, fiorul acelui ceas hotărîtor cînd scrie: „Iar cînd fu în de seară, făcu Dumnezeu o minune mare, că trimise lui Matei vodă ajutor un nor ploios, care se ivi despre austru, fiind cerul prea seninat, și venea asupra taberelor prea iute, ca un vînt foarte viforos, și așa trecu peste tabăra lui Matei vodă, iar cînd sosi la tabăra lui Vasile vodă, acolo își năpusti toată apa, ca și cum ar fi curs un rîu prea iute, și picăturile era' groase și vîrtoase ca o piatră; unde-i lovia', ticăloșii, îndată cădea' de pre cai jos. Și se făcu în tabăra lor apă multă ca o baltă tinoasă." [39]

38 *Ibid.*, p. 325.
39 *Ibid.*, p. 325. Pentru peici, *Uricariul*, IX, p. 441; XXII, p. 387; XXV, p. 34.

Miron Costin știe și el despre „sunetul copacilor și ploaia răpede" care au îngrozit pe învinși, puind capăt bătăliei. Artileria munteană continuă să bată. În zădar încercă Timuș o refacere a oștirii sale. Cazacii se retraseră mai în ordine; moldovenii se împrăștiară în mare parte. 3.000 de trupuri fură aflate pe cîmpul de luptă; 7.000 de cazaci, după Kraus, periră în șanțuri. [40]

Aceasta a fost lupta de la Finta, în ziua de 8 (18) mai 1653; încă o dată Matei dovedise că, oricare ar fi proporția numerică, nu poate învinge decît acela de partea căruia este ordinea militară, disciplina și unitatea în mișcări.

Vom adăugi că pentru toate aceste lupte poate servi scrisoarea, din 3 mai 1653, a lui Vasile vodă către Potocki, voievodul de Braclaw, căruia, după ștafeta din Moldova, îi spune că miercuri (30 april) Timuș a trecut Prutul și a împins pe „unguri, moldoveni și munteni, de la Cornul lui Sas" (*Sassische Ecke*, spune traducerea germană în care s-a păstrat documentul, așa de prețios) „pînă către Jijia". Și expunerea domnească urmează așa : „acolo infanteria ungurească și munteană s-a așezat la vad, și toată călărimea în cîmp a dat lupta, dar spre paguba și nenorocirea lor, căci ungurii s-au pus răpede pe fugă, și cazacii au năvălit așa de dîrz asupra muntenilor și a pedestrimii, de au rămas mai toți morți pe loc". Joi, 1 mai fuge din Iași Gheorghe Ștefan. [41] Iar despre lupta de la Finta Gheorghe Rákóczy scrie astfel orașelor sale săsești: „La 27 ale lunii, cu ajutorul lui Dumnezeu, vodă Matei l-a biruit pe vodă Lupul, împreună cu ai lui, luîndu-i toate armele și bunurile ce le avea la sine. Așa e căzăcimea." [42]

În sfîrșit, o scrisoare a lui Ștefan Sulyok socoate la 4.000 numărul celor căzuți din oastea învinsă, — trupuri numărate — la șaisprezece tunurile luate. [43] În retragere cazacii fură loviți de orheieni și lăpușneni. [44]

[40] *Loc. cit.*

[41] *Acte și fragmente*, I, p. 220.V și paginile următoare.

[42] Hurmuzaki, XIV, p. 1216—1217, nr. MMCCLXXXIV.

[43] *Ibid.*, p. 1220, nr. MMCCLXXXVIII. Se vorbește și de rana lui Matei.

[44] *Ibid.*, p. 1225, nr. MMCCXCIII. Multe scrisori al lui urmează. Apoi vin ale lui Ioan Boros și Ștefan Petki.

Se mai lămurește, de Kraus, că Rákóczy înaintase pînă în Țara Bîrsei, pentru a putea interveni dacă ar fi nevoie, și că trimesul său, Petki István, căpitan de Cic, care venea cu 5. 000 de „meszei" și de secui, fu oprit numai de trădarea unor boieri munteni.

Îndată Gheorghe Ștefan e, firește, restabilit, Petki, care acum întrase în țară, Mihail Mikes și Coloman Mikes îl vor susținea contra întoarcerii dușmanului. [45] La început însă el avea, după Miron Costin, martur al cestor evenimente, numai 400 de seimeni împrumutați, dărăbani pe cari-i plătea el, și puțini levenți, cedați de Matei; el izbutește totuși a bate la Valea Seacă, lîngă Bacău, pe orcheienii și lăpușnenii trimeși contra lui de Vasile. Căpătînd sprijinul unguresc al lui Ioan Boros, — 1.000 de călări [46] — , Gheorghe vodă înaintează spre Iași.

Nu departe de această capitală, la Sîrca, în preajma Podului Leloaii, el află pe cei 4.000 de oameni ai domnului legitim, — adecă 3.000 de călări, 200 de seimeni și dărăbani și abia 400 de cazaci, căci pentru moment Timuș părăsise Moldova. Ca oile, spune povestitorul moldovean, fug însă acei apărători ai unei cauze pierdute; pușcașii nu trăseseră măcar un glonte.

Apariția ginerelui domnesc părea că va îndrepta situația. El aduce abia 9.000 de oameni. Atunci Petki veni să dea sprijin lui Gheorghe Ștefan, unindu-se cu trupele lui la Cotnari. Kemény alergă și el cu 6.000 de soldați [47] și douăsprezece tunuri spre Iași. Și regele Poloniei dă apoi 600 de nemți și patru tunuri, cu un căpitan suedez, Döhnhoff. [48]

În curînd Timuș putu să fie grămădit astfel în Suceava, unde se afla doamna lui Vasile — acesta stătea închis la hanul, în Bacce-Sarai [49] — , fiul ei Ștefăniță, cu toate comorile

[45] Kraus, *loc. cit.*

[46] Miron Costin mai însemnă la el 1.090 de călări moldoveni și 500 de pedeștri munteni, pe lîngă „strînsuri".

[47] 2.000 după Kraus.

[48] După Kraus, 6.000 de oameni.

[49] Kraus, *loc. cit.*

familiei. [50] Din paginile lui Miron Costin, ca și din ale italianului Maiolino Bisaccioni [51], se poate vedea cum s-au desfășurat zi de zi luptele pentru vechea cetate de Scaun a Sucevei. *Ele se purtau mai mult între străini — unguri, de o parte, cazaci, de alta.* Lovit de o ghiulea în genunchi, tînărul șef căzăcesc peri în cîteva zile; ai lui încheiară o capitulație (9 octombre), care-i lăsă liberi să se întoarcă supt arme, în patria lor rusească. Doamna Ecaterina, roabă, umilită, amenințată cu soarta rușinoasă a Elisavetei lui Ieremia vodă, se răscumpără cu bani și, crede povestitorul sas, și cu un dar de unsprezece fete frumoase. Războiul era astfel încheiat. [52]

Cronica munteană îl numește „războiul căzăcesc"; prinșii moldoveni fură închiși într-o mănăstire, fără altă pedeapsă. Și nu putem uita această mențiune la un scriitor ardelean: că „unii ostași trădători ai lui Matei vodă au refuzat să se lupte cu frații lor, românii din Moldova". [53]

Un sentiment național începe astfel să se pronunțe în oștirile noastre, și el era să provoace în curînd ciocnirea, în Muntenia biruitoare chiar, între străinii cu plată și soldații indigeni, care aduse nimicirea totală a celor dintîi.

Matei, căruia de mult îi murise singura odraslă, cu același nume, voise apoi să lase moștenirea, promisă odată tînărului Mihai, nepotul Viteazului, unui Istrati logofătul Golescu, care luase pe una din fiicele lui Pătrașcu, feciorul lui Mihai Viteazul. Erau însă și alți doritori de Scaunul muntean: Diicul, pe care-l cunoaștem acum în ambiția, ca și în incapacitatea sa, și Constantin, fiul lui Radu Șerban cu o fată de preot din Ilfov. Cel dintîi, nepot de soră al lui Matei, fu preferat. Acesta din urmă uneltea, și ca fost comandant al trupelor trimese cîndva în Ungaria, cu mercenarii străini, acei dorobanți, acei seimeni pe cari, spune cronica munteană, „Matei

[50] Fratele mai mare al lui Vasile, prins, fu închis la Gherla, apoi la Oradea Mare unde muri (Kraus, *loc. cit.*).

[51] Traduse în *Arhiva societății științifice și literare din Iași*, IV, Hurmuzaki, XV, p. 1216 și urm.

[52] V. și Iorga, *Acte și fragmente*, I, p. 217 și urm.

[53] „Renuentibus insuper perfidis quibusdam Matthiae principis copiis in fratres Valachies moldavicos saevire"; *Chron. Fuchsio—Lupino—Oltardinum*, p. 51.

vodă foarte-i îngrășase", căci „se însurară, și făcură copii, și se îmbogățiră toți, — mai vîrtos, zic, de acest neam dorobănțesc, *fiind tot dintr-acest pămînt al Țerii Românești*", — deci acuma prefăcuți într-un element indigen, deși nu, în mare parte, românesc de sînge. Așezați în București, unde aveau case, grădini, locuri, deprinși cu daruri domnești și cu bacșișurile boierimii, cercetători obișnuiți ai cîrciumelor, înrudiți între ei, de formau ca o mare familie [54], acești seimeni și dorobanți reprezintau ceea ce în Stambulul de la sfîrșitul veacului al XVI-lea ajunseseră a reprezinta ienicerii decăzuți, cu femei, cu copii, cu bani puși la dobîndă și cu prăvălii de cîștig.

Constantin răsculă pe soldații străini împotriva lui Diicul, care era spătar. Patimile bătrînului, așa de respectabilului domn de pe urma acestor haite dezmățate, care, cerîndu-i trei lefi rămase în urmă, cutezară a-i ucide supt ochi boierii la cari ținea mai mult, vistierul și armașul, și a-i închide în față, pentru că nu voiau „domn bătrîn", „la șanțul cel mare", porțile Tîrgoviștii, sînt cunoscute. Ele nu se mîntuiră decît o dată cu viața eroicului moșneag, care muri în april 1654, supt cerul liber, în lumina celui dintîi soare al primăverii. [55] Și firește că ocrotitul seimenilor și al dorobanților, Constantin, ajunse domnul Țerii Românești, în ciuda lui Diicul care nu părăsi niciodată pretențiile sale, trecîndu-le fiului, Papa, și nepotului, numit tot Diicul. [56]

Un conflict cu sprijinitorii săi îl aștepta cu siguranță deși, spune cronica oficială, „iertase dorobanților și călărașilor dijma și oieritul și îmbrăcase pre toți cu postav bun, și pe căpitanii lor cu frînghii, cu coftirii, cu atlaze" — după exemplul lui Matei [57] —, „lefi încă le da din destul; la masă de-a-pururea ședea cu dînsul și-i dăruia" [58]. Putu să se vadă aceasta și din Moldova, unde cei o mie de seimeni, munteni și

[54] Stoica Ludescu, p. 329. Cf. *Răscoala seimenilor, loc. cit.* p. 199—201.
[55] V. memoriul citat.
[56] *Ibid.*, p. 208, nota 5. cf. Ghibănescu, *Surete*, VI, p. 40—41 (39), 67, 200—201, 220 (175).
[57] V. comenzile lui de postav pentru oaste în Ardeal, în Iorga, *Brașovul și românii*, p. 56 și urm.
[58] Stoica Ludescu, p. 336.

de altă origine, cari se aflau în jurul domnului, se ridicară contra celorlalte trupe, alcătuite din cîteva sute de oameni fiecare: nemții, polonii călări, lefegiii căpitanului Voicehovschi, lefegiii de țară ai căpitanului Grumezea. În special nemții din Iași și Suceava stîrneau invidia seimenilor sîrbi și a imitatorilor lor moldoveni, cari purtau același nume. O pornire contra lor sîngeră străzile ieșene, înspăimîntînd pe domn, supt aripa căruia se oploșiseră cei rămași în viață. Se credea, spune Kraus, că vine Vasile vodă cu tatarii. [59] El se pricepu însă a ispiti la sine pe căpetenii, și-i ucise. Corpul fu dizolvat, muntenii fiind trimeși acasă; cei rămași nu mai avură curajul să se miște. [60]

În Țara Românească fu o adevărată răscoală, fără cea mai mică sfială de domn, care asistă neputincios la cele mai sălbatece scene de tumult pretorian și de revoluție socială. Pretextul fu că roșii [61] se pregăteau să-i nimicească și că vodă i-a pus la bir: de fapt, cronica spune că domnul se înțelesese pentru aceasta cu căpitanii, iuzbașii, ceaușii, vătașii și cetașii dorobanților. La 27 februar, după acea cronică, iar după Kraus, pe care-l contrazice Nekesch-Schuller, alt ardelean [62], la 12 mart 1655, înainte de ziua, fură jertfiți treizeci și doi de boieri, aruncîndu-li-se trupurile despoiate în uliță. Alții trebuiră să se adauge la răsculați. Bisericile nu fură cruțate în barbara pradă nesățioasă. Roșii ei înșii și deosebitele cete ale „slujitorilor" de țară se lăsară molipsiți de această zgomotoasă anarhie. Deși Constantin avea lîngă el încă pe lefecii, „unguri, poloni, cazaci, dragoni (sau cum se zicea atunci: drăgani) și soldați" propriu-ziși [63], el trebui să cedeze în aparență, dînd însă știre și în Ardeal, și la pașa din Silistra. Două sute treizeci și cinci de boieri se refugiază prin iunie în Ardeal, unde mulți întîmpinară închisoarea sau oprirea, pentru a fi trimeși peste hotar.

[59] Kraus, I, p. 220 și urm.: e aceeași expunere paralelă cu Miron Costin.

[60] Domnul Moldovei era păzit și de 300 de „meszei", cu Ioan Szilágyi, trimeși lui de principele Ardealului (Kraus, I, p. 228).

[61] Despre ei Kraus spune cu acest prilej că sînt săteni liberi ca secuii: „so freye Leut sein qie unssere Zeckel".

[62] Care dă tot ziua de 27; v. *Studii și doc.*, IV, p. CCLXII, nota 3.

[63] „Seine besoldigte Völcker, als Unger, Polacker, Koczaken, Dragoner und Soldatten".

Pedeapsa neomenoșilor rebeli se apropia însă. Rákóczy se hotărî în sfîrșit, cedînd repetatelor stăruinți ale lui Constantin [64], să intervie, și în ajutor era chemat să vie și domnul moldovenesc.

La coborîrea trupelor ardelene, puțin numeroase, de altminterea, Constantin, care se făcuse una cu ostașii săi revoltați, „străinii hoți" pe cari-i denunțau solii săi în Ardeal, și-i adunase la Gherghița contra „ficlenilor boieri" [65], se strecură din tabără pentru a lua drumul Silistrei, pe care, la Strîmba, în „vadul Dirstolului", îl aștepta noul pașă al Dunării de Jos, Siavuș. La 21 mai acesta cerea lui Rákóczy să grăbească sosirea sa pentru a se încheia cu tulburările[66]; la 12 iunie „craiul" mîntuitor se afla acum lîngă Brașov; a doua zi Gheorghe Ștefan întra în Bacău, mergînd răpede spre Milcov.

Furioși de plecarea domnului, care-i înșelase cu atîta meșteșug, rebelii proclamară în locul lui pe tînărul boier Hrizea, „fiul lui Dumitrașco de la Bogdănei, din județul Ialomița" sau, cum i se spunea de obicei: Hrizica. Acesta încercă să negocieze, dar nu întîlni ascultare. [67] Trebuie să se deie lupta, și succesul cîștigat la trecerea prin trecătoarea Buzăului — căci la Bran calea era închisă — a ardelenilor [68], luarea proviziilor nu era o chezășie de succes.

La 27 iunie 1655 oștile se întîlniră la Șoplea, supt o bisericuță, unde se pomeneau șapte biruințe muntene, spune Kraus. O încercare de surprindere, noaptea, din partea seimenilor se lovi de buna privighere a lui Kemény, care era între luptători. [69] A doua zi ai Hrizei vodă erau foarte încălziți și încrezători. Miron Costin, acela care ni dă știrile cele mai multe și mai bune despre luptă, spune că se auzeau strigătele lor: „la ei, la ei, numai să ni-i arăți", sau „haida, haida, la ei, la ei". Se înșelau însă asupra rezultatului.

[64] *Studii și doc.*, IV, p. CCLXIV și urm.
[65] Constantin Căpitanul, p. 310.
[66] Szilágyi, *Bellum boreo-orientale*, p. 395.
[67] V. scrisoarea lui Dabija, probabil viitorul domn, în *Studii și doc.*, IV, p. 36—37, nr. XLIII.
[68] Nekesch—Schuller în *Quellen der Stadt Brassó*, IV, p. 240; Kraus, *loc. cit.*
[69] *Ibid.*

Nu știm cîți erau [70] în această hotărîtoare clipă răsculații. Cărțile lui Hrizea, prin care chema țara „să se strîngă la dînsul, la Teleajen", toți „slujitorii", din toate județele, n-avură timp să-și producă urmările, chiar dacă lumea ar fi voit să sprijine o asemenea aventură. Dar în lagărul lui era vechea artilerie bună a lui Matei, compusă din treizeci de tunuri [71], și condusă de un comandant neamț. Și pedestrimea răsculată știu să ofere lupta lui Rákóczy înainte ca acesta să se fi unit cu Gheorghe Ștefan, care, avînd puțini oameni și un mic ajutor de tatari, stătea cu bună pază la Sărata Buzăului, cu atît mai mult înaintea sosirii turcilor, al căror șef avea, se pare, motivele lui de a se codi.

Totuși, căpetenia nemților lui Rákóczy, Gaudy, făcu curaj principelui său. Cu trupa sa disciplinată era sigur să învingă. Fără „tabără", în dezordine veneau valurile seimenilor și dorobanților la vad, „buluc după buluc", „mînînd în bici" bivolii cari trăgeau tunurile. „Stoliți" la apă, dădeau din puști, din „sinețe". Artileria ardeleană răspunse cu folos, pe cînd cea munteană fusese cufundată în apă de bivolii încălziți. Focul nemților birui; infanteria lui Rákóczy trecu rîul pentru a urmări o mare mulțime învălmășită, care pierduse acum cu totul speranța într-o biruință pe care o crezuse la îndemînă. „Direaptă meserniță — scrie cronicarul moldovean — adevărat măcel." „Trupurile pe șleav" — pe drum — „zăceau polog și spinii pre de laturi plini de trupurile lor: așa zăceau pănă la Ploiești". Iar cronicarul muntean, din partea lui, înseamnă: „Zăcea' trupurile lor grămadă unul peste altul, cîte cinzeci, cîte o sută , la alte locuri și mai mulți. Cîți scăpară se rășchirară: unii în munți, alții peste Dunăre, prin toate găurile se ascunseră, și de frică mare, știindu-și vina, și de umbra lor se spăimînta' și-și lepăda' hainele lor cele dorobănțești, și se îmbrăca' în ferfenițe calicești, și se jura' că n-au fost dorobanți".

La podul Dridovului, pe Prahova, lîngă Gherghița, se întinse apoi masa, cu Gheorghe Ștefan, care alergase în pripă,

[70] Cu Gheorghe Ștefan ar fi fost 12.000 (*Studii și doc.*, IV p. 129). *Chron. Fuschio—Lupino—Oltardinum* (p. 54) vorbește însă de 24.000, iar Rákóczy însuși (*Studii și doc.*, IV, p. 243, nr. LXXVIII), de 16.000.
[71] Kraus, I, p. 235. La Rákóczy, după același izvor, abia douăsprezece.

și cu mîrzacul lui purtînd „cojoc de soboli preste zea“, fără să aibă prilej de a lupta; Constantin nu venise încă să-și sature ochii de crunta priveliște pe care priveliștile ambiției sale o pregătiseră în mare parte. Miron Costin ni înfățișează cum au „pohtit Racoți pre Ștefan vodă la masă, vesel și voios de izbînda ce au făcut. Cimpoieșii, cu cimpoaiele îmbrăcate de urșinic la dvorbă cu zicături, și apoi, dacă s-au mai veselit au pohtit pre Ștefan vodă pentru surlari să zică, și au zis și surlarii.“ O altă masă mare se dădu peste patru zile după întîlnirea cu domnul restabilit în Scaun și cu „boierii amînduror țerilor, vîrstați“, Rákóczy crezîndu-se acum „crai peste crai și domn peste domni“. O cruce la Drăgănești pomenește azi, în numele lui Constantin, cum „Gheorghe Racoț, cinstitul craiul Ardeaului, văzînd măriia sa jaloba noastră, măriia sa au venit cu oștile măriei sale, și eu cu boierii țării mele și cu pribegii asupra a răsculaților oștire“ [72].

La 20 iulie [73], Rákóczy se întorcea în țara lui, lăsînd lui Constantin trupe de sprijin, cu Boros și cu Gaudy. [74] *Cronica munteană* ni spune că ele erau de nevoie, că necontenit — deși Hrizea, adăpostit la Brăila, fusese dus, cu familia lui, în Ardeal — focul răscoalei dădea să iasă din nou în față, făcîndu-se conspirații prin deosebite locuri, ca aceea a căpitanului Priboiu. [75] Au fost și lupte formale, în augu^t, cu vreo 2.000 de călăreți, cari fură înfrînți de Boros, la Călugăreni, și o ridicare de steaguri la Rușii de Vede, altele în ostroavele Dunării. [76] Îndemnuri se făceau către cazaci, arătîndu-li-se că „ungurii pîngăresc bisericile, ard icoanele și le rup“ [77]. Dezarmarea țerii se putu crede deplină numai după ce, pe rînd, toate categoriile de ostași se supuseră cu jurămînt, prin actele de mare interes, care ni s-au păstrat, înfățișînd și numele ofițerilor și „cetașilor“ din deosebitele formațiuni: a lui Coman căpitanul, a păhărniceilor lui Iane căpitanul, a lefeciilor lui Leca căpitanul din Botezați , a „lefeciilor sîrbi, steagul Iancu-

[72] *Studii și doc.*, IV, p. 243—244.
[73] După Nekesch—Schuller, *loc. cit.*
[74] 500 cu unul, 600 cu altul, după Kraus. Otrăvit fiind Boros, e înlocuit cu Mikes.
[75] Kraus, *op. cit.*, I, p. 244.
[76] *Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria*, XXIII, p. 206.
[77] *Ibid*, p. 230.

lui căpitan". Ele poartă date între 17(27) august și decembre 1655. [78] Dar ocupația Țerii Românești ținu pînă la ianuar 1657. [79] Și ea era îndreptățită prin împrejurări ca acelea din 1657, cînd Hrizea, cu seimenii închiși în Mănăstirea Bistriței oltene, trecu prin pasul Turnului Roșu (mart) și dădu o luptă la „Tîrgul Bengăi", în Gorj, aflîndu-și moartea pe roată [80].

Se poate zice că astfel se încheie, printr-o serie de greșeli *politice*, epoca luptelor românești cu mijloace proprii și pentru scopuri proprii. Oastea de 2.430 de oameni, unguri, sîrbi, levenți, poloni, dragoni, beșlii tatari, pușcași și aprozi, cu care se lăuda la 1656 Constantin [81], nu putea să mai lucreze de sine.

Am urmat pe povestitorul vieții moldovenești din acest timp, dar pentru această luptă cronicarul ardelean Kraus are știri de cel mai mare folos, care sînt nouă. Seimenii apar aici cu o mai bună pregătire decît la Miron Costin; oastea lor se alcătuiește din patru cete. Rákóczy e surprins de atacul general al dușmanului în timpul somnului său de amiazi. În grabă, oastea lui se orînduiește, scoțînd pe boieri în frunte, pe cînd Kemény și Gaudy, comandantul gardei princiare, păzesc la rîu. Nimic despre scena ridiculă cu bivolii, dar tunurile muntene, așezate pe deal lîngă biserică [82], bat prea sus, și comandantul trece la dușman.

Totuși, *e nevoie de un puternic atac al lui Gaudy cu trabanți și pedestrimea orașelor săsești, dragoni și pușcași, pentru a le lua și a le îndrepta contra seimenilor și ajutătorilor lor, între cari se pomenesc și roșii* [83], ceea ce arată că față de străin

[78] Hasdeu, în *Traian*, I, nr. 1; *Studii și doc.*, IV, p. 37 și urm.

[79] Kraus, *op. cit.*, I, p. 241.

[80] Stoica Ludescu, p. 343—344; Kraus, I, p. 265—267; Szilàgy, *op. cit*, II, p. 289.

[81] *Studii și doc.*, IV, p. CCLXXVI.

[82] *Chron. Fuchsio—Lupino—Oltardinum*, II, p. 54. După acest izvor, numărul morților la cei învinși ar fi fost de 4.000

[83] Roșii și în Ghibănescu, *Surete și izvoade*, IV, p. 227 și urm.; VI, p. 40—41 (39) 65; *Studii și doc*, VI, p. 472, 477 (109). Cf. cei din Gabrova și Trăpezița, 1665. Ghibănescu, *loc. cit*, p. 226 (185). Căpitani, *ibid.*, p. 161—162 (căpitanul Mogoș din Păulești, în Prahova). Alți roșii de sat, *Studii și doc.*, V, p. 448. Joimiri roșii, 1736, *ibid.*, VI, p. 434—435 (1636). Dărăbani, Ghibănescu, *op. cit.*, VI, p. 79 (85).

aproape întreaga oaste a ţerii se unise pentru împotrivire. Dacă n-ar fi fost starea de beţie a oastaşilor destrăbălaţi, s-ar fi ajuns poate la alt capăt. Aici se arată, în sfîrşit, că Siavuş avea planul de a pune domn pe fiul din flori al lui Leon vodă, Radu, care a şi stat mai tîrziu în Scaun, deşi cu acest prilej, prins împreună cu Hrizea, fu însemnat la nas. *Rákóczy va reveni în Ardeal cu toată artileria munteană* [84], *treizeci şi trei sau şi patru de tunuri, şi cu cinsprezece steaguri* [85]. În scrisoarea sa de la 23 iulie către cancelariul Ungariei, arătînd aceasta, el va spune că *Hrizea „s-a luptat vitejeşte împotriva noastră"* [86]. Era, adause un ardelean foarte bine informat, „un om cu vază şi viteaz". [87]

Astfel, după nereuşita marii expediţii în Polonia a lui Gheorghe Rákóczy, care spera să ajungă rege prin luptă în ţara unde domnise cu glorie ardeleanul Ştefan Báthory, Gheorghe Ştefan, care tremura de frica tatarilor, putu fi înlăturat (în april 1659) [88], fără luptă, de un ceauş cu două sute cinzeci de turci, în folosul paşnicului boier Ghica pe cînd slujitorii ce mai aveau strigau: „lefe, lefe să ni dea" [89]. Avea cu el în fugă doar trei steaguri de dragoni şi 700 de unguri [90], şi Constantin vodă, totuşi un om neaştîmpărat şi deprins cu lupta, nu fu în stare să apere domnia sa împotriva lui Mihnea Radu, pe care paşa Siavuş i-l aducea ca înlocuitor, din ordinul marelui vizir Mohammed Chiupruliul, restaurator al impărăţiei. Deşi ar fi avut pînă la 30. 000 de oameni, el nu ştiu decît să dea foc Bucureştilor şi, trădat de spătar, căruia-i lăsase în samă Tìrgoviştea, nu apără nici şanţurile de la Rucăr. [91] Dorobanţii şi seimenii, cîţi mai rămăseseră peste

[84] Cf. şi I. Bethlen, p. 35—38 *Studii şi doc.*, IV, p. CCLXVIII.

[85] Ràkóczy vorbeşte chiar de patruzeci şi două: *Studii şi doc.*, IV, p. 243, nr. LXXVIII.

[86] „Adversus nos strenue dimicavit". Se precizează că la 27 a venit Gheorghe Ştefan, şi cu 400 de tatari, la 28—30 Constantin, iar *apoi şi Siavuş*; *Studii şi doc.*, IV, p. 242—243 nr. LXXVII.

[87] *Studii şi doc.*, IV, p. 126 şi urm. Cf. şi V, p. 549; XXI, p. 101—103.

[88] Trauschenfels, *op. cit.* p. 345.

[89] Miron Costin, p. 358.

[90] Kraus, ', p. 333, Cf. *ibid.*, p. 342

[91] *Studii şi doc.*, IV, p. CCLXXXVII—CCLXXXVIII.

Dunăre, duceau pe păgîni la pradă.[92] Tatarii prădară groaznic la Tîrgoviște și aiurea.

Încercările celor izgoniți de a-și recăpăta Scaunele sînt cu trupe străine, și apărarea domnilor celor noi se face cu mijloacele militare ale turcilor.

Și totuși știm prin mărturisirea călătorului sirian Paul de Alep ce pregătiri mari se făcuseră pentru aceasta. Boierii se uniră cu Domnul pentru rezistență!; țara, căreia i se scăzuse birul, numai să fie gata de oaste, alergă la Curte, unde se împărțiau steaguri. Se scriau numele luptătorilor, și toată ziua Mitropolitul sta în biserică, primind jurămîntul. Dărăbanții fură restabiliți. Ardelenii lui Rákóczy fuseseră sporiți printr-un nou contingent. Arme și muniții erau destule.[93]

Astfel Mihnea, om ambițios, care vădit dorește să joace rolul lui Mihai Viteazul, căruia-i împrumută și numele de „Io Mihail voievod" — bietul favorit de serai, bănuit că ar fi trecut, deși se arăta adînc cunoscător al teologiei ortodoxe, la legea turcească! — păstrase cele cincizeci și trei de tunuri cu care venise pașa de Silistra[94]. La Șoplea, cînd turcii lui Fazli pașa se pregăteau de lovitura în Ardeal, el făcu o încercare de răscoală, dar o zădărniciră boierii. După expediția peste munți, el strînge supt un beșleagă „saragele, delii, beșlii, seimeni", luînd apucături de pașă.[95] Peste cîteva luni, după ce pregătise pe roși și strînsese 1.200 de pedeștri și seimeni[96], îi tăia pe acești turci cari strică țara și năvălea la Silistra, rănind și pe pașă, la Brăila și la Giurgiu, ca să se laude că „mulți domni creștini cari s-au luptat deschis cu turcii n-au făcut atîta cît am făcut noi în scurtă vreme". Avea 18.000 de oameni și se credea acuma Mihai întreg.[97] Se făcu o unire cu Moldova și cu Ardealul — cu pribegii celor două

[92] Stoica Ludescu, p. 345—346.

[93] Trad. Emilia Cioran, București, 1900, p. 221 și urm.

[94] Paul de Alep, *loc. cit.*, p. 243.

[95] Stoica Ludescu, p. 350, E garda de 400 de turci de la Kraus, II, p. 382.

[96] *Ibid.*

[97] *Studii și doc.*, IV, p. CCXCLIII și urm. Dar uciderea de boieri, îi închidea cu mînile legate, de alergau mușcîndu-se de foame, și închidea femeile goale în saci cu pisici, spune Kraus.

tronuri — ca în vremea aceluia. Era să fie totuși înlăturat, cu tot sprijinul lui Gaudy și Mikes, la 25 novembre 1659, cu ajutorul boierilor chinuiți.

O încercare a lui Constantin vodă în Moldova dădu prilej la un șir de lupte pe care le cunoaștem amănunțit din Miron Costin. Ea fusese precedată încă din 1658 de o ultimă apariție a lui Gheorghe Ștefan în țara care fusese a lui. Avea cu sine dragoni, „meszei“, cu boierul Tîlmaci și ceva pribegi. Lupta s-a dat la Strunga, sau, mai precis, spune informatorul ardelean, „lîngă rîul Bahlui și Sîrca“, între satele *Madjesacz* (Mădîrjești), Tîrgul Frumos și Pietrișul“ Deși pribeagul aștepta sprijin de la tatari, șirinul Crimeii îi stătu înainte cu 300 de-ai lui, și-l goni. [98]

La rîndul lui, nemaiaflîndu-și loc în Țara Românească, vodă Constantin întră în Moldova. Strînsese vreo 4.000—5.000 de lefecii, „nemți călări, cu foc, siimeni pedeștri și oaste ungurească“, boieri de-ai lui, cu banul Băleanu, pe cînd Gheorghe Ștefan chema la Movilău pe cazaci în sprijinul unei expediții pe care trebui s-o părăsească.

Ghica vodă se așeză în lagăr la Cîrniceni. La vestea că vin dușmanii, el se retrase, „la capul Stîncii despre Țuțora“, așteptînd pe tatari, apoi trecu Prutul, lăsînd pe hatmanul Hăbășescu și pe Grigore păharnicul să apere Iașii. Deși polonii, cari de la Gheorghe Ștefan trecuseră la urmașul său, beți ca și ceilalți apărători ai domniei, nu fură de nici o ispravă. Căpitanul Voicehovschi atacă, nu fără să aibă întîi succes, pe catanele și nemții uzurpătorului, cari „au căzut aceia mai toți“. Aripile oștii lui Constantin restabiliră lupta la Jijia. Învinșii se grămădeau într-un oribil haos. Rezultatul fu retragerea lui Ghica la Lăpușna, unde-l părăsiră , deși „ieșise la dînșii cu șlicul a mînă“ , dărăbanii și seimenii, „de toți pîn' la 700 de oameni, cu foc și cu tunuri“. Tălmaciu alergă și el peste Nistru.

Ghica se întîlni cu aga Mării al tatarilor, Iali-Agasi, în acele părți basarabene, pe Botna. Calga însuși veni să pacifice Moldova. Astfel se încearcă atacul contra șanțurilor lui Constantin, în sus , la Galata. Aici se desfășură lupte între ai lui Cons-

[98] Miron Costin, p. 358—359.

tantin și tatari, cari cutezară să atace pușcașii gata să tragă, „cu sinețele la obraz". Rezistența însemnă numai o zădarnică risipă de muniții. 3.000 de tatari primiră atacul desperat al oamenilor pretendentului, în număr de 8.000, avînd și tunurile făcute de Gheorghe Ștefan la Lemberg, „bune și mari". Cînd ei răspunseră, la rîndul lor, apărătorii aventurii periră, și în iazul vecin, sau se împrăștiară prin poduri. Dar Ghica vodă fu dus la munteni, Moldova fiind dată lui Ștefăniță, fiul lui Vasile Lupu. [99]

Constantin, fugar din nou, cercetă pe Ghica și în Țara Românească, izgonindu-l. Avea, cu „banii lui Matei vodă", poloni unguri și sîrbi. Iarăși tatarii însă-l izgoniră. [100]

Prin Maramurăș el trecu apoi, avînd doar 800 de lefecii, la Dorna, la Cîmpulung, la Hotin și Movilău. Adunînd pe cazacii supărați pe Ghica pentru că li atacase Rașcovul spre a libera de acolo pe văduva lui Timuș, sora copilului domn, el își cearcă a doua oară norocul în Moldova. Venind de la Soroca, el trece Prutul la Zagarancea, cu 5.000 de cazaci, pe lîngă mia de lefecii ai lui. Ca și Ghica, noul voievod se retrage spre Bugeac, întîlnindu-se în codrii Chigheciului cu tatarii; păstra cu el doar pe Hăbășescu și pe Voicehovschi.

Dar după o scurtă luptă la Aron vodă, lîngă Iași, din nou Constantin e silit să-și caute adăpost în străinătate, trecînd Nistrul la Movilău.[101] A fost ultima lui tentativă, și, data aceasta, el se putea lăuda că fusese domn în Scaun, unde-l aflăm la 26 ianuar 1661. [102]

[99] Miron Costin, p. 362—367.

[100] *Ibid.*, p. 368. Cf. *Chron. Fuchsio—Lupino—Oltardinum*, II, p. 56—57.

[101] Miron Costin; Kraus, II, p. 138 și urm.

[102] *Studii și doc.*, IV, p. CCCIX (la 5 februar 1661, munteanul era în Iași).

CAPITOLUL V

DESFACEREA OŞTILOR ROMÂNEŞTI (1655—1691)

Trupe românești ca auxiliare ale turcilor

Încă în vremea ultimelor lupte cu armele în mînă pentru stăpînirea unor tronuri care mai tîrziu vor fi căpătate prin dare de bani și prin intrigi, oști românești sînt chemate pendru ca să ajute, și ca luptători, armatele turcești în noua eră de războaie pe care o deschid Chiupruliii.

Mohammed pașa, bătrînul Chiupruliu, albanez de sînge, din satul Chiopri, ajungînd mare vizir al împărăției stăpînite de sultani bolnavi, netrebnici, bețivi, ca Murad al IV-lea, idioți, ca Mustafa, înțelese ceea ce scăpase din vedere predecesorilor săi: că statul militar, şi numai militar, întemeiat prin cuceririle vechilor emiri, nu se poate ține, împotriva dușmanilor cari-l încunjurau din toate părțile, decît reluînd seria necontenitelor expediții în toate părțile, care-i puteau da concordie înlăuntru, glorie și cîștig. Același a fost și credința fiului și urmașului său, Ahmed, fire mai nobilă, cu o mai bună pregătire, care n-a făcut altceva decît să caute în dreapta şi în stînga pricini de luptă pentru a exercita puterile ostăşeşti ale Imperiului otoman. O adevărată dinastie de majordomi turceşti se întemeiază astfel, pe lîngă membrii familiei cîrmuitoare adăugindu-se ocrotiți și ucenici ai ei.

Chiupruliii înlocuiră vechiul sistem războinic al ienicerilor şi spahiilor, cei dintîi corupți, prea mult moleșiți cei

de-ai doilea, prin acela al corpurilor speciale (topcii, gebegii, cumbaragii) și prin contingentele totdeauna gata de acțiune, la cea dintîi chemare, ale provinciilor. [1] Între aceste contingente erau și ale țerilor noastre, și aceasta cu atît mai mult cu cît războaiele cele nouă ale Turciei regenerate se purtau în preajma provinciilor românești, peste Carpați sau, mai tîrziu, peste Nistru.

Astfel, după ce la 1657 în campania polonă se întîmpină contingentele de aici, cu serdarul Grigore Hăbășescu și Frățiță căpitanul [2], la expediția din 1658 contra lui Gheorghe Rákóczy al II-lea, asupra căruia căzuse acum urgia vizirului, expediția menită a-i substitui în stăpînirea Ardealului pe un român de sînge, Acațiu Barcsai, Barceai Iacoș (pentru: Acoș) al contemporanilor români [3], participară și moldovenii, și muntenii. Prin cronica lui Miron Costin aflăm că Grigore Ghica, fiul lui vodă, ducea nu mai puțin de 7.000 de oameni dincolo de munți, împreună cu 2.000 de cazaci ai hanului, supt comanda lui Hanenco. Ei ocupă trei pălănci în Țara Bîrsei, care e pentru acest martur „țara Brașeului". După ce se arde Bălgradul, Grigore se îndreaptă cu Șirin bei Tatarul „în olatele Ungurimii de Sus", adecă, ni se spune: Oradea Mare și Inăul. Dar, apoi, ai noștri sînt puși să lucreze la cetate cu Sinan pașa de Buda. Început în iulie, acest drum de oaste se mîntuie în decembre. [4] Muntenii fuseseră conduși de Mihnea vodă.

În jurul lui Barcsai, stabilit acuma, rămîn pentru a-l păzi și o mie de moldoveni, supt Nicolae Cîrnul, care nu e decît spătarul Nicolae Milescu, traducător al *Bibliei* și unul dintre cei mai mari învățați ai Răsăritului pe vremea lui.

În anul următor, 1659, Rákóczy, rămas stăpîn pe cetățile de căpetenie, Oradea Mare, Sibiul, Făgărașul, reia lupta, închizînd în Cluj pe rivalul său; el ajută pe Constantin Basarab să-și facă o oaste de lefecii, și Gheorghe Ștefan însuși, „mai slab", adună încă, în vederea unei posibile restaurări, o ceată de 500 de oameni, căutînd alți auxiliari în Polonia

[1] V. cartea mea *Geschichte des osmanischen Reiches*, IV, p. 156 și urm.
[2] *Studii și doc.*, IV, p. CCLXXX—CCLXXXI.
[3] Ianoș e o formă rezultată din cetire greșită, pentru Iacoș.
Miron Costin, p. 360.

sau la cazaci. [5] Am văzut ce ispravă a putut face în Moldova cel dintîi dintre acești doritori de Scaun.

O nouă expediție de pedepsire nu fu începută însă decît în 1660. O cunoaștem și din spusa, scurtă, dar cuprinzătoare, a marelui cronicar moldovean, și din izvoare ardelene, și din analele turcești ale lui Husein Veghihi, traduse de dragomanul venețian Giacomo Tarsia. [6]

Acel care primi sarcina de a forma corpul de expediție fu vizirul Seid-Ahmed, fost la Buda, iar, în urmă, comandant la Inău. I se puseră la dispoziție tatarii, trupele din Silistra și 1.000 de oameni din Rumelia, supt Ahmed bei, sangeacul de Elbasan în Albania. Domnii noștri, Ghica, mutat acuma la munteni, și copilandrul de cinsprezece ani al lui Vasile Lupu, Ștefăniță, primiră poruncă să ajute. Veniseră la pașa Serascher abia 2.000 de moldoveni, cu Mihalcea Hîncul, Voicehovschi, atunci serdar, și căpitanul de lefecii, și 1.000 de munteni, — între aceștia fiind Constantin Cantemir, „ce era la munteni ceauș spătăresc pe atunci și carele apoi aice, în Moldova, au fost serdar". Tot ostași de aceia cari „împotriva focului nu stau". [7]

Turcul li recomandase să treacă peste pedestrimea ardeleană, lovind pe dușman pe la spate, iar apoi, după biruință „unul din voi să nu cumva să se apuce de jac, descălecînd la borfe, sau să alerge să prinză cai slobozi, ce să goniți strînși pe neprietenul, că de goană mai buni sînteți voi decît oastea mea ceastălaltă". Cei înfruntați astfel nu rezistară la focul nemților lui Rákóczy, dar acesta, ne avînd cavalerie și în acest punct, nu putu să-i puie pe goană. Atunci Voicehovski, cu moldovenii, și Cantemir, cu muntenii, se întoarseră asupra pușcașilor dușmani, și „au intrat cu săbiile smulte în pedestrime", împrăștiind-o cu totul. *De aici a rezultat, apoi, și nu din ciocnirea cavaleriei lui Seid-Ahmed cu călăreții unguri*

[5] *Ibid.*

[6] Am reprodus aceste pasagii în *Analele Academiei Române*, XXI, p.55 și urm. Se afirmă aici că în oastea lui Constantin vodă, aflătoare lîngă Iași, erau „pe lîngă alți luptători, 13.000 de pușcași și cu doisprezece tunari în față" (p. 50).

[7] Miron Costin, p. 371.

ai prințului ardelean, înfrîngere, de pe urma căreia Rákóczy, rănit el însuși, nu mai putu să se ridice niciodată. [8]

De altminterea, dacă Barcsai avea cu el seimeni de la noi și curteni, ei nu lipseau nici la Rákóczy. [9] Ca și pe vremea lui Maghiarogli din 1613, și acuma, la 6/16 iunie 1660, îndemnul de supunere către ardeleni, „trei limbi țărăi Ardealului", fusese făcut în românește de „Săit-Mahamet pașa, vizirul de la Buda". [10]

Chestia ardeleană fu deschisă din nou, peste cîteva luni, prin alegerea ca principe, la sfîrșitul aceluiași an, a lui Ioan Kemény, liberat din robia tătărească și de mult întors acasă, prin Țara Românească, stăpînită atunci de Mihnea vodă. [11] Și prin sprijinul pe care imediat i-l dădură imperialii, înaintînd, cu Montecuccol, italianul, cu francezul de Souches, pînă la Sătmar și Cluj, se ajunse la un război, în sensul dorit de Chiupruli, cu împăratul însuși.

De la început, 1661, se cerură ajutoare muntene contra rebelului. [12] Cît despre moldoveni, ei erau prinși cu luptele interne provocate de instalarea trecătoare a lui Constantin pribeagul cu cazacii în Scaunul din Iași. Rolul românilor, în luptele care aduseră, după o îndelungată și vitează rezistență, înfrîngerea și peirea celui mai însemnat ostaș pe care, după părerea lui Rákóczy, îl avea Ardealul, a fost neînsemnat. [13] Cîțiva curteni ai lui Mihail Apaffy, noul prinț așezat de turci în Ardeal, — în fruntea acestor ostași se afla omul lui Constantin Șerban, românul Petru Budai —, fură uciși lîngă Bran de haiduci din tabăra opusă.

În schimb, contingentele noastre participară în număr mare și căpătară misiuni destul de importante pe lîngă obiș-

[8] *Ibid.*, p. 372. Nu în acest an, ci în 1661 abia, tînărul domn moldovean lucra, cu tatarii și cu turcii Silistrei, la înălțarea unor cetăți pe Nipru, contra cazacilor; el muri de boală, probabil de ciumă, la Bender (*ibid.*, p. 372— — 373).

[9] *Studii și doc.*, IV, p. CCXCVI, CCCII.

[10] Iorga, *Brașovul și românii*, p. 294—295, nr. 11.

[11] *Analele Academiei Române*, loc. cit.

[12] Bethlen, la această dată; Hurmuzaki, *Fragmente*, II, p. 51, 254—255.

[13] Cf. și Hurmuzaki, V.

nuitele servicii de salahorie cu care erau darnici turcii, în expedițiile din 1663—1664 contra imperialilor înșii.

Cetatea Neuhäusel, Ujvár pentru unguri, și o Uioară pentru ai noștri, ca și cea din Ardeal, a fost asediată de turci de la 14 august la 24 septembre 1663, și la asediu, ca și la întreprinderile de avangardă în legătură cu dînsul au lucrat și cei 12.000 de români chemați în tabăra turcească, — moldoveni ai noului domn, blajinul bețiv bătrîn Istratie vodă Dabija și care e, probabil, același cu „Dabija" păzitorul de hotar la Milcov [14], și munteni, ai lui Grigorașcu vodă Ghica, rămas domn al Țerii Românești după neașteptata mazilire brutală a tatălui său. Ar fi fost, după un izvor străin, 5.000 de moldoveni, veniți cu tatarii, conduși de fiul hanului. Drumul urmat de aceștia a fost pe la Brețc, la Prejmer, la Cluj, la Podul Secuiului, la Dobrițin și Solnoc, unirea cu muntenii făcîndu-se, în august, pe la Dobrițin. Ghica plecase de acasă la 2 iulie, prin pasul Buzăului, înaintînd prin Brașov, Zărnești, Porumbac. Ambii domni luptă, împreună cu pașa de Damasc, la rîul Waag, moldovenii dînd o raită până la Brünn, în tovărășia tatarilor. Apoi li se fixează locuri la asediu. La 6 decembre, pe calea întorsului, erau la Coholm.

Urmarea biruinței polone la Hotin fu năvălirea Moldovei, în care se încercă așezarea din nou a lui Petriceicu, care veni prin Botoșani la Iași, doamna lui, Mariana, aflîndu-se încă în Suceava, unde mai tîrziu comanda germanul Teodor Frank. Polonii stătură în Cetatea Neamțului. Era vorba și de așezarea în Țara Românească a lui Constantin Basarab. Cazacii din oastea lui Sobieski apărură supt zidurile Brăilei turcești. [15]

Dar ultimele rezultate nu corespunseră loviturii date cu atîta putere de un mare comandant cum era Sobieski, ajuns puțin după isprava sa regele Ioan al III-lea. Tatarii aduseră înapoi pe Dimitrie Cantacuzino, grecul constantinopolitan numit de Poartă ca domn credincios al Moldovei. După o ciocnire la Bohotin, Ștefan vodă trebui să-și părăsească țara,

[14] *Studii și doc.*, IV, p. 36—37, și *Studii și doc.*, IX, p. 135 și urm.
[15] În acest an dărăbanii de la steagul doamnei și de la al agăi, *Studii și doc.*, VII, p. 367, nota 2.

unde totuși era să mai revie. Caplan pașa era acolo ca să-l apere, și vizirul Ahmed Chiupruliul se ținea gata să intervie.

În iulie, sultanul apăru la Dunăre, și pe la 26 el își făcea intrarea la Iași, de unde se îndreaptă către Soroca, la Nistru, contra cazacilor cari stăteau în legătură cu dușmanul lui polon. Un italian, Carlo Magni, a însemnat felul cum trecură atunci de-a lungul Moldovei cetele, care-i păreau nesfîrșite, ale noii oștiri otomane, creată de Chiuprulii.

În august, pașa de Damasc, Husein, luă înapoi Hotinul. Cîteva cetăți căzăcești de la Nipru, Ledijua (Ladyzyn) și Umanul, avură aceeași soartă, singura dreptate pentru o expediție pornită cu atîta zgomot. Aici în țară polonii erau scoși din Cetatea Neamțului, ca și din Suceava, înaintea căreia răsărise, cu ajutoare tătărești, hatmanul Sandu Buhuș. La atîta s-a mărginit participarea noastră, în afară de serviciile obișnuite, care n-aveau caracterul militar propriu-zis. Din ce în ce mai mult „slujitorii", de odinioară ajungeau vrednici de acest nume luat în sensul obișnuit al lui.

Tot așa a fost și în anii următori. În 1675, cînd se *orîndui dărîmarea cetăților moldovenești*, ca să nu se mai încuibe în ele temuții vrăjmași creștini, pașa Șișman Ibrahim, comandantul firesc la această graniță, șeful ofensivei contra cazacilor și polonilor, trece cu călărimea lui pe la Bar spre Lemberg și Trembowla, arzînd în cale. Cum i se păruse că Dumitrașcu vodă nu-l servește destul de bine, el făcu să se dea locul, de care acesta se arătase nevrednic, ca rău găzduitor de oști, altui constantinopolitan, tot așa de puțin desprins a lupta, pașnicul Antonie vodă Ruset.

De Sîmpietru, în anul următor, acesta și munteanul Grigore Ghica, destul de isteț ca să se poată menține, se aflau lîngă Iași în tabăra de la Cetățuia, supt ordinele superioare ale aceluiași pașă. Ostașii lor, neluptători, în număr de vreo 5.000, sînt puși să păzească podul pe Nistru. Către toamnă se încheie pacea de la Zurawna, lîngă aceeași apă, și vestea o duce la Poartă căpitanul român Matei Cărămidă.

Cînd, în 1677, războiul se concentrează asupra cazacilor, contra cetății lor de la Bug, Cehrinul (Cighirinul), contingentul nostru e de cîte 1.000 de oameni. Nu se putu ajunge la capăt în acest an, cazacii aruncînd asupra asediatorului și cu stupi de albine. Dar cetatea fu luată, tot cu împărtă-

șirea românilor, cari fac fîntîni în stepă și pod pe apa Tismenului, în 1678, cînd Caplan pașa se întoarce în aceste părți bine cunoscute lui. [16] [...]

Apoi în 1679 [17] Duca vodă, noul domn al Moldovei, mutat din Țara Românească, și acel care-l înlocuise acolo, Șerban Cantacuzino, merg la Nipru să întărească un castel de apărare, Dohan Ghecet sau Dohan-Cale. De la 1681 înainte Duca, dăruit cu încă un tui la înnoirea domniei lui în Constantinopol, iscălește și ca „domn al Ucrainei“, căpătînd vrednicia de hatman asupra părții ucrainiene supuse turcilor, cu Nimirovul și Țicaneuca. [18]

Din același sistem de expediții, în care ai noștri joacă un umil rol de auxiliari, pe care *e mare lucru că fără organizație permanentă, la orice chemare incidentală, neașteptată, îl pot îndeplini*, face parte și prezența acelorași domni în oastea cu care urmașul Chiupruliilor, Cara Mustafa, se înfățișa, hrănind mari speranțe, înaintea Vienei lui Leopold I.

Nu știm mai aproape ce fel de ostași ducea mîndrul Șerban vodă supt steagurile sale; numărul lor era de 4.000. În oastea, pe jumătate mai mică, a lui Duca, ni se spune însă că erau cazaci, curteni [19], hînsari, lefecii [20], *boieri și mazili, cari aduceau cu sine cîte zece-doisprezece oameni*, precum și scutelnici, în legătură cu unele familii ajutate de vistierie, „vătajii boierilor și a giupăneselor sărace“. De bună samă că vechea organizație a ostașilor de sate, cu hotnogii lor, mai mulți în aceeași așezare, și cu stegarii, supuși toți căpitanului, se păstra încă. [21] Moldovenii veniră pe la Focșani

[16] La 1678, căpitanul Păcurar; *Studii și doc.*, VII, p. 368 (13).

[17] În acest an Miron Hîjdău era căpitan de dărăbani și Stroiescul, de călărași; Ghibănescu, *Surete*, V, p. 43.

[18] V. Iorga, *Analele Academiei Române* pe 1912. Pentru rest, *Studii și doc.*, IX, p. 129 și urm. (unde și izvoarele).

[19] La 1645 un Racleș e căpitan de curteni (în act, și aprozi, vătași): *Uricariul, XXIII*, p. 210. Cf. și ibid., XX, p. 74 Liberări din curtenie, la 1607, *ibid.*, XVIII, p. 427—428.

[20] Pentru un vătaf de hînsari pe la 1600, v. *Studii și doc.*, V, p. 17, nota 4. Pe la 1660 Duca vodă însuși avea un „vătaf de sinețari“ (ibid).

[21] *Studii și doc.*, V, p. 17 nota 4. Cf. în *Arhiva istorică*, I [1], p. 93, izbași, vătafi și călărași la Putna, în 1636. Capitani în Moldova, *Uricariul*, XI, p. 210—211; XXII, 386; XXV, p. 299 (a. 1665), 236 (a. 1671); XVII, p. 994 (de Bîrlad; 1642); XXIII, p. 263 (de Odobești; 1670); p. 210 (de curteni; 1645); XXIII, p. 263 (de Odobești; 1670); p. 210 (de curteni; 1645);

în țara vecină, pentru ca, apoi, pe la Bran, să treacă în Ardeal, muntenii, din partea lor, luînd calea pe la Orșova.

Cît privește rolul unora, ca și al celorlalți la asediul Vienei, el a fost înțeles greșit de aceia cari au crezut că în crucea aflată pe locul de unde, în clipa catastrofei turcești, fugise Cantacuzinul, era o demonstrație pentru cauza creștină. Asprul monument de piatră, cuprinzînd un cunoscut tropar, dădea doar domnului putința de a-și face rugăciunile înaintea lui.

Abia în decembre Șerban se întoarce pe la Belgrad la Orșova, iar Duca tot pe acolo prin Ardeal. Nici unul, nici celălalt, dar cel dintîi mai puțin decît vecinul său, nu erau prea scîrbiți de nenorocirea întîmplată unor stăpîni pretențioși și apăsători în măsura scăderii și nenorocirii lor: o carte adusă din prada tatarilor la „Beci" de Constantin Cantacuzino Stolnicul, unchiul Brîncoveanului, înseamnă „cînd creștinătatea au bătut toată puterea turcească și i-au gonit cu mare rușine de acolo, luîndu-li și toată avuția și armele".

Domnul Moldovei găsi însă pe poloni intrați cu Petriceicu în țara care dorea mai mult pe acesta, om blînd, nelacom și pămîntean. *Podghiazurile* — căci așa li se zicea — făcură ca doamna Nastasia, bună prietenă a munteanului Șerban, să fugă la Brăila, cu caimacami cu tot. Intrat în Iași, Ștefan vodă trimese un număr de călăreți ca să prindă la moșia sa, Domneștii din județul Putnei, pe Duca, menit — bătrîn și bolnav cum era — să nu se mai întoarcă din această robie polonă.

Sobieski voia însă și mai mult: cucerirea Bugeacului, sfărîmarea cuibului tătăresc și putința, deci, de a-și anexa,

XXI, p. 335 (a. 1696); XII, p. 319—231 (de Roman; 1664). Iuzbași, Ghibănescu, Cuzeștii, p. 141; *Uricariul*, XXV, p. 220 (a. 1669); XXIII, p. 241. Hotnogi, Ghibănescu, *Cuzeștii*, p. 86, 201, 212; *Uricariul*, *loc. cit.*, p. 211, 220; I, p. 152; XVIII, p. 402—403 (a. 1631); cf. *ibid.*, p. 243 (a. 1590); XX, p. 82—83 (a. 1673—1676; Mîrzacul); XXIII, p. 67—68 (Grozav; c. 1600). — Hînsari, Ghibănescu, Cuzeștii, p. 207; cf. *Uricariul*, XIV, p. 325 (nume); XVIII, p. 148; XXIII, p. 68. Stegari, *ibid.*, XVII, p. 135—136 (a. 1636). Vătafi, XVIII, p. 211, 232; XXV, p. 45. Dărăbani, *ibid.*, V, p. 308; XXIII, p. 128 (1637); în Muntenia, XX, p. 127. Darăbăț, ca nume, XXII, p. 161. Curteni, XX, p. 74. Liberarea lor, XVIII, p. 390; Ghibănescu, V, p. 105 (de cămară). Ei dădeau la 1669 „dajdea calului și pentru ialoviță", pe lîngă orînduieli; *ibid.*, p. 278—279 (246).

în forme de autonomie, principatele. Se trimeseră acolo, după liberarea Ucrainei, cazacii lui Cunițchi și Moghilă, uniți cu pribegi moldoveni, ca Ilie Moțoc și Savel Smuncilă. De la Ialpuh ei trebuiau să meargă pînă la Cetatea Albă.

Dar invazia nu izbuti, din greutățile naturale pe care trebuia să le întîmpine. Regele era s-o încerce însuși.

Pînă atunci, în 1684, anul celor mai mari speranțe, crezîndu-se că polonii se vor putea întîlni cu imperialii ducelui de Lotaringia în cîmpiile Țerii Românești, pe cînd flota creștină ar cerca la Salonic și chiar la Constantinopol, nu se putu da nici o lovitură, deși pașa Soliman vine pînă la Zwaniec și tatarii pradă peste Nistru. Cînd, în 1685, hatmanul Iablonowski pătrunse în pădurile care se ziceau pe atunci „Bucovina", o ciocnire cu trupele, înjghebate în grabă, ale noului domn moldovean, Constantin Cantemir, ceaușul spătăresc din vremuri la munteni și fost ostaș polon el însuși (septembre), contribui să-l facă a se retrage. Doar ceata condusă de aventurierul moldovean Burlă sau acela în fruntea căreia stătea un Zaharowski, în serviciul regelui, dacă putură să pătrundă pînă la Iași.

În 1686 Cantemir avea cu el zece steaguri de oaste, dar el nu crezu că se poate opune cu ele lui Sobieski însuși, care se apropia. Cu atît mai puțin cu cît în oastea acestuia erau atîția voinici de la noi, ca Davidel, pretendent la tron, ca Turculeț, un vestit viteaz, și chiar boierii din fruntea slujitorilor domniei, ca hatmanul Velișcu Costin, fratele cronicarului, și căpitanul Mitre, aveau înțelegere cu polonii. Constantin vodă însuși negociase cu dînșii, oferind, în anume condiții, supunerea țerii. El se retrase deci de-a lungul Prutului, și regele putu să intre în Iași, unde și cîntă, știind românește, cîntecul său de biruință:

Constantine,
Fugi bine,
Nici ai casă, nici ai masă,
Nici dragă jupîneasă.

Lăsînd în Iași douăsprezece tunuri, el se îndreaptă spre Bugeac, unde, ca și pe alții, din cele mai vechi vremuri, îl răpuse arșița și pustiul.

În 1691 el se va mulțămi să se coboare în Moldova ca să facă numai a se ocupa de soldații săi mănăstirile și cetățile, de la Cîmpulungul bucovinean pînă la Cetatea Neamțului, de a cării rezistență se leagă eroica legendă, raportată și de Dimitrie Cantemir, fiul domnului de atunci, a celor cîțiva plăieși în stare să înlocuiască o armată. [22]

Nici data aceasta nu întîlnim vreo împotrivire a domniei moldovene. În Țara Românească, la întrarea imperialilor lui Veterani, cari din Banat trecură în Ardeal la 1688, ca și la pătrunderea, în 1689, a lui Heissler supt noul domn, care înlocuise pe unchiul său Șerban, Constantin Brîncoveanu, aceiași incapacitate unită cu aceeași lipsă de dispoziție în ce privește rezistența. Ca să scoată pe Heissler, care nu era dispus să plece de la sine, trebui ca Brîncoveanu să alerge la ajutorul tatarilor, auxiliari ale căror servicii se plăteau foarte scump și prin halul în care rămînea pe urma lor țara.

Totuși, în 1690 Brîncoveanu primi ordin de la turci să întovărășească, împreună cu moldovenii comandați de hatmanul Bogdan, și de vecinul din Moldova, pe Cerchez Ahmed pașa, care mergea să așeze în Ardeal pe pretendentul la coroana Ungariei, Emeric Tököly. Unindu-se, în iulie, la Potlogi cu turco-tatarii, el trecu pe la Negru Vodă și Dragoslave, Cerchez însuși apucînd calea Branului. Trupele noastre luară parte la lupta de la Tohani (21 august), în care peri și boierul Bălăceanu, agă în țara lui, colonel la nemți, care visa de domnie. [23]

De-acum înainte într-un principat, ca și în celalt, cum nu mai era o politică, nu va mai fi nici o armată.

Dar soldați erau, numaicît ei se luptau supt steaguri străine.

Încă de la 1661 Ioan Kemény aștepta „viteji" din Moldova. [24] „Lazăr ce-au fost strilețu", strelit la ruși, apare la

[22] *Studii și doc.*, XI, p. 132 și urm.

[23] *Analele Academiei Române*, XXI, p. 238—239. Petrașcu căpitanul, tatăl lui, trecuse la creștini în 1673; v. și Ghibănescu, *op. cit.*, IV, p. 250—251.

[24] La 1650 Milescu serdar servește la ruși; Hurmuzaki, XV, p. 1310—1311, nr. MMCCCCIV. Verdzelescu trece la cazaci; *ibid.*, p. 1320—1321, nr. MMCCCCXXVIII.

1680, și mai avem chiar de la 1660 pe „Șandro ce-au fost izbaș de strealiți, din Roșii“. [25]

Am pomenit și pînă acum serviciile făcute polonilor de un Hîjdău, de un Hăbășescul, de un Mihalcea Hîncu, de un Constantin Cantemir, de un Ilie Moțoc și Savin Smuncilă, de un Davidel sau Davidenko — „Sandul sin David ot Zaluce“ [26] — de un Turculeț — Costașco care avea și un frate supt arme — și un Burlă. Ei nu erau singuri. Și alte figuri menite să fie împrospătate, lăsînd la o parte pe acei români din țeri străine, cari, ca „valahii“ din Polonia, *goralii* de azi, cu o așa de interesantă artă populară, joacă un rol important la jumătatea veacului al XVII-lea. [27] Polcovnicul de Zaporojeni, care în 1665 dădea un zapis și în românește și în polonește [28], nu era, desigur, nici rus, nici polon. Un Lascăr Cioranul, pe la 1690, merge în Țara Moschicească la hatmanul căzăcesc, cercînd slujbă, pe lîngă un văr al său, Preda păharnicul, „care slujește la hatmanul de acolo“; aici află și pe moldoveanul Lupașcu Murguleț, care ajunsese rohmistru, sau cum își zice însuși, „opnistru“. [29] Un astfel de ostaș ca Lascăr Cioranul lăsa în urma lui o avere, un bagaj militar ca acesta: „doi cai, o păreche de săhăidace cu arcul [30] galben și o sabie ferecată la săhăidace; patru trumbliți de argint și un răftișor purtat peste cămașă“; un fecior îi întovărășea, ducînd cu el cîte un „cal roib mare“ și cîte „un bahmet negru umblător“. Un Constantin Ceaușul, muntean, „feciorul Hagiului de la Boiești“, un Silion erau în această tovărășie. [31] Sobieski formase o întreagă ceată moldovenească, purtînd căciuli. [32] Joimiri moldoveni sînt pomeniți atunce. [33] La poloni era un Miron Cocoranul, cumnat cu polonul Andrei

[25] Ghibănescu, *op. cit.*, IV, p. 165; *Studii și doc.*, XXI, p. 101—102.
[26] *Studii și doc.*, VI, p. 438.
[27] *Lettres de Pierre des Noyers*, Berlin, 1859.
[28] *Studii și doc.*, V, p. 40, nota 2.
[29] *Ibid.*, p. 47, nota.
[30] „Arcarii“ erau adesea armeni, Aracăl (*Uricariul*, XXII, p. 361—364) ori Cîrstea Latef (*ibid.*, p. 367). Cf. o „sabie ferecată cu inel de argint“, Ghibănescu, *Surete*, V, p. 339 (249).
[31] *Ibid.*
[32] Iorga, *Un ofițer român în oastea lui Carol al XII-lea* (planșa), *Analele Academiei Române*, XXXIV.
[33] *Uricariul*, X, p. 106—107.

Grocholski, un Toader armașul, poate dintre Năculești, și fratele său, un Pătrășcan Tăutul, un Ilie Abăzam, un Sandul Volcinschi, un Dumitrașco și un Vasile Isăcescul, și, în sfîrșit, acel Toader Calmășul, din Orhei, pîrcălab de Hotin, apoi vornic de Cîmpulung, al cărui fiu era să fie Ioan vodă Callimachi. [34] Un muntean, Sandu Colțea, va ajunge ostaș al lui Carol al XII-lea, regele Suediei, pe vremea cînd Apostol Chigheciu, fost soldat al lui Sobieski [35], intră în serviciul lui Petru al Moscoviei. [36] Cel dintîi fu prins de ruși, dus în Siberia și, liberat de acolo, cerea să fie trimes înapoi în țara lui, fiindcă numai acolo poate asculta într-o biserică de legea sa rugăciunile folositoare sufletului. Cel de-al doilea făgăduia, în 1707, să aducă țarului „doi rohmiștri, trei locotenenți, trei stegari și trei sute de soldați, la Sniatyn sau la Sambor". Bainschi [37], Lupașcu, Murguleț, Mihăilă Ganul, Andronic Isar, un Ioan al vătafului Roman, un Gheorghiță spătarul [38] și alții fac parte și ei din această serie de tineri războinici pe cari nu-i încăpeau țeri potolite. [39] Și Neculce, cronicarul timpului, înrîurit el însuși întrucîtva de acest spirit, spune că mulți feciori de boieri mergeau după cîștig — și glorie, adăugim noi — nu numai la poloni, la țarul, la Carol al XII-lea, ci și la acel Francisc Rákóczy, pretendentul unguresc care ridicase steag de răscoală contra imperialilor din Ardeal. [40]

Ei erau să încerce a da o ultimă îndreptare războinică politicei românești.

[34] *Doc. Callimachi*, I, p. XXV și urm.

[35] Ca stegar de Cîmpulung, la 1693; Hurmuzaki, XV, p. 1455, nr. MMDCCXIII; p. 1457, nr. MMDCCXIII; *Studii și doc.*, V. p. 584—585.

[36] Cf. *ibid.*, și Hasdeu, *Arhiva istorică*, I, p. 83—84.

[37] *Studii și doc.*, V, p. 413.

[38] *Ibid.*, VI, p. 450—451, nr. 1702.

[39] *Arh. istorică*, III, p. 276.

[40] P. 273 și *Studii și doc.*, XVI, p. 286—288; cf. termenul de *dobîndași*, *Uricariul*, XXI, p. 255.

CAPITOLUL VI

DECĂDEREA MILITARĂ A ROMÂNILOR (1692—1821)

I

Oastea de curte de la sfîrșitul veacului al XVII-lea și ultimele intervenții în războaiele străine

Lămuriri bogate în condica zisă, după moda turcească, „anatefter" a lui Constantin Brîncoveanu ne ajută să cunoaștem din ce elemente se alcătuia oastea lui de Curte, variata, strălucitoarea și tărcata gardă a acestui „Ludovic al XIV-lea" dunărean în miniatură.

Se păstrau dorobanții cei vechi, cinci „steaguri", și seimenii lui Matei vodă, foarte reduși la număr însă, abia șase „steaguri", pe lîngă care se întîmpina de două ori atîtea steaguri de cazaci, formațiune nouă, care nu se află și în Moldova și — după modelul austriecilor din Ardeal, de curînd intrați în această provincie, unde trebuiră apoi să zdrobească reacțiunea ungurească a lui Francisc Rákóczy, pretendentul național, — trei „steaguri" de catane. După același model nu lipsesc nemți, două „steaguri", și „talpoși". [1] Se întîlnesc și cîțiva tunari. După o rînduială care e și aceea nouă, făcînd parte din multele inovații ale epocei brîncovenești, săteni scutiți de bir — în afară de călărași, cari au curate rosturi locale, mai mult de servicii publice și de poliție rurală [2] —,

[1] *Studii și doc.*, V, p. 372.
[2] Am întîlnit undeva un Robea, căpitanul de călărași din Rîmnic.

scutelnici, formează paisprezece steaguri de călărași și șase de pedeștri.

Garda propriu-zisă a doamnei cuprindea patru steaguri, și fiii domnești, „coconii", își aveau și ei gardiștii.

Cea mai mare parte dintre soldați, cari, în genere, poartă numele de „slujitori", e alcătuită din micile companii ale celor cu servicii speciale la Curte. Sînt, astfel, saragele și ceauși, ca la turci [3]; sînt, ca la dînșii, seizi. [4] Sînt, la grajduri, și comișeii, la trăsuri „legănarii" [5], povodnicii. În Divan funcționează pentru strajă „fustași" de datină, cu „fuștele" de lemn colorat în mînă, „fustașii ot Vel Divan". La vînători se cheamă, ca în organizația primitivă a corpului ieniceresc la osmanlîi, în care fiece companie avea un rost cu prilejul acestor adevărate expediții contra fiarelor, copoiarii și ogărarii. [6] Copiii de casă, cărora li se mai zice, turcește, și peici — ca în zilele lui Matei vodă, de alminterea — păstrează organizația lor deosebită. Pentru trebi mai ordinare sînt viglari, dîrvari (cari aduc lemne). [7]

Ofițerii au titluri, dintre care unele fac parte din vechea nomenclatură militară a țerii — astfel seimenii, numai ei, au în frunte pe vel căpitan, căpitanul cel mare — iar altele sînt de importație recentă: alai ceauș, sangeactar (de la sangeac, steag în sens mai mult feudal; în loc de stegar, care se păstrează alături); vătafi sînt numai la plaiuri [8], peste plăieși, cari nu poartă obișnuit acest nume.

Această oaste n-are prilej de a se lupta pentru sine. Ea e însă foarte solemnă și din bielșug împodobită. În frunte, la zile mari, pășește „stegarul ce poartă steagul țerii", între cei doi tuiungii ținînd cozile de cal turcești în vîrf de suliță, care înseamnă înfeodarea de către sultan. [9] Noaptea, la alaiuri, luminează, ca la Țarigrad, masalagii. Muzica e, firește, foarte bine reprezintată de mehterii turci, de „trîmbițașii unguresti", de „toboși" sau „toboșari" și „surmaci" de ele-

[3] *Studii și doc.*, V, p. 351.
[4] *Ibid.*, p. 372.
[5] *Ibid.*, p. 362, 372.
[6] *Ibid.*, p. 372.
[7] *Ibid.*, p. 361.
[8] *Ibid.*, p. 357.
[9] *Ibid.*, p. 372.

mente mai populare, ca acelea care-i cîntau lui Mihai Viteazul la intrarea-n Alba Iulia: cimpoiași, lăutari și cobzari. La ocazii deosebit de importante, „dobușul bate doba cea mare"; de Iordan „slujitorii zic cu surlele pentru măria sa vodă". [10]

N-avem știri așa de bogate pentru Moldova, unde putem admite însă că instituția militară avea nu numai același caracter, dar în mare parte și aceleași amănunte. Iată ce putem culege însă din cronici pentru momentul lui Dimitrie Cantemir, în 1711.

Domnul Moldovei are pe lîngă el — atunci cînd Pavel Rugină, Savel Smuncilă, Ilie Abăza, Ioan Mirescul, Pricopie, Chigheciu, Hîncul, Iene Munteanul, Gligoraș Ivanenco luptă în rîndurile lui Petru cel Mare, cu moldovenii, cu joimirii lor, — seimeni, cu un căpitan în frunte, și saragele, al căror șef e aga Dimitrie. Urmașul său, Nicolae Mavrocordat, va plăti un „steag" de sîrbi, pe lîngă seimenii Curții, și el va dispune, ca și Dimitrie vodă însuși, de catane și de obișnuiții călărași. [11]

Cînd e vorba însă de război, ca atunci, în 1711, *altă armată trebuie făcută, cu totul din nou.* O proclamație a domnului anunță că acei ce „se vor scrie la steaguri" vor avea cinci ruble pe lună sau trei taleri („cincizeci de lei și un tult"), iar, la început, pentru echipare, cinci galbeni. Dintre mazili, clasa, tot mai vioaie, care dăduse ostași și armatelor vecine, se vor face ofițerii, numiți, după datina ruso-polonă, polcovnici și rohmiștri, ca și subalternii lor, chehaii, după un cuvînt turcesc care înseamnă locotenent, și stegarii. Au fost treizeci de polcovnici, plătiți cu o sută de ruble, o sută șaptezeci de rohmiștri, primind numai treizeci, stegarii aveau ca leafă zece ruble. Suma necesară, o sută de pungi de bani, de cîte cinci sute de lei, o dăduse țarul din vistieria lui. Domnul moldovenesc orînduise și adunarea proviziilor, pentru armata ce era să aibă el, ca și pentru aceea cu care venea împărătescul său suzeran: „oboroace de oaste". [12]

[10] *Ibid.*, p. 372—373.

[11] V. Iorga, *Carol al XII-lea, Petru cel Mare și țerile noastre*, în *Analele Academiei Române*, XXXIII, p. 19, 21, 37—38, 42. Cf. aici, p. 211.

[12] *Studii și doc.*, XVI, p. 99.

Astfel se adunară mulți oameni bucuroși de a se distinge, de a cîștiga. Despreţuitor ca un boier ce era, deprins să vadă ostași de altă origine și cu alt caracter, cronicarul Neculce scrie: „Atunce toţi se făcură oșteni: slugile lăsau pe boieri, argații lăsau pe stăpîni; și altă prostime mulți au mers de au luat bani și s-au scris la steaguri. Mai mulți fără de arme, că nu aveau de unde-și cumpăra, că și arcarii sfîrșise arcele, săgețile și săhăidacele ce au avut în dughenile lor, ce își făceau sulițe din crengi ascuțite și pîrlite la vîrf. Se încălăra cine cum putea." Totuși, acest avînt războinic, care e însuși o puternică notă de vitalitate, nu poate fi fără importanță în dezvoltarea sufletului nostru național.

Pe lîngă cei cari se îmbulziră ieșind din legătura breslelor de meșteșugari, din dughenile negustorilor și din curțile boierilor, cari n-aveau voie să-i oprească, nu rămăseseră nesimțitori obișnuiții participanți la toate „răzmerițile", mazilii cei dîrji din Orhei, Soroca și Lăpușna. Și vodă, care nădăjduia să împlinească 10.000 de ostași [13], chemase, ca și pe boieri și pe breslași, pe țerani. Căci ordinul raportat de așa-zisa cronică a lui Muste [14] era formal: „tot omul să încalece, să meargă în oaste". Și, cînd se spune că acela care nu va asculta de domnescul îndemn, „va rămînea vecin și podan, în veci nerăscumpărat și neclintit", se vede bine de care clasă e vorba, de aceea care pierduse, o dată cu stăpînirea pămîntului ei, și libertatea personală pe care astfel o putea recăpăta.

Se știe ce rost modest au avut moldovenii în luptele ce s-au dat atunci. Planul lui Petru cel Mare, inspirat de ai noștri, nu era să se coboare pe Prut și prin Dobrogea. Doar sîrbii cari-l așteptau, supt cei doi „boieri" ai lor, în Serbia propriu-zisă, ca și în Bosnia, nu erau în această parte. Era vorba de a se trece pe la Focșani în Țara Românească, silind astfel la o declarație formală și la un ajutor efectiv pe precautul Brîncoveanu, care, făcîndu-și lagăr, îl așezase în gura Urlaților. [15]

[13] *Analele Academiei Române, loc. cit.*, p. 31.
[14] *Letopisețe*, III, p. 45.
[15] *Analele Academiei Române, loc. cit.*, p. 33.

Expediția din 1711 ea însăși are mult mai multă însemnătate pentru istoria militară în genere decît pentru istoria armatei românești. Corpul format de Dimitrie Cantemir, abia înjghebat și în cea mai mare parte incapabil de luptă, n-avu mai nici o parte în dezvoltarea războiului. Trecerea oștilor țarului pe la Focșani, care era, cum am spus, în proiect, nu se produse. [16] Turcii vizirului apucaseră a trece mai răpede de cum se așteptau toți, pe la Isaccea, și tatarii sosiseră, cu cetele lor de călăreți, la Prut, în stare să obosească o armată pe care n-ar fi încercat măcar s-o învingă.

Astfel, detașamentul trimes înainte cu generalul Rönne, cu brigadirul Cropotov și cu un „pîlc" de moldoveni, luă în adevăr Brăila, la 14/25 iulie, dar rolul lui se opri aici. Toma Cantacuzino, spătarul, șeful oștirii muntene, n-ajunse domn, cum visase, în locul nesigurului Brîncoveanu, și doar de aceea-l părăsise, la 18 iunie, pe acesta, pentru a se duce, fără ordin, înaintea rușilor la Iași, cu o mică suită, în care deosebim pe ajutorul său, pe „ceaușul spătăresc" Ghinea, pe Teodor Corbea, din Șcheii Brașovului, menit să ajungă în Rusia „canțileriu", pe unii căpitani și boierinași, ca pe Gavrilă și Preda Drugănescu, rude ale lui Toma și din neam de uneltitor, pe un Cîndescul din părțile Buzăului. [17]

Astfel, Brîncoveanu însuși rămase în tabăra de la Urlați, unde-și avea măcar zece steaguri de cazaci supt marele căpitan Neagul, pe dorobanții marelui căpitan Donie, pe străjerii căpitanului de margene și pe slujitorii celor de județe. [18] Aici se află apoi încheierea, la Stănilești, a „păcii de la Fălciu" și retragerea rușinoasă a oștilor rusești, bucuroase că au scăpat și cu atîta, fiind în primejdie de a se vedea încunjurate și de a peri de foame. Veștile de biruință, pe care se grăbiseră rușii a le trimite pretutindeni, se dovediră astfel mincinoase [19].

[16] Memoriul citat, p. 33.

[17] *Ibid.*, Radu Greceanu, *Viața lui Brîncoveanu*, ed. St. D. Greceanu, București, 1906, p. 201—201. Cf. *Studii și doc.*, XXI, p. 15—17.

[18] Greceanu, *op. cit.*, p. 204, 211.

[19] D. dr. Gh. Crăiniceanu îmi dăruiește unul din aceste „jurnale", Die lang gewünschte und erfreuliche Nachricht aus Flandern und Walllachey wegen Eroberung der französischen Linien und der Türcken grossen Niederlage, in einigen Extract—Schreiben, welche diesen Monath Augusto eingelauffen, anno 1711".

Constantin stolnicul Cantacuzino judeca astfel, la 8 august st.v., din Tîrgoviște, isprava de la Prut: „La început, se putea spune despre țar cuvintele lui Cesar, ca unul ce venise și văzuse; dar sfîrșitul nu s-a potrivit. Rău sfătuit și încredințîndu-se în deșerte făgăduieli, oastea lui, fără hrană și împărțită în deosebite detașamente fără folos, pierzînd bagajul, după cîteva ciocniri, fiind încunjurată și asediată de turci din toate părțile, fără pîne și fără apă și zăpăcită și de zăpăceala femeilor ce erau cu dînsa, a fost silită a face o pace pripită și rușinoasă. Dumnezeu să binecuvînteze pe domnul nostru, care a păstrat acest principat de nenorocirea Moldovei, purtîndu-se cu înțelepciune, așteptînd să se hotărască o bătălie [20] [...]"

Astfel, peri și nădejdia lui Cantemir de a rămînea domn de sine stătător, ereditar, din „mila lui Dumnezeu" — cum începuse a se scrie și pe pecetea lui latină — avînd hotarele [...] Moldovei sale la miazăzi, cu adăugirea „cetăților ce ni s-au luat de tirani", cum spunea însuși proclamația sa. [21]

Astfel, fiind silit să fugă la aliații săi, ajunși acum ocrotitori cu apucături de stăpîni, Dimitrie vodă, care visase de o armată românească nouă, strică, luînd cu dînsul elementele cele mai bune, și ce găsise în 1710.

Cu el plecară, spune Neculce, polcovnicul Ioan Mirescul, vel căpitanul Ioan Bănarul, căpitanul dărăbanilor, Brahă, bașbulucbașul de seimeni Dima, căpitanii Ciute, Apostol, Toader și Pavel Mirescul. [22] Cronica munteană pomenește pe „Ioan Zărul, carele și cumnat îi era, Savin Smuncilă vel postelnic, Ștefan Luca vel vistiar, Gheorghiță vel spătar, Sandul Sturza vel stolnic, Mogîldea vel serdar, Findicu *(sic)*, pîrcălabul de Soroca, Ioan Bănarul vel căpitan". [23] Unii dintre dînșii nu erau să mai vadă Moldova nașterii lor. [24]

[20] Iorga, *Acte și fragmente*, I, p. 326, nota 2.
[21] Memoriul citat, p. 31.
[22] p. 332.
[23] Greceanu, *op. cit.*, p. 208.
[24] La 1702 găsim un porușnic Solomon; pe Apostol Mihuleț la 1693 (cf. *Studii și doc.*, V, p. 226, nr. 62; p. 94, nr. 85; *Uricariul*, XX, p. 179). Cf. pe stegarul Miron Mihuleț la 1796, *ibid.*, XXV, p. 269.

În noua lui domnie, supt apăsătoare protecție turcească și în coastă cu amenințarea tatarilor de la Benderul unde rămăsese Carol al XII-lea, Nicolae Mavrocordat are acel steag de sîrbi și catane, pe lîngă seimenii Curții, ai hatmanului, ai agăi și obișnuiții călărași.[25] În Țara Românească, unde trecu peste puțin, înlocuind pe Ștefan vodă Cantacuzino, căzut el însuși în nenorocire după ce provocase nenorocirea rudei sale Brîncoveanu, mărețul fanariot, căruia-i lipsea însă cu totul spiritul militar, găsi pe aceiași cazaci[26], pe aceleași catane, pe aceiași călărași și slujitori: *organizarea militară a celor două țeri ajunse astfel, la începutul veacului al XVIII-lea, să fie aproape identică*, precum spre o identitate folositoare vremii de mai tîrziu se îndreptau și alte elemente ale vieții naționale.

Această slabă oaste de Curte nu folosi deloc șefului ei domnesc în noul război dintre imperiali și turci, pe care-l deschise la 1716 invazia turcilor răzbunătorului, crudului mare vizir Gin-Ali în Moreea venețienilor aliați cu habsburgii. Boierii olteni înțeleși cu catanele austriace[27], cari aveau în fruntea lor pe un spătar Golescu, un logofăt Băleanu, un Șerban Bujoreanu, un Barbu Brăiloiu, acesta purtînd titlul ostășesc de serdar, un Dosoftei Brăiloiu călugărul, puseseră la cale o lovitură năprasnică asupra Scaunului domnesc însuși, și ea reuși. „Oastea amestecată, turci, tatari, români", pe care Mavrocordat o trimesese pînă la Golești înaintea oamenilor împărătești, putu să-i scoată prin foc din curțile boierești de acolo; dar altă mică oaste, de aceeași alcătuire, „turci, tatari și cîtăva slujitorime de țară", fu îndreptată, cu noul ban, Radu Popescu, spre Craiova. Astfel, căpitanul Pivoda veni cu catanele, „prin păduri, prin pustietăți", la 14 novembre st.v., și află reședința domnească nepăzită și cu porțile deschise. Și povestitorul contemporan spune: „Au intrat în case și în cămări, jăfuind toate ale măriei sale averi. Acolo îndată vine și Golescu spătariul,

[25] Memoriul citat, p. 49.

[26] Un Ștefu, căpitan de cazaci, ținea la 1720 pe Calița, nepoată lui „Constantin vodă din Moldova" (*Uricariul*, XII, p. 333 și urm.). Pentru catane, și *ibid.*, XIV, p. 328.

[27] Șeful era căpitanul român Mihul (*Cronica lui Radu Popescu*, în *Magazinul istoric*, IV, p. 55).

și Băleanu logofătul, și soții lor, cu armele încinși și cu pistoalele, cu toată gătirea cu niște catane, carii îndată au poruncit seimenilor ce era de paza Curții să puie armele jos, să nu cumva să stea împotriva catanelor împărătești, că vor peri cu toții. Care auzind din gura unor boieri ca aceștia, spătariu mare, logofăt mare, au pus armele jos, și ei au făcut cum au voit." [28] Orașul a fost prădat. Așa se putea prinde la 1716 un domn românesc în capitala sa.

Dacă lucrurile merseră altfel în Moldova, unde domnea Mihai Racoviță, aceasta nu se datori nici valorii ce putea să aibă mica lui strajă, nici talentului militar, inițiativei războinice a domnului, ci singurului fapt că tatarii erau la îndemînă și puteau salva pe un domn care acuma se credea pierdut.

Aici catanele ocupară mănăstirile de la munți, Cașinul, ca și Neamțul. Anume boieri, un Vasile Ceaurul, un Miron fost joimir polon, un Velișco, fiastrul lui, un Conțescu, erau înțeleși cu dînșii, — locul de comandant al lui Pivoda avîndu-l aici cutare Francisc din Lotaringia, *François*, din care cronicile noastre fac un „Franța", iar tradiția populară chiar un „Ferenț" unguresc. Înaintarea spre Iași se face foarte ușor: străjile scoase înainte de vodă, la Tîrgu Frumos sînt prinse. [29] Două, trei sute de oameni, — „cu nemți, cu moldoveni cu tot", — pot astfel să pătrundă, la 10/21 ianuar 1717, pînă la Iași, domnul fugind pe gheață, cu haine schimbate, la Cetățuia, ale cării ziduri cearcă năvălitorii să le escaladeze cu „loitre" și „prepelece".

Tatarii, de cîtva timp chemați, se aflau însă foarte aproape, la mănăstirea lui Aron vodă, fără ca Racoviță să fi aflat de venirea lor. Ei erau chiar mai mulți decît poftise Mihai vodă. La cel dintîi semn, ei veniră „ca vîntul". Atunci, îmbărbătîndu-se, domnul scoate în luptă, între Cetățuia și mănăstirea Hlincii, de peste deal, puținii lui ostași: „Siimenii și *streliții, adecă vînătorii*". Ei au fost răpede biruitori, și șeful, adus ca un tâlhar, înaintea domniei, fu decapitat în locul de pe deal, unde astăzi se vede Crucea și era odată

[28] *Ibid.*, p. 77—78.
[29] Cu acest prilej se pomenește „Movila lui Constantin vodă", care amintește năvălirea și scurta domnie a lui Constantin Basarab.

„Cerdacul lui Ferenț." [30] Între steagurile luate era și unul al rebelilor. [31]

După o grea pradă tătărească, în februar chiar, o expediție de pedeapsă se organiză în primăvară, cei 5.000—6.000 de tatari luînd parte la dînsa, ca și trupele lui Iliaș Colceag bei, aga de solaci din cetatea Hotinului, — care, cu prilejul unei lovituri de dat în Polonia, fusese ocupată, definitiv, de turci, la 1713. [32] Așa se curățiră, în mai, și cu șase tunuri, cuiburile de catane de la Mira, unde comanda munteanul Ranit, spărgîndu-se zidurile de la Cașin și trecîndu-se cu prada și în Secuime. Cei din Neamț plecaseră de mai nainte. [33]

Astfel, domnul, care, cu cîteva luni înainte, „stăpînea numai pe lîngă Iași și la Orhei puțintel" [34], ajunse iarăși în posesiunea țerii sale întregi.

Urmă, în august, lovitura din Ardeal a lui Mihai vodă, cu 3.600 dintre ai lui, cu aceiași tatari și cu aceiași lipcani (tatari de Lipca) și spahii de la Hotin, la cari se adăugiseră și vreo 500 de cazaci zaporojeni în serviciul hanului; pribeagul ungur Esterházy trebuia să vie în oaste. Se trecu pe la Cîmpulungul bucovinean către Bistrița, domnul Moldovei căutînd anume pe românii din aceste părți, cum o spune un izvor contemporan: *„Iar domnul dăduse poruncă oștirii lui ca pe nemți și pe catane să-i ucidă și să-i ia robi, iar pe moldoveni să nu-i ia robi. Ci moldovenii cari zic eu nu sînt moldoveni din Moldova, ci moldoveni creștini drept credincioși, născuți și crescuți în Țara Ungurească, ci să-i ascundă, să nu-i ia oamenii lui Colceag."* [35] Se ajunse pînă în ținutul Bistriței, cu o cumplită pradă de tatari, dar vestea că Belgradul a fost luat de imperialii lui Eugeniu de Savoia sili pe năvălitori la o *grabnică întoarcere*. Stîlpul din Vamă rămase ca semn al neașteptatei manifestații războinice făcute de un voievod moldovenesc într-o epocă de slăbiciune și înjosire,

[30] Neculce, p. 352 și urm.
[31] Chiparisa în Erbiceanu, *Cronicarii greci*, p. 69.
[32] Neculce, p. 351. V. Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, p. 246 și urm.
[33] Neculce, p. 354.
[34] *Ibid.*, p. 352. Cf. Amiras, în *Letopisițe*, III, p. 133 și urm.; „Mustea", *ibid.*; Cronica lui Chiparisa, p. 65 și urm.; *Uricariul*, III, p. 53—57, XIV, p. 332—333; *Ist. lit. rom. în secolul al XVIII-lea*, I, p. 217.
[35] Chiparisa, p. 82.

pe drumul lui Petru Rareş cel puternic şi mîndru, acolo, în părţile ardeleneşti.[36]

Cuprinsul i-a putut fi reconstituit astfel: „Din mila lui Dumnezeu, Io Mihai Răcoviţă voievod, domn şi oblăduitor a toată Moldavia, la vălet 7224 (1716), al treilea rînd a domniei mele, rădicat-a puternica împărăţie turcească oaste asupra nemţilor, şi la aceste mestecături multă pradă s-au făcut bietei ţeri a Moldovei despre partea nemţilor, poftindu-i şi chemîndu-i o samă de boieri ai Moldovei şi din cei mai de jos, de pururi cum sînt moldovenii, încît nu a rămas mănăstire sau biserică [neprădată. Şi au venit Frenţ căpitanul] cu o samă de nemţi şi moldoveni, munteni, unguri, sîrbi, cîtăva adunătură. Ci aşa făr de veste ne-au lovit la Scaunul nostru în Iaşi, cu gîndul ca să ia, precum au luat Pivodă căpitan pe Necolai Mavrocordat, domnul muntenesc, din Scaunul ţerii, din Bucureşti, şi l-au dus la Sibiu. Iar noi, cu ajutorul lui Dumnezeu, i-am biruit şi i-am răsipit, dar şi movilă am făcut pe trupurile lor şi minunată cruce şi cerdac de piatră lîngă movilă am făcut, lîngă drumul cel mare din josul Cetăţuii, unde au fost şi războiul.

Şi am mers pe muntele ce se chiamă Măstăcănişul şi pe muntele Suhardul. Pogorîndu-ne pen codri şi ape, am venit în Ţara Ungurească, într-un sat anume Rodna. Şi de acolo, împreună cu măria sa sultanul şi cu mulţime de tatari, prădînd şi arzînd păn la cetatea Bistriţei, am încunjurat-o de toate părţile. Şi s-au dat; numai cetatea singură au rămas. Apoi s-au slobozit tătarii în pradă, trecînd de Muncaciu, la ungurime de afară. Şi s-au întors prin Maramorăş, au prădat tot Maramorăşul; care pradă şi jaf s-a pomeni la unguri. Şi apoi ne-am întors...

Şi această pradă şi robie ce făcu în pămîntul ţerii Moldovei şi a Ţerii Ungureşti s-au făcut din pricina ghinărarilor de Ardeal, şi anume Ştefan Stinvil (Stainville), ghinărarul den Sibiu, şi baronul de Tighe (Tiege), ghinărarul den Braşov, şi Santamor (Saint-Amour), ghinărarul de Bistriţă. Cari pentru atîta să deie samă înaintea lui Dumnezeu, la înfrico-

[36] V. *Studii şi doc.*, VI, p. 643—645.

șatul județ..., pentru spurcata lăcomia lor, trimițînd asupra țerii pentru dobînda lor." [37]

Norocul lui Mihai Racoviță nu-l avu însă, cu prilejul noului război între austrieci, ruși și turci, care aduse, la 1738, pentru a doua oară după Stănilești, în Moldova oștile „moschicești", urmașul său, Grigore Matei Ghica.

În Moldova lui apărură întîi catanele, pe calea pe care și în 1717, după ofensiva de la Bistrița, o luaseră din nou, cîteva zile, înaintînd și pînă la Focșani. [38] Elemente germane pătrunseră pe la Oituz, pînă la Comănești, dar cele două steaguri de cazaci, trimese de domn, cu boierii Constantin Ipsilanti și Toader Paladi, siliră pe năvălitori să plece, pierzîndu-și colonelul și lăsînd două tunuri. [39]

Afară de seimeni, parte bosnieci, parte români [40], cu căpitanul Manoli din Chios [41], ai căror ofițeri purtau nume turcești (bașbulucbașă, odabaș, chehaie [42]) erau deci acești cazaci, orînduiți rusește, cu polcovnicii și porușnicii lor. [43] Întîlnim chiar, pe această vreme, după același exemplu al „saldaților" (soldați) ruși, al căror nume se ivește acum întîiași dată [44], și dragoni. [45] Iar vechii călărași de ținuturi dăinuiau, cu căpitanii lor, ca Vartic (din 1723), Ioan Giușcă (din vremea războiului) și alții mulți. [46] Ei se serveau însă mai ales pentru dusul corespondenței, ca și baranii [47], țimi-

[37] V. și Stefanelli, în *Analele Academiei Române*, XXXVI, p. 1027 și urm. O soră a Domnului, soția chiar a Ceaurului, prinsă, își făcu singură drum prin munți (Chiparisa, p. 70).

[38] Chiparisa, la sfîrșit.

[39] Neculce, p. 397—398.

[40] *Uricariul*, XXIV, p. 225.

[41] În 1739; *Studii și doc.*, XII, p. 39, nr. 74.

[42] Cf. *Studii și doc.*, VI, p. 257, nr. 3: 3; *Uricariul*, V, p. 318; X, p. 115; XVII, p. 219, 278; XXII, p. 359—360; *Studii și doc.*, VI, p. 343, nr. 19; Ghibănescu, *op. cit.*, IV, p. 76—77, nr. 83.

[43] Și în 1666, 1686 polcovnicul, porușnici (Ghibănescu, V. *op. cit.*, p. 49; nr. 39; IV, p. 104, nr. 12).

[44] Neculce, p. 411.

[45] *Studii și doc.*, VI, p. 441, nr. 1660 (an. 1740).

[46] V. *Uricariul*, XII, p. 305—306; II, p. 284; X, p. 120—121. Cf. *ibid*, XVII, p. 201, Cf. Ghibănescu, *Cuzeștii*, p. 230. Stegari, *Studii și doc.*, VI, p. 401, nr. 1499. Săidăcari, *ibid.*, p. 436, nr. 1643. Călărași, *ibid.*, p. 425, nr. 1621.

[47] *Studii și doc.*, V, p. 415.

rașii, cu căpitanul lor de țimir [48], umblătorii [49], panțirii. [50] N-aveau un rol militar, cum nu-l mai aveau de mult, deși se bucurau de anumite concesii fiscale, vechii curteni. [51] În tabăra de la Socola, ținută cu grea cheltuială a țerii, Ghica avea patru steaguri de turci și alte patru de lipcani, formînd un grup de 3.000—4.000 de oameni. [52]

Cînd rușii se înfățișară, avînd cu dînșii pe beizadelele, crescute în împărăție, ale lui Antioh Cantemir, Ghica nu putu opune nici o rezistență, ci, urmînd exemplul de odinioară a lui Constantin vodă Cantemir, el se retrase spre Galați. Astfel maiorul Dimitrie Cantemir putu să prade pînă la Bacău, iar fratele său, brigadirul Constantin, intră în Iași la 2 septembre 1739, trimețînd înainte o trupă de 2.000 de oameni pentru a prinde pe domnul fugar. La intrarea solemnă a tînărului înstrăinat i se aduseră „cheile țerii și steagurile slujitorilor" [53].

Urmă apăsătoarea și despoietoarea stăpînire [...] a generalului Münnich, un meșter în ce privește stoarcerile și un inexorabil brutal din școala germană a veacului al XVIII-lea. Cînd dezvoltarea războiului îl sili să părăsească Iașul, și Grigore vodă putu în sfîrșit să revie-n capitala sa, pentru apărarea lui, care n-avea o armată, fu necesar să se aducă iarăși străini.

În Țara Românească, împotrivirea opusă nemților împăratului, cari năpădiseră toată partea muntoasă a țerii — amănuntele se află în Efemeridele lui Constantin Daponte [54] — fu mult mai energică, și Constantin Mavrocordat a încercat chiar crearea unei armate naționale.

În fruntea elementelor chemate de tînărul fanariot e un steag de boieri tineri, cu acel Pîrvu Cantacuzino Măgureanu, pe atunci postelnic, care trebuia să fie mai tîrziu șeful par-

[48] *Ibid.*, VI, p. 279, nr. 520.
[49] *Ibid.*, p. 444, nr. 1679; Ghibănescu, *Surete și izvoade*, IV, p. 200 (a. 1668).
[50] *Studii și doc.*, VI, p. 353, nr. 1055; XVI, p. 332, nr. 101.
[51] *Uricariul*, XXIV, p. 419 (a. 1722).
[52] Neculce, p. 401—403.
[53] *Ibid.*, p. 408.
[54] Publicate, în textul grec și în traducere franceză, de Émile Legrand.

tidului militar și rusofil în Țara Românească. Vin apoi „copiii den casă cei mici" și „copiii den casă cei mari", paicii, vătafii, mataragiii, sarage bașii, tot personal de ceremonii al Curții. Ostașii propriu-zis: *slujitorimea*, se compun din șase căpitani cu 303 „liude", oameni de trupă, avînd asupra lor optesprezece zapcii. Seimenii, cari trebuiau să fie neînsurați ca anumite trupe turcești „siimenii holteai", sînt 146, cu nouă „zapcii" ofițeri. Sînt și sîrbi, 66, cu un căpitan și trei zapcii. Sînt levenți, după obiceiul turcesc, 65, cu un căpitan și zece zapcii. Sînt cazaci călări, 262, cu patru căpitani și doi zapcii. Ca și în Moldova [55], avem vînătorii: 162 cu doi căpitani și șapte zapcii. Talpoșii lui Brîncoveanu există încă, și tot așa „nemții de Poartă", păzind la intrarea Curții, dar supt ordinele unui căpitan Antohie. Numărul lefegiilor e de 87, cu zece zapcii. Găsim și țarigrădeni aduși din Constantinopol, slujitori de granițe la Focșani („focșanlîi" după expresia turcească), martologi (ca la aceiași turci în părțile sîrbești) peste Olt, călărași, lipcani, după imitația celor de la Hotin. Interesanți sînt mocanii, ardelenii de creațiune recentă, luați din mijlocul păstorilor cari veneau cu turmele lor în părțile noastre: 200 cu șapte căpitani și douăzeci și unul de zapcii. Și în sfîrșit întîiași dată dăm de arnăuți, albanezi, veniți după leafă în părțile noastre și purtînd, supt șefi de aceeași rasă, costumul lor național: deocamdată nu sînt mai mult decît 36 cu doi căpitani și șase zapcii. [56] În Moldova, *odăile* „arnăuților de la Curte" apar pe la 1740. [57]

Nu o dată această mică oștire și-a făcut datoria într-un război pe care, se știe, austriecii, cari credeau să poată birui și fără minunata conducere a lui Eugeniu de Savoia, l-au pierdut cu desăvîrșire, fiind siliți să restituie și județele oltene pe care, cu permanenta nemulțămire a tuturor claselor populației, silită brutal să intre în forme străine, le ocupaseră în intervalul de vreo douăzeci de ani, de la pacea din Passarowitz (Pojarevaci) la aceea din Belgrad, ce era să se încheie acum,

[55] V. mai sus și, pentru 1690, *Studii și doc.*, V, p. 546; pentru 1741, *ibid.*, VI, p. 255—256, nr. 391.
[56] *Ceva despre ocupația austriacă în anii 1789—1791*, în *Analele Academiei Române*, XXXIII, p. 234 și urm.
[57] *Studii și doc.*, VI, p. 389, nr. 1357.

la 1739. [58] Generalul von Saalhausen părăsi rușinos Craiova; generalul Gillany trebui să iasă din Oltenia după o năvălire care-i aduse pradă, dar nu glorie (iulie 1737); intenția lui fusese totuși să răzbată pînă la București, înnoind isprava din 1716; ocupația lui Bárkoczy la Cîmpulung, pătrunderea altor detașamente la Cîmpina și aiurea nu aduseră decît trecătoare succese asupra turcilor surprinși.

Austriecii întrebuințaseră în Oltenia contingente indigene, de care se arătau mulțămiți. [59] Se afirmă, în sfîrșit, că românii, luptînd alături cu turcii, se purtară vitejește în Banat, dar e vorba de aceia din partea locului pe cari regimul austriac îi mulțămea mai puțin decît al vechilor stăpîni, cei cu „steagul fără cruce", dar cu grijă pentru nevoile omului. Șefii rebelilor, cari strigau străinilor [60]: „cărați-vă din țara noastră", erau Niculcea și Bumbăcilă. [61]

II

Încercări de manifestare ostășească a românilor (1778—1821)

După încheierea noii păci de la 1774, Principatele fură scutite aproape o jumătate de veac de prezența oștilor străine. Astfel puterea lor militară putu să decadă și mai mult pînă la dimensiunile restrînse ale păzitorilor domniei, indigeni, mai ales străini.

Pentru anul 1759, o descriere de călătorie a trimesului polon Potocki ni arată amănunțit, și din cel mai bun izvor,

[58] Supt austrieci în Oltenia se păstrează vechii plăieși, căci găsim un „Andreas Sakorai, director plajasonum subalpensium Austriacae Valachiae".

[59] N. Iorga, *Acte și fragmente*, I, p. 344 și urm. Cf. însemnările lui Daponte, citate mai sus. Gillany, care vorbea de cei 1.000 de călărași ai săi, avea, de fapt, ceva husari și 200 de chiurasieri; *ibid.*, nr. 3.

[60] *Ibid.*, p. 352, nr. 3.

[61] *Ibid.*, p. 360, nr. 1. Cf. Iorga, *Ist. românilor din Ardeal și Ungaria*, I, Vălenii de Munte, 1915, p. 310—311. Catanele măcelăriră pe români la bîlciul de la Caransebeș.

din ce se alcătuia oastea Moldovei: o sută de „ruși" cu „căpitanul darabanilor", o sută de seimeni, cu baș-ceaușul, o sută de „ulani", cu baș-buluc-bașa, o sută de vînători, cu căpitanul lor, o sută de tunari, o sută de arnăuți cu steaguri în mînă, avînd ca șef pe aga, „două sute de străjeri ai orașului, cu doi căpitani", afară de poliția propriu-zisă. [62]

În ce privește elementele luate de la turci, seimenii se păstrează, cu odobașii și iuzbașii lor. [63] Întîlnim și mai departe serdari cu atribuții polițienești. [64] Se adaugă însă așa-numiții saraci. [65] Iar de la un timp poliția o fac de-a dreptul turci, chemați sau impuși, al căror șef are și oarecare atribuții politice, beșlii — constatați încă din domnia moldovenească a lui Constantin Mavrocordat —, cu beșli-aga, solemnul beșleagă, trecut și în proverb, în fruntea lor. [66] Dintre vechile alcătuiri românești, se păstrează la pasuri — Oituz, Trotuș, Ștefănești, în Moldova — vechea pază cu căpitani localnici [67]. Călărașii, ai căror șefi sînt căpitanii, avînd cîte un chehaie, locotenent lîngă dînșii, rămîn în legătură cu hatmanul [68]: un act de pe la 1750 spune: „ni s-au dus ficiorii noștri să se scrie călărași." [69] Ne mirăm însă găsind și la 1741 ca și la 1770 dărăbani. [70] Drăganii au un steag, și șeful lor era la 1751 un Sandu Berechet. [71] Numele vechi de slujitori a rămas [72], pe lîngă cel de lefegii, care nici acesta nu e nou. [73] Vel căpitanul e comandantul suprem al acestor oameni

[62] Iorga, *Călători, ambasadori și misionari*, din „Buletinul societății geografice", 1898, sem. II (București, 1899), p. 45.
[63] *Uricariul*, V, p. 314; XXIV, p. 420—421 (a. 1758).
[64] *Studii și doc.*, VI, p. 427—428, nr. 1628 (a. 1730).
[65] *Ibid.*, p. 81, nr. 35, Cf. *Uricariul*, VI, p. 320.
[66] *Studii și doc.*, VI, p. 268, nr. 469. Bulibaș (buluc-bași) la ostașii creștini, 1751, *ibid.*, XVI, p. 100.
[67] *Ibid.*, XX, p. 311.
[68] *Ibid.*, VI, p. 353, nr. 1060; XVII, p. 221.
[69] *Ibid.*, XVI, p. 100, nr. 4.
[70] *Ibid.*, XXI, p. 350; *Studii și doc.*, VI, p. 251, nr. 365; p. 267—268, nr. 463.
[71] *Ibid.*, XVI, p. 100.
[72] *Ibid.*, XV, p. 116, nota 1.
[73] *Ibid.*, XVI, p. 106: Constantin, fost căpitan de lefegii, în 1733.

de țară[74], și supt el găsim polcovnicii și porușnicii știuți.[75]

Dar și mai tîrziu apar și hotnogi[76] și ceauși — astfel un „ceauș agesc“[77] —, vătafi[78] (și stegari[79]). Numele căpitanilor lor sînt curat românești, ca și ale înaintașilor: după un Tofan, găsim, în vremea la care am ajuns, un Vasile Busuioc (1754), un Ștefan Roșca (1765)[80], iar la munteni un Iane, un Cozma, un Barbul, un Stoica, un Jipa, un Ioniță, un Păun, un Radu, un Mușat, un Cîrstea, pe lîngă un singur străin, Bagdatliul (din Bagdad[81]). Acum au dispărut însă rămășițe din veacul precedent, ca păharniceii și stolniceii, cari răsăriau și în Moldova.[82]

În războiul care pornește prin năvălirea rusească din 1768 partea mai vie din oastea moldovenească, arnăuții lui Grigore vodă Calimachi, care iese compromis din acest incident — avînd apoi să-și piardă capul—, trec la creștini.[83] Cei din Țara Românească, încadrați cu turci, și formînd împreună o armată de peste 6.000 de oameni, nu pot urma acest ispititor exemplu.[84] Dar, în afară de acești soldați cari-și schimbă ușor stăpînul, din poporul însuși se ridică, pentru

[74] *Uricariul*, I, p. 237.

[75] Chiriac porușnicul, vornic de poartă, în 1760, *Uricariul*, XXII, p. 384—386. Cf. și, pentru anii următori, *Uricariul*, VI, p. 296 (Scarlat Dodan, 1816); XXI, p. 356 (C. Banu, 1772—1773); Antonovici, *Doc. Bîrlădene*, II, p. 75, nr. 58; *Studii și doc.*, VI, p. 61, nr. 25; p. 446, nr. 1686 (Vasile Kogălniceanu). Polcovnici, *ibid.*, XVI, p. 51 (a. 1783).

[76] *Uricariul*, XXI, p. 273 (a. 1780). Cf. *Studii și doc.*, VI, p. 358, nr. 1088 (a. 1742).

[77] Un „aprod ceaușesc“, *Studii și doc.*, XVI, p. 51 (a. 1783). Ispravnici, căpitani, aprozi în 1780, *Uricariul*, XXI, p. 401 (a. 1780).

[78] *Uricariul*, XVIII, p. 265—266.

[79] La munteni, pe la 1750, căpitani „boierești“, „polcam“ (de polc), de Cîmpina; *Studii și doc.*, XVI, p. 100 și urm. Pentru stegari, Ghibănescu, *Cuzeștii*, p. 286; *Uricariul*, XXII, p. 361.

[80] *Uricariul*, XVII, p. 261; XXI, p. 266 și urm.; *Studii și doc.*, XXV, p. 287. Cf. *Uricariul*, XVI, p. 49 (cf. 1770); XXV, p. 203 (a. 1775), 270 (a. 1804: Sandul).

[81] *Studii și doc.*, XVI, p. 100 și urm. (tot acolo, pentru vremea mai veche, iuzbași, și un Dobrin, căpitan de ungurei), p. 141, 142—143.

[82] *Uricariul*, XVI, p. 214—215; *Studii și doc.*, XVI, p. 389.

[83] Iorga, *Doc. Callimachi*, I, prefața.

[84] *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. N. Iorga, p. 168.

întîia oară, voluntari, și cuvîntul *volintiri* apare pentru a-numi, „volintiri" atrași de proclamațiile împărătesei Ecaterina, care credea să ajungă la scopurile ei chemînd la arme pentru „liberarea" lor pe toți creștinii supuși sultanului, și în rîndul întîi pe români, la cari de mult, și în special, umblau emisari, călugări și laici, mai ales la munteni.

Din „volintirii ce umblau prin țară, fiindcă sînt români", din arnăuți se alcătuiește astfel, după ocuparea Moldovei de ruși, un grup de vreo șapte sute de oameni, avînd în frunte pe un căpitan improvizat, pe un polcovnic cu numele de Ilie Lăpușneanu, care se vede astfel a fi de loc din Basarabia, și se dă, tot după vechea ispravă din 1716, o lovitură la București, unde domnul nu era deloc dușman al biruinței creștinilor. Un izvor contemporan ni prezintă pe năvălitori răsărind noaptea în sunetul a două trîmbiți și două tobe, care ar fi fost luate de la „slujitorii" din Focșani; deasupra micii bande se ridică , în loc de steaguri, niște „mese" (fețe de mese) „sau cerceafuri".

Din țară-i așteaptă partidul boieresc doritor al dezrobirii prin ruși, cu Pîrvu Cantacuzino, vechiul luptător din 1738, în frunte, și cu fratele său Mihai Măgureanul; amîndoi erau înțeleși cu această acțiune, și, cu toate că Mihai ajunse apoi general rus, Pîrvu singur era în stare s-o și susție ca ostaș. Contingentul pe care-l aducea el însă era foarte restrîns, abia 200—300 de arnăuți, cîștigați din garda lui vodă. Dar cu vremea Bucureștii, de unde plecaseră, ca prizonieri, Ghica vodă și familia sa, ajunse să aibă pînă la 2.000 de arnăuți și nu mai puțin ca 4.000 de „volintiri".

Pîrvu Cantacuzino n-avu însă noroc. Pleacă, după cîtva timp, contra turcilor, cari veneau din Giurgiu cu o mie din „volintirii" săi, ducînd și două tunuri. La Comana însă, supt dealul cu mănăstirea unde se odihneau, lîngă războinicul voievod Radu Șerban, și Cantacuzini de-ai lui, din vremea Brîncoveanului, el fu încunjurat într-o pădure și peri împreună cu 750 dintre arnăuții cari se luptau lîngă el. [85]

Cu aceasta se încheie și participarea militară a românilor la război.

[85] *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 168—179.

Cu totul altfel se înfățișară elementele românești în noul război pe care Rusia, aliată și data aceasta cu Austria, îl deschise în 1788.

Și acum arnăuții domnului Moldovei trădară. Cînd maiorul austriac Fabri înaintă prin Botoșani spre Iași, încercară a i se împotrivi trupele de la Șipote ale lui Ibrahim pașa, care apărau pe Alexandru vodă Ipsilanti, după fuga în Rusia a înaintașului său, Alexandru Mavrocordat Fugarul (Firaris). Ipsilanti era însă gata să treacă la dușman, și întru acesta-l ajută, în ciocnirea de lîngă Mănăstirea Galata, împrejurul Iașului, șeful arnăuților săi, Vițu. Princiarul prizonier fu îndreptat către Brünn, capitala Moraviei, unde era să steie multă vreme. [86]

În Țara Românească austriecii imitară exemplul celor din 1738, cu o jumătate de veac în urmă. Ca și atunci, ei se cuibăresc în mănăstiri, la Tismana, la Cozia, în tîrgurile și orașele de la munte, Ocnele Mari, Cîmpulungul, Cîmpina. Și acum, ca și altădată, ei află boieri cari să-i întroducă și să-i îndemne: tot un Bujoreanu ca în 1716, Preda serdarul, doi Cantacuzini, fiii lui Răducanu și nepoții de frate ai lui Pîrvu, precum și alții mai mărunți. Precum în ultimul război țarina-și avuse „volintirii" ruși, împăratul găsește acum „volintiri" nemți. Din partea lor, turcii pașei de Vidin ocupă Craiova și înaintează și pînă-n preajma Tîrgu Jiului.

Domn fusese numit de Poartă, și anume de amiral, un insular, Nicolae Mavrogheni, care, într-o zbuciumată tinerețe, se dovedise capabil nu numai de inițiativă, dar și de cutezanță. El avea la îndemînă 200 de arnăuți, ceva „catane" și, la hotare, plăieși. Hotărît să întîmpine pe dușman, el trimete din aceste trupe la Vîrciorova, la Turnu Roșu, la Cîmpulung, pentru paza trecătorilor. Apoi organizează o adevărată oștire, de luptă, de statornică, îndelungată și uneori fericită luptă, a cării compoziție o cunoaștem. Din ea făceau parte arnăuții, al căror număr fusese ridicat la 400 [87], slujitorii sau lefeciii spătarului, 150, și ai căpitanului lor, 100 trupele „căpitanilor de pe afară" cuprinzînd opt cete de

[86] *Acte și fragmente*, I, p. 237 și urm.; Hurmuzaki, X, p. XLI.
[87] Între ei Vițu, care servise și pe Ipsilanti și care mîntui ca trădător; Blancard, *op. cit.* , p. 675—676.

scutelnici, cu cîte cincizeci de oameni, întrebuințați la strajă în oraș; opt cete de seimeni, cu același număr de cîte cinzeci, și iarăși tinerii boieri, cari erau acuma o sută douăzeci și cinci. De toate erau 90 de steaguri de 100 și de 6 de 50 de oameni. Purtau uniforme, „capoduri domnești" roșii pentru infanterie, ofițerii (căpitani, odobași, ceauși) erau îmbrăcați în galben, ceaușii și stegarii în verde. Se menționează steaguri cu sfinți, și companiile se numeau după ele: a Sfîntului Gheorghe, a Sfîntului Dumitru, a Sfîntului Teodor Tiron ș.a. „Era și căpitanii de arnăuți cu turci amestecați." [88] O muzică militară e pomenită și ea în acest timp. Plata era de un leu pînă la douăzeci pentru călări, de un leu pănă la șase pentru pedeștri. [89] Se făcuse apel, ca în Moldova lui Dimitrie Cantemir, la toate elementele din popor și un glumeț înșiră pe conduragii, cizmari, precupeți și cîrciumari. [90]

Izvoare turcești fac socoteli exagerate: 4.000 de arnăuți (3.'000 de infanteriști), 2. 000 de români turci" (1.500 de infanteriști), 2.000 de „români creștini" (aceeași proporție), 4.000 de bulgari (3.000 de infanteriști), 4.000 de tatari, 200 de tunari cu 8 tunuri. [91]

Însărcinat, o bucată de vreme, și cu apărarea Moldovei, [...] Mavrogheni îndeplini lucruri destul de însemnate, mai ales țiind samă de mijloacele sale așa de reduse și de puținul ajutor real pe care-l putea aștepta de la stăpînii săi.

În Țara Românească însăși ostașii lui apărură izgonind pe dușman, la Vălenii de Munte, la Rucăr, la Cozia, pe Valea Oltului și pe Valea Jiului. Polcovnicii lui se așezară la Craiova. A doua zi după lupte la Tîrgu Ocna, la Comănești, ba chiar în codrii Vasluiului, el făcea să fluture steaguri românești către Brașov, în iulie 1788, și un raport contemporan spune: „Un spirit de nemulțămire apare între clasele de jos ale poporului din Ardeal, mulți dintre cari s-au unit de bunăvoie cu domnul muntean." [92] Ardealul fu năvălit și pe la

[88] Dionisie Eclisiarhul, în Papiu, *Tesaur*, II, p. 173.
[89] După Urechiă, Istoria românilor, și Blancard, *Les Mavroyéni*, în memoriul citat, *Despre ocupația austriacă în anii 1788—1791*, p. 100 și urm.
[90] Poema Pitarului Hristachi (și în „Biblioteca pentru toți").
[91] Blancard, *op. cit.*, p. 432. 505.
[92] Urechiă, p. 295—296; Blancard, *op. cit.*, p. 342 și urm.

Poiana Sibiului și pe la Hațeg, firește fără urmări mai însemnate.

Luptele urmară și în iarnă; în februar 1789 se întîmpină ciocniri la Focșani, la Cîineni, la Mănăstirea Adam, în părțile Tutovei. În vară se încercă o pătrundere în Ardeal prin pasul Buzăului, de domnul însuși, și iarăși se schimbară focuri la pasul Branului și la al Turnului Roșu.

Îndată însă se produse, scoțînd pe austrieci din încurcătura-n care-i pusese lipsa lor de curaj și de hotărîre, marea ofensivă victorioasă a rușilor lui Suvorov. Cu ei se găseau o mie de arnăuți moldoveni, comandați de ofițeri germani, ca Derfelden. Ei luară parte la lupta de la Focșani și la cea din Crîng, de la Mărtinești, lîngă Rîmnicu Sărat, care decise soarta Țerii Românești, dînd-o pe mîna austriecilor. Condus de boierii Ioan Cantacuzino și Cîmpineanu, prințul de Koburg își făcu întrarea în București. Alți boieri serviră de călăuzi pe valea Oltului. Ca și Țara Românească, Oltenia fu ocupată și, la 1771, Clerfayt și Stadler dădeau acolo, lîngă Calafat, o luptă turcilor. Cît despre Mavrogheni, el plăti cu capul său înfrîngerea care nu i se datorea lui. [93]

Oastea lui se împrăștie, pe cînd cei întrați supt steagurile împărătești — ca bimbașa Mavrodin, ajuns maior austriac, și fiul său [94] — rămaseră în serviciu pînă la isprăvirea războiului, prin pacea de la Șiștov (1791), hotărîtă de evenimentele Revoluției franceze.

În cei paisprezece ani de zile cari despart această ocupație de aceea pe care o începură rușii singuri la 1806 [...] se întîlnesc în jurul domnului Țerii Românești și Moldovei rămășițele, ciudat amestecate, ale tuturor corpurilor ce fuseseră pînă atunci. Întîi străinii sau cei formați după obiceiul străin: lefecii, leventi, lipcani, seimeni, hătmănești și agești, pe lîngă breslele de curte, ciohodari, satîri, copii de casă, mehteri (muzicanți), aprozi, portărei, fustași de divan și de harem. Apoi dărăbanii — și de temniță — , călărașii, chiar roșii, cu căpitani — și de baltag —, ceaușii cu stegarii,

[93] Memoriul citat, p. 219—229.

[94] „Mavrodin bimbașa, maior acum, fiind un viteaz, cu un fecior a lui, iar viteaz și hrăbor"; Dionisie Eclesiarhul, *loc. cit.*, p. 180.

și cu muzicanții lor: cimpoiași, bucinași. [95] La pasuri sînt plăieșii , la vînat păsărarii. [96]

Încă pînă a nu trece rușii peste Prut [97], tinerii români, ca și înaintașii lor cu un veac în urmă, intrară în serviciul țarului. La 1803 întîlnim astfel pe un Dumitru și un Anton „ofițeriul", pe un căpitan Iacov Bulică, pe un „maior Ioan Batist" (Baptist) Balș pe un Măcărescu, pe un polcovnic Manolachi. [98] Un Nicoriță, care ajunse locotenent-general, ia parte la operațiile campaniei contra turcilor [99], ca și un alt locotenent-general, prințul Ghica, și generalul-maior Scarlat Sturdza [...] [100], ca și generalul-maior Cristofor Macarovici Comino. [101]

Rușii găsiră aici elemente care puteau fi întrebuințate: cele arătate mai sus, apoi și altele: pușcași domnești, căpitani de margine (la Soroca), cu slujitorii lor, călărași, dorobanți etc. [102] Ei încearcă a forma o armată românească, și amestecaseră pe ai noștri în compăniile lor de poliție; nici volintirii nu lipsesc. [103]

Grija cea mare [...] a fost însă crearea unei armate pentru revoluționarea Peninsulei Balcanice. Corpul zis elin, din 1808 supt comanda unui maior Pangal, cuprindea secțiuni ca acestea: olimpică, tesalică, spartană, tracică, macedonică. [104]

[95] Cf. *Uricariul*, XIX, p. 318; VIII, p. 336, 361, 377; VII, p. 339. Cf. *ibid.*, p. 276; XXII, p. 229, 242 și urm.; V. p. 131—132. Buciumaș (nume) și Bucinaș (sat), *Uricariul*, XVIIII, p. 265—266; Aricescu, *Revista istorică a arhivelor*, p. 1205 — Cimpoiași, *Uricariul*, XII, p. 277. Cf. „ a păzi parola", *ibid.*, XXIV, p. 445. Căpitani: de dărăbani (1780), *Uricariul*, XXIV, p. 450—451; VII, p. 71—73; (1807), *ibid.*, II, p. 278. De mazili, *ibid.* XXV, p. 246. De răzeși, *ibid.*, p. 118—119. Căpităniță, *ibid.*, XVII, p. 39—40.

[96] *Uricariul*, VII, p. 276; Ghibănescu, *Surete și izvoade*, V, p. 165. Pentru vînătorile domnești, unde merg aprozi, armășei, copii din casă, păhărnicei, vel căpitan de dărăbani etc., *Doc. Callimachi*, p. 568—569, nr.6.

[97] Manifestul lor în românește, *Uricariul* III, p. 220 și urm.

[98] *Uricariul*, VIII, p. 366. Cf. Radu Rosetti, *Arhiva senatorilor*, III, în *Analele Academiei Române*, 1910, p. 41 (81).

[99] *Ibid.*, II, p. 129—130 (89—90); III, p. 130 (710).

[100] *Ibid.*, II, p. 714 (134); III, p. 77 (37)

[101] *Ibid.*, II, p. 67. Un parucic Albu, *ibid.*, p. 713 (133).

[102] *Ibid.*, II, p. 712 (132), p. 135 (35) și urm.; *Studii și doc.*, VII, p. 86 (43); XV, p. 153, nr. 27; XX, p. 496—497.

[103] Radu Rosetti, *loc. cit.*, II, p. 691 (III) și urm., 710 (237); cf. I, 134.

[104] *Ibid.*, II, p. 693 (112) și urm., 712 (132); Urechiă, *Istoria românilor*, IX, p. 172. Cf. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, V, p. 241

Alături de acest corp era apoi al sîrbilor lui Caragheorghe, aceia pe cari un contemporan îi numește despreţuitor: „husarii cerno-sîrbi cari bat paveaua în București." '[105]

Dar Constantin Ipsilanti, domnul din București, care sprijinea în tot chipul mișcarea națională a sîrbilor, nădăjduind, desigur, a-și întinde autoritatea și asupra lor, visa de o Românie unită, de o Dacie în care supt ordinele lui, de rege, s-ar fi contopit cele două principate. Recunoscut de patronii săi ruși ca oblăduitor al ambelor principate, el căută să aibă un sprijin militar propriu.

Şi astfel, după încercarea lui Dimitrie Cantemir, după aceea a lui Constantin Mavrocordat și a lui Mavrogheni, avem și pe aceasta, a noului Constantin vodă, pe care căsătoria lui cu o Văcărească îl apropiase, de altfel, atîta de boierimea noastră.

S-a păstrat și ordinul lui, *ca domn moldovean*, din 1801, *cu atîția ani înaintea războiului*, prin care se orînduiește ca „din streinii ce se află aice în țară să strîngem o samă de ascherlii" contra prădăciunilor pe care le făceau bandele de rebeli ale puternicului aian de Vidin, Pazvantoglu. Vor fi „și călări, și pedeștri", cîte douăzeci la o „căpitănie" sau supt un bulucbaș, pînă se vor face 60.000 Bulucbașa va primi 50 de lei, bairactarul (termin turc în loc de stegar) călare 35, neferul călare 30, bairactarul pe jos ca și neferul pe jos 25, pentru *gătire*. Leafa oscilează între 30 și 10 lei, și se dă și o bonificație pentru plecare, ce se zice *ismiclic*, și un tain de întreținere. [106]

Şi, în legătură cu aceiași pasvangii, Zilot Românul, care înseamnă în stilul de critică al mahalagiului bucureștean înăcrit tot ce se petrece supt ochii lui, ni spune că același lucru îl încercase Alexandru Moruzi, care strîngea din județe panduri, „scriind" și la București „cîți mișei, cîți blăstămați toți în rîndul ostașilor". Nu doar că ar crede pe români incapabili ca ostași, căci știe „istoriile vechi", dar „cursul anilor și împilarea ce au avut în toată vremea i-au dezbrăcat de mărimea inimii, care naște vitejia și îndrăzneala, și i-au îmbrăcat cu

[105] Radu Rosetti, *loc. cit.*, II, p. 708 (128). Cf. Iorga, *Relations entre Serbes et Roumains*, Vălenii de Munte, 1913.
[106] *Studii și doc.*, XVI, p. 102—104.

spaima și cu frica". [107] Tot așa face Mihai Suțu, la 1802, înaintea fugii lui în Ardeal:

Și-ncepe-a aduna din București oștime:
Brăgani n-au mai rămas și altă calicime,
Care cîte-un pistol, care și fără pușcă,
Alții în loc de puști ciomegele apucă,
O, cîtă ești de rea, tîrzie socoteală,
Căci isprăvești nimic prin multă osteneală!
S-au ostenit prea mult Mihai vodă s-adune
Ostași, și au și strîns, dar doar numai cu nume:
Căci ce ostași pot fi oameni de-adunătură?
Nimic, în adevăr: mai multă strîmbătură!
Au mai trimes porunci la unele județe
Să strîngă din rumâni ostași cu minți istețe,
Voinici pentru război, vrednici, cu arme bune;
Dar ce alt au făcut decît o urîciune?
Căci zău că te scîrbiau văzînd cest fel de oaste [...]
Desculți și felegoși; unde arme la dînșii?
Cum poate fi voinici cei de năcaz pătrunșii?

Ce s-a făcut în 1806 știm prin izvoare contemporane, scrise de oameni cari n-aveau destul simț pentru a privi cu mîndrie aceste încercări încă timide. Domnul adunase, pe vremea cînd încă nu se produsese conflictul, „ciohodari, arnăuți, panduri și catane, călărași cu mazdrace căzăcești". Dacă o parte dintre acești soldați, neplătiți, se împrăștiară, arnăuții, cărora li se zicea arvați (după cuvîntul harvat, din ungurește horváth, care înseamnă croat), rămaseră pentru paza Bucureștilor înainte de sosirea armatei rusești. După ce se ajunse la ruperea legăturilor dintre cele două împărății, nu numai că Ipsilanti sprijini, că iniție chiar alcătuirea, cu elementele din Moldova, a „dragonilor machedoneni", „cu haine verzi de postav și cu coifuri în cap", cari li se păreau unora a fi chiar 10.000, dar strînse pentru apărarea orașului, *el și boierii lui, cari nu mai fură lăsați a fugi ca altă dată*, „arnăuți, sîrbi, rumâni", fixîn-

[107] B.P.Hasdeu, *Ultima cronică română din epoca fanarioților*, București, 1884, p. XXI—XXII, 30, 60—61.

du-li cartierul la Mănăstirea Radu vodă. Acești ostași improvizați uniți cu „sîrbii mahalagii", urmăriră, alături cu cazacii, pe turci, cari, zăpăciți, părăsiseră în desordine capitala munteană. [108]

Ocupația începînd, cu Ipsilanti restituit în Scaun, „poruncit-au vodă la tot felul de meșteșugareți cu vătășia de făcea' haine, căciuli, cizme, arme; adusese cai, șei, săbii, mazdrace. Și o ordie se făcuse: cazaci, îmbrăcați în albastru, călărime, cu numele lui Ipsilant pe pantelire cu slove de alamă, cu pecetea lui vodă pe piept. Altă oaste era de li zicea panduri [109], iar pedeștri. Altă oaste era'dragonii cei din Moldova adunați, cari și pecetea Moldovei avea'pe coifuri. Într-aceste oști era feliu de feliu de limbi: arnăuți, greci, sîrbi, români de țară, nemți, unguri. Făcutu-s-au și alte căpitănii cu osebite steaguri, *căci da' năvală,* precum am zis, pentru lefi. Vodă la oștile cele adunate li orînduise căpitani și ofițieri, muscali, nemți, sîrbi din Banat, încă și unguri, dar tot muscali se numea'. Și i-au pus peste polcuri cîte două sute sau mai mult la o căpitănie, și i-au început a-i învăța muștra ostășească, și li da pe spate cu latul sabiei, și, dacă au mai deprins, mergea' și ei cu pîlcurile lor la război cu muscalii." Și, speriat, bietul ecleziarh de la Rîmnic îngînă: „apoi au început unii a fugi și, dacă-i prindea', bătăi ce punea' pe ei, muria bătîndu-l; încă și mort îl bătea', să se împlinească numărul hotărîrii. *Se spăriase rumânii care era' de țară*, că unii își lăsase muierile și copiii de se făcuse ostași" [110].

Zilot Românul rîde de paza ostășească la Curtea lui Ipsilanti, a cărui nouă pompă, europeană, „se încheia cu doi soldați ce păzia' cu puștile la ușa odăii în care se afla șezînd, și la capul scării jos vreo alți cîțiva soldați cu o darabană și un fluier", și i se pare că acest obicei apusean nu s-ar potrivi „la un domn al Țerii Românești, supuse Porții turcești". [111] Și el taxează noua oștire drept o „adunătură de felurimi de oameni blăstămați..., curată ceată de tălhari, că, pe unde ajungea,

[108] Dionisie Ecleziarhul, p. 205, 206, 208—209.

[109] Pandurii lui Curt, în 1808—1809 (Radu Rosetti, *loc. cit.*, II, p. 713 (131). Pentru panduri și bir în 1811, *ibid.*, p. 719 (139).

[110] Dionisie Ecleziarhul, p. 209.

[111] Hasdeu, *loc. cit.*, p. 86.

gemea pămîntul". [112] Deci se bucură cînd comandantul rus Prozorovshi desființează „volintirimea, adecă oastea lui Constantin vodă Ipsilanti, ce era din harvați, greci, sîrbi, arnăuți și alte neamuri, și se numea a țerii, a' cărora tîhărești fapte nu era' de suferit" [113].

Dar cine a urmărit dezvoltarea acestui curent către oaste, cine înțelege că pornirea generală către glorie din epoca revoluției şi a lui Napoleon nu putea să lase indiferent un popor în care nu se oprise viața, acela va prețui după cuviință această încercare militară cu așa de scurtă durată. Şi cu atît mai mult cu cît prin Solomon, prin Tudor, fiul țeranului din Vlădimirii Gorjului, se creaseră, în colaborație cu rușii, pentru libertatea Serbiei, cei dintîi conducători de oaste la noi.

[112] *Ibid.*
[113] *Ibid.*, p. 93.

RENAŞTEREA MILITARĂ

I

„Domnul Tudor" şi „Adunarea" lui

Domnia cea nouă, restabilită de turci după pacea din Bucureşti [...] rămăsese cu elementele ştiute ale arnăuţilor. Ioan Caragea şi Alexandru Suţu aveau în jurul lor numai pe arnăuţii căpitanilor Iordachi şi Farmachi, cel dintîi de loc din Olimp, de la Vlaho-Livadi, deci fără îndoială un aromân [1], celalt reclamat şi el de conaţionalii noştri din Balcani. Erau apoi trupe de poliţie ale colonelului (bimbaşa) Sava, care fusese în legătură cu Caragheorghe şi ale subalternilor săi, Ghenciu şi Delibaşa Mihali. O însemnare contemporană ni-a păstrat numărul lor şi cheltuielile pe care vistieria le făcea cu dînşii [2]. Erau apoi, în „Casa militară" a lui vodă, aceste companii: cei 50 de neferi ai lui tufeccibaşa, puşcaşi, cei 30 de delii ai lui deli-başa, avînd pe lîngă sine şi doi căpitani, cei 18 ai lui ghiuler-aga, tot atîţia ai lui buluc-başa, ai celui de-al doilea şi de al treilea, buluc-başa, ai lui cîrc-serdar, cei 12 ai lui odabaşa, cei 3 (!) ai lui buluc-başa de cămară, cei 2 (!) ai pazei beizadelelor, topciii de la tunuri şi tulumbagiii pompieri [3].

[1] Iorga, *Iordachi Olimpiotul*, în *Analele Academiei Române*, XXXVIII.
[2] *Acte şi fragmente*, II, p. 558—559.
[3] Hurmuzaki, X, p. 38—39; cf. Lagarde, *Voyage à Moscou*, p. 321; *Acte şi fragmente*, I, p. 552 nota 1, 559; II, *loc. cit.*

Pe lîngă aceasta se păstrau mai ales trupele turcești ale lui başbeşli aga. El ținea, în principatul muntean, un bairactar și numai 70 neferi călăreți supt ordinele lui. Subordonații lui, beşlegii din județe, aveau în special grija de a păzi pe negustorii turci cari umblau prin țară. [4]

Cu acești „apărători ai ordinii" în față, ridică Tudor, în ianuar 1821, nu fără înțelegere cu Iordachi, un vechi şi statornic aderent al Eteriei revoluționare pentru toți creştinii din Orient, steagul unei mișcări, care îndată, prin înseşi legăturile cu singurul popor țărănesc al românilor, trebuia să ieie un caracter particular.

El plecase din București numai cu o mînă de arnăuți, și cel dintîi gînd al lui, potrivit cu vechi amintiri de răscoală, fusese a merge la adăpostul mănăstirilor oltene care ocrotiseră în ceasurile de strîmtoare pe aderenții lui Matei aga contra oştii lui Leon vodă şi, acolo, a chema pe panduri, cari-i erau cunoscuți și prin rostul lui de mai multă vreme ca vătaf de plai la Cloşani. Era sigur că urmăritorii trimeşi contra lui se vor reuni cu dînsul.

Dar Tudor, care luptase pentru izbînda cauzei lui Carageorghe și *o văzuse izbutind a întemeia un stat liber de țerani*, avea, din capul locului, modelul înaintea sa. Voia o „Adunare a norodului", cerîndu-și, cu armele în mîni, vechile drepturi, călcate de boierii cei răi, de ciocoii, de grecii din București, cari erau pentru dînsul ceea ce fuseseră pentru sîrbi dahiii din Belgrad și ajutătorii lor. Iar el însuși se vedea, ca și Carageorghe, — „velichi vozd" al țeranilor și haiducilor lui, supt comandă de „gospodari", — înlocuitor posibil al voievozilor impuși de Poartă. Era gata, ca și sîrbii, să se înțeleagă pentru aceasta cu sultanul, cu „împăratul" turcesc, care s-ar fi desfăcut de cei ce exploatau țara în numele lui.

În această mișcare cu caracterul politic nedeplin fixat, lucrul de căpetenie era deci *oastea*, care *înlocuia orice altă autoritate*. În proclamația din ianuar, fără îndoială scrisă de dînsul, care n-avea nevoie pentru aceasta de secretari, căci, „advocat", și nu numai al săracilor, el apărase procese, și pînă la Viena, se spunea astfel, după un număr de formule făgăduind

[4] Hurmuzaki, X, p. 540.

„binele“ în locul „răului“: „Nă vă leneviți, ci siliți de veniți în grab cu toții; cari aveți arme, cu arme, cei cari nu aveți arme, cu furci de fier și cu lănci. Să vă faceți degrab, și să veniți unde veți auzi că se află Adunarea cea orînduită pentru binele și pentru folosul a toată țara, și ceea ce vă va povățui mai-marii Adunării, aceea să urmați; și unde vă vor chema ei, acolo să mergeți; că ni ajunge, fraților, atîta vreme, de cînd lacrimile noastre nu s-au mai uscat“. Şi, ca vechi ofițer, care știa ce este disciplina, pe care o și păzea cu cea mai mare strictețã, osîndind la moarte pe jăcași, spînzurîndu-i de copaci ori tăindu-i prin calăul lui sîrb în cort la el, pentru a zvîrli apoi trupurile supt pat, el adause, de la început: „Și, iarăși, să știți că nimeni dintre voi nu e slobod, la vremea aceasta a Adunării, obștii folositoare, să se atingă măcar de un grăunte de binele sau de casa vreunui negutător, orășean sau țeran, sau de alt vreunui locuitor, decît numai binele și averile cele rău agonisite ale tiranilor boieri să se jăfuiască“. Și încă el face o rezervă politică: „Însă ale cărora nu vor urma nouă precum sîntem făgăduiți, — numai ale acelora să se iea pentru folosul de obște“. [5]

În această oaste improvizată erau panduri, plăieși, poterași, catane și haiduci — un martur înseamnă ca „mai zdraveni“ pe Dumitru Bușteanu, Vasile Crăpatu, Barbu Ticu, Ghiță Cuțuiu, Nicolae Urleanu, iar Bolliac citează nume de căpitani ca acestea: Frunte-Lată, Nespălatul, Vijelie, „arhangheli de pandurime“ — , dar, pe lîngă ai lui Solomon, erau și contingentele „gospodarilor“ străini sîrbi, „dunărinți“ [6] de speța lui Haiduc-Velico și mai ales bulgari: Hagi-Prodan, Machedonschi, Iova, Enciu, Anastasie, Gheorghe Cîrjaliu și alții.

Aceștia însă voiau un singur lucru: prada, și fiindcă Tudor n-o îngăduia, se ajunse la conflictul decisiv, la trădarea, la închiderea și la moartea lui de sabia călăilor lui Alexandru Ipsilanti, căruia i-l dăduse Iordachi, responsabil pentru credința asociatului său în Eterie.

[5] Aricescu, *Acte justificative la istoria revoluțiunii române de la 1821*, Craiova, 1874, p. 27—28, 43.

[6] Iorga, *Situația agrară, economică și socială a Olteniei în epoca lui Tudor Vladimirescu*, București, 1915, p. 37, 63, 157.

Această armată, care era foarte numeroasă și avea și tunuri și care făcuse în ordine marșul din Oltenia pînă la București, nici n-avuse prilejul de a se bate supt șeful ei. La un moment dat, acesta, văzînd că turcii hotărît nu vreau să-l primească, nefăcînd o deosebire între el și grecii Eteriei, și că ei trec Dunărea, cu pașa din Silistra, ca dușmani, se gîndise, după cît se pare, la lupta cu dînșii. Într-o ultimă cuvîntare către ostașii lui, în mai, cînd se decisese la retragere numai pentru a căuta dincoace sau dincolo de Olt poziții potrivite pentru defensivă, el s-ar fi rostit astfel: „Văzînd prea bine că vrăjmașii noștri au ajuns afară din cetatea noastră de Scaun, cu gînd a ni face război, sîntem siliți a lăsa acest oraș, Bucureștiul, ca să nu fim pricină, noi singuri a arderii lui, și să ne tragem spre întrupare cu ceilalți frați ai noștri creștini, purtînd grija pentru a noastră obștească scăpare și a patriei noastre. Și de acum încolo, frații miei, panduri, bulgari și sîrbi, conlocuitorii noștri, trebuie să deșertăm pușca noastră în carne de turc, de vor năvăli pe noi, și să facem numele nostru lăudat, a ne vesti toate noroadele că am stătut voinici împotriva vrăjmașilor noștri. Fraților panduri și voi, ceilalți confrați ai noștri, acești turci nu sînt ca acei din Cladova din Pureți (?) și din Fetislam, voinici, cu cari ne-am bătut de multe ori ...; acum să cinstim neamului nostru biruințele cu care ne va încununa Dumnezeu luptîndu-ne cu vrăjmașul cu îndrăzneală și inimă voinicească. Că și dînsul, văzîndu-se că ne luptăm bărbătește, va dosi înapoi, gonit de noi, precum și altădată au pățit-o, atunci cînd, mai vîrtos, și vîrtutea noastră era mai mică". [7]

Dar atîția dintre ai lui Tudor, ca și dintre românii din Moldova, prinși la un loc cu grecii lui Caravia și altor șefi eteriști, luptară la Drăgășani. Alți români periră în lunca Sculenilor, lîngă Iași [...] Căpitanul Iordachi se aruncă în aer la Mănăstirea Secul, în munții Neamțului, și Farmachi plăti și el cu viața participarea la revoltă. Nu scăpară, cu toată atitudinea lor dubioasă, încheiată prin închinarea la turcii biruitori, Sava, Mihali și Ghenciu: ei fură atrași la reședința

[7] *Ibid.*, p. 139—140.

din Bucureşti a lui Chehaia-bei, locţiitorul paşei din Silistra şi măcelăriţi, toţi cei opt sute cîţi erau, în august următor.

Cu aceasta se stîrpea şi ultimul rest din armata de Curte a regimului fanariot.

II

Armata Regulamentului organic

Amintirile unei mişcări nu dispar o dată cu suprimarea mişcării înseşi. Aşa s-a întîmplat şi cu „Adunarea" din 1821, împrăştiată prin lovitura, trădătoare, contra şefului ei, care ajunsese a fi privit ca „domnul Tudor".

În adevăr, de pe urma împrejurărilor revoluţionare, care rupseră pentru totdeauna vechea tovărăşie exploatatoare dintre turci şi greci, se numiseră, înlăturînd pe fanarioţi, doi boieri de ţară ca domni în Bucureşti şi Iaşi : Grigore Ghica şi Ioniţă Sturdza, a căror stăpînire se deosebi printr-o serie de măsuri înnoitoare şi regeneratoare. Dar din Oltenia se iviră în contra lui Ghica porniri de răsturnare. Astfel, în 1826, căpitanul Simion, de ai lui Tudor, năvăli prin Orşova în fruntea unei bande a cării haiducie avea şi un evident caracter politic. Vorbia de jaful ce se face cu banul săracului, de stricăciunea dregătorilor, asemenea cu cei de odinioară. Bătut la Motru, închis în mănăstirea Topolniţa, Simion şi tovarăşul său, Ghiţă Nicolicea, Cuţuiu sau Olteanul, trebuiră să se predea urmaşului la Cloşani al lui Tudor, boierul Strîmbeanu. Alţii, un buluc-başa Cristea, din Moreia, un sîrb, urmară luptele cu potera. Se credea chiar că Machedonschi luase comanda. Afacerea fu înăbuşită. [8] La potolire avuseră rost „catanele de poteră" şi „catanele de la Gorj", avînd în fruntea lor pe Gheorghe Magheru, pe atunci al doilea vistier, care era să aibă un rol în mişcarea revoluţionară de la 1848, Ghiţă Pleşoianu, polcovnic de seimeni, Nimoiu Vărbiceanu, polcovnic de poteră, Vasilachi, polcovnic de vînători, şi baş-buluc-başa Marcu. [9]

Erau deci puteri, şi la răsculaţi şi la biruitorii lor, din care s-ar fi putut face, supt noul regim românesc, întărit şi orîn-

[8] Hurmuzaki, X, p. 361, şi urm.; *Situaţia agrară*,. p. 259—264.
[9] *Ibid.*, p. 264.

duit — după războiul ruso-turc din 1828—1829 la care abia dacă a participat Solomon [10] —, prin *Regulamentul organic, o armată, în legătură cu cele mai vechi, mai bune și mai solide tradiții ale țerii însеși.* Numit caimacam al Craiovei, Alexandru, fratele, mult mai tînăr, al domnului muntean, avînd o mare iubire pentru oaste, — a fost cel dintîi care, ajungînd și el pe tron, înlocui vechiul costum fanariotic prin uniforma apuseană, — încercă o reorganizare a corpului pandurilor. [11]

Dar generalul rus Kiselev, președintele plenipotențiar al divanurilor românești și reorganizatorul principatelor, voia altfel [...] el avea, în alcătuirea ostășească, numai griji de poliție. Articolul 380 din *Regulament* o spune lămurit: „pentru a asigura poliția și buna ordine, precum și executarea legilor". Și, pe lîngă aceasta, era vorba de a se forma un corp de soldați ai carantinei dunărene — cea de la Prut a fost iute desființată — , care trebuia, puind piedici legăturilor dintre cele două maluri ale rîului, să deprindă pe turci cu ideea că aici e o graniță.

Încă de la septembre 1834, cu firman turcesc în regulă, se constituie o armată, căreia i se zicea „miliție". Formată de ofițeri rusești, Iacobson, Finlandes, Paznanschi, Boroțin, de cîte un francez imigrat în Rusia, ca Grammont, ajuns apoi aghiotant și sfătuitor al noului domn, de români cu studii sau cu practică la ruși, ca Solomon și Odobescu, ea se compunea dintr-un ștab (stat major), în care intrau patru polcovnici, patru maiori și patru căpitani, dintr-un regiment de cavalerie, din vreo 4.000 de infanteriști .[12] Mai exact, cu „32 de ștab-ofițeri, 164 oberofițeri, 501 unterofițeri" (!), 81 de muzicanți și șase medici, 3.541 de soldați și 685 de cai. Tunurile, mai tîrziu în număr de șase, erau numai „spre cuviința serbărilor solenale pentru un stat ca acesta, care și mai înainte nu era lipsit de aceeași podoabă". [13]

Forțele militare din Moldova erau și mai slabe: la 1843, cu un „ștab" de 8 ștabofițeri, 30 oberofițeri, 182 unterofițeri

[10] V. memoriile lui retipărite la Văleni de Munte, în 1909.
[11] Hurmuzaki, X, p. 445.
[12] *Uniforma* lor în *Albumul* lui Raffet la *Voyage* al lui Démidoff.
[13] Mulți dintre soldați slugăreau ofițerilor, cari serveau numai de formă.

(!) (892 de soldați), un escadron de cavalerie (204), un vas (cu 22 de marinari).[14]

Această „miliție" numără printre ofițeri și „iuncări" și pe unii din principalii reprezintanți ai tineretului înnoitor al literaturii și al vieții politice: în Muntenia, un Cîrlova, poetul ruinelor Tîrgoviștii, un Grigore Alexandrescu, slăvitorul Drăgășanilor, dar și evocatorul lui Mircea vodă ostașul, un Nicolae Bălcescu, învietorul epopeii lui Mihai Viteazul, și chiar, dintre cei mai tineri, Nicolae Golescu, I.C. Brătianu, iar în Moldova, poetul Hrisoverghi și, mai ales, Mihail Kogălniceanu, așteptînd pe Alexandru Cuza. Spiritul romantic de care era însuflețit corpul de tineri ofițeri al armatei rusești — de la Lermontov la Tolstoi — avuse, pe lîngă curentul general de renaștere, venit și din apus, o influență asupra acestei nobile stări de spirit.

Dar atîta nu ajungea pentru ca „miliția" de la noi să încerce, la ceasuri de criză, ceea ce a încercat armata polonă la 1830 și armata rusească însăși, puțin mai înainte, la suirea pe tron a lui Nicolae I. Față de „revoluția" intelectualilor și studenților la 1848, „miliția" Moldovei, supt comanda beizadelei Grigore, fiul lui Mihai vodă, se prefăcu în bătăuși contra tinerilor revoluționari, iar la București, Odobescu și Solomon fură, pe rînd — pe cînd domnul lor, Gheorghe Bibescu, totuși amorezat de memoria lui Mihai Viteazul, a cărui gugiumană o purtase cu mîndrie, părăsea greutățile situației sale, — spectatori indiferenți ai unei abdicări, apoi agenți brutali ai reacțiunii și învinși fără demnitate ai unei cauze pierdute, pentru a se ridica apoi o dată cu reacțiunea pe care nu îndrăzniseră a o apăra. Pompierii din Dealul Spirei, cari știură să lupte, în septembre, lucrau fără ordin, apărînd onoarea militară, jignită de îmbulzeala obraznică a turcilor.

Cît despre tabăra olteană a lui Magheru, corpul consular interveni pentru dizolvarea ei fără luptă.

Noii stăpînitori pe șepte ani, impuși de Puterea suzerană și de Puterea protectoare, căutară a face, mai ales cel din

[14] I.C. Filitti, *Domniile române supt Regulamentul organic*, București, 1915, *passim*.

București, excelentul administrator care a fost Barbu Știrbei, dintr-o nouă armată un scut al puterii lor amenințate de spiritul revoluționar (a fost vorba și de aducerea la București a unei garde de svițeri ca a papei). [15]

Consiliul militar din 1850 pregăti în Țara Românească o reorganizare totală, care nu se oprise deci la înlocuirea uniformei prin una curat rusească. [16] Domnul se gîndea la chemarea de instructori prusieni pentru artilerie, cavaleria și infanteria continuînd să fie disciplinate de ruși, la un început de flotilă. [17] La capătul silințelor lui, miliția avea acest efectiv: cu un „ștab" numai de 9 ofițeri superiori și 120 de ofițeri, plus 324 de subofițeri, trei regimente de infanterie (adecă 6 batalioane, 24 de companii), 4.416 soldați (cu medici, hirurgi, preoți. administratori), o divizie de cavalerie, compusă din două escadroane, cu 348 de soldați (14 ofițeri, 36 subofițeri, plus veterinari și administratori), o baterie de artilerie pe jos, o „divizie" de artilerie călare, cu 210 soldați (1 ofițer superior, 6 ofițeri, 22 de subofițeri), 342 de pompieri și 137 de marinari. Numărul grănicerilor, cari aveau cinci batalioane, era de aproape opt mii. Și pentru administrație la îndemînă 4.197 de dorobanți călări, în 17 escadroane. Numărul tunurilor era de douăsprezece. [18]

În sfîrșit, dacă, încă din iunie 1847, Bibescu întemeiase școala militară a iuncărilor, ea începu de fapt numai supt Știrbei în 1850, cînd comisiunea, formată din colonelul Voinescu, din colonelul Florescu, maiorul Salmen și profesorul civil Dimitrie Pavel, alegea pe acești elevi: Ștefan Grecescu, Matei Slătineanu, Ștefan Burileanu, Mihai Cojescu, Constantin Baronț (Barozzi), Alexandru Sihleanu, Mihail Mănciulescu, Constantin Papadopol, Mihail Zeavarov, Dimitrie Străchinescu, Nicolae Vlădescu, Matei Vlădescu, Ioan Popescu, Ioan Cotruță, Gheorghe Slăniceanu, Silvestru Tereuzescu, Constantin Maican și Constantin Dimitriu Danielopol. Unele din aceste nume au rămas în istoria armatei noastre.

[15] Iorga, *Mărturii istorice despre Știrbei vodă*, p. 254—255.
[16] *Ibid.*, p. 100—101 (56), 207, 214, 229, 614—615.
[17] Iorga, *Corespondența lui Știrbei vodă*, p. 367, 372, 374—376, 390, 392, 393—396, 408—409, 419, 422—423, 434, 438 și urm.
[18] *Ibid.*

Și aici însă, prin lipsa contactului cu poporul și prin lipsa legăturii cu tradiția, prin lipsa educației morale a trupei, sufletul lipsea. Instinctiv numai el se mișcă în Moldova, mai rău organizată militar, cînd, la 1854, rușii retrăgîndu-se, ordin se dădu alor noștri să-i întovărășească. Ei refuzară hotărît, și fură încunjurați și dezarmați. Șeful revoltei, căpitanul Filipescu, primi pedeapsa exilului în Rusia, de unde se întoarse mai tîrziu numai, serbătorit de toate elementele patriotice.

Peste cîteva luni, șeful însuși al miliției Moldovei, Alexandru Cuza, ajungea domn al României unite, și o misiune franceză începea reorganizarea unei armate pe care nu se poate zice că Alexandru Ion I, așa de bucuros să-i poarte uniforma, n-a iubit-o. O altă domnie aduse altă reorganizare, în altă direcție [...]

Nu putem încheia altfel astăzi, față de teribila concurență dintre neamuri, decît recomandînd, cui poate înțelege, deschiderea celor trei izvoare de viață ale oricării armate : cultul tradițiilor, democrația militară și educația sufletului [...]

CUPRINSUL

Studiu introductiv 5
Notă 17

VOLUMUL I

Capitolul I

Elementele alcătuitoare ale sistemului militar românesc

I. Modelele străine 21
I. Modelele bizantine, directe şi indirecte 22
II. Modelele ungureşti 23
III. Modelele polone 24

II. **Datina ostăşească a românilor** 25
A. Voievozii cei vechi 25
B. Rostul voievozilor 28
C. Cele mai vechi lupte cunoscute ale voievozilor 30
D. Dezvoltarea organizării militare voievodale după întemeierea domniei „a toată Ţara Românească" 30
E. Presupusa „armată permanentă" a lui Mircea cel Bătrîn 31

III. **Elementele şi începuturile oştirii moldoveneşti** 36
I. Cea mai veche organizare militară voievodală în Mol dova 36

II. Cetăţile moldoveneşti 37
III. Steaguri moldoveneşti 40

Capitolul II

Lupte româneşti până la Ştefan cel Mare

I. **Luptele muntenilor cu ungurii şi legăturile lor războinice cu dînşii** 42
I. Peirea lui Vodă Litovoi. Biruinţa din 1330 a lui Basarab, domnul a toată Ţara Românească 42
II. Luptele lui Vlaicu vodă cu ungurii 45
III. Legăturile lui Mircea vodă cu ungurii 47
IV. Legături ale muntenilor după moartea lui Mircea cel Bătrîn 48

II. **Luptele muntenilor cu turcii** 50
I. Legăturile lor 50
II. Legăturile războinice ale urmaşilor lui Mircea cu turcii...... 51

III. **Cele dintăi lupte ale moldovenilor** 52
I. Regele Sigismund în Moldova 52
II. Ciocniri mai vechi cu polonii 53
III. Lupte cu polonii: biruinţa lui Bogdan al II-lea la Crasna 54

Capitolul III

Luptele din vremea lui Ştefan cel Mare

I. Luptele lui Ştefan cel Mare pentru luarea în stăpînire a Moldovei (1457) 57
II. Războiul lui Vlad Ţepeş cu sultanul Mohammed al II-lea (1461—1462) 59
III. Atacul moldovenesc asupra Chiliei (1462) 63
V. Luarea Chiliei de Ştefan (1465) 64
VI. Înfrîngerea ungurilor la Baia (1467) 65
VII. Lupta cea dintăi cu tătarii (1469) 68
VIII. Luptele lui Ştefan cu Radu cel Frumos (1470—1473)...... 70
IX. Lupta de la Podul Înalt (1475) 74
X. Lupta de la Valea Albă (1476) 80
XI. Războaie muntene după 1476: restabilirea şi moartea lui Ţepeş, aşezarea în scaun a lui Basarab cel Tînăr (1476—1477) 87
XII. Întărirea Chiliei şi Cetăţii Albe (1479). Lupta din Cîmpul Pînii 89
XIII. Lupte muntene. Scoaterea lui Basarab cel Tînăr (1480—1481) 90
XIV. Luarea de turci a Chiliei şi Cetăţii Albe (1484) 93
XV. Lupta pentru Cetatea Albă. Năvălirile lui Hruet (1485—1486) 97

XVI. Lupte pentru Pocuția (1490). Biruința din codrii Cozminului (1497) 98
XVII. Năvălirile lui Ștefan în Polonia 103

Capitolul IV

Sistemul militar românesc în epoca lui Ștefan cel Mare

I. Oastea Moldovei față de oștile vecinilor 106
II. Deosebiri în oastea munteană 108
III. Țeranii ca element militar în Moldova 109

Capitolul V

Războaiele urmașilor lui Ștefan cel Mare până la încetarea neatîrnării politice a Moldovei. Războaiele lui Bogdan vodă Orbul

I. Luptele cu polonii (1506) 112
II. Războiul lui Bogdan cu muntenii (1507) 113
III. Al doilea război al lui Bogdan vodă cu polonii (1509) 113
IV. Luptele lui Bogdan cu tătarii (1513) 115
V. Lupta cea nouă cu muntenii (1514) 117

Capitolul VI

Războaiele urmașilor lui Ștefan cel Mare până la încetarea neatîrnării politice a Moldovei. Luptele lui Ștefan cel Tînăr

I. Lupta cu tătarii (1518) 118
II. Împrejurările războinice din Țara Românească după 1508 până la alegerea lui Radu vodă de la Afumați 120
III. Luptele lui Radu de la Afumați cu turcii (1522—1525) 124
IV. Lupta între Ștefan cel Tînăr și Radu de la Afumați (1526) 127

Capitolul VII

Războaiele urmașilor lui Ștefan cel Mare până la încetarea neatîrnării politice a Moldovei. Războaiele lui Petru Rareș până la 1538

I. Începuturile lui Petru Rareș (1527—1528) 130
II. Năvălirile lui Rareș în Ardeal (1529) 131
III. Luptele pentru Scaunul Țerii Românești (1530—1532) 138
IV. Războiul lui Petru Rareș pentru Pocuția (1530—1532) 139
V. Gritti și domnii români (1534) 143
VI. Lupta lui Rareș cu turcii (1538) 145

Capitolul VIII

Oștirile românești în războaiele pentru soarta Ardealului (1538—1564)

I. Înlocuitorii lui Petru Rareș (1538—1541) 150

II. Prinderea lui Majláth de Petru Rareş (1541) 154
III. Amestecul mai departe al lui Rareş în Ardeal (1542—1546) 155
IV. Împrejurări muntene 157
V. Fiii lui Petru Rareş în Ardeal (1550—1552) 158
VI. Luptele lui Alexandru Lăpuşneanu şi Pătraşcu cel Bun în Ardeal (1552—1558) 161
VII. Luptele lui Alexandru Lăpuşneanu cu Despot şi activitatea militară a noului „Ioan vodă" 163
VIII. Puterea militară a Moldovei în a doua jumătate a veacului al XVI-lea 171
IX. Nimicirea puterii militare a Moldovei de către Alexandru Lăpuşneanu 173

Capitolul IX

Epoca luptelor căzăceşti în Moldova (1572—1591)

I. Luptele lui Ioan vodă cel Cumplit (1572—1574) 179
II. Năvălirile căzăceşti pentru pretendenţii la tron după Ioan vodă (1574—1591) 185
III. Oastea Moldovei şi noua strajă domnească de unguri 195
IV. Năvălirea lui Petru Cazacul (1592) 197

Capitolul X

Luptele lui Mihai Viteazul şi ale tovarăşilor săi până la cucerirea Ardealului (1594—1599)

I. Generalităţi. Răscoala din 1594 199
II. Atacul cetăţilor dunărene (1594—1595) 203
III. Înfrîngerea domnilor celor noi (1595) 204
IV. Luptele lui Aron vodă cu turcii (1595) 207
V. Campania turco-tatară din 1595 208
VI. Lupta pentru scaunul Moldovei (1595) 231
VII. Luptele cu turcii în 1596 235
VIII. Luptele din 1598 ale lui Mihai cu turcii 237

VOLUMUL II

Capitolul I

Războaiele cu mercenari ale domnilor români (1599—1611)

I. Luarea Ardealului (1599) 243
II. Lupta pentru Moldova 255
III. Lupta cu Basta: Mirislău 262
IV. Ultimele lupte ale lui Mihai Viteazul 270
V. Succesiunea lui Mihai Viteazul: Luptele lui Radu Şerban pentru domnie 286
VI. Succesiunea lui Mihai Viteazul : Luptele pentru Ardeal 299

Capitolul II

Epoca dărăbanilor și a seimenilor (1611—1633)

Lupte pentru moștenirea Moldovei 309

Capitolul III

Lupte moldovene și muntene pentru domnia de țară

Lupta contra grecilor și tătarilor 323

Capitolul IV

Ultimele lupte ale oștilor românești supt steag propriu (1637—1655)

Seimenii lui Matei vodă Basarab 329

Capitolul V

Desfacerea oștilor românești (1655—1691)

Trupe românești ca auxiliare ale turcilor 356

Capitolul VI

Decăderea militară a românilor (1692—1821)

I. Oastea de curte de la sfîrșitul veacului al XVII-lea și ultimele intervenții în războaiele străine 368
II. Încercări de manifestare ostășească a românilor (1778—1821) 381

Capitolul VII

Renașterea militară

I. Domnul Tudor și „Adunarea" lui 393
II. Armata Regulamentului organic 397

Redactor : Colonel (rez.) TR. MUTAŞCU

Bun de tipar 20.11.1970. Apărut 1970. Hîrtie scris tip I A de 63 g/m². Format 540×840/16. Coli tipar 25,5. B 174.

Tiparul executat sub comanda
nr. 674 la
Întreprinderea poligrafică
„13 Decembrie 1918",
str. Grigore Alexandrescu nr. 89—97
Bucureşti
Republica Socialistă România

Lei 13,50